

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

**Pécsváradi Gábor *Jeruzsálemi utazása*
és a ferences irodalom**

Doktori (PhD) értekezés

Kondákor Szabolcs

Témavezető: Dr. Szovák Kornél DSc

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Vezető: Dr. Surányi Balázs DSc

Klasszika-Filológia Műhely

Vezető: Dr. Takács László

Budapest, 2021.

Tartalomjegyzék

Rövidítésjegyzék	6
1 Bevezetés	8
2 Történelmi háttér	10
2.1 Pécsváradi Gábor élete	10
2.2 Pécsváradi és a Bánffyak: obszervánsok és lovagok	25
3 A <i>Compendiosa descriptio</i> recepciója a magyar és külföldi irodalomtörténetben	38
3.1 Az obszerváns krónika: beszédes hiány	39
3.2 Pécsváradi Gábor és a bibliográfia	41
3.3 Hatala Péter és szövegközlése	46
3.4 Toldy Ferenc és a plágium	50
3.5 Széchy Károly: egy tartós konszenzus története	52
3.6 A ferences rend történetével foglalkozó kutatók eredményei	56
3.7 Frissebb megközelítések – Holl Béla	59
3.8 Michele Campopiano könyve	64
4 A két kiadás filológiai vizsgálatának tanulságai	67
4.1 Források vizsgálata: az objektív nézőpont lehetősége	67
4.2 Az összevetés eredményei	70
4.3 <i>Per quendam fratrem</i>	78
5 Pécsváradi latinsága	83
5.1 Hangtan és ortográfia	84
5.2 Normalizációs elvek	84
5.3 A középkori latinra jellemző hangtani változások	86
5.4 Deklinációk és nemek közti ingadozás	87
5.5 Melléknevek fokozása	88

5.6	Egyeztetési hibák	89
5.7	Igeragozási eltérések	89
5.8	Az aktív és deponens igék közti ingadozás	91
5.9	Praepositíók	93
5.10	A számnevek használata	93
5.11	A <i>-tio</i> végű főnevek használatának sajátosságai	93
5.12	<i>Licet</i> helyett <i>quamvis</i>	94
5.13	Az ágens kifejezése	97
5.14	Segédigék használata	97
5.15	Igeidő-használat	99
5.16	Szóválasztási tendenciák: stilisztikai változtatás?	102
5.17	Határozószók a mérlegen: <i>-tenus</i> és <i>-im</i>	104
5.18	Igekötők megszaporodása	104
5.19	Funkcióigék	106
5.20	A skolasztikus latin	107
5.21	Átvételek, itatianizmusok, szubsztrátum	109
5.22	Szóképzés	111
5.23	A szókincs	115
5.24	Magyar szavak	117
5.25	Stilisztika	117
6	<i>A Compendiosa descriptio</i> forrásai	121
6.1	Egzegetikai irodalom	121
6.2	Történeti források	123
6.3	Szentelek legendái Pécsváradi szövegében	123
6.4	Eltérés az azonosítható idézetektől és vendégszövegektől	131
6.5	Leírás és valóság: helyszínleírások, események	134
6.6	<i>A Compendiosa descriptio</i> és más útikönyvek	139
6.7	Pécsváradi idézéstechnikája	140
7	Lelkiségtörténet, eszmetörténet, politika: a két kiadás létrejöttének okai	145
7.1	Egy ismeretlen térkép hatása a <i>Compendiosa descriptio</i> szövegére	145

7.2	Négyosztatuság	152
7.3	Virtuális zárandoklatok	155
7.4	Metrikus ereklyék és virtuális zárandoklatok – magyarországi adatok	157
7.5	Ötös tagolású fejezetek	163
7.6	A rész és az egész – a címek rendszere	169
7.7	A lovagi kultúra nyomai a <i>Compendiosa descripti</i> óban	175
7.8	Törökellenes tervek, törökellenes irodalom	179
7.9	Mi, ferencesek	182
7.10	Mariánus volt-e a plagizátor és plagizátor volt-e Farnádi?	184
7.11	Szerzői jog és ferences státutumok	187
8	Összegzés	197
9	Bibliográfia	200
9.1	Források	200
9.2	Szakirodalom	205
10	Függelék	226
10.1	Pécsváradi és Tar Lőrinc – exkurzus Pécsváradi irodalmi utóéletéről	226
10.2	Adalékok Hatala Péter életéhez: missziós útja, professzori alkalmazása és távo- zása a papságból	241
10.3	A Szent Miklós-ének	244
11	Mellékletek: ábrák és táblázatok	248
12	Rezümé	260
13	Summary	262

Rövidítésjegyzék

AASS	<i>Acta Sanctorum</i>
AFH	<i>Archivum franciscanum historicum</i>
AH	<i>Analecta hymnica medii aevi</i>
BUKSZ	<i>Budapest Könyvszemle</i>
CCCM	<i>Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis</i>
DBI	<i>Dizionario Biografico degli Italiani</i>
EPhK	<i>Egyetemes Philologiai Közlöny</i>
It	<i>Irodalomtörténet</i>
LdMa	<i>Lexikon des Mittelalters</i>
ItK	<i>Irodalomtörténeti Közlemények</i>
MAMŰL	<i>Magyar Művelődéstörténeti Lexikon</i>
MKL	<i>Magyar Katolikus Lexikon</i>
MKLSz	<i>Magyarországi Középkori Latinság Szótára</i>
MKsz	<i>Magyar Könyvszemle</i>
MNy	<i>Magyar Nyelv</i>
PL	<i>Patrologiae cursus completus, series Latina</i>
RF	<i>Repertorium fontium historiae medii aevi</i>
RMKT	<i>Régi Magyar Költők Tára</i>
ThLL	<i>Thesaurus Linguae Latinae</i>
TSz	<i>Történelmi Szemle</i>
ZDPV	<i>Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins</i>

Köszönetnyilvánítás

Non nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo

Ps 113,9 (1 *bis*)

Pécsváradi Gáborral először egy hétfő este találkoztam az Eötvös Collegium egyik alagsori termében; a középkori latin szövegolvasást a jelen disszertáció témavezetője, Szovák Kornél tanár úr tartotta. Akkor, első éves latinszakos hallgatóként még nem sejtettem, hogy ezek a kontrakciók feloldásával töltött kései órák milyen meghatározóak lesznek az életemben.

Most, amikor ennek az útnak a végén a disszertáció mellett Pécsváradi Gábor művének kritikai kiadását is átnyújthatom tanáraimnak, a köszönet kimondására is sort kell keríteni. Hálásan köszönöm témavezetőmnek, hogy már pázmányos hallgatóként témául ezt a különleges szöveget bízta rám. Szovák Kornélt illeti hálám, hogy ebből a feladatból, akárcsak az Ókortudományi Kutatócsoportban a Magyarországi Középkori Latinság Szótárán az ő vezetésével végzett napi munkából is rengeteget tanulhattam.

Hasonlóképp köszönöm opponenseim, Dreska Gábor és Tringli István, különösen pedig Farkas Zoltán és Sarbak Gábor alapos bírálatait, melyeknek minden pontja továbbvezetett a dolgozat tökéletesítéséhez. Köszönöm Molnár Antalnak, hogy szövegkiadásának kéziratát még megjelenése előtt olvashattam. Köszönöm, hogy Fáy Zoltán és Dreska Gábor jóvoltából a gyöngyösi Ferences Könyvtár példányait is áttanulmányozhattam; Horváth Lillának az angol fordításokért vagyok nagyon hálás. Köszönöm a Leuveni Tanulmányi Alap kuratóriumának támogatását, ez tette ugyanis lehetővé, hogy 2017-ben a Leuveni Katolikus Egyetem könyvtárában a hazánkban nem elérhető szakirodalommal is megismerkedjek.

Leghálásabb mégis a családomnak vagyok: feleségemnek, állandó biztatásáért, támogatásáért és hogy elviselte, hogy olyan sokat voltam távol tőle és a gyerekektől, hiszen vagy őket vagy magamat számúztam a munka kedvéért; szüleimnek és feleségem szüleinek, hogy sokszor és sokat vigyáztak a kisfiunkra, hogy nyugodtan dolgozhassak a szövegen. Különösen hálás vagyok továbbá szeretett testvéremnek, Balázsnak, aki megírta a mutatók elkészítésének rabszolgai munkáját elvégző programot, segített a bibliográfia összeállításában és a leadás előtt is nem egyszer állított be hozzám biztató szavakkal.

1. Bevezetés

Pécsváradi Gábor műve, a *Compendiosa descriptio*, melyet Holl Béla *Jeruzsálemi utazásként* fordított magyarra,¹ a középkori Magyarország egyetlen szentföldi útikönyveként és – minthogy két, kolofónjukban más-más szerzőt megnevező kiadásban látott napvilágot – az első magyar plágiumügyként került be a köztudatba.²

Függetlenül a jámbor vagy kétes címkéktől, a mű anyaga maga egyszerre lélekemelő és egzotikus: sorra kerül benne a Szentföld szinte minden szeglete, és megméretik minden rögje, de ahogy a sorok között a kelettel való találkozásban is kitapintható a megilletődött csodálat, úgy a szent helyek anyagi valóságának megismerésében is tetten érhető a tapogatózó kíváncsiság. Az utókor figyelmére és megbecsülésére azonban maga a szerző személye – Magyarország legnépesebb és a késő középkorban legnagyobb befolyásra szert tevő, egyszersmind a magyar művelődéstörténetnek számos irodalmi nagyságot adó rend elöljárója – miatt is érdemes. Ezt a megbecsülést a jelen dolgozat az alapos olvasás és a szövegkiadási munka által kívánja megadni: alapos olvasással érteni meg lehetőleg minden mozzanatát a műnek, hogy aztán a szövegkiadás már mások számára is közvetíthesse ezt a megértett valóságot.

Ezután a nemzetközi és magyar irodalomtörténetírásról fogjuk végigkövetni, hogyan ereszkedett vagy emelkedett a szerző és műve ismertsége és megbecsültsége a különböző időszakok folyamán, és hogy hogyan igyekeztek mások leküzdeni azt a problémát, ami elé a két, ráaduásul évszám nélküli kiadás és a két szerzői név létezése állította az irodalomtörténészeket. Nem fogjuk említés nélkül hagyni azokat a tévutakat sem, amelyekre egy-egy ügyetlenebb kalauz

¹HOLL Béla (ford., bev., jegyz.): *PÉCSVÁRADI GÁBOR: Jeruzsálemi utazás*. (Magyar ritkaságok) Budapest (Szépirodalmi Könyvkiadó) 1983. A továbbiakban HOLL: *PÉCSVÁRADI GÁBOR*.

²A dolgozatban a kiadás szígláinak megfelelően a két, szövegükben jelentősen eltérő változatra a következőképp hivatkozom: a Pécsváradi nevét hordozó 1521-es kiadvány szövegére (az esztergomi Érseki Simor Könyvtár Ant. 7961 jelzetű példányára) **P** változatként, míg a Farnádi Miklós (Nicolaus de Farnad) neve alatt évszám nélkül megjelentre (ehhez az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomatványok Tára RMK III 75 jelzetű régi nyomtatványát használtam) **F** változatként. A két nyomtatvány és szedésváltozataik részletes leírását később tárgyalom. A műre alkalmazott *Compendiosa descriptio* rövid cím első sorban a **P** változatra vonatkozik, ám mivel ezzel az **F** változat címe is egyezik, ezért az **F** változatra is használom, ekkor azonban mindig pontosítom, hogy a *Compendiosa descriptio* **F** változatáról van szó. A pontos szöveghelyekre a **P** változat folioszáma és a bekezdés betűjele alapján hivatkozom akkor is, ha az **F** változatról van szó, minthogy a szövegkiadásom megfelelő helyén az apparátusban az **F** szövege is megtalálható.

vezetette a kutatást, de azokat az értékes irányjelzőket sem, melyekre ugyanezek hívták fel a figyelmet.

A két kiadás filológiai vizsgálata lesz az, ami világossá teszi, hogy plágium narratíváját körülvevő konszenzust kialakító irodalomtörténész, Széchy Károly tévedett, amikor a Farnádi kiadását Pécsváradi művéből vezette le.³ Egy barletti liturgikus kódexben található szöveg alapján bizonyítást fog nyerni, hogy az **F** szövege ehhez a forráshoz közelebb áll, mint a **P**, ugyanakkor az **F**-ben található történelmi eseményekből az következik, hogy Pécsváradi az **F** szövegén is eszközölt kisebb szerkesztéseket.

Az **F** előszavában megőrzött utalások alapján egy a művel együtt használt térkép létezése mellett fogok érvelni, és megvizsgálom, hogy a rá vonatkozó, a szövegben másutt is megmaradt részletek alapján hogyan nézhetett ki, majd hogy milyen ma is fellelhető térképekkel állhatott rokonságban. Az átalakítás indokaiként részint a virtuális zarándoklatoknak, részint a metrikus ereklyék használatának késő középkori gyakorlatát jelölöm meg, majd azt vizsgálom, mindezekből mi valósulhatott meg a középkori Magyarországon.

---

³SZÉCHY Károly: *Pécsváradi vagy Farnádi?* *ItK* 7 (1897) 143–157, a továbbiakban SZÉCHY: Pécsváradi vagy Farnádi?

2. Történelmi háttér

2.1 Pécsváradi Gábor élete

Pécsváradi Gábor életéről jobbra csak a rendi hivatalviseléséhez köthető,⁴ a szakirodalomban már ismertetett adatokkal bírunk, ismeretlen születési és halálozási évére is ezekből következtethetünk csupán. Ezek az obszerváns rendi krónikában,⁵ a ferences formuláriumokban⁶ vagy a rend által kibocsátott oklevelekben megőrzött adatok ugyan lehetővé teszik pályája hozzávetőleges rekonstruálását, ám ez korántsem jelenti azt, hogy a források alaposabb vizsgálata ne hozhatna a felszínre eleddig lappangó részleteket. A *Compendiosa descriptiót*, Pécsváradi Bánffy Jánosnak írt ciprusi levelét, valamint az 1517-ben a Szentföldre utazó Bernhard von Hirschfeld beszámolóját Holl Béla ilyen szempontból már értékesítette,⁷ korántsem vette el azonban az utókortól a további szerencsés találatok lehetőségét, mely főként a kiadott magyarországi obszerváns források szaporodó számának köszönhető – gondolok itt Kertész Balázs oklevéltárára,⁸ a Marie-Madeleine monográfiája 1közölte néhány szövegre és bő tucatnyi konfraternitási levelének ferences darabjaira, legfőképp pedig a formuláris anyagot összegző Molnár Antal megjelenés alatt álló monumentális munkájára. A mi részünkről ezekhez a Tobler bibliográfiájában

⁴RF VIII, 543: 1509–1513 vikárius, 1523–1525 provinciális.

⁵TOLDY, Franciscus (ed.): *BLASII DE ZALKA ET CONTINUATORUM EIUS: Cronica seu origo fratrum minorum de observantia in provinciis Boznae et Hungariae Christo Iesu militantium*. In: *Analecta monumentorum Hungariae historicorum literariorum maximum inedita*. Collegit, recensuit et partim typis commendavit Franciscus TOLDY ac commentariis, epilogo et indice aucta publici iuris faciendae curavit Geisa ÉRSZEGI. Pesthini (Gustavus Emich, Academiae Hungariae Typographus) 1862 [Budapesthini (in aedibus Bibliothecae Scientiarum Hungariae) 1986], 215–315. A továbbiakban: TOLDY: *Analecta*.

⁶MOLNÁR Antal: *Die Formelbücher der Franziskaner-Observanten in Ungarn (ca. 1478–1552)*. (megjelenés alatt) Ezúton szeretném megköszönni Molnár Antal szíves segítségét, hogy kiadásának kéziratába még a publikálás előtt betekinthessem. Mivel a végleges tördelésben az oldalszámok elcsúszhatnak, ezért szövegkiadására a ferencesek formuláris anyagát tartalmazó négy kódexnek (OSZK Kézirattár, Budapest Cod. Lat. 432; OSZK Kézirattár, Budapest Oct. Lat. 775; Magyar Ferences Könyvtár, Budapest Cod. Med. 3; OSZK Kézirattár, Budapest Oct. Lat. 1220) Molnár számozása szerint rendre (I–IV) megfelelő római számokkal, azokon belül pedig a tételek sorszámaival hivatkozom.

⁷Itt elsősorban a Bernhard von Hirschfeld lovag 1517-es zarándokútjáról van szó, melyet Holl Béla Röhrich–Meisner kivonatolása alapján hasznosított. A német beszámoló egy teljes XIX. századi kiadásban és több kivonatban is olvasható; lásd a 41. lábjegyzetet. A másik, Pécsváradi Gábort mint a zarándokokat vezető ferencest név szerint is említő útirajz egy háromfős fríz társaság utazását írja le, kiadásairól lásd a 42. lábjegyzetet.

⁸Az eredetiben maradt oklevelek kiadását nyújtja KERTÉSZ Balázs: *A magyarországi obszerváns ferencesek eredetiben fennmaradt iratai. 1448–1526*. (Fontes historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria/Magyar ferences források 7) Budapest (Magyarok Nagyszonya Ferences Rendtartomány) 2015. A továbbiakban KERTÉSZ: *Obszerváns ferencesek iratai*.

különben már említett fríz Hessel van Martena és társai 1517-es beszámolóját, Girolamo Golubovichnak a szentföldi előljárók névsorában ismertetett adatait,⁹ illetve az ez alapjául szolgáló Verniero de Montepeloso krónikáját tesszük.

A következőkben igyekszünk Pécsváradi Gábor életére koncentrálni, tehát ahelyett, hogy a ferencesek obszerváns ágának vagy a magyar obszerváns vikáriának a létrejöttét a kezdetek kezdetétől fogva ismertetnénk, a rendtörténetet Pécsváradi hivatali idejének kivágataiban kívánjuk szemléltetni, ezenfelül pedig csak a legszükségesebbekre térünk ki. Ez már csak azért is üdörös, mert így cselekedeteibe, utazásába, művébe nehezebben olvasunk bele olyan hatásokat és célokat, melyek kívül estek működési körén, például hogy kiutazásához hozzájárult-e a Dózsa György-féle parasztfelkelés.

A vikáriusi hivatalra, mely a magyarországi obszerváns tartomány vezetését jelentette, először az Újlakon (ma: Ilok, Horvátország) választották meg az 1509. május 27-én tartott káptalanon.¹⁰ Erre, az akkor magyar hagyomány szerint két évre szóló időszakra esik a magyarországi obszervánsokat sújtó első csapások: az 1510-es pestisjárvány, mely az itteni rendtartomány mintegy negyedének, 386 rendtársuknak halálát okozta.¹¹ A jelentős létszámbeli visszaeséshez azonban két szlavóniai testvér látomásai miatt presztízsveszteség is járult: az eretnokség gyanúját is felvető állításaik visszatetszést keltettek a rend ellen a világi és egyházi vezetők között.¹² Emellett a konventuálisokkal való konfliktusaik is újraélednek, sokan mennek át ugyanis az engedélyesebb regulaértelmezést követő ferencesekhez, ami a vikáriust arra készíti, hogy az akkor az esztergomi guardiáni tisztet betöltő Temesvári Jánost Rómába küldje megerősítendő II. Gyula

⁹GOLUBOVICH, Girolamo: *Serie cronologica dei reverendissimi superiori di Terra Santa ossia dei provinciali custodi e presidenti della medesima...* Gerusalemme (Tipografia del Convento di S. Salvatore) 1898.

¹⁰TOLDY: *Analecta* 270.

¹¹KARÁCSONYI: *Szent Ferencz rendjének* I, 367; TOLDY: *Analecta* 271: „quadringenti absque 14” nem pedig „atque quatuordecim”, ahogy a Fridrich Orbán művéből (FRIDRICH, Urbanus: *Historia seu compendiosa descriptio provinciae Hungariae ordinis Minorum S. P. Francisci strictioris observantiae, militantis sub gloriosissimo titulo Sanctissimi Salvatoris [...] in duas partes divisa. [...] Opera et studio R.P.F. Urbani FRIDRICH. [Pars prima: De provinciae hujus origine, superioribus, capitulis rebusque notabilioribus.]* Cassoviae (Typis Academicis Societatis Iesu) 1759, 19. A továbbiakban FRIDRICH: *Historia seu compendiosa descriptio*) dolgozó Szinnyei 412 (!)-es adata alapja sugallja (SZINNYEI: *Magyar írók élete és munkái*. X [1905] s.v. Pécsváradi Gábor 669–671. p.).

¹²TOLDY: *Analecta* 270–271; Szűcs Jenő: Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és a reformáció hátterében. *ITK* 78 (1974) 409–435, 420; a továbbiakban Szűcs: Ferences ellenzéki áramlat. Szűcs a flagelláns mozgalom hamarosan bekövetkező elszaporodását is a belső válság jeleinek tartja; míg itt a két jelenséget csak egymás mellé helyezi, később (424. p.) arra használja fel őket, hogy az elméletében a Dózsa György-felkelés ideológiai alapját képező Petrus Olivi tanainak magyarországi jelenlétét bizonyítsa az obszervánsok között. Az állítás kritikájához lásd TARNAI Andor: „A magyar nyelvet írni kezdik.” *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. (Irodalomtudomány és kritika). Budapest (Akadémiai Kiadó) 1984, 203. p. 311. jegyzet. A továbbiakban: TARNAI: *A magyar nyelvet írni kezdik*.

rendelkezését, mely a vezetők írott engedélyéhez kötötte az átlépést; az feladatát a kieszközölt dokumentum bizonyága szerint sikeresen teljesítette.¹³

A közvetlenül az elsőt folytató, az 1511. június 8-i atyai káptalani gyűlésen megkezdődő második vikáriusi ciklusát, ha nem is ilyen „apokaliptikus” események, de kétségtelenül körültekintő eljárást igénylő feladatok töltötték ki. Ilyen volt a Szent Péter-bazilika építéséről szóló búcsúkból befolyt pénz kezelése.¹⁴ A búcsúhirdetés feladatát a ciszmontán tartományokban – ide tartozott a magyar is – II. Gyula 1507-ben Girolamo Torniellire, az obszerváns *vicarius generalis*ra bízta, aki a tartományokban a megfelelő *vicarius*sokra testálta a feladatot,¹⁵ ahogy a Tornielli 1508-as halála után megbízott vikáriusnak, majd 1509-ben generális vikáriusnak is megválasztott Francisco Zeno is.¹⁶ A befolyt pénz kezelése azonban Magyarországon a Pietro Isvalies pápai követ¹⁷ megbízta egyháziak feladata volt. II. Gyula elégedetlen lévén a megbízottak elszámolásaival¹⁸ a generális vikáriuson keresztül a Rómába küldendő pénzt az obszervánsok gondjaira bízta. Bár a ferencesek gondosságát Erős Katalin is kiemeli a II. Formuláriumban található iratminták elem-

¹³KARÁCSONYI: *Szent Ferencz rendjének* I, 368.

¹⁴KARÁCSONYI: *Szent Ferencz rendjének* I, 368.

¹⁵ERŐS Katalin: *Búcsúk és búcsúlevelek a késő középkori Magyarországon*. Doktori (PhD) értekezés. (Kézirat) Budapest (PPKE BTK Történettudományi Doktori Iskola) 2019, 195–201.

¹⁶ERŐS: op. cit. 197.

¹⁷A szicíliai születésű, spanyol (nem pedig délszláv cf. DE CEVINS, Marie-Madeleine: *Les franciscains observants hongrois de l'expansion à la débâcle (vers 1450–vers 1540)*. (Bibliotheca Seraphico-Cappucina 83) Roma (Istituto Storico dei Cappuccini) 2008, 159. A továbbiakban DE CEVINS: *Les franciscains observants hongrois*.) főpap életrajzához lásd NEMES Gábor: Pietro Isvalies bíboros veszprémi püspök. In: KARLINSZKY Balázs – VARGA Tibor László (szerk.): *Folyamatosság és változás. Egyházszervezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században*. A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán 2017. augusztus 30–31-én rendezett konferencia előadásai. Veszprém (Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár) 2018, 9–46. De Cevins művéhez lásd: MOLNÁR Antal: Egy válság anatómiája. [Marie-Madeleine de Cevins: *Les franciscains observants hongrois de l'expansion à la débâcle (vers 1450 – vers 1540)*. Roma, Istituto Storico dei Cappuccini, Coll. San Lorenzo da Brindisi, 2008. (Bibliotheca Seraphico-Cappucina 83.)] *BUKSZ* (20) 2008, 216–224.

¹⁸KARÁCSONYI: *Szent Ferencz rendjének* I, 368; ERŐS: op. cit. 200. Az elégedetlenség persze itt, II. Gyula forrásul használt február 28-i brévéjének átiratában (DF 275 548) is igencsak burkoltan jelenik meg: „*quia convenientius nobis visum est, ut tu et a te deputati qui pro dicta fabrica assiduum et fidelem operam pro salute animarum Christianifidelium impenditis, et dictorum proventuum certiore[m] noticiam consequi et maiorem ac magis continuam curam gerere potestis, negotium et curam habeatis.*”

zése során,¹⁹ ennek ellenére a rendi krónika az obszervánsok elleni vádaskodásokról számol be.²⁰

Erre az időszakra esik Pécsváradi első ismert külföldi útja: az 1512-es nápolyi rendi káptalanra Konrádi Fábiánnal indult, ám útjától eltérítette a tengeren szerzett betegsége, mely miatt *discretusát*, Ivanicsi Istvánt²¹ küldte el maga helyett; ezek szerint Ivanicsi is vele utazott, hiszen kéznél kellett lennie. Az eseményekről a rendi krónikán kívül²² az I. Formulárium szövegei is tanúskodnak: indulását illetően először Pécsváradi 1512-es exhortációja végén kéri rendtársai imáit,²³ de fennmaradt az ehhez csatolt custosoknak írt kísérőlevél,²⁴ és a távolléte alatti vizitációk végzésére helyettes vizitátort kinevező irata²⁵ is. Betegségét pedig abban a minden bizonnyal Itália egyik kolostorából írt levelében említi, melyben a liptói gvardián és alárendeltjei közti konfliktus elsimítása végett az egyik discretust commissariusnak jelöli ki.²⁶

Karácsonyi mint a nápolyi rendgyűlés magyarokat érintő határozatát említi, hogy a ferencesek innét kezdve két előljáró engedélye nélkül nem lovagolhattak. Ami a magyar érintettséget illeti, ez igazán abból, az I. Formulariumba bemásolt 1509. április 21-i levélből válik világossá, melyben a pesti konvent – tetőfelújításuk támogatása mellett – az újlaki tartományi rendi gyűlésen megválasztandó következő vikáriustól – ez akkor Pécsváradi volt – kifejezetten ennek a közfel-

¹⁹ERŐS op. cit. 199. Erős Katalin a szövegek alapján felhívja a figyelmet a városi ferences templomok kitüntetett szerepére az adott búcsút illetően; az iratminták (minden valószínűség szerint egymásnak adott tanúsítvány a helyi gvardián, a királyi és Fuggerek által kijelölt megbízott részéről; kiadva: MOLNÁR: *Die Formelbücher* nr. I, 78 [a *vel sic* szavakig], 79 [93v-től kezdve], 80, 81, 82) és a tanúként jelenlévő városi polgárok, confráterek valóban nagy és látványos átláthatóságot biztosítottak. Molnár szerint az I, 78 címezésébe bekerült, Dézsi Balázsra vonatkozó névrövidítés valójában az ehhez csatolt keresztesbúcsúból lett kimásolva, míg a fentebbi, Francisco Zeno vicarius generalisnak a Szent Péter-bazilika építésére vonatkozó levelét bevezető mintarészletet Pécsváradi fogalmazta meg még vikáriusként.

²⁰TOLDY: *Analecta* 283 (Szűcs is idézi: Szűcs Jenő: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága. *LTK* 43 (1972) 213–263, 230. p. 42. jegyzet) „*Passi sunt etiam non parvas tribulationes patres et fratres nostri ratione iubilaei tunc per Iulium Secundum impositi, propter quod habebantur exosi tam praelatis ecclesiasticis, quam sacerdotibus religiosis.*” A *iubileum* itt – a *Formulárium* szóhasználatával egyezően – nyilvánvalóan a Szent Péter-bazilika építésére vonatkozott; lásd ERŐS: op. cit. 198. Ami a szöveghelyet különösen érdekessé teszi, az az, hogy mint újonnan szerzett haragosokra nem csak (a feltételezhetően a pénz kezeléséből kiszorított) világi egyházi előljárókra, de más rendek szerzetesapjaira is utal.

²¹1542-ben a szőlői kolostor egyik női támogatójának (*patrone*) gyóntatója. TARNAI: *A magyar nyelvet írni kezdik* 190. p. 236. jegyzet; BUNYITAY Vince – RAPAICS Rajmund – KARÁCSONYI JÁNOS (szerk.): *Egyháztörténelmi emlékek a hitújítás korából*. II. Budapest (SZIT) 1904, 496.

²²TOLDY: *Analecta* 271.

²³MOLNÁR: *Die Formelbücher* nr. I, 1 (2r–11r; a kérés a 11r-en).

²⁴MOLNÁR: *Die Formelbücher* nr. I, 2 (11v–12r). Kísérőinek többes száma „*pro peregrinationis mee ac sociorum meorum presidio*” is Ivanicsi jelenlétére utal.

²⁵MOLNÁR: *Die Formelbücher* nr. I, 3 (12v–13r).

²⁶MOLNÁR: *Die Formelbücher* nr. I, 4 (13r–14v).

háborodást keltő gyakorlatnak a megszüntetését kéri.²⁷ A vikárius tehát, ha személyesen nem is lehetett jelen a rendi gyűlésen, észben tartotta a kérést, és a legelső alkalommal intézkedett annak a plénum elé juttatásáról (már ha ez nem volt kardinális probléma más tartományokban is). Fontos eredménye volt még a temetési negyed megfizetése alóli pápai felmentés.

A magyar vikariátus kérésére Bresciai Márk érkezik Magyarországra lektornak,²⁸ aki hazatérni csak a Portiunculában megtartott 1514. június 13-i generális káptalanra fog.²⁹ Az olasz tanár módszeréből fakadó gondok azonban – melyről a krónika homályos megfogalmazása miatt csak feltételezéseink lehetnek – csak részben estek Pécsváradi működési idejére, hiszen az 1513. május 15-én, Dézsi Balázs visegrádi megválasztásával véget ért.

Hasonlóan kudarcba, ráadásul közbotrányba fullad a korábban Pápán létrejött flagelláns társulathoz hasonló szervezetek (*societas et confraternitas verberatorum*)³⁰ országos megszaporodása. A Nagybányán létrehozott csoportot a polgárok ellenérzése miatt meg kellett szüntetni. Pécsváradi működését ez csak akkor érintheti, ha nem adunk helyt Szűcsnek a krónika időrendjét illető kétségeinek.³¹ Szűcs Jenő felveti a lehetőségét, hogy a rendtörténetben is ismertett ese-

²⁷KARÁCSONYI: *Szent Ferencz rendjének* I, 369; MOLNÁR: *Die Formelbücher* nr. I, 53 (76v–77v). Vonatkozó szabályokat különben már a Laskai Osvát által írt 1499-es atyai konstitúciókban is találni, ahol a regulamagyarázat (BATTHYÁNY: *Leges ecclesiasticae* III, 617, 623; ez utóbbinál részletesen) taglalja a korlátozásokat. A szabályozásról bővebben a 187. oldalon. Bár Horváth a Laskairól írt monográfiájában a regulamagyarázatokat különálló műként tárgyalja (HORVÁTH Richárd: *Laskai Osvát*. Budapest (Sárkány-nyomda Rt.) 1932, 16–17.), Kertész meggyőzően érvel amellett, hogy az elválaszthatatlan volt a szabályzatoktól, melyeknek második részét képezte: KERTÉSZ Balázs: A magyarországi obszerváns ferences vikária 1499. évi konstitúciói. *MKsz* 132 (2016) 257–270, különösen 262–263.

²⁸KARÁCSONYI: *Szent Ferencz rendjének* I, 369; TOLDY: *Analecta* 271–272. Bresciai Márk meghívásával a Formulárium több levélmintarészlete is kapcsolatban áll vagy kapcsolatba hozható. A Timoteo di Lucca vicarius generalis nevében írott, 1512. június 12-es nápolyi datálású levelet (MOLNÁR: *Die Formelbücher* nr. I, 20 (54v–55r)), mely Michael de Iadra magyarországi lektornak hívásáról szól, Szűcs Molnár jegyzete szerint tévesen vonatkoztatja Bresciai Márkra (Szűcs: Ferences ellenzéki áramlat 423.). A levélben szereplő „ubi venerandus pater frater Marcus de Sal<...>o leget” szövegrész alapján ugyanakkor Szűcs helyesen arra következtetett, hogy ekkor külföldi lektor már oktatott a magyar vikária főiskoláin. A következő (MOLNÁR: *Die Formelbücher* nr. I, 21 (55r)), már jobban anonimizált (az Ara Coeliben kiállított, évszám nélküli, frater Timotheus nevében Marcus de tali atyának írt) levél azonban nyilvánvalóan Bresciai Márk megbízatását is említve („cum patre fratre Marco de tali”) hív egy valószínűleg szintén itáliai szerzetest: így a magyar rendtartományban ebben az időszakban már három más tartományból ide invitált lektor működött.

²⁹KARÁCSONYI: *Szent Ferencz rendjének* I, 370. A már kiírt névvel szereplő Bresciai Márk hazaküldéséről egy másik (MOLNÁR: *Die Formelbücher* nr. I, 76 (90v–91r)), Szűcs Jenő érvelésébe szintén bevont (Szűcs: Ferences ellenzéki áramlat 423.), minden bizonnyal 1514. május végén, Dézsi Balázs vikárius kezén kelt, a portiunculai általános káptalanon megválasztandó vikáriusnak írt levél intézkedik. A Bresciai Márk elleni panaszokat sokkal nyíltabban megfogalmazó rendi krónikával (TOLDY: *Analecta* 283) szemben a levél szövegének rendkívül udvarias megfogalmazásából az is kiderül, hogy a rendi vezetés egyúttal a külföldi lektorok meghívása gyakorlatának is végét vet. Molnár ugyanitt hívja fel a figyelmet az ügyet hamarosan követő 1515-ös budai, a rendi stúdiumok anyagát is szabályozó határozatokra (BATTHYÁNY: *Leges ecclesiasticae* III, 669).

³⁰TOLDY: *Analecta* 283; KARÁCSONYI: *Szent Ferencz rendjének* I, 369.

³¹Szűcs: Ferences ellenzéki áramlat 420. p. 49. jegyzet.

mények esetleg később, a nyár folyamán mentek végbe, ez esetben tehát a X. Leó 1513. május 23-án kibocsátott, a harmadrendűeket és a flagellánsokat az obszerváns ferencesek irányítása alá rendelő bullája³² következtében szaporodtak meg a társulatok. Lehetséges azonban – így Szűcs –, hogy a másolat beszerzése csupán a rendi vezetés reakciója volt a félrement társulatalapítások nyomán felvetett felelősségre. Ha tehát elfogadjuk a krónika időrendjét, vagyis hogy még II. Gyula halála (1513. február 21.) előtti eseményekről van szó, a bulla pedig már régebb óta folyó ügyekre – társulatalapításokra – való reakció, ezek a botrányok még Pécsváradi vikariátusa alatt zajlottak, hiszen az a Visegrádon 1513. május 15-én, Dézsi Balázs vikárius megválasztásával fejeződött be.

Hogy mit tett vikáriusi működésének vége és a Szentföldre való elindulása közti időszakban, arról semmilyen információnk sincs. A magyar rendtartományt viszont két nagy horderejű eseménysorozat rázta meg. Az első a Bakócz Tamás esztergomi érsek utasítására Dézsi Balázs vikárius által meghirdetett keresztes háborúból kifejlődött Dózsa György-féle parasztfelkelés.

A másodikat a vikárián belüli magyar és délszláv szerzetesek közti konfliktus kialakulásaként lehet összegezni. Ezt egyrészt a bosnyák obszervánsok Száván inneni, hamis oklevelekkel is bizonyítani kívánt, de végül az általános káptalanon jogtalannak ítélt terjeszkedési igénye, másrészt a magyar rendtartományhoz tartozó szlavóniai kolostorok függetlenedési kísérlete jelezte. De Cevins a lengyel tartománytól 1530-ban függetlenedő litván szerzetesekkel összehasonlítva a bosnyák és horvát szerzetesek függetlenedési kísérletének kezelését a magyar szerzetesek szempontjából sikeresnek tekinti,³³ minthogy a területvesztést a határozott fellépésnek köszönhetően pápai döntéssel sikerült elkerülni. Az ebből fakadó renden belüli nemzetiségi ellentétek feloldása azonban – a magyarok és horvátok, bosnyákok nem szálltak meg egymás kolostorában, hanem inkább világi ismerősöknél étkeztek³⁴ – káptalani határozattal sikerül csak.

³²Másolata: DF 275 549; Laskai Miklós budai olvasókanonok átírásában: DF 275 550; eredetijük a Magyar Ferences Levéltárban. A bulla a harmadrendi testvérek és nővérek életének (habitus viselése, utóbbiak számára közös lakóhely létesítése, ott oratórium kialakítása) szabályozásán túl engedélyezi, hogy „*confraternitates seu societates pietati idoneas, iuxta morem prestitum Italicum vulgariter verberatorum seu flagellatorum nuncupatas*” alapítsanak más egyházi előjárók jóváhagyása nélkül, melyek az obszerváns vikárius felügyelete alá tartoznak. A bullában a IV. Jenő által még a közös bosnyák-magyar provincia számára adott privilégiumoknak a két provincia szétválasztása miatt kért megerősítéséről van szó, mivel azonban a szétválasztás már igen régen, V. Miklós alatt, 1448-ban végbement, az okirat kiállítása és a flagellánsokkal kapcsolatos botrányok egybeesése valóban több mint gyanút keltő.

³³DE CEVINS: *Les franciscains observants hongrois* 168.

³⁴KARÁCSONYI: *Szent Ferencz rendjének I*, 371–372.

Mindezeket az eseményeket csak a történelmi háttér felvázolása kedvéért soroltuk fel, Pécsváradi Gábornak az eseményekben betöltött szerepéről ugyanis nem rendelkezünk adatokkal. Szentföldi indulását azonban feljegyezte a krónika: 1514. Mindenszentek ünnepe (november 1.) táján indult, társa pedig Pásztói János volt.³⁵ Pásztói Jánosról Széchy Károly vetette fel, hogy esetleg Rátóti sarj lenne,³⁶ ezt sajnos nem tudjuk bizonyítani, ám figyelembe véve, hogy a szerzetesnek állt fiú gyermekek a családi emlékezetből kiestek,³⁷ nem zárható ki, hogy Pásztói János Tar Lőrinc rokonságába tartozott.

Hogy mit tett Pécsváradi, míg kint tartózkodott, arról csak nagyon óvatos megállapításokat tehetünk, a saját tapasztalatok, saját élmények elkülönítése a *Compendiosa descriptio* alapjául szolgáló leírástól ugyanis korántsem könnyű, ennek okait részletesen a *Mi, ferencesek* című fejezetben fogjuk tárgyalni. A Szentföldön a Sion-hegyi kolostorban bizonyosan lakott, erről Hessel van Martena is beszámol.³⁸ A betlehemi kolostorról azonban már egyáltalán nem biztos, hogy huzamos ott-tartózkodás alapján tudósít. Bizonyára hihetünk neki, amikor I. Szelim jeruzsálemi bevonulásáról ír, elhihetjük, hogy beszélt janicsárnak elhurcolt magyarokkal, ha arra nem is következtethetünk, hogy a Szelim által a harctérre is magával vitt Bélay Barnabással is érintkezhetett volna.³⁹

Pécsváradi saját megfigyeléseinek két fajtáját látja el évszámmal: a szent helyek állapotára és a törökök háborúira vonatkozókat, melyekből minket különösen az utóbbiak érdekelnek. Először I. Szelim török szultánnak a mamelukokkal vívott 1516–1517-es hadjáratáról tesz említést. Aleppo elfoglalásáról, a mamelukok legyőzéséről és a teljes egyiptomi Mameluk Szultánság feletti uralom átvételéről hallomásból értesült, a Jeruzsálemben december 30-én (Szent Szilveszter pápa ünnepének vigíliáján) tett bevonulását viszont – a másnapi Kairóba való indulásával együtt – szemtanúként írja le, hozzátéve, hogy a szultán 1517-ben még ott, Kairóban tartózkodott. Mivel ebben a mondatában a szerző 1517-re mint az írás jelenére (*nunc*) hivatkozik, feltételezhetjük,

³⁵KARÁCSONYI: *Szent Ferencz rendjének* I, 373; TOLDY: *Analecta* 292.

³⁶Lásd a 789. lábjegyzetet.

³⁷Fügedi Erik a nemesi klántól való eltávolodást a gyermektelenségén túl a szerzetesek esetében a birtokképtelenséggel, a világi papoknál pedig a megyei közéletben való részvétel hiányával magyarázza. Ennek következménye a klerikusok általa megfigyelt hiánya a családi genealógiákban. FÜGEDI Erik: *Verba volant... Középkori nemesiségünk szóbelisége és az írás*. In: uő: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest (Magvető Könyvkiadó) 1981, 437–462; 457. p., valamint a 72. jegyzet.

³⁸Lásd a 42. lábjegyzetet.

³⁹TARDY Lajos: *Régi magyar követjárások Keleten*. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 11). Budapest (Akadémiai Kiadó) 1983², 75–80.

hogy már a Szentföldön vagy a hazaúton is készített vázlatokat, így tehát az elszólás a későbbi összeszerkesztés folyamán figyelmetlenségből maradt a szövegben.

Gábor atya éppen az utolsó vacsora termében állt szerzetestestvéreivel együtt, mikor a török szultán megérkezett. Ugyanerről fog majd beszámolni a Bánffy Jánosnak írt levelében is, ráadásul mindkét helyen részletesen beszámol a török hadsereg létszámáról (Jeruzsálembé érkezve már csak 60 ezerre teszi) és további úti céljukról, mely dolgokról a janicsárokként harcoló magyaroktól hallott Jeruzsálemben, s melyekhez mindkét esetben – a *Compendiosa descriptio*ban már fohászba öltöztetve, míg a levélben gyakorlatiasan számításokkal és a címzettek felszólításával – a török elleni háború alkalmas idejéről szóló, nyíltan háborúba szólító mondatokat fűz. Míg azonban a levélben feltárja forrását, könyvében csak a sóhajai közé iktatja a rabokról való megemlékezést. Másik forrása valószínűleg az a keresztény pártus követ lehetett, akivel 1516-os kairói követségéből visszatérve találkozott. Ugyanezen évben történt a Szent Katalin-kolostor feldúlása is, itt viszont arabokat (vagyis a környéken élő beduin törzseket), nem pedig törököket említ. Ezekből az adatokból természetesen sem történeti, sem életrajzi újdonságot nem tudhatunk meg, csupán azt állapíthatjuk meg, ami megtörténhetett: mivel akkor és ott volt, ezért valamennyit neki magának is meg kellett tapasztalnia a török csapatmozgásokból.

Az említetteket leszámítva tartózkodási helye az egyházi év szerint változott, hiszen a ferencesek a liturgiát általában az eredeti helyszíneken végezték, így nagypénteken végigjárták a keresztutat, karácsonykor Betlehemben végezték az áhítatot, színeváltozáskor pedig a Tábor hegyén imádkoztak.

Vannak mindenesetre olyan külső források, melyek alapján Pécsvárad kinti működése is meglehetősen pontosan ellenőrizhető: ezek közül a legfontosabb Pécsváradinak a szövegkiadásunkhoz csatolt, a Hevenesi és Kaprinai gyűjteményében, valamint Pray kiadásában fennmaradt, Bánffy Jánosnak írt ciprusi levele,⁴⁰ melyben arra tesz utalást, hogy János unokaöccse, Jakab is kint járt. Ezt egyrészt Bernhard von Hirschfeld lovag 1517-es zarándokútjának leírása pontosítja, aki név szerint is megemlíti Bánffyt,⁴¹ másrészt Hessel van Martenának a zarándokútjáról ké-

⁴⁰A kiadásairól és arról, mely szakírók hogyan használták fel vagy feledkeztek el róla, lásd a 45. oldalt.

⁴¹Teljes szövegét Minckwitz kiadása közli: MINCKWITZ, August von (Hg.): Des Ritters Bernhard von Hirschfeld im Jahre 1517 unternommene und von ihm selbst beschriebene Wallfahrt zum Heiligen Grabe. *Mitteilungen der deutschen Gesellschaft zur Erforschung vaterländischer Sprache und Alterthümer in Leipzig*. 1 (1856) 30–106 (a továbbiakban: MINCKWITZ: Des Ritters Bernhard von Hirschfeld Wallfahrt). Részletes bibliográfiája: HALM, Christian: *Europäische Reiseberichte des späten Mittelalters*. Eine analytische Bibliographie Herausgegeben von Werner PARAVICINI. *Teil 1: Deutsche Reiseberichte*. Bearbeitet von Christian HALM. Frankfurt a. M. (Peter Lang) 1994, nr. 129 (322–324. p.), a továbbiakban: HALM: *Deutsche Reiseberichte*.

szített holland nyelvű beszámolója mint „magyarországi születésű Gábor testvért” Pécsváradit is nevesíti.⁴²

Martena és útítársai Pécsváradival július 21-én, a Szent Sír-bazilikában találkoztak, aki – Holl feltételezését⁴³ itt a vizsgálatba bevont új források egyértelműen igazolják – maga mutatta meg nekik a szent helyeket.⁴⁴ Ez azonban nem jelentette azt, hogy a ferencesek kizárólag a magyar testvérrre hagyták volna a zárandoklat csúcsát jelentő templom bemutatását. Hirschfeld (aki ugyancsak 21-én nyert bebocsáttatást az Úr sírjának templomába) ezzel párhuzamos beszámolójából kiderül, hogy a ferencesek körmenetben vezették a hármassorba fejlődött, kezükben gyertyákat tartó zárandokokat, a szent helyeket pedig a ferencesek egyike – minden bizonnyal Pécsváradit – mutatta be nekik.⁴⁵ Pécsváradit tehát nem a csapat saját ciceronéja volt, hiszen akkor már korábban is bemutatta volna Martena, akire láthatólag akkora hatást tett, hogy a nemzetisége mellett a nevét is megörökítette, hanem kizárólag a Szent Sír templomot mutatta meg. Ezek alapján két feltételezést engedhetünk meg: egyrészt, hogy a Bánffy Jakabbal való személyes ismeretségére hivatkozva érthette el, hogy legalább ezen a részen ő vezesse a zárandokokat. Másrészt, hogy a többi helyen talán azért nem ő vitte a csoportot, hogy kímélje erejét a fáradságos tengeri út előtt.

Holl Bánffy Jakab hazaindulásának idejét Röhrich és Meisner műve alapján szeptember 25-re teszi,⁴⁶ ez azonban ellentmond hazaindulása források által igazolható dátumának. A Pécsváradit

⁴²Hessel van Martena, Tjalling van Botnia és Juw van Botnia 1517. május 7-én indult útnak Antwerpenből, a Szentföldön pedig július 28-ig tartózkodtak. Martena munkája öt kéziratban is fennmaradt, egy teljes és egy részleges kiadásban olvasható. A szöveget egy azóta elveszett kézirat alapján teljes egészében kiadó Jan van Leeuwen érdeklődését sajnos nem keltette fel a magyar ferences: LEEUWEN, Jan van (ed.): *Accurata descriptio peregrinationis in Terram Sanctam per illustres atque antiqua nobilitate splendoros viros ac dominos dominum Hesselum a Martena, dominum Tzallingium a Botnya nec non dominum Julium a Botnya, Frisios, religionis ergo feliciter susceptae anno salutis humanae MDXVII. (Bedevaert nae dat H. Landt, door H. van MARTENA en anderen. [Uitgegeven door Jan van LEEUWEN.]*) In: *De Vrije Fries* 3 (1844) 219–276. (Leeuwarden [Suringar]), a továbbiakban LEEUWEN: *Accurata descriptio*. Az utat a berlini kézirat alapján csak Ciprustól közlő, és Leeuwen kiadásáról látszólag mit sem tudó Hermann Lotze az előszóban bőszégesen ír Pécsváradiról, akit helyesen azonosít a *Compendiosa descriptio* írójával, gondosan kigyűjtve a műből a rá utaló részleteket: LOTZE, Hermann (ed.): *Eine Wallfahrt von Antwerpen nach Jerusalem aus dem Jahre 1517*. Aus der Handschrift mitgetheilt von Hermann LOTZE. Leipzig (Brockhaus) 1866, VI–VII. Részletes bibliográfia: KRAACK, Detlev – HIRSCHBIEGEL, Jan: *Europäische Reiseberichte des späten Mittelalters*. Eine analytische Bibliographie Herausgegeben von Werner PARAVICINI. Teil 3: *Niederländische Reiseberichte*. Nach Vorbearbeiten von Detlev KRAACK bearbeitet von Jan HIRSCHBIEGEL. Frankfurt a. M. (Peter Lang) 2000, nr. 29. (168–172. p.)

⁴³HOLL: *A középkori magyar Jeruzsálem-járás* 73.

⁴⁴A megfelelő rész: „worden wy gelaeten in dien tempel des Heylighen Graves, omme daer te visiteren die heylighe steeden, die ons alle worden gewesen van een Minnebroeder des berghs van Sion, genoemt Gabriel, ut Hungaryen geboren.” LEEUWEN: *Accurata descriptio* 255.

⁴⁵MINCKWITZ: *Des Ritters Bernhard von Hirschfeld Wallfahrt* 65.

⁴⁶HOLL: *A középkori magyar Jeruzsálem-járás* 287.

által Jeruzsálemben még együtt vezetett két társaság Jaffába ugyanakkor, július 28-án érkezett,⁴⁷ ám míg a frízek még aznap délután hajóra szálltak,⁴⁸ Hirschfeldék a hajótulajdonos üzleti ügyei miatt – bizonyára Bánffy Jakabbal együtt – vesztegelni kényszerültek, így csak augusztus 1-jén hajóztak ki, Ciprusra pedig 7-én érkeztek meg.⁴⁹ Ha hozzátesszük, hogy Pécsváradi levelében július 27-i jeruzsálemi indulást említ,⁵⁰ ez azt jelenti, hogy minden bizonnyal ő is Jaffában vesztegelt Bánffy Jakabbal: a levélben megköszönt „*et terra et mari*” tehát nem feltétlenül anyagi segítséget jelentett csupán, hanem a közös hajóúton a már korábban is betegséggel küzdő szerzetes nagyon is gyakorlati támogatását.

Az *et mari* kifejezés így már érthető. Már csak az szorul magyarázatra, hogy az *et terra* kötelező frázis-e csupán. A *Compendiosa descriptio* és a Hirschfeld-napló alapján azt valószínűsíthetjük, hogy ez is konkrét segítségre utal. Bánffy személyéről a zarándoktársaknak a beszámoló elején tett felsorolását leszámítva ugyan hallgat, és hallgat akkor is, mikor a Salinától 5 mérföldre lévő, a Szent Kereszt és a jobb lator keresztjének ereklyéjét is birtokló kolostor augusztus 21-i meglátogatásáról írva felsorolja társait,⁵¹ mivel azonban Pécsváradi a keresztfáról szóló fejezetben világosan leírja, hogy az ereklyét Cipruson maga látta a magas hegyen található ortodox kolostorban,⁵² ez a rész ráadásul Pécsváradi betoldása, az F-ben ugyanis egyáltalán nem szerepel, biztosra vehetjük, hogy együtt zarándokoltak ide, még hozzá valószínűleg a német csapat előtt, hiszen egyrészt ott nincsenek felsorolva, másrészt a levél augusztus 14-i keltezésével is ez illik össze, így tehát Bánffy Jakab nevét valószínűleg hiába keresnénk a Szent Katalin Famagusta melletti kegyhelyét felkereső zarándokokat megörökítő könyvben, amelybe Hirschfeld és társai a magukét beírták.⁵³

Ez alapján pedig a levelet Pécsváradi magával Jakabbal küldte el Magyarországra, még hozzá azért, mert ekkor útjaik bizonyára elváltak: valamelyiküknek indulnia kellett. Itt jegyezzük meg, hogy Holl fordítása azt a téves benyomást kelti, mintha a levélben lenne utalás bármilyen úti társra;⁵⁴ a levél végig egyes számban fogalmaz, kivéve Ciprusra vonatkozóan („*dum iam eramus*

⁴⁷MINCKWITZ: Des Ritters Bernhard von Hirschfeld Wallfahrt 83.

⁴⁸LEEUVEN: Accurata descriptio 275.

⁴⁹MINCKWITZ: Des Ritters Bernhard von Hirschfeld Wallfahrt 84.

⁵⁰HOLL: *A középkori magyar Jeruzsálem-járás* 286.

⁵¹MINCKWITZ: Des Ritters Bernhard von Hirschfeld Wallfahrt 86.

⁵²„*Crux latronis boni est <in> Cipria insula, [...] in quodam monte alto, in monasterio Grecorum integra in nullo deficiens, cooperta laminis argenteis. [...] Ego, qui hec scripsi, vidi et osculatus sum dictam crucem.*” P 31r (p).

⁵³MINCKWITZ: Des Ritters Bernhard von Hirschfeld Wallfahrt 87–88.

⁵⁴„Mindketten jókívánságunkat küldjük Nagyságodnak!” HOLL: *PÉCSVÁRADI GÁBOR* 45; latinul: „*Valeat eadem vestra Magnificentia in utroque homine cum bona salute!*”, ami semmiképp sem a levélíróra vonatkozik. Az *uterque*

in Cypro”), amibe viszont már Bánffy Jakab is beleérthető. Ezzel természetesen nem mondjuk azt, hogy Pásztói János a Szentföldön maradt vagy eltűnt volna, vagy hogy Pécsváradi mentesült volna az alól az előírás alól, hogy egy szerzetestársával párban utazzon. Hogy Bánffynak vagy Pécsváradinak indult előbb a hajója, valamint, hogy mikor, nem tudjuk: Hirschfeld az útitársak kezdeti felsorolásán kívül a magyar nemesről nem szól, minthogy a saját német anyanyelvű lovagi társaságával tartózkodott, ahogy arra több helyütt is utal. Ha Bánffy Jakab velük tartott végig, igen hosszú út állt még előtte, melyre Pécsváradi bizonyára nem követte, különösen hogy Hirschfeldék csak augusztus 26-án hajóztak el Ciprusról; hazaútjuk állomásai Halm bibliográfiájában⁵⁵ részletesen fel vannak sorolva. Barlettában november 7-én szálltak le a hajóról, ahonnan lovon haladtak tovább Nápolyon keresztül, december 7. után érve Rómába. Nem tudható tehát, hogy miért váltak el útjaik már augusztus közepén.

A szerzetes római városnézését és Assissin keresztül vezető hazaútját szépen felvázolja Holl Béla, aki szerint „1518-ban ismét magyar földön volt”;⁵⁶ véleményem szerint azonban Pécsváradi ekkor még nem tért vissza Magyarországra. Helyesebben szólva: nem Magyarországra tért vissza.

Karácsonyi⁵⁷ sokkal óvatosabban fogalmaz: Dereszlényi Albertnek az 1518-as Szent Bonaventúra ünnepén, július 15-én tartott lyoni gyűlésről való visszatérése után említi Pécsváradi hazatértét, ezzel azonban a krónika időrendjét megváltoztatja, szövegét pedig – nyilvánvalóan másolási hibának véelve annak a Jeruzsálembe való visszatérésre vonatkozó részét – átértelmezi. Közvetlenül az 1517-es *capitulum generalissimum* után Toldynál a következő olvashatjuk:

„*et sic Provincia Hungariae observantium iterum rediit sub immediata obedientia Generalis Ministri, prout ante fuerat. Tempore intermedio praefatus Gabriel iterum rediit in provinciam Ierosolymam simul cum suo socio.*”⁵⁸

Ha el is fogadjuk, hogy az *iterum rediit* megismétlését sortévesztés vagy a szerző/másoló fejében visszacsengő szintagma hasonlósága szülte, az „*in provinciam Ierosolymam*” szintakti-

homo 'a testi és lelki ember' királyi oklevelekben, de Tar Lőrinc szövegében is megjelenő kifejezés dualizmusát Kurcz Ágnes Bonaventura ferences misztikája hatásának tartja; KURCZ Ágnes: *A lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században*. Budapest (Akadémiai Kiadó) 1988, 150–152.

⁵⁵HALM: *Deutsche Reiseberichte* 324.

⁵⁶HOLL: *PÉCSVÁRADI GÁBOR* 46–47.

⁵⁷„Ez időtájt Pécsváradi Gábor is elvégezte jeruzsálemi látogatását és társával együtt megérkezett szerető testvérei közé Magyarországba.” KARÁCSONYI: *Szent Ferencz rendjének* I, 379.

⁵⁸TOLDY: *Analecta* 294

kailag egyértelmű, mégha a Szentföldet a ferences terminológiában nem Jeruzsálem provinciának vagyis rendtartománynak, hanem Szentföldi Őrségnek (*Custodia Terrae Sanctae*) hívták is, annál is inkább, minthogy a szerző kicsivel előrébb Pécsváradi elutazásáról is az „*exivit ipsam provinciam, et Ierosolymam petiit*”⁵⁹ szavakkal tudósított. A *provincia* előtti *ipsam* véleményem szerint itt is a szerző abbéli vélelmét fejezi ki, miszerint a szentföldi ferences terület csupán egy másik provincia lenne, nem pedig szakszóval: egy kusztódia. Vagyis akár ismétlés, akár nem, a Jeruzsálem *accusativusa* szerint Rómából Jeruzsálembe, nem pedig Budára vitt Pécsváradi útja.

Nehezíti a kérdést, hogy a ferences krónika szövege Toldy Ferenc kiadása óta, mely maga is igencsak kalandos úton jutott el az olvasókhöz, nem látott új kiadást. Fájó hiány ez, annak ellenére, hogy bár a krónika szerzőinek és forrásainak elkülönítéséhez és így a különböző részek datálásához Tarnai Andor vetette meg az alapot,⁶⁰ az eddig ismert 8 kézirat⁶¹ felkutatásáról és a kritikai kiadást előkészítő filológiai vizsgálatról pedig Keveházi Katalin számolt be,⁶² a kritikai kiadás eleddig nem készült el, így csak a kéziratok vizsgálatával bizonyosodhatnánk meg róla, hogy vajon helyes-e a Toldy-féle szöveg, *accusativus-e* az *accusativus*.⁶³ A Szentföldre való 1517 őszi-téli visszatérés mindenesetre egybecsengene Pécsváradi saját, a *Compendiosa descriptio* mindkét változatában jelenlévő, de a **P**-ben sokkal egyértelműbben megfogalmazott kijelentésével, miszerint az ígéret földjét csak 1518-ban hagyta el. A beduinok által kirabolt Sínai-hegyi Szent Katalin kolostorról ugyanis ezt írja:

„*Modo monasterium stat desertum [...] , nisi post meum exitum de Terra Sancta, scilicet in anno Domini 1518, fuissent introducti monachi Greci.*”⁶⁴

⁵⁹TOLDY: *Analecta* 292.

⁶⁰TARNAI Andor: A magyarországi obszervánsok rendi krónikájának szerzői és forrásai. *ItK* 77 (1973) 135–147; ill. uő: *A magyar nyelvet írni kezdik* 90–96.

⁶¹Összefoglalva lásd KEVEHÁZI Katalin: Ferences krónika. *MAMŰL* III (2005) 84–85.

⁶²KEVEHÁZI Katalin: Egy ferences kódex filológiai problémái. In: KULCSÁR Péter – MADER Béla – MONOK István (szerk.): *Tanulmányok Karácsonyi Béla hetvenedik születésnapjára*. Szeged (A József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára és Bölcsészettudományi Karának Magyar Történeti Tanszéke) 1989, 109–120, illetve: KEVEHÁZI Katalin – MONOK István: *A Csongrád megyei levéltár ferences kódexe*. In: GALAVICS Géza – HERNER János – KESERŰ Bálint. (szerk.): *Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 10) Szeged (JATE) 1990, 121–128.

⁶³Legújabbban Kertész Balázs írta le a krónika müncheni kéziratát (Bayerische Staatsbibliothek, München Clm 9071), ám mivel a kézirat a krónika szövegét csupán 1503-ig tartalmazza (KERTÉSZ Balázs: Magyarországon készült 16. századi ferences kézirat a Bajor Állami Könyvtárban. *MKSz* 128 (2012) 212–233; 217) ezért a rendelkezésre álló digitalizátum (<http://daten.digital-e-sammlungen.de/~db/0001/bsb00017411/images/index.html>) sem segít a szöveg értelmezésében.

⁶⁴**P** 28r (r).

Ugyanez az F-ben még kicsit árnyaltabban, de nyilvánvalóan jelezve, meddig szerzett értesüléseket a környékről:

„*Modo monasterium desertum stat [...] absque fratribus Grecis usque annum 1518.*”

Már csak azt kellene megindokolnunk, hogy erre a visszatérésre ugyan mi kényszeríthette, helyesebben szólva – és ismerve a ciprusi levelében is szavakba öntött szándékát, hogy végleg az Üdvözítő földjén maradjon – mi tette azt számára lehetővé?

Szerencsénkre ebben segítségünkre lehet egy kevésbé ismert forrás. A szentföldi ferences előjárók listáját a ferences régiségek nagy bűvára és a legfontosabb szentföldi forrásgyűjtemény kiadója, Girolamo Golubovich gyűjtötte össze az elérhető dokumentumok alapján. Itt pedig szerepel egy ismeretlen nemzetiségű és ismeretlen nevű frater Gabriel 1517-ben.⁶⁵ Golubovich ezt a szintén általa kiadott, olasz nyelvű, két redakcióban egy-egy kéziratban fennmaradt szentföldi ferences krónikában találta. A Verniero di Montepeloso majdnem háromszáz évig kiadatlan művében szereplő velencei Gabriele Bruni testvérrel kapcsolatos ellentmondásokat azonban már a spanyol rendtörténész, Calahorra is felfedezte és szentföldi krónikájában hangot is adott neki.⁶⁶ Végül Golubovich úgy oldotta fel az ellentmondást, hogy Montepeloso minden bizonnyal tévesen azonosította ezt a Gabrielt egy korábban élő velencei és egy másik, Bruni családnévű testvérrel, aki konventuális volt, nem volt Sion-hegyi gvárdián, csak 1508-ban volt *minister provincialis* a görög területeken és a Szentföldön; marad tehát egy ismeretlen Gabrielénk, aki bizonyára csak helyettese volt a gvárdiánnak.⁶⁷

Nos, Hirschfeld leírja a találkozót a Sion-hegyi gvárdián vikáriusával,⁶⁸ ez pedig júliusban még egészen biztosan nem Pécsvárad volt, ugyanis ebben az esetben kiemelte volna, hogy a vikárius vezette körbe őket a Szent Sír-bazilikában; ennél még egyértelműbben zárja ki az azonosítás lehetőségét Martena idézett beszámolója, aki Pécsváradit külön meg is említi. Ez azon-

⁶⁵GOLUBOVICH: *Serie cronologica* nr. 73 (44. p.) és nr. 49 (29. p.).

⁶⁶CALAHORRA, Juan de: *Chronica de la Provincia de Syria y Tierra Santa de Gerusalen contiene los progresos que en ella ha hecho la religion serafica, desde el año 1219 hasta del de 1632*. Parte primera. Madrid 1684, 360. Állítása szerint több dokumentumon is az ő neve szerepel, neki köszönhető ramallahi zarándokszállítás (erről beszámol Pécsvárad is részletesen).

⁶⁷GOLUBOVICH, Girolamo: *Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente francescano*. Nuova serie – documenti. Tomo decimo. Croniche o annali. *Pietro Verniero di Montepeloso*. V tomo (1304–1637). Quaracchi presso Firenze 1936, 7. p. 4. jegyzet; 8. p. 1. jegyzet.

⁶⁸GOLUBOVICH: op. cit. 117. p. 1. jegyzet. A vikárius Hirschfeld beszámolójában azzal indokolja, a gvárdián távollétét, hogy az kairói útján túlságosan kifáradt. MINCKWITZ: Des Ritters Bernhard von Hirschfeld Wallfahrt 57.

ban csak Pécsváradi elutazásáig bizonyul feltétlenül igaznak. Azt ugyanis fenntartják e források, hogy létezett a vikáriusi tiszt, kora ősszel visszatérve tehát akár be is tölthette a magyar ferences. Figyelembe véve, hogy az új gvárdiánt, a firenzei Zenobio testvért csak a következő, 1518-as lyoni nagykáptalan erősítette meg – ugyanaz, amelyre Dereszlényi Albertnek is el kellett utaznia –, a rendi vezetés erre hivatkozva akár vissza is küldhette a tapasztalt ferencest a Szentföldre. Ebben az esetben a helyettesének Zenobio megérkezéséig kellett kint maradnia a Szentföldön, vagyis 1518 nyaráig.

A *Compendiosa descriptio*t azonban csak 1521-ben sikerült kiadni, ez a hosszas és Pécsváradi hollétéről mindenféle adatnak híján lévő időszak pedig csak találgatásokra adhat lehetőséget. Hogy hol és mikor folytak az ezzel kapcsolatos munkálatok, erről sajnos semmiféle adatunk sincs, Pécsváradi Gábor életének azonban még az ezután következő utolsó szakasza is meglehetősen jól dokumentált. 1523-tól 1525-ig – az obszervánsok fentebb említett 1517-es önállóvá válása miatt – már provinciálisként szolgálja rendjét; ebből az időből való a Formuláriumban található második körlevele,⁶⁹ ismeretes továbbá az 1523-as burgosi egyetemes rendi káptalanon való részvétele,⁷⁰ melyet Kapisztrán Szent János szentté avatásának előmozdítására használt fel. A szent szentté avatásának két „kampányát” lehet megkülönböztetni:⁷¹ az első közvetlenül a szent halála után, az akkor még élő szemtanúk szolgáltatta életrajzi adatok és csodák összegyűjtésében teljesedett ki, míg a második már ezek halála után, az 1500-as évek második-harmadik évtizedében a szabályszerű kanonizációs eljárás 1519-es megindításában, vagyis egy vizsgálóbizottság felállításában manifesztálódott, az ügynek pedig sajátos súlyt adhatott, hogy a bresciai Francesco Licheto rendfőnök is eljött az 1520. évi budai káptalanra.⁷² A látszólag rendben haladó és Pécsváradi 1523-as burgosi működésével is megtámogatott eljárásnak azonban X. Leó halála és az a kényszer vetett véget, hogy a kanonizációra szánt, a budai Szent János-kolostorban összegyűjtött pénzt – ahogy láthattuk: mint minden más bevételt is – a török elleni háborúra kellett fordítaniuk.⁷³ Emellett 1526-ban Újlak elfoglalásával – mely csak rövid állomás volt a török sereg Mohácson át Budáig tartó diadalútjában – és Magyarország tulajdonképpeni elvesztésével a pápai udvar minden gondja az egész keresztény világot fenyegető muzulmán előrenyomulás

⁶⁹MOLNÁR: *Die Formelbücher* nr. I, 215 (210v–231v).

⁷⁰HOLL: *PÉCSVÁRADI GÁBOR* op. cit. 13.

⁷¹ANDRIĆ, Stanko: *Kapisztrán Szent János csodái*. Budapest (METEM – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány) 2009, 116.

⁷²ANDRIĆ: op. cit. 120.

⁷³ANDRIĆ: op. cit. *ibid.*

megállítása volt, így a szentté avatás elmaradt, s csak 1690-ben került rá sor. Érdekes megjegyezni, hogy függetlenül attól, hogy magyar területen a szent tiszteletét külön pápai engedély nem tette volna lehetővé – mint amilyen engedély Valva és Sulmona püspökségben, ahová Capestrano is tartozik, már 1514-től szabad utat engedett a szent kultuszának –, mind a rendi krónika, mind a tartomány 1517-ben felvett neve egyértelműen szentként említi Kapisztránt.⁷⁴

Végül a Pécsváradi Gábor tapasztalatába és jellemébe vetett bizalomnak nem is lehetett volna világosabb bizonyítéka, mint hogy 1527. május 12-én Sárospatakon negyedszerre is a magyarországi rend élére választották, és a kormányzás terhét feltételezhetően hivatala 1529-i lejáratáig, a szécsényi káptalanig viselte, mivel róla mást nem, még halálát sem jegyezték fel a rend krónikájában.

Ezek tehát azok az adatok, melyeket a rendelkezésre álló források – leginkább pedig Karácsonyi – alapján mind Holl Béla, mind De Cevins ismertet. De Cevins, aki az obszerváns lelkiség jellemzéséhez Pécsváradinak a Formuláskönyvben fennmaradt exhortációit is felhasználja⁷⁵ – rámutatva segítségükkel többek között az *obediencia* fogalmának központi jellegére –, sajnos nem szolgál új adatokkal sem Pécsváradi útját, sem a nemességhez (különösen a Bánffyakhoz) fűződő kapcsolatait illetően és említés nélkül hagyja magát a *Compendiosa descriptio*t is.

Karácsonyi a gyöngyösi bullárium adatai alapján tér ki a pápához benyújtott kérelemre,⁷⁶ mely a provinciális az egyházi és világi előkelők szolgálatába álló szerzetesek ilyen irányú engedélyeinek visszavonását és az újak provinciális vagy központi rendkormányzati elbírálás alá vételét kéri, és kapja meg sikeresen. Molnár Antal szövegkiadása jóvoltából a ferences formuláris anyag vizsgálata is megerősíti a Karácsonyi festette kép hitelességét: a szerzetesek 14 tételben szerepelnek káplánként, ebből szinte kivétel nélkül az esztergomi érsekhez vagy a királyhoz, esetleg egy püspökhöz fordulnak, legtöbbször élelmiszert kérve. De nem kellett káplánnak lenniük, hogy a nemesek gyóntatását ellássák – amiről szintén maradtak fenn engedélyminták.⁷⁷

Bár Karácsonyi a világi ügyektől a kolostorba visszavágyódó Tomory Pállal hozza kapcsolatba az eseményeket, termékenyebb gondolatnak tűnik, ha mi inkább a hivatalban lévő provinciális, Pécsváradi felől közelítjük meg a kérdést. A Bánffyakkal való, a későbbiekben még alaposabban is elemzésre kerülő szoros kapcsolata, kápláni szolgálata, a Bánffy Jakabbal való

⁷⁴ANDRIĆ: op. cit. 116.

⁷⁵DE CEVINS: *Les franciscains observants hongrois* 93.

⁷⁶KARÁCSONYI: *Szent Ferencz rendjének* I, 384.

⁷⁷MOLNÁR: *Die Formelbücher* nr. IV, 349 (101v–102r).

részben közös útja, külföldi küldetései, a ciprusi levéllel kapcsolatban felmerülő diplomáciai feladatok lehetősége együtt egy magas körökben forgó ember képét rajzolnák elénk. Ha viszont ehhez hozzávesszük, hogy saját maga volt az engedélyek visszavonásának az előterjesztője, érthetővé válik, hogy a működésébe nem helyes belelátnunk olyant, amit a források nem igazolnak.

A *Compendiosa descriptio* szövegét keletkezési körülményeinek vizsgálata során többször fogjuk politikai-eszmetörténeti hatások próbájának kitenni: hogy a vizsgálatok legtöbbször semleges eredményt hoznak, az egybecseng az obszervánsokról szóló elsődleges forrásunk Pécsváradit jellemző szavaival: *vir quidem humilitatis ac zelator paupertatis*.⁷⁸ Személyében, bár minden lehetősége megvolt a legmagasabb politikai körökkel való kapcsolattartásra és megannyi külföldi út szélesíthette világlátását, bővíthette nyelvtudását és ismertethette meg újabb devóciós formákkal – a kizárólag a pasztorális célokra és a már bevált gyakorlatokra koncentráló ferences pragmatizmust csodálhatjuk.

2.2 Pécsvárad és a Bánffyok: obszervánsok és lovagok

Pécsvárad Ciprusból írt levele alapján 1517-ben, következésképp már 1514-es indulása előtt is Bánffy János káplánjaként működött, lelki atyaként tehát nagyon szoros kapcsolatban állt a nagyra törő főúrral. A levél utalásai alapján többen is, például Takács Ince,⁷⁹ arra következtettek, hogy utazása alatt Pécsváradit anyagilag is támogatta, sőt, hogy a *Compendiosa descriptio* is az ő mecénatúrájával jelenhetett meg. De honnan ez a kapcsolat?

A Budán – a nagyrészt a mai Szent György utcával egyező – Szent Zsigmond utcában lakó Bánffy János maga is láthatta-hallhatta az obszervánsok működését a mai Karmelita udvar területén elhelyezkedő Evangélista Szent János-kolostorban,⁸⁰ mely egyben a rend központja is volt, hiszen a Buda középkori helyrajzát összegző munkájában Végh András Bánffy János házát,⁸¹ a kisebb Szűz Mária/Szent Zsigmond-templommal szemben helyezte el, vagyis az alsólendvai főúr, akinek hivatali pályája már a század első évtizedében felfelé ívelt – ha helyzetét a házát a ferences templomhoz fahíddal kapcsoló Werbőczyhez nem is mérhetjük⁸² – csak egy

⁷⁸TOLDY: *Analecta* 270.

⁷⁹TAKÁCS Ince: *Néhány jelesebb magyar a Szentföldön* 293.

⁸⁰VÉGH András: *Buda város középkori helyrajza*. I–II. (Monumenta Historica Budapestinensia 15–16) Budapest (Budapesti Történeti Múzeum) 2006–2008. I, 63–64.

⁸¹Ez az apjától, Bánffy Miklóstól örökölt ház, János 1529-ben gúti Ország Imre házára is szert tesz: VÉGH: op. cit. I, 106.

⁸²Lásd VÉGH: op. cit. I, 143; a fahíd az általunk vizsgált időszakban még nem állhatott.

köz választotta el a szerzetesektől.⁸³ Választása mögött azonban a közelségből fakadó személyes ismertségen kívül más okok is felmerülnek.

Az obszerváns kolostorok délvidéki elterjedtségét és azt, hogy az itt birtokokkal rendelkező főúri családok ezt a rendet támogatták, általában a szerzetesek missziós tevékenységével és a török veszéllyel kapcsolják össze. Ez a kapcsolat sokkal jobban lenne magyarázható, ha a nemesek felé közvetítő közegnek a Kurcz Ágnes eredményei alapján szintén a délvidéki területeken virulens lovagi kultúrát tekintenénk, melynek magyarországi és éppen ezért szükségszerűen vallásos reprezentációjaként a XV. század végén – XVI. század elején egyedül a jeruzsálemi zarándoklat és a Szent Sír-lovagság intézménye működött.

Azoknak a főúri családoknak, melyekben a lovagi kultúra a XIII–XIV. században meghatározó volt, és így a családi hagyomány részeként továbbra is identitásképző elem maradt, az obszerváns ideológia tudta megadni a lovagság élményét. Egyrészt mivel Kapisztrán Szent János fellépése és a nándorfehérvári diadal révén hitelesen tudták képviselni a törökellenes harcokban újra aktuálissá váló keresztes eszményt, másrészt mert a Szent Sír-lovagok felavatásának közben tartásával a maguk javára tudták fordítani az udvari kultúra funkcióváltása következtében mind inkább felmerülő reprezentációs igényeket.

Ezek az igények pedig mintha éppen a szerzetesekre lettek volna szabva. Mert a magyarországi lovagi kultúra – ahogy azt a kérdést különböző oldalról, a társadalom-, az irodalom- vagy a művészettörténet irányából megközelítő, de hasonló eredményre jutó kutatók summázzák – vallásos jellegű, klerikális túlsúlyú, emellett pedig – ezt a régi magyar irodalom regisztereit számba vevő Zemplényi Ferenc emeli ki – latin nyelvű volt.⁸⁴

A lovagi zarándoklatok típusának magyarországi meglétét, az ezt elvégzők társadalmi helyzetét, vallásosságuk jellemzőit a közelmúltig is számos tanulmány, monográfia és ismeretterjesztő mű tárgyalta.⁸⁵ Bánffy Jakab lovagi zarándoklata és vezetőjének műve, a *Compendiosa descriptio* szükségessé teszi, hogy megvizsgáljuk, milyen kapcsolat lehet az obszerváns ferencesek és az udvari kultúra között. Pécsváradinak az alsólendvai Bánffyakkal való – minden bizonnyal

⁸³VÉGH: op. cit. I, 153–154; cf. II, 46. kép (341. p.), melyen Bánffy János házát az 1.5.8. szám, a ferences kolostort pedig a G jelöli.

⁸⁴ZEMPLÉNYI Ferenc: *Az európai udvari kultúra és a magyar irodalom.* (Historia litteraria 4) Budapest (Universitas) 1998, 47: „Ez az egyoldalúan klerikus beállítottságú, latin nyelvre orientált kultúra, amely, ha hideológiaiag valamit megtűrt, akkor az a vallásos lovagi ideál volt, egyértelműen elzárkózott a nyugat-európai jellegű, szekuláris és anyanyelvűségre épülő kultúrától.”

⁸⁵Itt most csak Csukovits Enikő már idézett monográfiájára és Fedeles Tamás könyvére utalok: FEDELES Tamás: „Isten nevében utazunk.” *Zarándokok, búcsújárás, kegyhelyek a középkorban.* Pécs (Kronosz Kiadó) 2015.

Budán és Jeruzsálemben kibontakozó – különleges kapcsolata tehát bizonyos. De jelentett-e ez a Bánffyak részéről valamiféle kizárólag az obszerváns szerzetesekre korlátozódó viszonyt? És találjuk-e Jakab zarándoklatán kívül más nyomát a család lovagi-udvari kultúrájának?

A megoldáshoz el kell hagynunk a királyi székvárost, és meg kell vizsgálnunk, hogy a Bánffy család a szülőföldjén milyen kapcsolatot ápolt ekkoriban a különböző szerzetesrendekkel, valamint hogy a többek között Kurcz Ágnes és Zemplényi Ferenc vizsgálta kritériumok – lovagi epikára utaló, rendszerszerűen előforduló nevek; az ősök és a családfa tisztelete; címer- és pecséthasználat; családi temetkezőhely; apródok a családban; lovagi életmódra és temetésre utaló források – alapján mennyire volt jelen az udvari kultúra a Bánffyak családi hagyományában.

A család kapcsolatai a ferencesekkel, ha a család alatt nem csak a Bánffyakat, hanem az egész Hahót–Buzád nemzetséget értjük – régre nyúlnak vissza.

A szűkebb pátriájában – Szemenyén,⁸⁶ a századok alatt több konventuális kolostort is alapító, az egyházmegyének pedig egy ferences püspököt is adó családnak a XV. század utolsó évtizedében az obszerváns ferences lelkiség felé forduló érdeklődését, vagy De Cevins megfogalmazása szerint a két ág közötti ingadozását⁸⁷ konfraternitási levelek bizonyítják.⁸⁸

Kifejezetten obszerváns kolostor megalapításáról vagy megadományozásáról csupán egy, éppen földrajzi elhelyezkedése miatt kieső adatunk van: Rozgonyi János özvegye, a bolondóci-

⁸⁶KARÁCSONYI: *Szent Ferencz rendjének* I, 20; 1248. szeptember 13. Fejér CD IV/2 23–24.; I. Miklós adakozik a szemenei káptalan költségeit fedezendő: Fejér IX/2 152–154.

⁸⁷DE CEVINS, Marie-Madeleine: *Koldulórendi konfraternitások a középkori Magyarországon (1270k.–1530k.)*. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 6) Pécs (Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület) 2015, 188; a továbbiakban DE CEVINS: *Koldulórendi konfraternitások*.

⁸⁸De Cevins táblázatában: KL (Konfraternitási levél) 81. Pest, 1498. február 20: Laskai Osvát az obszervánsok konfraternitásába fogadja Alsólendvai Bánffy Jakabot (ez a Szentföldjáró II. Jakab apja, I. Jakab cf. WERTNER: *A Buzád–Hahót nemzetség* 65), feleségét (Katalint), gyermekeit (a konfraternitási levélben a Wertner feltüntette Jakabon és Ferencen kívül szerepelnek a lánytestvérek is: Katalin, Borbála, Sára, Petronella), fivérét (V. Miklóst) és családját (feleségét, Margitot és gyermekeiket, Jánost és Margitot, valamint Kanizsai Lászlót és feleségét, Erzsébetet; DL 266 800, KERTÉSZ: *Obszerváns ferencesek iratai*. 106–107. p.). Tizenegy évvel később, II. Jakab elhunyt után az özvegy 1509. június 7-én Péccsett a még élő gyermekeivel (Ferencsel, Jakabbal és Petronillával) együtt a konventuálisok konfraternitásába is felvételt nyer (DE CEVINS: *Koldulórendi konfraternitások*, KL 104; cf. DL 64 799). Segesdi Nagy Antal és Szemenei Miklós megbízott (KL 99) 1507. június 23-án Egerben (a táblázatban 1503 van feltüntetve, de ez bizonyosan gépelési hiba, hiszen egyrészt az 1507-es levelek között szerepel az adat, másrészt a DL 266 810 jelzetű oklevélben jól olvasható az 1507-es dátum, ami egybevág az 1507-es egri konventuális káptalanról szóló ismereteinkkel is: cf. KARÁCSONYI: *Szent Ferencz rendjének* I, 79) a konventuálisok konfraternitásába veszi fel Bánffy Jánost és családját (feleségét, Margitot, és gyermekeiket: Pált, Ferencet, Zsigmondot, Antalt, Dorottyát, Katalin és Annát). Mellékesen megjegyezzük, hogy ez a Bánffy János nem azonos a később nádori rangra emelkedő, és a jelen dolgozatban is oly sokszor előforduló Jánossal, V. Miklós fiával; itt a bolondóci-ágot alapító Pál fiáról van szó (cf. WERTNER: op. cit. 24, 65). Bánffy Jakabot illetően viszont azzal a tanulással szolgálnak a levelek, hogy már gyermekkorában kapcsolatba került a ferencesek mindkét ágával.

ágból származó Bánffy Dorottya hozományát és hitbérét a gyöngyösi ferences beginákra és az obszerváns ferencesekre hagyta, melyet fia, Rozgonyi István ki 1500-ban ki is fizetett.⁸⁹

Közelebb visz minket célunkhoz Segesdi Nagy Antal minister provincialisnak Kósa Jenő átírásában⁹⁰ fennmaradt 1518. augusztus 17-i⁹¹ oklevele, mely tanúsítja, hogy az eredetileg konventuális verőcei kolostor birtokait és bevételeit az obszervancia 1517-es elfogadása miatt eladja Bánffy Jánosnak; ő és örökösei ennek értékében pedig kötelesek gondoskodni a kolostorról. A Verőce vármegyei város pár év múlva sokkal szomorúbb esemény miatt kerül be a család történetébe: a Bánffy Jakabnál káplánként szolgáló Szerémi Györgytől tudjuk, hogy Bánffy Jakabot Logodon elköltött halálos kimenetelű vacsorája után Verőcén temették el, Szerémi szerint azért, mert ide temetkeztek kezdettől fogva.⁹²

A verőcei ferences kolostor viszont nem számított családi alapításnak – ilyen volt a nemzetiség által életre hívott bencés apátság,⁹³ az alsórajki premontrei prépostság,⁹⁴ a szemenyei (ma: Muraszemenye)⁹⁵ konventuális kolostor, vagy a valószínűleg a közös nemzetségbe tartozó Hahótiak által létesített falkosi⁹⁶ konventuális ferences templom –, sőt még csak nem is kifejezetten

⁸⁹KARÁCSONYI: *Szent Ferencz rendjének* II, 549, a kancellária 1500. ápr. 30-i oklevele (DI 20 934) alapján.

⁹⁰KÓSA, Eugenius: *Antiquarii Provinciae Sanctae Mariae in Hungaria Ordinis Minorum S. P. N. Francisci Stricterioris Observantiae Collectanea, quorum partes prima provinciam ipsam, altera modernos conventus, tertia abalienatos et desolatos exhibent, ab anno aere Christianae 1206 ad annum usque 1774. Pars prima.* (Kézirat; digitalizátuma: http://archivum.ferencesek.hu/letoltes/kezirattar/Kosa_Antiquarii.pdf) 163–164. Pesti példány: 168, és 169. oldalak közé kötve pótlólag.)

⁹¹A Kósánál 1508-as oklevél datálását Bánffy János pohárnokmesteri címe alapján Karácsonyi helyesbíti (KARÁCSONYI: *Szent Ferencz rendjének* I, 82. p. 1. jegyzet; ismertetése 85 és 295). Rajta kívül ismerteti még NAGY Béni: A mariánus ferencesek a XVI. század első felében. *Katholikus Szemle* 27 (1913) 369–388 és 531–539; 384. p. Nagy tanulmányára a továbbiakban NAGY: *A mariánus ferencesek* címmel hivatkozom.

⁹²„*Et demum exalauit de mundo et iuit ad patres nostros Abraham semen ejus, et sepultus est in eadem tumba in Verwch, ubi sepultum habent ab inicio etc.*” Szerémi György II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543. Közli WENZEL Gusztáv. (Monumenta Hungariae Historica=Magyar történelmi emlékek. Írók 1) Pest (Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya) 1857, 88. Szerémi György munkájáról lásd Szebelédi Zsolt: *Szerémi György Epistolájának nyelvi elemzése.* (Doktori disszertáció) h. n. (PPKE Nyelvtudományi Doktori Iskola) 2017.

⁹³Az alapító II. Arnoldot kezében a kolostorral ábrázoló XIII. századi donátorszobor ma is látható a hahóti katolikus templom falában, lásd VÁNDOR László: Boldog Buzád 49. oldal és a 2. kép.

⁹⁴NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* I–XII. Pest (Fribeisz István) 1857–1868. I, 136.

⁹⁵KARÁCSONYI: *Szent Ferencz rendjének* I, 20; BOGYAY Tamás: A bántornyai faliképek donátorairól. *Ars Hungarica* 14 (1986) 147–158, 149. p. A kolostort, melynek fenntartását a kegyurak hitújítása lehetetlenítette el, később végvárrá alakították, mára teljesen elpusztult. Vándor László a helyi tsz. kavicsbányájából 1972-ben előkerült maradványok alapján ide, Alsó- és Felsőszemenye közé helyezi. VÁNDOR László: A ferencesek középkori építészeti emlékei Zala megyében. In: HARIS Andrea (szerk.): *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Tanulmányok.* (Művészettörténet – Műemlékvédelem 7) h. n. (Országos Műemlékvédelmi Hivatal) 1994, 49–73. 50. A már mint végvárról készült 1569-es alaprajza és annak ismertetése: op. cit. 6. kép és 60. p.

⁹⁶KARÁCSONYI: *Szent Ferencz rendjének* I, 50, 170; valószínűsíti, hogy a Hahótiak alapították, okleveles adat azonban nem támasztja alá.

a Bánffyak jelentős építő tevékenységének máig csodált eredménye, mint az Aquila Jánosnak a donátorokat ábrázoló freskóiról híres bántornyai templom,⁹⁷ melyről később még szót ejtünk. Ráadásul Szerémi *ab inicio* kitételére már az is gyanút vet, hogy a zágrábi kuszatódiához tartozó, valószínűleg királynéi alapítású kolostor csak nem sokkal korábban, a – zarándoklatokban különben szintén érdekelt⁹⁸ – Marcaliak kihalása után jutott egész Verőcével együtt Bánffy János kezére,⁹⁹ ahogy Bogyay is inkább a szemenei vagy az alsólendvai templomot valószínűsíti mint családi temetkezési helyet.¹⁰⁰

Ha mindezek ellenére a holttestet mégis ide szállították, ez alapján joggal feltételezhetnénk a családnak a ferences rendhez való erős ragaszkodását, de egyben talán jele lenne az obszervanciához való hűségüknek is: a verőcei kolostor eljárása azért is hitelesíthette a közösséget, mert a hely régtől fogva vonzódott a rendi reform felé, amit az obszervancia négy oszlopa közé sorolt Sziénai Szent Bernardinnak a verőcei templomban a szentté avatása után hamarosan felállított oltára is megjelenített.¹⁰¹ Ezt a szép megoldást sajnos már Szerémi elbeszélése is kétségessé teszi, hiszen nem nevezi meg, Jakabot Verőce melyik templomában helyezték örök nyugalomra. Volt ugyanis a városban egy a ferencesnél valamivel régebbi alapítású domonkos kolostor is.

Bánffy Jakab halálát szerencsénkre nem csak Szerémi örökítette meg: feldolgozza azt Zay Ferenc *János király árultatása* címen Bessenyei József által kiadott¹⁰² magyar nyelvű leírása is. A Habsburg-párti szerző rövid elbeszélése, mely Bessenyei feltételezése szerint az ország-

⁹⁷A bántornyai templomról lásd BOGYAY Tamás: op. cit. , ugyanerről és a Bánffyak egyéb XIV. századi építkezéseiről (Muraszombat, Mártonhely) lásd MAROSI Ernő (szerk.): *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. I. (A magyarországi művészet története 2) 409, bibliográfia: 840.

⁹⁸A Marcaliak zarándoklatáról CSUKOVITS: *Középkori magyar zarándokok* 75–76.

⁹⁹A kolostor történetéről: KARÁCSONYI: *Szent Ferencz rendjének* I, 294–296.

¹⁰⁰Ezt valószínűsíti Bogyay Tamás, aki egyedül az 1583-as halálozása Bánffy Magdolna esetében tartja bizonyosnak, hogy ide temetkezett, amint azt a jelenleg már csak fényképekből ismert síremléke tanúsítja. BOGYAY Tamás: op. cit. 39. jegyzet. Bogyay ugyanakkor sajnos nem reflektál Engel Pál, Lővei Pál és Varga Lívia tanulmányára (ENGEL Pál–LŐVEI Pál–VARGA Lívia: *Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről*. *Ars Hungarica* 11 (1983) 21–48, 48. p., illetve a 24. sz. kép), ahol a vörösmárvány sírkövet a rajzok alapján a XIV. század végére, XV. század elejére teszik.

¹⁰¹Az oltár számára tervezett római és jeruzsálemi zarándoklata előtt misealapítványt tevő Marcali János 1455-ös végrendelete (DL 14 915) alapján: KARÁCSONYI: *Szent Ferencz rendjének* I, 295. A Sziénai Szent Bernardin magyarországi kultuszát feldolgozó Konrád Eszter kutatásai szerint időrendben ez a második, a Magyar Királyság területén neki szentelt oltárra vonatkozó adat; az alapítványtevőnek a szent iránti tiszteletét Konrád az 1432-es és 1433-as évekre vezeti vissza, mikor a Zsigmond király kíséretében Sienában tartózkodó Marcali maga is tanúja lehetett az obszerváns prédikációjának. Lásd KONRÁD Eszter: *The Representations of the Saints of the Mendicant Orders in late Medieval Hungary*. (Doktori disszertáció) Budapest (Doctoral School of History, CEU) 2017, 376–377.

¹⁰²A *De fraude Joannis vayvode* latin címet, Fol. Hung. 45 jelzetű kézirat az OSZK kézirtatárában található; kiadása: ZAY Ferenc: *János király árultatása*. Kis Péter: *Magyarázat*. [BÁNFFY GYÖRGY]: *Második János ... török császárhoz menetele*. A kötetet összeállította, a szöveget gondozta, Kis Péter *Magyarázat*-át fordította, a bevezetőket és a jegyzeteket írta BESSENYEI József. (Régi Magyar Könyvtár. Források 2) Budapest (Balassi Kiadó) 1993, 25–35, előtte a kiadónak Bánffy Jakab életét is összefoglaló bevezetője.

gyűléseken terjesztett, a korban megszokott propagandairatok egyike, Bánffy Jakab halála köré szervezi fő mondandóját: a jeles katonának azért kellett méregtől meghalnia, mert tanúja lett annak, hogy Szapolyai a sátrában török követet fogad.¹⁰³ A háttérben az ellenséggel tárgyaló parancsnok alakját az eközben az ő megbecsüléséért a törökök elleni harcban nemes, bár felöltlen versenyt vívó Bánffy Jakab és Bodó Ferenc¹⁰⁴ kockázatos kalandja ellentétezi. Bánffy halálának kétféle, Szerémiéhez képest kevésbé részletezett változatát a temetés követi, amiből megtudjuk, hogy Verőcén „a fekete barátok kalastromába, annak a nemzetnek temetkező helyin nagy tisztóséggel eltemetik.”¹⁰⁵

A kiadó jegyzetei¹⁰⁶ szerint a *fekete barátok* bencés szerzeteseket jelentenek, akiknek legközelebb Olasziban (ma: Mandelos, Szerbia) volt kolostoruk, ide temetkezhetett tehát a család temetkező helyének számító ferences kolostorral szemben. A jegyzet ez utóbbit, vagyis hogy a családi temetkezési hely a ferences kolostor volt, adattal nem támasztja alá. A *fekete barát* 'bencés' értelme azonban – figyelembe véve a külföldi párhuzamokat¹⁰⁷ – leszűkítő,¹⁰⁸ még akkor is, ha 'domonkos' értelemben a régi magyar anyagot feltáró szótárak közül csak egy adatolja, az is Gyarmati Miklós 1598-as *Keresztyéni felelete* alapján.¹⁰⁹ A különböző korokban pálost és

¹⁰³A híresztelést Istvánffy is megemlíti: „*Fuere nonnulli, qui Vaivodam dolo cecisise, exercitumque hosti prodidisse suspicarentur: quod cum iis iam tum occulta parando regno consilia miscuisse, et Iacobum Banffium in illius tentorio duos praecipui nominis Turcas, splendide vestitos, ac nocte intempesta ad colloquium admissos, paulo ante praelium conspexisse dicerent.*” ISTVÁNFY Miklós: *Historiarum rebus Ungaricis libri XXXIV. Nunc primum in lucem editi.* Coloniae Agrippinae (sumptibus Antonii Hierati) 1622, 82–83.

¹⁰⁴Ez a Zay Ferenc elbeszélése szerint Bánffy Jakab holttestét Lendvától Verőcégig kísérő harcostárs (Zay: op. cit. 33) az a Bodó Ferenc, aki még a pápáig is elment, hogy a (hajdan a mai Mágocs határában álló) györgyi ferences kolostor, melyet az azonos nevű Tolna megyei birtokán még 1459-ben a nagyapja, györgyi Bodó Gergely alapított, a korábban adományként kapott értékes kegyzsereket ne idegeníthesse el (KARÁCSONYI: *Szent Ferencz rendjének* II, 70). Végh András felveti a lehetőségét, hogy Bánffy János házában egy 1517-es oklevélben említett budai kertje a kolostoralapító Bodó Gergely 1474-es említésű kertjével egyezne meg – ezek szerint vagy tőlük került volna a Bánffyak tulajdonába, vagy kertszomszédok voltak –, vagyis Jakab és Ferenc kapcsolata is régi, talán szintén Budán szövődő családi barátságra nyúlik vissza.

¹⁰⁵Op. cit. 33.

¹⁰⁶Op. cit. 138, 51–52. jegyzetek.

¹⁰⁷Az oxfordi Blackfriars kollégium közismert példáján túl: *frater niger* 'domonkos' értelemben BLAISE, Albertus: *Lexicon Latinitatis medii aevi praesertim ad res ecclesiasticas investigandas pertinens.* (CCCM) Turnholtii (Typographi Brepols Editores Pontificii) 1986: (s. v. frater [401. p.]);

¹⁰⁸Ez a leszűkítő meghatározás valószínűleg korántsem a véletlen műve: a bencés Czuczor Gergely szótára (s.v. feketebarát [II, 660]) óta öröklődik (lásd *A magyar nyelv értelmező szótára s.v. barát* [III, 215]); *A magyar nyelv nagyszótára* F betűs kötete még nincs kész, de a barát² és a csuklyás szócikk alapján (V, 893. II. jelentés) remélhető, hogy körültekintőbben fogja kezelni a kérdést.

¹⁰⁹Nem található például: Berrár Jolán: *Régi magyar glosszáriumában*, sem Szamota oklevélszótárában, sem – ha latin megfelelője iránt érdeklődünk – Bartal *Glossariumában*. Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond szótárának adatai viszont a többi szerzetesrendet illetően is megvilágosítóak (SZARVAS GÁBOR–SIMONYI ZSIGMOND: *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig.* Első kötet. Budapest (Hornvánszky Viktor) 1890, 177. s.v. Barát, azon belül: fekete-barát). Noha az előfordulás protestáns prédikátornál található, ez nem von le az értékéből, a helmei prédikátor elég alapos munkát végzett, hogy maga az akkurátusan felsorolt szerzetesrendek

konventuális ferencest egyaránt jelentő *szürke barát* kétértelműségének mintájára¹¹⁰ viszont nagyon is valószínű, hogy a fekete habitusban járó (ágostonos, bencés) vagy fekete köpenyt viselő (domonkos) szerzeteseket is hívhatták így már a század elején is, vagyis Bánffy Jakab nem a ferenceseket, hanem a domonkosokat választotta.

Családi kapcsolat pedig Szent Domonkos fiaival is adódhatott az ebbe a szerzetbe lépő bán, Boldog Bánffy Buzád személyében. Ez a kapcsolat látszólag gyenge. Gyenge egyrészt kanonizációja és kultusza hiánya miatt, másrészt mert a család másik ágához, Buzád leszármazottaihoz tartozott.¹¹¹ Ráadásul a tatárjárás alatt a pesti kolostorban az elmenekülni képtelen menedékkérrők vigasztalására ottmaradt névtelen, de egykor magas méltóságot (*dux*) viselő vértanú szerzetesnek a báni tisztséget betöltő Buzáddal való azonosítása¹¹² – bár történetileg is megalapozott – viszonylag kései, a halálát megörökítő Johannes Cantimpratensis gyűjteményébe még névtelenül, az isteni igazságszolgáltatásba vetett bizalom exemplumaként került.¹¹³ Kanonizációjának elmaradását különben a Buzád kultuszát feltáró Konrád Eszter abban látja, hogy a mártír szent szerepe a domonkosoknál Veronai Szent Péter szentté avatásával már be lett töltve.

A régi ősokeket vizsgálva sokkal begyökerezettebbnek tűnik a családi hagyományba a közös ő, a Csákok lázadása idején 1163-ban (vagy III., vagy IV.) István király segítségére siető Hahót (eredetileg Hadold, fia már Hohold) vitéznek az alakja.¹¹⁴ A Krónikakompozíció az orlamündi grófkól származtatott Haholdot úgy kapcsolja össze a Kézainál szereplő (és ott meissenai és würzburgi származásúnak mondott) Buzád nemzetséggel, hogy a betelepülő Hahót (Hadoth) fiaitól, Hadolchtól és Arnoldtól származtatja Buzád bánt. A család eredetére vonatkozó ellentmondásos adatokat Tóth Endre úgy békíti ki egymással, hogy a család névadási hagyományában generációkon keresztül jelenlévő Hahold és Arnold nevek előfordulását vizsgálva a család származási helyét a bajorországi Freising környékére, közelebbről Pformbachba helyezi, ahol még a

---

tömege tegye nevetségessé a szentek tiszteletét. A másik fekete barátokként emlegetett társaságot itt Szent Antal barátainak nevezi, vagyis az ágostonos szerzetesek közé csatlakozó antonitákra gondol; a nyelvtörténeti szótár definíciója „*monachi nigri ordinis*” vagyis bencések.

¹¹⁰Lásd ugyanott szürke-barát alpont, illetve MKLSz IV (1993) s.v. griseus B2 (227. p.).

¹¹¹A helytelenül alkalmazott Bánffy családnévről lásd: KONRÁD: op. cit. 313. Életének magyar nyelvű összefoglalása különös tekintettel a család építészeti emlékeire: VÁNDOR László: Boldog Buzád. Gondolatok középkorkutatásunkról, kulturális emlékeinkről az egyetlen és méltatlanul elfeledett középkori zalai szent kapcsán. *Pannon Tükör* 1 (1996):1 48–50.

¹¹²IMPLÓM Lajos: Adatok a Szent Domonkos-rend magyarországi rendtartományának történetéhez. A rendtartomány alapításától 1526-ig. (Magyar domonkos rendtörténet 1) Vasvár (Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény) 2017, 48, 51. MKL s. v. Buzád.

¹¹³KONRÁD: op. cit. 312–316.

¹¹⁴WERTNER Mór: A Buzád–Hahót nemzetség. *Turul* 16 (1898) 19–33, 59–65.

Hahold–Arnold névpár előfordulása is dokumentált. A Kézainál is előforduló *Wirzburg/Vurburg* alakot a közelben található Wartenberg várával azonosítja, a tévedést pedig félrehallással magyarázza, Kézai ezt a téves helynevet egészítette ki a saját Meissenre vonatkozó ismereteivel.¹¹⁵ Rámutat, hogy ha a család folyamatos jelenléte nem is bizonyítható, de szintén bajor területről származó Hahold nevű pannóniai birtokosokról már a Karoling korból is vannak adatok,¹¹⁶ vagyis a Hahótok 12. századi beköltözése akár „visszaköltözés” is lehetett, aminek már a krónikában szereplő Hadoth működése előtt meg kellett történnie, függetlenül a betelepülést kifejezetten az ő személyéhez kötő hagyománytól.¹¹⁷

Hogy ez a hagyomány az évszázadok folyamán nem kopott, sőt éppen hogy a barokk főúri reprezentáció része lett, azt jól mutatja az a XVII. században készült színes családfa is, mely az alul Hahót vitéz (*Magnus Hahold*) szívéből kinövő fa gyümölcseiként tünteti fel a Bánffy család tagjainak neveit,¹¹⁸ míg kétoldalt egy-egy felirat Lendva és Lenti várának 1278-as adományozást és a birtokba való bevezetést elrendelő oklevelek évét hirdeti.

Ha azonban alaposabban megfigyeljük az említett, mintegy 150 évvel későbbi családfán a nagy Hahold érdemeit részletező feliratot, mely egyszerre hirdeti őt II. András lovagjának és a tatárok meggyilkolta domonkosnak,¹¹⁹ világossá válik, hogy a családi emlékezet – összemosva ugyan Hahóttal –, Buzád alakját is fenntartotta. Azt, hogy Buzád emléke mennyire volt élő az általunk vizsgált kor, tehát a középkor végének, újkor elejének Bánffyjai között, nem tudhatjuk, de e kései analógián kívül a domonkos templomba való temetkezés is valószínűsíti, hogy a Bánffyak – hasonlóan korábbi kolostoralapító őseikhez, akik építettek egyet mind a bencéseknek, mind a premontreieknek – nem csak a ferencesek érdemeibe vetették bizalmukat.¹²⁰ De

¹¹⁵TÓTH Endre: Hoholt – Hahót. A jövevény nemzetségek eredetéhez. *Századok* (2003) 265–296.

¹¹⁶Ibid.280–283.

¹¹⁷TÓTH Endre: op. cit. 290.

¹¹⁸GALAVICS Géza: Családfák, genealógiák. In: Buzási Enikő (szerk.): *Főúri ősgalériák, családi arcképek a magyar történelmi képcsarnokból. A Magyar Nemzeti Múzeum, az Iparművészeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria kiállítása. Magyar Nemzeti Galéria 1988. március–augusztus.* (Kiállítási katalógus) Budapest (Magyar Nemzeti Galéria) 1988, 46–51. A2-es tétel. A Galavics által a családtagokra vonatkozó utolsó évszám alapján 1678. utánra datált, 120×91 cm-es vászonra készült rajz. MNL OL Jankovich család levéltára, 1. csomó, 1. tétel. Lendva és Lenti adományozásáról: 1278. március 17 (kiadva: Fejér CD V/2 430, 479). Az oklevéllel szemben kritikát fogalmaz meg Wertner, aki szerint a báni cím miatt csak Miklós bánra vonatkozhat. Lásd A Buzád–Hahót nemzetség 22.

¹¹⁹„*Magnus Hahold. Primo Miles ac Dux Exercitus Andreae Regis Hyerosolymitani, postea Ordinem S. Dominici ingressus in anno 1233 a Tartaris in Ecclesia ante Altare occisus Martyrium subiit Anno 1244. (sic)*” TANTALICS Béla: *A Bánffy család szellemi hagyatéka.* Lenti [Lenti Honismereti Egyesület] 2009, 17. A felirat Galavicsnál nincs teljes hosszában átfírva.

¹²⁰Ezt támasztja alá, hogy a konventuálisok konfraternitásába 1507. június 23-án felvett Bánffy János és családja (DE CEVINS: *Koldulórendi konfraternitások* KL 100; lásd fentebb a 88. jegyzetet) egy hónappal korábban még az ágostonos remeték konfraternitási tagságának örvendhetett (DE CEVINS: *Koldulórendi konfraternitások* KL 99).

így volt ez az utódok esetében is: hogy a Bánffyak a pálosokhoz is fordultak lelki javakért, azt az alsólendvai Bánffy Antal feleségének és gyermekeinek 1531-es częstochowai zarándoklata is mutatja,¹²¹ csakúgy ahogy a család 1598-as visszatérése a katolikus egyház kebelébe is egy pálosnak, Simon Bratulichnak lesz köszönhető.¹²²

A fentiek alapján pedig azt a következtetést kell levonnunk, hogy Bánffy Jakobot igenis Verőcén temették el, de nem a ferencesek, hanem a domonkosok kolostorában, oda, ahol a családi temetkezési helyük is volt. Vagyis az újonnan jött obszerváns ferences hatás, bármilyen lovagi jellegű élménnyel kapcsolódott is össze, egyrészt nem írta felül a több évszázados családi szokásokat, másrészt pedig nem vált kizárólagossá. Ez utóbbi pedig jól egybevághat a korábbi kutatás azon megállapításával, miszerint a főúri vallásosság sokrétűbb volt annál, semhogy kizárólag egy szerzetesrend körére korlátozódjék egy-egy család lelki javak utáni szomjának kielégítése.

A családi emlékezés helyei azonban korántsem maradtak Lendva és Verőce határai közt. Egy nemesi család lovagi elemeket is felhasználó önreprezentációjának kevés szebb emléke van a bántornyai templomnál, ahol ezeket az elemeket: az ősök tiszteletét, a címerhasználatot, az udvari kultúra befolyásolta névválasztást, és a lovagi epikát az azt feldolgozó narratív freskón keresztül egy légtérben szemlélhetjük.

A lovagi jelleg legszemléletesebben ez utóbbiban, a Rómer Flóris által felfedezett,¹²³ Szent László legendáját ábrázoló freskóciklusban manifesztálódik. A hajó északi falán kezdődő, de a diadalíven keresztül déli falra is kiterjedő képsorozat – mely France Stelè, a freskókat legalaposabban vizsgáló szlovén művészettörténész szerint semmiképpen sem lehet Aquila János munkája¹²⁴ – értékelő Bogyay annak kettős forráshasználatát emeli ki: egyszerre támaszkodik az udvari történetírók szövegeire és ábrázol egy olyan, feltételezhetően a monda népi változatában fellelhető, mert a szöveges emlékekből hiányzó jelenetet, mely egyediségével ráadásul a legendáról készült összes többi, a freskóciklusnak az elrabolt lány megmentését is ábrázoló reprezentánsai közül is kiemeli.¹²⁵ Ez az egyedi jegy pedig a fejét az elrabolt lány ölétébe hajtó kúnt még

¹²¹Míg a főúr címerrel díszített aranyozott kelyhet (*calicem auratum cum armis*) küld gyermekei egészségéért, felesége és lányai a Szűz Mária-konfraternitásba kérik felvételüket. A konfraternitás jegyzőkönyvéből idézi CSONTOSI János: Lengyelországi könyvbúvárlatok. *MKSz* 15 (1890) 219–256, itt: 250. PÁSZTOR Lajos: *A magyarság vallásos élete* 130–131.

¹²²MONOK István: A Bánffy család alsólendvai udvara és könyves műveltsége. In: MONOK István (szerk.): *Kék vér, fekete tinta*. Budapest (OSzK) 2005, 61–68; itt: 61.

¹²³RÓMER Flóris: *Régi falképek Magyarországon*. Budapest (Eggenberger) 1874, 28.

¹²⁴BOGYAY Tamás: op. cit. 149.

¹²⁵KURCZ Ágnes: op. cit. 213.

a Szent Lászlóval vívott párharc előtt ábrázoló jelenet. Egyéb tekintetben a legenda olyannyira követi az írott forrásokat, hogy az írásszalagokon szó szerinti idézetek és szövegpárhuzamok szerepelnek a Münchener Krónikából, a Képes Krónikából és Heinrich von Mügelntől.¹²⁶

A jelenlegi templom szentélyét képező, először 1267-ben Csernec (Churnuch) település templomaként említett Szűz Máriának szentelt egyházat I. Miklós bán bővítette ki a mai templom méreteire, melyet mintegy 25 évvel az ő halála után Aquila János műhelyével festettek újra a bán fiai feltételezhetően közös költségen, de László nagyobb arányú támogatásával.

A szentély mára nagyrészt elpusztult¹²⁷ Aquila János festette 1383-as donátori freskóján Bogyay azonosítása szerint a gyermek Jézust ölében tartó Szűz Mária előtt térdel sorban a már halott névadó ős, I. Miklós bán, háttérben az azonosíthatatlan álló védőszentjével, utána László következik, aki fölé a szintén a háttérben álló, lándzsás-páncélos Szent László tartja áldó kezét, László után pedig két fia (minden bizonnyal Zsigmond és László következik). A térdelő pozíció és a megannyi írásszalagban található könyörgés miatt a képet – megkülönböztetve a *Votivbild* és az *adoratio* műfajától – Bogyay a supplicatiós képek közé sorolja. A hajóban található donátori freskón a szintén Szűz Mária és a Kisjézus előtt térdelő férfialak, akit viszont Bogyay nem azonosít, az írásszalagon Szent Katalinhoz könyörög. A donátorok ilyen – észak-itáliai hatást mutató ábrázolása a magyar templomfestészetben egyedülálló, a donátor megjelenítése azonban, ahogy a hahóti templomnál megemlégtük,¹²⁸ nem itt bukkan fel először a család történetében.

Az udvari kultúra nyomai – ahogy azt Bogyay is bemutatja¹²⁹ – pusztán a szentélyfreskón szereplő három generáció névválasztásában is felfedezhetők: az egykor Károly Róbert apródjaként a királyi udvarban szolgáló I. Miklós fiának a László, ő pedig saját fiainak a László és Zsigmond neveket választotta. Míg ez kifejezetten a névadó I. Miklós fiai esetében bizonyítja a lovagi eszmény ilyesféle megjelenését, a német eredetű nemzetség névadási szokásaiban – ahogy a lovagneveket a lovagi kultúra indikátorainak használó Kurcz Ágnes számszerűsítette – igen nagy számban szerepelnek lovagregényekből származó nevek.¹³⁰

¹²⁶Bogyay Tamás: op. cit. 154–155.

¹²⁷Bogyay tanulmánya közli France Stelè 1928-as, közvetlenül a pusztulás előtti fényképét. Mivel ez a kép is szinte kivehetetlen, ezért eltekintettem attól, hogy csatoljam, meg kell hát bízni Bogyay leírásában.

¹²⁸Lásd a 93. lapalji jegyzetet.

¹²⁹Bogyay: op. cit. 152–153.

¹³⁰Kurcz: op. cit. 248: A Trisztán, Lancelot és Yven nevek együttes előfordulása alapján – szembeállítva azok másutt megfigyelhető egyedi előfordulásaival a mondakör ismeretére következtet. További nevek a nemzetségből: Arthus és Weniwer, melyet Guinevraként etimologizál.

A kérdést a már idézett tanulmányában Tóth Endre vizsgálta meg újból, aki a Buzád nemzetség személynévanyagának elemzésével a család származási területét igyekezett pontosabban lokalizálni, és ez alapján magyarázta a lovagnevek gyakori előfordulását.

Egyik fontos következtetése, hogy a lovagregényekből származó nevek alapján a francia hatás hangsúlyozása a névadási hagyományukkal inkább Bajorországhoz kötődő családok, például a Hahótok és a Rátótok esetében nagyon egyoldalú és alaptalan, hiszen a lovagregények ismeretét és személynéveit a német eredetű advena nemzetségek is fenntarthatták és közvetíthették.¹³¹

Ami a közvetítés módját illeti, a lovagregényekben szereplő nevek meglelte ilyen jellegű olvasmányélményeket valószínűsít, és egyéb adatok híján még ezt a valószínűsítést is meg kell becslünk: az alsólendvai Bánffyak középkori könyveiről ugyanis nem maradtak fenn emlékeink, hacsak nekik nem tulajdonítjuk azt a németújvári (ma: Güssing, Ausztria) ferences könyvtárban lévő misszálét, mely a – Fejérpataky László ítélete szerint¹³² az írásjegyek alapján XIV. század első felében készült – bejegyzése szerint egy Miklós nevű szlavón bán (*Magnifico et potenti viro Nicolao bano totius Sclavoniae*) tulajdonában állt.¹³³ Egy szintén Németújváron fennmaradt possesszorbejegyzés,¹³⁴ a híres Bánffy-napló,¹³⁵ az itt készült vagy a Bánffyaknak dedikált művek, végül pedig a nyomdáját 1571–1574 között Alsólendván működtető Rudolf Hoffhalter munkássága alapján azonban Monok Istvánnal egyetértve mi is arra következtetünk, hogy a Bánffy István (1522–1568) alatt protestáns hitre tért, majd 1598-ban ősei hitéhez visszatérő család jelentős könyves kultúrával bírt.¹³⁶

¹³¹TÓTH Endre: op. cit. 292.

¹³²FEJÉRPATAKY László: A németújvári szent ferencrendi zárda könyvtára. *MKSz* 8 (1883) 100–137; 107.

¹³³Az adatot ismerteti KURCZ Ágnes: op. cit. 224. Fejérpatakyhoz hasonlóan ő is megjegyzi, hogy az időszakban több Miklós nevű szlavón bán is hivatalban volt, ezért akár a Felsőlendvai vagy a Szécsi családokhoz is tartozhatott. Dobszay a misszálét zágrábi származásúnak tekinti (tőle kezdve a kötetet a magyar egyházzeneészek Zágrábi missale notatumként tartják számon, lásd Dobszay László: *Egy középkori magyar misszálénk provenienciájáról.*), mely állítást legutóbb az összehasonlító rítuskutatás módszereivel Horváth Balázs is megerősített. Dobszay a kódex egykori birtokosaiként a Németújvárhoz való közelség miatt inkább a báni tisztségre Miklóst szintén adó Kőszegi családot valószínűsíti.

¹³⁴Monok István hívja fel a figyelmet arra, az egykor Bánffy László jószágigazgatójának, Komlós Tamásnak a tulajdonában álló 1519-es velencei kiadású kötetre (Alexander de Villa Dei: *Doctrinale, cum commentariis Hermanni Torrentini*), mely szintén a németújvári ferences könyvtárban maradt ránk.

¹³⁵A protestáns Paul Eber munkájának, a *Calendarium historicum* egy 1551-es példányába jegyezték fel a családi eseményeket. A napló sokáig lappangott, így szövege csak Sellyei Elek (Alsólindvai Bánffy nemzetség naplója. *Tudománytár*, Új folyam 5. évfolyam 9. kötet Buda 1841, 252–260, 321–325) közleményéből volt ismert. A naplónak azóta nyomára akadtak a Szombathelyi Levéltárban, hasonlóképpen pedig egy helytörténeti kiadványban is közölték (TANTALICS: op. cit. 94–154) Oborni Teréz átírásában és fordításában (155–168. oldal).

¹³⁶MONOK: A Bánffy család alsólindvai udvara és könyves műveltsége 61–68.

Az, hogy a két, valószínűleg Alsólendvához kötődő középkori könyv ugyanabban a ferences kolostorban maradt fenn, korántsem véletlen egybeesés: a Bánffyakhoz hasonlóan a Batthyány-család is protestáns hitre tért, majd újra katolizált, előbbi tettüket a ferencesek elkergetése, utóbbi a visszahívása követte. Alsólendváról Németújvárig a könyvek két úton juthattak el: a ferencesek vagy a protestánsok révén. Mielőtt ugyanis a ferencesek a kolostoron kívül találták volna magukat, a könyvtár a török elől ide menekített környékbeli ferences könyvtárak állományával gyarapodott, a főúr protestánssá válásából pedig a Ferdinánd rendelete elől ide menekülő protestáns prédikátorok könyveinek befogadásával profitált.¹³⁷

Az udvari kultúra nyomait vizsgálva hátra van még a lovagi élet lezárásának pillanata: a sírba tétel. Bánffy Jakab temetésének Zay Ferenc adta, nem túl részletgazdag leírása – már ha hihetünk neki, de a személyek említése a mű ezen részét hitelesíteni látszik – a temetkezési helyen kívül mást is elárul. A Lendvára való megérkezés szertartásossága, majd a jelentékeny, mintegy 130 km-es út,¹³⁸ melyen a rokonság, a temetési menethez csatlakozó harcostárs és a szolgák kísérik Verőcére a holttestet, végül pedig a hadi eszközök, különösen a zászló és a sisak elhelyezése a sír fölött lovagi temetést jelez,¹³⁹ melynek párhuzamaként az 1456-ban meggyilkolt Cillei Ulrik síremlékének szertartásos felállítása kínálkozik a tartományi zászlókkal, sisakokkal, címerpajzsokkal, gyászruhás lovas ifjakkal és az őt megszemélyesítő, a templomban a földre fekvő család kihalását kihirdető páncélos lovaggal. Ugyan lényegesen rövidebb távú volt, ám a gyászmenet jellegét jól megvilágítja Szapolyai János édesanyjának, Hedvig hercegnének 1521. május 1-jei, Lőcséről Szepeshelyig tartó utolsó útja. A 8 fekete ló húzta halotti kocsit kétoldalt

¹³⁷Történetét összefoglalja: Ötvös Péter: A németújvári ferences kolostor könyvtára. *Vigilia* 55 (1990) 745–458.

¹³⁸A Verőcére vezető úthoz lásd GLASER Lajos: Dunántúl középkori úthálózata. *Századok* 63–64 (1929–1930) 138–167, 257–285.

¹³⁹„Kit szolgálai, akik vele vótak, nagy siralommal Lendvára viszik atyafiai közibe, ki eleibe az ő atyafiai, Bánffy Sigmund és Bánffy Antal az ő jámbor szolgálival, akiket ő Lendvára köldett vót, messze Lendvátul nagy siralommal jüttek vót eleibe. Kit az ő jámbor szolgálai a szekérről az ő testét levévén, mind Lednvára váltoslak vállokon nagy keserőséggel vitték bé, és a lendvai egyházi népek mind az egész városbeli községgel, mind férfival, asszonyállattal kicsintől fogva nagyig, nagy siralommal eleibe kijüttek vót és nagy pserióval az egyházhoz késérték vót. És onnét azon ő atyafiai minden népökkel felkészölvén és az ő maga szolgálival es, nagy sereggel, ötet felveszik, kik között az ő régi szolgálja es, Bodó Ferenc, hallván halálát, nagy bánattal Mesztegnyőről Lendvára érkezett vót, és mind Verőcéig, a több jámborral késerte vót, kit ott a fekete barátok kalastromába, annak a nemzetnek temetkező helyin nagy tisztóséggel eltemetik. Szolgálai nagy sírva maradván tőle hajokat szagatván és magokat a földhöz vervén. Mondják, hogy soha nagyobb siralmat és kesergést szolgáló néptől urok után nem láttak, mint akkor az ő szolgálitult láttak. Kinek a koporsó fölire minden hadakozó szerszámát, aranyas zászlóját, kopjáját, sisakját mind bokor tollával, pajzsát, szablyáját feje fölött felteszik és rakják.” ZAY Ferenc: op. cit. 33.

10 fáklyás kísérte, a menetet ezen kívül 60 lovas, 30 huszár, szekereken a városi előljárók és síró asszonyok alkották.¹⁴⁰

Az, hogy az udvari kultúra, illetve a lovagi eszmény mind a család múltjában, mind Bánffy Jakab életében jelentős hatást fejtett ki, a fentiekben bizonyítást nyert. Nem találtunk viszont megnyugtató bizonyítékot arra, hogy Jakab a szentföldi zarándoklata után az obszerváns ferencesekkel bármennyire is szorosabbra fűzte volna a kapcsolatát. Futólag említettük csupán, de ugyanezt, a szorosabb kapcsolat hiányát mutatja a tény, hogy a Pécsváradit káplánként alkalmazó Bánffy Jánossal szembeállítva Jakab nem egy ferencest, hanem egy világi papot, Szerémi Györgyöt fogadta ugyanerre a feladatra.

Jóllehet katona emberként és a távoli birtokokkal járó feladatok ellátása miatt¹⁴¹ is célszerűbb volt olyant választania, aki nincs kolostorhoz kötve,¹⁴² az obszerváns formuláriumokban található aláírás- és megbízólevél-minták alapján arra következtethetünk, hogy kérésre igenis kiküldtek obszervánsokat főúri udvarokba prédikálni vagy gyóntatni, sőt állandó káplánokként is szolgáltak, méghozzá – ahogy arra az egyes számban írt szövegből következtethetünk – egyedül.¹⁴³

De a kérdést megközelíthetjük más oldalról is: van-e nyoma az udvari kultúrának, a lovagi ideálnak, egyáltalán a lovagi zarándoklatoknak a *Compendiosa descriptio*ban?

¹⁴⁰FEDELES Tamás: *Devóció és reprezentáció. Főúri vallásosság a késő középkorban.* (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 12) Pécs (Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület) 2021, 52–54.

¹⁴¹Ahogy ezt Bessenyei is felveti.

¹⁴²A király vagy a főurak kíséretében utazó obszerváns ferencesek – itt is mindig szigorúan 2 testvérrel volt szó – nem voltak példa nélküliek, hiszen a formuláriumban is van minta az ebben az esetben kiadott engedélyhez. Ezek viszont mind római zarándoklatokra vonatkoznak. MOLNÁR: *Die Formelbücher* nr. I, 97–98 (101v–102v). Főúrhoz viszont egy gyóntatót is kirendeltek: MOLNÁR: *Die Formelbücher* nr. IV, 349 (101v–102r).

¹⁴³MOLNÁR: *Die Formelbücher* nr. IV, 490 (234v–235r).

3. *A Compendiosa descriptio* recepciója a magyar és külföldi irodalomtörténetben

„Óh Noroff, óh Tobler, óh ti többiek, [...] nem tartottátok [...] érdemesnek, hogy lelkiismeretötök és tudományotok becsületének megmentése érdekében legalább öt lapot olvassatok el abból a munkából, melyet a világirodalomban eddig olyan feneketlen tudományossággal meghatároztatok [...] !”

Széchy Károly

Széchy Károly indulatos szavait¹⁴⁴ azzal a céllal választottam mottóul, hogy igazságot szolgáltatassak e két, a Szentföld kutatásában elévülhetetlen érdemeket szerző nagyszerű tudósnak, akik nem csak gyűjtötték és leírták korábbi korok kegyes-kíváncsi utazóinak beszámolóit, de ezekkel a könyvekkel a kezükben járták be a szent helyeket többször is; hogy rávilágítsak, hogy mély forrásismeretük és tulajdon tapasztalataikkal táplált kritikai érzékük nem le-, hanem megbecsülésre érdemes még ma is, amit jól szemléletet, hogy hozzájuk fogható eredményeket csak az övékhez hasonlóan a teljességre törekvő tudásvágy hajtotta kutatás hoz.¹⁴⁵

Mégis hiba lenne, ha abból a tényből, hogy dolgozatunk részletes filológiai elemzés alapján meghozott végkövetkeztetése nagyrészt egybecseng majd Tobler szinte ösztönösen meghozott és rövid bibliográfiai leírásában összegzett megállapításaival, azt a tanulságot vonnánk le, hogy a kutatástörténet ebben a fejezetben végigkövetett vargabetűi zárójelbe tehető, vagy akár csak levághatók lettek volna. Mint látni fogjuk, ami Pécsváradiról megbízhatóan tudható, magyar, ami Szentföld-leírásáról, jelentős részben külföldi kutatók hozzájárulása: a nemzeti vagy a nemzetközi érdekű filológia csak folyton egymásra tekintve juthat biztos eredményre.

Pécsvárad Gábor művét – melyet elemzésemben magam is e két terület határvidékére helyezek – két irányból közelítette meg a tudományos kutatás: egyrészt mint irodalmi produktumot,

---

¹⁴⁴SZÉCHY: Pécsvárad vagy Farnádi? 157.

¹⁴⁵Ilyen, hozzájuk méltó eredménynek tartom Denys Pringle rendkívül széles forrásbázisra alapozott munkáját.

másrészt mint tudományos forrásanyagot. Mint irodalmi teljesítményt két közösség vallotta magáénak és tartotta fenn egyúttal emlékezetét bibliográfiáiban és irodalomtörténeteiben: számon tartják a ferences rend és a magyarországi irodalom kutatói, forrásértéke miatt pedig felhasználta mind az utazási irodalom és Palesztina történetének a XIX. században megélenkülő tudományos kutatása, mind a magyar történetkutatás is. Az előző fejezetben ismertettek fényében érthető az a megkülönböztetett szerep, melyet kizárólag a magyar irodalomtörténetben tölthetett be, és mint látni fogjuk, itt is részben a plágium vádjából szerzett kétes hírneve miatt: míg akár a Szentföld, akár a ferences irodalom nemzetközi – főként német – kutatói a szövegre elsősorban mint középszerű forrásra tekintettek és illesztették be azt a zarándokirodalom bibliográfiáinak több száz másik tétele közé, a magyar irodalomtörténetben tulajdonképpen Pécsváradi műve jelentette a műfaj egyetlen hazai képviselőjét. Ám recepciójának részletes áttekintése arról győz meg, hogy méltó helyét még a magyarországi irodalomtörténet-írásban is csak a XX. század harmadik negyedében foglalhatta el.

3.1 Az obszerváns krónika: beszédes hiány

Ha a szerzetesrendi történetírásban akadhatunk a nemzeti irodalomtörténet-írás első csíráira – ahogy ennek az elvnek megfelelően Tarnai Andor is a rendi krónikákat teszi középkori kritikátörténeti vizsgálódásának tárgylemezére –,¹⁴⁶ akkor ezek a csírák az obszerváns ferencesek esetében azt mutatják, hogy Pécsváradi könyvét a szerző nem tekintette olyan értéknek, mellyel a rendi krónikában említést érdemel.¹⁴⁷ Vagy noha a szerző hivatali működését és szentföldi zarándoklatát illetően értékes ismereteket örökített meg, magáról a mű megjelenéséről nem tudott volna a krónikaíró?

Arról, hogy a krónikaíró művében Pécsváradi értesüléseit is értékesítette, egy a Somlyói Bernardin vikariátusát tárgyaló részbe került anakronizmus vall. Az 1521-es év eseményeit tárgyalva Nándorfehérvár és Szabács elfoglalása, valamint Szelim Konstantinápolyba való visszatérése után a következő évre vonatkozóan tárgyalja a mamelukokkal vívott háború főbb eredményeit.¹⁴⁸ Minthogy a *Compendiosa descriptio* Pécsváradi-féle változata szintén 1521-ben jelent meg, az, hogy az 1516–17-es események éppen ennél az évnél fordulnak elő, több mint gyanút keltő:

¹⁴⁶TARNAI: *A magyar nyelvet írni kezdik* 88.

¹⁴⁷Az obszerváns rendi krónikából kihámozható adatok kritikátörténeti elemzéséhez lásd TARNAI: *A magyar nyelvet írni kezdik* 96–103.

¹⁴⁸„*Sed anno sequenti fuit trans mare, et cepit Ierosolymam et totam Terram Sanctam, ubi in duobus conflictibus cum Zoltano duos Reges Zoltanorum interfecit, ac regnum ipsorum obtinuit.*” TOLDY: *Analecta* 295.

ebből akár arra is következtethetnénk, hogy a hírek kifejezetten a könyvvel együtt jutottak el a rend magyarországi központjába, ez a könyv pedig csak a Pécsváradi-féle változat lehetett, vagyis bár amellet érvelünk, hogy a Farnádi-kiadás ez előtt jelent meg, ez a rendi köztudatba 1521-ig láthatólag nem jutott el, hiszen a krónikaíró sem hasznosította.

De hasznosította-e a Bécsből frissen érkezett 1521-es nyomtatványt? Aligha. Egyrészt nincs tisztában azzal a Pécsváradi által részletezett ténnyel, hogy nemcsak a Szentföld, de Egyiptom is oszmán uralom alá került; másrészt a vonatkozó résznél¹⁴⁹ olyan sokszor fordulnak elő a pontos évszámok, hogy a könyv alapján ekkora hibát nem lehetne elkövetni, akármennyire is futólagosan tájékozódik belőle az olvasó. Hogy a krónikaíró ismereteit nem a *Compendiosa descriptio*ból és semmiképp nem a Farnádi-változattól, hanem magától a szerzőtől, életrajzában szerezte, arra a két rész szóhasználatában találhatunk bizonyítékot: a csatára mindkét író a *conflictus* szót használja,¹⁵⁰ mely nem is tűnne fel különösebben, ha az **F** alapján nem Pécsváradi saját kiegészítése lenne. Vagyis itt a sajátos rendi szóhasználat egyik – ha mégoly aprócska nyomára bukkanhatunk: a *preliummal* szemben a *conflictus* előnyben részesítésére.

A könyv Budára érkezése minden valószínűség szerint összefüggött Pécsváradi Bécsből való hazatéréssel, ha pedig hozzávesszük, hogy 1517-ben még visszatért Jeruzsálembé, 1518-ban pedig részben még kint tartózkodott, egyáltalán nem biztos, hogy kiutazásától kezdve 1521-ig egyáltalán hazatért volna Magyarországra. Sokkal valószínűbb, hogy a rendi központtól távol töltötte ezeket az éveket vagy a két kiadás csiszolásával vagy más megbízatásokkal foglalatoskodva, a krónikaírót pedig Pécsváradi 1521-es, minden bizonnyal nagy izgalmat kiváltó személyes beszámolójának hatása vagy arról őrzött emlékei zavarták meg a helyes kronológia kialakításában.

A fenti bekezdés *feltételezéseit* elfogadva – mert mindez csak pusztán feltételezés egyelőre – annál inkább tolszik elő a kérdés, hogy hogyan egyeztethető össze a könyvekkel és élményekkel rakott nagy öregnek a krónikás józanságát is eltompító hazatérése a *Compendiosa descriptio* említésének hiányával? Erre jobb magyarázat nem kínálkozik annál, minthogy Pécsváradi válóban az volt, aminek a *Cronica seu origo* írója mondja: „*vir quidem humilitatis ac zelator paupertatis*”¹⁵¹ vagyis magát és művét tudatosan hagyatta ki a rendtörténetből.

¹⁴⁹P 2r (h)

¹⁵⁰„*Veruntamen in anno Domini millesimo quingentesimo sextodecimo venit imperator Turcorum de Constantinopoli contra soldanum regem – me, qui tunc hec scripsi, Hierosolimis presente –, quem in prelio sive conflictu occidit.*” P 2r (h).

¹⁵¹TOLDY: *Analecta* 270.

3.2 Pécsváradi Gábor és a bibliográfia

Tekintsük most át, hogyan bán Pécsváradi művével az utókor, mennyire volt ismert a *Compendiosa descriptio* a rendtársak és az első külföldi és magyar bibliográfusok előtt. Conrad Gesner bibliográfiájának első, 1545-ös kiadása¹⁵² ugyan a *Compendiosa descriptio*t sem Pécsváradi, sem Farnádi, sem Gabriel Hungarus neve alatt nem hozza, és nem veszi fel sem az ehhez készült 1555-ös *Appendix*,¹⁵³ sem Josias Simmler 1574-es bővített kiadása,¹⁵⁴ ám végül az 1583-as negyedik bővített kiadásba¹⁵⁵ mégis bekerül az egyelőre csak Gabriel Hungarusként szereplő író műve.

Az első ferences irodalomtörténet, Henri Willot 1598-as műve, bár Temesvári Pelbártról műveinek felsorolása mellett kétsoros verssel is megemlékezik,¹⁵⁶ sem Pécsváradit, sem Farnádit nem ismer.

Francesco Quaresmi 1639-ben a nagyhírű Plantin–Moretus nyomdászcsalád antwerpeni nyomdájában megjelent hatalmas kétkötetes munkájában, a *Historica, theologica et moralis terrae sanctae elucidatio*ban három bekezdést szán Farnádi – nála Nicolaus Ferdinand – érvelésének megcáfolására.¹⁵⁷ Ez a *Compendiosa descriptio* első idézése és a XIX. századi bibliográfusokig ő az egyetlen, aki a *Compendiosa descriptio*t a Farnádi-féle kiadásban ismeri, sőt azt is tudja a szerzőről, hogy magyar és hogy a könyvet Bécsben adták ki. Eszmefuttatásából, melyben a Sínai-félszigeten hallható, de meg nem található csodálatos kolostor kérdésére koncentrálnak, nem derül ki, hogy a kérdéses szöveghelyet leszámítva mit gondolt a *Compendiosa descriptio* mi-

¹⁵²GESNER, Conrad: *Bibliotheca Vniuersalis, siue Catalogus omnium scriptorum locupletissimus: in tribus linguis, Latina, Graeca et Hebraica extantium et non extantium, veterum et recentiorum in hunc usque diem, doctorum et indoctorum ... Opus novum, et non Bibliothecis tantum ... necessarium, sed studiosis omnibus ... utilissimum auctore Conrado GESNERO*. Tiguri (apud Christophorum Froschouerum) 1545.

¹⁵³GESNER, Conrad: *Appendix Bibliothecae Conradi Gesneri*. Tiguri (Christophorus Froschouerus) 1555.

¹⁵⁴GESNER, Conrad – SIMMLER, Josias: *Bibliotheca instituta et collecta primum a Conrado GESNERO. Deinde in Epitomen redacta et novorum librorum accessione locupletata, iam vero postremo recognita et in duplum post priores editiones aucta, per Iosiam SIMMLERUM Tigurinum*. Tiguri (apud Christophorum Froschouerum) 1574.

¹⁵⁵GESNER, Conrad – SIMMLER, Josias – FRIES, Iohannes Iacob: *Bibliotheca instituta et collecta primum a Conrado GESNERO, deinde in epitomen redacta et novorum librorum accessione locupletata, tertio recognita et in duplum post priores editiones aucta per Iosiam SIMMLERUM, iam vero postremo aliquot mille cum priorum tum novorum auctorum opusculis, ex instructissima Viennensi Austriae Imperatoria Bibliotheca amplificata per Iohannem Iacobum FRISIUM Tigurinum*. Tiguri (Christophorus Froschouerus) 1583, 252: „Gabrielis Monachi Franciscani Vngari terrae sanctae descriptio. In 4. 1521.”

¹⁵⁶WILLOT, Henri: *Athenae orthodoxorum sodalitiis Franciscani, qui vel selecta eruditione, vel floridiore eloquentia, vel editis scriptis sanctissimae Dei sponsae Romanae operam navarunt*. Opera reverendi P. F. Henrici WILLOT. ... Leodii (Arnoldus a Coursvveremia) 1598, 299–300.

¹⁵⁷QUARESMIUS, Franciscus: *Historica, theologica et moralis Terrae Sanctae elucidatio*. Tomus II. Antverpiae (ex officina Plantiniana Balthasaris Moreti) 1639, 1006.

nőségéről,¹⁵⁸ csak azt a racionális ellenvetést fogalmazza meg, hogy ha senki sem találja ezt az elrejtett kolostort, ugyan honnan lehet tudni, hogy pontosan negyven szerzetes lakja? Nem kell hát a Szentírással, a tekintéllyel és a józan ésszel ellenkező csodás dolgokat bizonygatni.

Jacques Le Long szentírástudományi bibliográfiájának, a *Bibliotheca sacrá*nak 1723-as kiadása például két helyen is említi, a Szentföld-leírások közt külön is felsorolva: „*Gabriel Hungarus, Minorita, Terrae Sanctae descriptio, in 4o, edita 1521*”.¹⁵⁹ Ezt ismétli el Le Long első kiadására (nem az általunk megtekintett bővített másodikra) való pontos hivatkozással Juan de San Antonio *Bibliotheca universa franciscanája*¹⁶⁰ is.

Szemben az Anselmus N.-ként felsorolt Anselmus de Cracoviával¹⁶¹ Pécsváradi művét Lucas Wadding *Scriptores ordinis minorum*ának sem első, 1600-as, sem 1650-es kiadása nem ismeri, Sbaralea kiegészítése¹⁶² viszont már tartalmazza Gabriel Hungarusról a Le Long és San Antonio bibliográfiájában ismertetett adatokat, méghozzá szó szerint.

Összefoglalva az eddigieket: a rendi irodalomtörténet-írás művelőinek sem állt rendelkezésre a mű egyik változata sem, csupán Conrad Gesner művének negyedik kiadásából tájékozódtak. Annak magyarázatát pedig, hogy éppen ebben a kiadásban jelenik meg először a *Compendiosa descriptio*, a címében találjuk: Johann Fries ekkor egészítette ki a bécsi császári könyvtárban található művekkel, ahol minden bizonytalán már ekkor megtalálható volt.

A bécsi könyvtárosok tehát már a kezdetek kezdetén jobban hozzáférhettek a műhöz: Bernard Pez bencés történetíró *Thesaurusával*,¹⁶³ mely leírja a magyar ferences Pécsváradi *Compendium*

¹⁵⁸A szövegrész fontosságára a 131. oldalon még visszatérünk.

¹⁵⁹LELONG, Jacques: *Bibliotheca sacra in binos syllabos distincta. Quorum [...] posterior vero continet omnia eorum opera quovis idiomate conscripta, qui huc usque in sacram Scripturam quidpiam ediderunt, simul collecta tum ordine auctorum alphabetico disposita, tum serie sacrorum Librorum. Huic coronidis loco subjiciuntur grammaticae et lexica linguarum, praesertim orientalium, quae ad illustrandas sacras paginas aliquid adjumenti conferre possunt. Labore et industria Jacobi LE LONG. Syllabus secundus. Tomus primus. Parisiis (F. Montalant) 1723; 736. p. E, és 1052. p.*

¹⁶⁰SANANTONIO, Juan: *Bibliotheca universa franciscana, sive alumnorum trium ordinum S. P. N. Francisci, qui ab ordine seraphico condito, usque ad praesentem diem, Latina, sive alia quavis lingua scripto aliquid condignarunt, encyclopaedia UVILLOTI athaeneo et syllabo UVADINGIANO locupletior, in tres distributa tomo, adjectis necessariis indicibus ac materiarum bibliotheca. ... Concinnata a R. P. Fr. Joanne a S. ANTONIO. ... Tomus secundus. Matriti (Ex Typographia Causae Venerabilis Matris de Agreda) 1732, 3.*

¹⁶¹WADDING, Lucas: *Scriptores ordinis minorum quibus accessit syllabus illorum qui ex eodem ordine pro fide Christi fortiter occubuerunt. Priores atramento, posteriores sanguine Christianam religionem asseruerunt. Recensuit Fr. Lucas WADDINGUS. Romae (Ex Typographia Francisci Alberti Tani) 1600, 28.*

¹⁶²SBARALEA, Johannes Hyacinthus: *Supplementum et castigatio ad scriptores trium ordinum S. Francisci a WADDINGO, aliisve descriptos, cum adnotationibus ad syllabum martyrum eorundem ordinum. Opus posthumum Fr. Johannis Hyacinthi SBARALEAE. Romae (ex Typographia S. Michaelis ad Ripam, apud Linum Contedini) 1806, nr. MDLIV (296. p.).*

¹⁶³PEZ, Bernard: *Thesaurus anecdotorum novissimus, seu veterum monumentorum praecipue ecclesiasticorum ex Germanicis potissimum bibliothecis adornata collectio recentissima. Tomus I. Augustae Vindelicorum et Gra-*

locorum Terrae Sanctae című művét (az évszám nélküli változatot; incipitjét nem közli), de ismeri Farnádi *Descriptio locorum Terrae Sanctae* című kiadását, incipitjével együtt; mindkettőt 1500 előttre teszi és mindkét nyomtatvány lelőhelyének a St. Dorothea-kolostort adja meg.

Michael Denisnek a bécsi könyvnyomtatás történetéről szóló műve ugyanezt a St. Dorothea-kolostorban található Farnádi-példányt írja le, az ugyanitt Pez által említett Pécsváradit sem műve,¹⁶⁴ sem a hozzá 1793-ban nyomtatott *Nachtrag* nem említi. Téves megállapítását, miszerint a mű megjelentetője valószínűleg Winterburger lehetett, a Farnádi-változatot illetően később Walther Dolch bibliográfiája helyesbítette.¹⁶⁵

Ezt követték először az egyetemes céllal az összes számba vehető útleírás katalógusát, majd a német zarándokok nemzeti bibliográfiáját összeállító nagy bibliográfusok: Titus Tobler,¹⁶⁶ Heinrich Meisner és Reinhard Röhrich¹⁶⁷ művei¹⁶⁸ Mint látható, a két változat leírásában az okozta a problémát, hogy maguk a leíróik sem fértek hozzá mindkét példányhoz. Tobler az általa tanulmányozott szövegek egy részét a saját szentföldi útjai során össze is vetette a szent helyek akkori állapotával, ám sajnos a *Compendiosa descriptio* egyik változata sem tartozott ezek közé a szövegek közé. A Dániel szerzetes zarándokútját kiadó¹⁶⁹ Abraham Szergejevics Norov ([von/de] Noroff) viszont vele ellentétben Farnádiból rendelkezett saját példánnyal, és azt sem csak

---

ecii (Sumptibus Philippi, Martini et Johannis Veith fratrum) 1721, LXXXVII–VIII. (Hivatkozik rá: RÖHRICHT–MEISNER: op. cit. 142). Pez Pécsvárad után pár sorral a Holl által a *Compendiosa descriptio*val rokonított Anselmus de Cracoviát is felsorolja.

¹⁶⁴DENIS, Michael: *Wiens Buchdruckergeschicht bis 1560*. Wien (Christian Friedrich Wappler) 1782, 312–313.

¹⁶⁵LANGER, Eduard: *Bibliographie der österreichischen Drucke des XV. und XVI. Jahrhunderts*. I. Band. I. Heft. Trient – Wien – Schrattenthal. Bearbeitet von Dr. Walther DOLCH. Mit einem Anhang aus der ersten Zeit des Wiener Buchdrucks von Dr. Ignaz SCHWARTZ. Wien (Gilhofer und Ranschburg) 1913, 127. A továbbiakban: LANGER – DOLCH: *Bibliographie der österreichischen Drucke*

¹⁶⁶TOBLER, Titus: *Bibliographia geographica Palestinae. Zunächst kritische Uebersicht gedruckter und ungedruckter Beschreibungen der Reisen ins Heilige Land*. Leipzig (S. Hirzel), 1867, nr. (59–60. p.); nr. (66–67. p.).

¹⁶⁷E két bibliográfia a *Compendiosa descriptio*t ugyan nem tartalmazza, ám annál alaposabban tárgyalja Hirschfeld útját: RÖHRICHT, Reinhold – MEISNER, Heinrich: *Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande*. Herausgegeben und erläutert Reinhold RÖHRICHT und Heinrich MEISNER. Berlin (Weidmann) 1880, 523–525. p.; illetve RÖHRICHT, Reinhold: *Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande*. Von Reinhold RÖHRICHT. Gotha (Friedrich Andreas Perthes) 1889, 224–226. p.

¹⁶⁸RÖHRICHT, Reinhold: *Bibliotheca geographica Palestinae. Chronologisches Verzeichniss der auf die Geographie des Heiligen Landes bezüglichen Litteratur von 333 bis 1878 und Versuch einer Cartographie*. Berlin (H. Reuther) 1890, nr. 429 (142. p.).

¹⁶⁹NOROFF, Abraham de: *Pèlerinage en Terre Sainte de l'igoumène russe Daniel, au commencement du XIIe siècle, (1113–1115)*. St-Pétersbourg (Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences) 1864.

könyvtára számára vásárolta,¹⁷⁰ hanem kalauzul használta egyiptomi és szentföldi utazásaihoz is, melyekről több kötetnyi leírást adott ki.¹⁷¹

Tobler csak Norov kiadásából ismerte Farnádit; az pedig 1517-re datálta. Érdekes kérdés, hogy Norov, aki bizonyosan alaposan átolvasta a művet, hogyan siklott át a hazautazás 1518-as évszáma felett, mert bár Széchy Károlynak abban nincs igaza, hogy elég lett volna az előszót elolvasni, hiszen Farnádinál a *Prohemiumban* évszám nem szerepel, de abban igen, hogy a Farnádi-kiadásban a hazautazás 1518-as éve mégiscsak megtalálható.

A magam részéről ezt csak úgy tudom megmagyarázni, hogy a már sok hasonló művön edződött Norov pontosan tudta, hogy szinte ugyanazt mondja el az összes leírás, szinte ugyanazokkal a szavakkal, mivel pedig nem a műre, hanem a szent helyekre koncentrált, ezért a *Compendiosa descriptio* szerzőjének-szerkesztőjének intenciójával egyezően nem lineárisan dolgozta fel, hanem a mutató segítségével gyűjtötte ki azokat a helyeket, melyek felkeltették az érdeklődését. Ez egyébként nekünk, kései olvasóknak is tanulságul szolgál, végre valaki arra használta a művet, amire szánták: útikalauzul; ez azonban együtt járt a megszakított, nem-lineáris olvasással. Tobler tehát Farnádit 1490 körülre helyezte, és Pécsváradnak pedig az ugyanezen szöveg általa 1525-re datált, saját élményekkel bővített új kiadásának megalkotását hagyta. Ő emelte ki először, hogy a fejezetek öt pontra tagolódnak, mely szerinte skolasztikus hatást mutat.

A XIX. sz. második felére a bibliográfiák készítése, a szentföldi missziók és a régészek, teológusok saját, a helyszínen végzett megfigyeléseinek, expedícióinak¹⁷² útleírásokban való rögzítése összeért, a *Bibliographia geographica Palestinaetól* a *Bibliotheca geographica Palaestinaeig* a szövegek és a rájuk vonatkozó szakirodalom listája jelentékenyen bővült. Ez utóbbi kiadásból Pécsvárad mint önálló cím eltűnt, ugyanis a bibliográfia Farnádi 1490 körülre tett műve alatt tárgyalja. A terület iránti intenzív érdeklődésnek köszönhetően viszont ugyanitt – Wilhelm

¹⁷⁰Norov nagy gyűjtője volt a Szentföld-leírásoknak, könyvtárának azon darabjait, melyeket még nem írtak le a bibliográfusok, a Dániel igumen útleírása után közli: NOROFF, Abraham: op. cit. 208. A Farnádi-kiadás leírása a 210. oldalon, ezt a leírást használta Tobler is.

¹⁷¹Erre hívja fel a figyelmet Tobler is (TOBLER, Titus: op. cit. 66. p.) útleírásának kivonatolt német fordítása alapján (NOROFF, Abraham von: *Meine Reise nach Palästina*. Erster Teil. Leipzig (J. J. Weber) 1862, 163.). Az orosz eredeti kiadása: NOROV, Avraam Szergejevics: *Jeruszalim i Szinai. Zapiszki vtorago putesesztvija na Vosztok*. Pod redakcieju Vaszilij Nyikolajevics HITROVO. Szankt-Petyerburg (Obscsesztvennaja polza) 1878. Mindezeket csak a teljesség kedvéért és Széchy ellenpontozandó soroltuk fel, csak nagyon kis mértékben tudtuk hasznosítani őket: a mutató alapján azonban Farnádit rengetegszer használta. A fellelhetetlen kolostort mindenesetre ő köti először össze Farnádi leírásával – máig visszhangtalanul.

¹⁷²Ezt, a Szentföld kutatásának XIX. sz.-i történetét és nehézségeit foglalja össze Goldziher Ignác, mint előzményt futólag (a 6. oldalon) Farnádi és Pécsvárad művét is megemlítve: GOLDZIHNER Ignác: *Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben*. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből 13. kötet 3. szám) Budapest (MTA) 1886.

Anton Neumann bécsi ciszterci jóvoltából¹⁷³ – már Hatala tanulmányára és Toldy irodalomtörténetére is van utalás. Széchy tirádáját parafrázálva: ilyen „lelkiismeretlenek” voltak tehát ezek a „feneketlen tudományossággal” okoskodó Toblerek és Noroffok.

Ezen előzményekhez képest Pécsváradi mint magyar irodalomtörténeti szereplő mégis viszonylag későn, Hevenesi Gábor, Kaprinai István és Pray György jezsuita történetírók munkálkodásának eredményeként bukkan fel a XVIII–XIX. század fordulóján. Először csak a ciprusi levél kerül be Hevenesi¹⁷⁴ és Kaprinai¹⁷⁵ kéziratos gyűjteményeibe, mely Pray *Epistolae procerum*ában¹⁷⁶ lát először – és a Pécsváradival foglalkozó kutatók számára igen sokáig, nevezetesen az 1931-es tanulmányában¹⁷⁷ az ezt először hasznosító és fordítását is közlő Takács Incéig visszahangtalanul – napvilágot. Szerencsésebb befogadásra talált Praynak az egyetemi könyvtár ritkaságairól mintegy húsz évvel korábban készített leírása,¹⁷⁸ ez ugyanis rendtársának, a sorozatával a széleskörű ismeretterjesztést megcélzó Molnár Jánosnak a jóvoltából a *Magyar könyv-ház*ban magyar fordításban is elérhetővé vált.¹⁷⁹ Pray érdeme – azon túl, hogy nem vezette félre a Hevenesinél és Kaprinainál szereplő Petro-Varadino alak –, hogy a Pécsváradi nevet Temesvári Pelbártéhoz hasonlóan születési névnek tekinti, hogy felhívja a figyelmet a mű égtájak szerinti

¹⁷³NEUMANN, Wilhelm Anton: Beiträge zur Bibliographie der Palästinaliteratur im Anschluss an die Besprechung. *ZDPV* (1881) 224–244; Farnádiról: 235–236. Neumann tévesen melkinek írja a Peznél a St. Dorotheában leírt példányt is, és kéziratoknak az egyetemi könyvtár példányait.

¹⁷⁴Coll. Hevenesi XXIX, 174. cf. *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Regiae Scientiarum Universitatis Budapestinensis. Tomus II. Pars II. Catalogus litterarum originalium ac collectionis Hevenessianae et Prayanae.* Budapestini (Typis Typographiae Universitatis Regiae Scientiarum) 1894, 509. (Érdemesnek tartjuk megjegyezni, hogy hasonlóan a Kaprinainál fennmaradt szöveg környezetéhez, ebbe a kötetbe is több, a Hahót-Buzád nemzetség történetére vonatkozó oklevél lett bemásolva, pl. a hahóti Szent Margit-apátság és a szemenei ferences kolostor alapítólevele, Pécsváradi levelét a domonkos szerzetesnek állt Buzád bán adománylevele követi.)

¹⁷⁵Coll. Kaprinai B XXXVII, 122–126. cf. *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Regiae Scientiarum Universitatis Budapestinensis. Tomus II. Pars III. Catalogus collectionis Kaprinayanae et supplementa.* Budapestini (Typis Typographiae Universitatis Regiae Scientiarum) 1907, 438.

¹⁷⁶Az *Epistolae procerum* bécsi (*Epistolae procerum Regni Hungariae. Pars I complectens epistolas ab anno MCCCCXC ad MDXXXI.* Viennae (Typis J. V. Degen) 1805) és pozsonyi (*Epistolae procerum complectens epistolas ab anno MCCCCXC ad MDXXXI.* Posonii (Ex Typographeo G. A. Belnay) 1806) kiadásának tördelése, emiatt a kötetek címe, és a szöveg oldal- és sorszáma is eltér (az online adatbázisokban található hibák is ennek tulajdoníthatók: mást fényképeztek le, mint amit feltüntetnek): a Bánffyhoz írt levél az előbbiben az 57–58., az utóbbiban a 121–125. oldalakon szerepel. A kiadást nem említi a kéziratos gyűjteményeket különben felsoroló KULCSÁR Péter: *Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentibus ab initiis usque ad annum 1700 – A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig.* Budapest (Balassi–OSZK) 2003, 397–398.

¹⁷⁷TAKÁCS Ince: Néhány jelesebb magyar a ferences Szentföldön. In: ZADRAVECZ István (szerk.): *Magyar Szentföld. Első kötet.* Második kiadás. Budapest (A Szentföld Magyarországi Biztosi Hivatalának kiadása) [1932], 293–301. A levél fordítása a 293–295. oldalakon. A Zadravecz István szerkesztette munka nem összekeverendő a saját maga írta azonos című 1927-ben megjelent beszámolójával.

¹⁷⁸PRAY György: *Index librorum rariorum Bibliothecae Universitatis Regiae Budensis. Pars II.* Budae (Typis Regiae Universitatis) 1781. Pécsváradi: 185. p. (s.v. Pechvaradino [Gabriel, de]).

¹⁷⁹MOLNÁR János: Némelly nevezetes emberekről emlékeztetés betűrend szerént. Második betűrend. In: uő (szerk.): *Magyar könyv-ház VI. szakasz* (1794) Pest (Trattner Mátyás) 1–184; 145–146. p. (s.v. Pétsváradi Gábor).

tagolására és a zarándoklat 1514-es kezdetére és egy idézett műre, a *Fortalicium fideire*. Ahogy Cornides Dániellel folytatott levelezéséből kiderül, Pray datálási támpontokat keresve alaposan áttanulmányozta a művet és lehetőségeihez képest utánajárt a számára és Cornides számára is ismeretlen szerzőnek.¹⁸⁰ Ezek után hosszú csönd következett, melyet megszakítottak ugyan kisebb, a ferences szerzetest és művét futólag említő munkák, mint Wallaszky Pál Farnádit is megemlítő irodalomtörténete,¹⁸¹ melyet pályaművében Lányi Károly is hasznosított,¹⁸² részletesebb ismertetést hazánkban mintegy fél évszázadig – Toldy Ferenc irodalomtörténetéig – nem nyert.

3.3 Hatala Péter és szövegközlése

Mielőtt azonban Toldyra és kritikai hatására térnénk, az időrendet felrúgva előre kell vennünk Hatala Péter kiadását. Ezt pedig már csak azért is tehetjük nyugodt lelkiismerettel, mert az irodalomtörténészek és Hatala munkálkodása – bár legalább Toldy és Hatala ismerték egymás munkáit (és bizonyára egymást is, hiszen a pesti egyetem közvetlenül Hatalát megelőző rektora éppen Toldy Ferenc volt), ugyanez a későbbi irodalmárok és az orientalista relációjában már nem látszik bizonyosnak – szemmel láthatóan a legcsekélyebb hatást sem gyakorolták egymásra.

Pécsvárad szövegéből részleteket a palesztinai misszió keretében 1857 és 1860 között szintén a Szentföldön tartózkodó¹⁸³ Hatala Péter (1832–1918) közölte az Egyetemi Könyvtárban található

¹⁸⁰Pray 1778. jan. 22-i levele Cornides Dánielnek (Evangélikus Országos Levéltár V.36/1: Cornides Dánielnek írott levelek 1. kötet – Litterae ad Danielem Cornides datae, fol. 130v–131v. Hungaricana adatbázison keresztül). Pray levelének egy mondata („*Memini me illum (sic) MS. in Bibliotheca Venerabilis Capituli Posoniensis vidisse et legisse.*” fol. 130v–131r) felcsillanthatja ugyan annak reményét, hogy a mű kéziratáról lenne szó, de sem Knauz (KNAUZ Nándor: *A pozsonyi káptalannak kéziratái. Különlenyomat a Magyar Sion IV.–VII. folyamaiból. Esztergom (Horák Egyed) 1870.*), sem Sopko (СОПКО, Július: *Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach. Stredoveké kódexy slovenskej proveniencie I. / Codices medii aevi, qui in bibliothecis Slovaciae asservantur ac olim asservabantur I. Codices Latini medii aevi bibliothecarum Slovaciae.* Matica Slovenská 1981 (s.l.)) katalógusa nemigen hagy kétséget afelől, hogy ezt a pozsonyi káptalani könyvtár jelenleg a szlovák nemzeti levéltárban lévő anyagában hiába keressék. A Pécsváradiról mit sem tudó Cornides január 24-i válaszából a vonatkozó részletet közli HORVÁTH István (A magyar nyelv régi maradványairól. *Tudományos Gyűjtemény* 19 (1835) 83–108, 96), melyet szó szerint idéz az Aranyosi Gellérty János tévesen magyar nyelvűnek hitt kéziratára újra ráakadó Csontos János (CSONTOSI János: Aranyosi Gellérty János codex 1462–1473-ból. *MKsz* 5 (1880) 69–83, 70). Köszönöm szépen kollégámnak, Somogyi Szilviának, hogy felhívta a figyelmemet Csontos tanulmányára.

¹⁸¹WALLASZKY Pál: *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra usque tempora delineatus a Paulo (sic) WALLASZKY.* Editio altera auctior et emendatior. Budae (Typis Regiae Universitatis Hungaricae) 1808, 104.

¹⁸²LÁNYI Károly: *Magyar Catholicus Clerus érdemeinek történet-igazolta emléke. Első korszak. Árpádok és vegey házi királyok alatta. 1000–1526.* Pozsony (Belnay) 1848, 100. Wallaszky első kiadását használta.

¹⁸³Életrajzához lásd a Függelék *Adalékok Hatala Péter életéhez: misszós útja, professzori alkalmazása és távo-zása a papságból* című alfejezetét.

RMK III 189 jelzetű példány alapján.¹⁸⁴ Cikke, melyben vegyesen, akár mondat közben is változtatva hozza a latin szöveget és magyar fordítást, inkább hasonlít kevert nyelvű regesztákhoz,¹⁸⁵ mint a modern szövegkiadásokhoz. Ennél komolyabb gondot okoz a szöveg megbízhatatlansága: a sajtóhibákon túl gondot leginkább a nazálisok vagy a passzív igenem ragjait jelző rövidítések (-*tur*) figyelmen kívül hagyása¹⁸⁶ és a kontrakciók helytelen feloldása¹⁸⁷ okozhat, de előfordul, hogy a szövegközlő a szövegrészek sorrendjét is megváltoztatta¹⁸⁸ a könnyebb olvashatóság kedvéért.¹⁸⁹

¹⁸⁴ *Magyar Sion* 4 (1866) 186; gondosan leírja a szennycímlapon kivehető possesszorbejegyzéseket is, ugyanakkor említés nélkül hagyja az ugyanezen példány végébe kötött kézírásos feljegyzéseket, melyeken ugyancsak egy szentföldi beszámoló található. A *De diversis nationibus habitantibus in Terra Sancta et earum moribus et ritu* latin nyelvű szövegét egy Gabriel de Rattenweg (sic! a német leírások Rattenburgra javítják, de a kéziratban valóban ez áll) ferences szerzetes neve alatt fennmaradt német nyelvű szöveg követi. A kézirat leírását és a német szöveg kiadását lásd: KUUN Géza: *Des Franciskaner-Mönchs Gabriel von Rattenweg Pilgerfahrt nach Jerusalem. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* 22 (1899:9–10) 105–107. A szerző a Jeruzsálem nyolc kapuját leíró szövegbe ékelve (106. p.): „Also auff dy hewtig stundt hat acht porten die stat Iherusalem die ich Bruder Gabriel von Rattenweg mit meinen augen selber gesehen hab Im dem Jar 1521.” A szövegrészlet, melynek végén az 1532-es évszám áll, ugyan néhány helyen pár szónyi többlettel és hiánnyal (a fenti idézet például nem szerepel benne), és teljesen eltérő helyesírással, de mégis lényeges szövegegyezést mutat a Szentföldre társával, Primus von Stainnal 1527 húsvétján induló és folyó év december 31-re Velencébe visszaérkező Gabriel von Rattenberg fridaui (Ormosd) szerzetesnek a Bayerische Staatsbibliothek, München cgm 1274-es jelzetű kódexébe (fol. 2–8) 1531-ben másolt beszámolójának (kivonatolása: Ferdinand KHULL: *Bericht über eine Jerusalemfahrt zweier Franciscaner aus Fridau im Jahre 1527. Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark*. 44. Heft (1896) 65–129); 94–96. oldalával. A szövegpárhuzam, valamint a Gabriel von Rattenberg/Rattenweg és elírásból szintén származtatható 1521/1527-es évszám alapján felmerül a kérdés, hogy az előbbi nem az utóbbiból készített kivonat-e. Legalábbis így írták le már Tobler óta. Lásd: HALM: *Deutsche Reiseberichte* nr. 151 (361–362. p.). A szerzetesek kolostora már csak azért is igényt tarthat a figyelmünkre, mert alsólendvai Bánffy János apósa, Kövendi Székely Jakab alapította 1493-ban, és ide is temetkezett feleségével együtt (lásd PÉTERFI Bence: *Egy székely két élete. Kövendi Székely Jakab pályafutása*. (Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok) Pécs – Budapest (Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat) 2014, 98; síremlékének rajza: 130. p.).

¹⁸⁵ Például SZENTPÉTERY Imre (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II/1*. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 9) Budapest (MTA) 1923–1930.

¹⁸⁶ Ha csak nem tekintjük kevésbé sikeres javításoknak, így jött létre az *alternatim*ből az *alternati* (P 8 (h), HATALA: Pécsváradi 191), valamint az *appromptuarentur* helyett álló *appromptuarent* (P 8 (p), HATALA: Pécsváradi 192) és a *colliguntur* helyetti *colligunt* (P 17 (e), HATALA: Pécsváradi 270)

¹⁸⁷ A *scilicet* helyett következetesen *seu, tamen* helyett pedig több helyütt *tantum* szerepel (P 15 (k), HATALA: Pécsváradi 268; 25 (c) HATALA: Pécsváradi 364), *id est* helyett *in* (P 8 (g) HATALA: Pécsváradi 191), *aliquando* helyett *alioquin* (P 12 (q) HATALA: Pécsváradi 264).

¹⁸⁸ Ilyenek találhatók a *Magyar Sion* idézett kötetének 190, 268, 270, 363–364. oldalain.

¹⁸⁹ Ebbe a hibába sajnos a kor legjobb szövegkiadói is beleesnek. Tanulságos idézni e kérdésről Huygens szavait, melyben lerántja a leplet a Szentföld nagy bibliográfusának gyengeségeiről: „although in the course of my practice as editor of medieval Latin texts I have come across quite a few curious products, none of them could possibly match Tobler’s edition of John of Würzburg. Not happy with the way John had presented his information, Tobler rearranged the text completely, doing away with all the non-essential material, putting together what belonged together and disjoining what did not.” HUYGENS, R. B. C. (ed.): *Peregrinatores tres. IOHANNES WIRZIBURGENSIS, SÆWULF, THEODERICUS*. (CCCM 139) Turnhout (Brepols) 1994, 8–9. p.) Hogy mindez Toblernek mint szövegkiadónak korántsem minden munkájára jellemző, azt pár oldallal később maga Huygens is elismeri Theodericus-kiadásáról szólva: „it is only fair to say that on the whole he did a remarkable job” (12. p.).

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a *Magyar Sion* lapjain megjelent ismertetés figyelmes vizsgálata ne hozna a napvilágra olyan – Hatala által minden különösebb említés nélkül elvégzett – szövegjavításokat, melyek ne lennének megfontolásra, sőt sokszor elfogadásra is érdemesek. Míg kiadásomban Hatala hibás olvasatait és a középlatin nyelvhasználat sajátosságait figyelmen kívül hagyó szintaktikai jellegű javításait teljes egészében mellőzöm (ilyenek például az igeidőket és módokat illető javításai¹⁹⁰ vagy a szöveget a klasszikus nyelvhasználat felé közelítő, sokszor teljesen indokolatlan átfogalmazásai),¹⁹¹ ha konjektúrája mellett felhozhatók érvek – több éles szemű alaktani korrekcióját feltétlenül el kell fogadni¹⁹² –, azt az apparátusban a nevével együtt feltüntettem, és néhány javításával még akkor is így teszek, ha a főszövegbe nem mindet vezetem be.

Az imént felsorolt hibák felemlegetése már csak azért is szükséges volt, hogy az apró figyelmetlenségekkel szembeállítva annál inkább kiemelkedjenek Hatala nagyobb találatai, melyek értékét már csak az is növeli, hogy bár Toldy nyomán láthatólag tudomása volt Farnádi munkájáról,¹⁹³ konjektúráit nem abból merítette.

Ilyen konjektúrák az *aedicula* tetején körbefutó vers első sorában a *mori quia* helyett álló *mors quae*,¹⁹⁴ melyből ha a *quia>quae* javítás a szöveg más kiadásainak ismeretében nem is támogatható, a *mors* tekintetében mindenképp Hatalaé az elsőség. Elgondolkodtató a jelen kiadásban sajtóhibának tekintett *medlo* alak *meditullio* feloldása,¹⁹⁵ mivel azonban hapax lenne a műben és a ferences formuláris anyagban is,¹⁹⁶ ezért inkább maradok a biztos nyomon, a *sacrificia>sacristia* javítást viszont elfogadtam.¹⁹⁷

¹⁹⁰Ilyen esetek a coniunctivusra javítás az ezt előíró kötőszavak után: *si eis placet>placeat* (P 32 (t) HATALA: Pécsváradi 368), *donec significatur>significetur* (P 32 (y) HATALA: Pécsváradi 369). vagy más, meglehetősen önkényes javítások: *duxit>ducit* (P 24 (b) HATALA: Pécsváradi 363), *potuerunt>potuerant* (P 18 (h) HATALA: Pécsváradi 272).

¹⁹¹Például a *de prope* helyett *de propinquitate* (P 10 (x) HATALA: Pécsváradi 193), vagy az okhatározói értelmű *pro + abl. helyén álló propter + acc. (pro confessione nomini Christi aut fidei>propter confessionem nominis Christiani aut fidei* P 21 (c) HATALA: Pécsváradi 358), továbbá: *per gradus>gradibus* (P 24 (s) HATALA: Pécsváradi 362), *continue>continuo* (P 25 (c) 364), *aliqui>aliquot* (P 34 (k) HATALA: Pécsváradi 370), *preeminent>prominent* (P 35 (o) HATALA: Pécsváradi 371), *sevitiā>sevitiem* (P 35 (p) HATALA: Pécsváradi 372).

¹⁹²Ilyenek az egyértelmű esettévesztések javításai: *sibilis>sibilibus* (P 21 (k) HATALA: Pécsváradi 359), *in quadam crotam>in quadam crotam* (P 24 (a) HATALA: Pécsváradi 363), *in terre>in terra* (P 27 (l) HATALA: Pécsváradi 365), *duas>duos* (P 32 (t) HATALA: Pécsváradi 368).

¹⁹³TOLDY: op. cit. 186. p.

¹⁹⁴P 5 (b) HATALA: Pécsváradi 190.

¹⁹⁵P 10 (b) HATALA: Pécsváradi 194.

¹⁹⁶Értve ez alatt MOLNÁR: *Die Formelbücher* kiadását.

¹⁹⁷P 30 (h) HATALA: Pécsváradi 366.

Tetszetős megoldás mind a *latere rupibus* kiegészítése *latere in rupibusra*,¹⁹⁸ mind az a javítás, melyet a balzsamültetvényről szóló részről annak a növénynek a leírásánál eszközöl, *cuius folia in longitudine habens sedecim pedes*.¹⁹⁹ Hatalánál itt a *habens* helyett *habent* áll.

Hatala egyik legokosabb konjektúrája látatlanul is szinte az **F** szövegét rekonstruálja. A ferencesek ramallahi szállásáról szólva Pécsváradi megemlíti, hogy a gvárdián *conducit precio unum Grecum hominem vel duas (sic)...*, *ut habeant curam et custodiant illius domus*.²⁰⁰ Hatala ahhoz hasonlóan javítja az átszerkesztés során keletkezett hibát,²⁰¹ ahogyan az **F** változatban állt²⁰²

Az átszerkesztés során – ahogy azt majd részletesebben is tárgyalom – figyelemre méltó változtatás, hogy Pécsváradi a ferenceseket illetően az T/3-as igealakokat T/1-re cseréli. Ebből fakad a muszlimok lerombolta Sion-hegyi kápolna helyét leíró részben a következő mondat egyeztetési hibája is: *Nunc autem stat sub divo locus ille sacer, nisi quod nos fratres minores circumdederunt locum illum lapidibus*.²⁰³ Hatala konjektúráját²⁰⁴ azért nem fogadtam el, mert az **F** alapján nyilvánvaló,²⁰⁵ hogy csak a nézőpont belsővé tételéről van szó és a kerítést eleve a ferencesek emelték.

Nem szükséges elfogadnunk a Jaffába érkező zarándokokról szóló részének Pécsváradi betoldását illető javítását sem,²⁰⁶ bár az apparátusban feltüntettük.

Ennek ellenére összegzésként elmondhatjuk, hogy még ez a több hiányossággal rendelkező másfél százados szövegközlés is komoly segítségünkre volt a szöveg megállapításában.

Az utókor Hatala Péter szemére véleményem szerint nem annyira latin szövege filológiai meléfogásait, mint inkább a szövegválogatás szempontjait vethetné: Pécsváradiból a leíró részleteket kiválogatva tulajdonképpen minden irodalmi és minden középkori jellegétől megfosztotta a ferences szerzetes szövegét. Éppen a jelen disszertációban is elemzésre kerülő narratív betoldások – kapcsolódjanak azok Szent Jeromoshoz vagy akár Keresztelő Szent János ereklyéinek dalmáciai tiszteletéhez – sikkadnak el említés nélkül. Hatala életpályájának ismerete ugyan lehe-

¹⁹⁸ **P** 17 (b) 271. Mi ehelyett a *lateris rupibust* részesítjük előnyben.

¹⁹⁹ **P** 27 (n) HATALA: Pécsváradi 365.

²⁰⁰ **P** 32 (t) HATALA: Pécsváradi 368.

²⁰¹ „*unum Grecum hominem vel duos ... , ut habeant curam et custodiam illius domus.*”

²⁰² „*duos aut unum conducit pro pecunia ad curam illius domus et custodiam.*”

²⁰³ **P** 20 (a) HATALA: Pécsváradi 356–357.

²⁰⁴ „*Nunc autem stat sub divo locus ille sacer, nisi propter nos fratres minores circumdederunt locum illum lapidibus.*”

²⁰⁵ „*Nunc autem stat sub divo locus ille sacer, nisi quod fratres circumdederunt locum illum lapidibus.*”

²⁰⁶ **P** 32 (y) „*Tertium quod antequam exirent de navi peregrini, dictus gwardianus intrat ad eos in navim, et si qui forent non venisse cum licentia pape.*” Hatala konjektúrája: *si qui forte non venissent cum licentia pape*. HATALA: Pécsváradi 369.

tóséget kínál a szövegrészek kihagyása mögött rejlő kiadói intencióra vonatkozó találgatásra,²⁰⁷ de biztosat csupán a végeredmény jellegéről mondhatunk: igaz ugyan, hogy a vendégszövegektől nagyrészt megtisztította a művet – talán mert tévesen a helyszínrajzokat vélte Pécsváradi leginkább élményszerű mondatainak ám az így létrehozott, pusztá felsorolássá lúgozott szövegnek már nincs tartása, lépten-nyomon kiszakad. Nem csoda, ha hatásában nem ez a bőséges, ám száraz szövegközlés, hanem az irodalomtörténészeknek a szerzőség kérdését túlzottan is morális megvilágításban vizsgáló diskurzusa bizonyult meghatározónak.

Hogy Hatala kiadása jórészt visszhangtalan maradt, azt Márki Sándornak a Szentföldet megjárta magyarokat számba venni kívánó rövid tanulmánya is mutatja.²⁰⁸ Ő, aki az elsők között keltette fel az érdeklődést a magyar utazási irodalom emlékei iránt, Pécsvárady (sic) művét tárgyalva elsősorban annak földrajzi ismereteire koncentrált: felhívja figyelmet az olvasmányélmények és a másodlagos, hallomásból szerzett ismeretek túlsúlyára a szerző tapasztalataival szemben,²⁰⁹ mindezek alapján pedig Pécsváradit hiszékenynek minősíti. Emellett azonban kiemeli a mű jellegzetességeit: Jeruzsálem központi helyét, az égtájak szerinti felosztást, a keresztekkel jelölt csodákat; megemlíti a leírt történelmi eseményeket (az egyiptomi szultán legyőzését, a jeruzsálemi bevonulást) és a magyar vonatkozásokat (a Tiberiás és Buda között vont párhuzamot²¹⁰ és a magyar mértékegységeket), összefoglalja Kairó és Örményország leírását. Érdekes módon bár ugyanebben a publikációban²¹¹ említi az 859–862-ben (helyesen: 1857–1860-ben) Palesztinában járó Hatala Péternek a *Magyar Sionban* megjelent útleírását, annak ugyanitt az egy évvel később megjelent szövegközléséről nem tud.

3.4 Toldy Ferenc és a plágium

A *Compendiosa descriptio* súlyához megfelelő értékelését végül Toldy Ferenc irodalomtörténete – mégpedig az első magyar nyelven írt modern értelemben vett, tehát a betű- vagy időrendi adattár helyett egységes irodalmi koncepció nyomán szervesült *történet* – hozta el. Toldy azonosította Pécsváradit az általa később kiadott obszerváns krónikában is említett vikáriussal, és ő

²⁰⁷Erről bővebben az 2. számú függelékben.

²⁰⁸MÁRKI Sándor: Magyarok a Szentföldön. *Földrajzi Közlemények* 9 (1881) 149–154.

²⁰⁹Ibid. 151.

²¹⁰A latin szöveg („*Et est in fine civitatis aqua calida sicut Bude. Supra aquam calidam est mons altus, sicut mons Sancti Gerardi Bude.*”) Márki fordításában („hideg víz van, mint Budán, a hideg forrás fölött pedig magas hegy, mint a Szent-Gellérthegy Budán” 152. p.) bizonyára a latin *aqua calida* és a német *kalte Wasser* felcserélése miatt csúszhatott félre.

²¹¹Ibid. 153–154.

ismertette a magyar szakírók közül először a Farnádi-féle kiadást. A Szentföld-leírás ismertebbé tételén túl azért bizonyult döntő hatásúnak a *Compendiosa descriptio* későbbi recepciója szempontjából, mert Toldy nagyon jó érzékkel tapintott rá a legizgalmasabb kérdésre: problémává tette a két kiadás közötti viszonyt és Farnádi eljárását „eltulajdonításnak” minősítette.²¹² „Végzetesnek” láthatólag nem is annyira a Pécsváradi szerzőségére vonatkozó állítás, mint inkább a jelenség moralizáló megközelítése bizonyult, olyannyira, hogy érdemes ezen röviden elidőznünk. A *plágium* 1862-ben még csak körülírva megjelenő ötlete magának Toldynak is tetszhetett, másként később, 1870-ben nem emlegette volna fel Farnádit – válaszul Ipolyi Arnold előadására, aki Guido da Colonna *Historia Troiana* című művének nyomait mutatta ki Anonymusnál – sokkal élesebb szavakkal,²¹³ Azonban még ennyi sem lett volna elég, hogy a különben csak érintőlegesen tárgyalt jelenség visszhangja az irodalomtörténetben ilyen hosszan csengjen.

Toldy elítélő hangja a XIX. század két reprezentatív könyvkiállításának termeiben már elhalni látszott. A Pécsváradi- és Farnádi-kiadásokat ugyanis mind az 1877-es, a Nemzeti Múzeumban, mind az 1882-es, az Akadémia épületében megrendezett tárlaton megtekinthette a nagyközönség, és bár arra számítanánk, hogy a szenzációéhesebb érdeklődők igényeinek megfelelő körítésben tálalták őket a kiállítás gondozói, a művek bemutatása mindkét rendezvény kísérszövegeiben igen becsületos és visszafogott volt,²¹⁴ a második, az Országos Könyvkiállítás esetében pedig – noha a könyvek a könyvészeti érdekességek között kaptak helyet – Toldy véleményének ismertetését a friss külföldi szakirodalom ettől eltérő megállapításaival ellenpontozták.²¹⁵

A gyenge zajt is felerősítheti azonban egy üreges test. Akár ilyen üres rezonátornak is gondolhatnánk Széchy Károlyt, aki – bár mint látni fogjuk, alapos és hasznos megfigyeléseket is tett, a Tar Lőrinc-vers újra fellelésében pedig döntő szerepet játszott – nem is annyira érveinek erejével, mint inkább erőszakos előadásmódjával végül mintegy 130 évig vitte félre a kutatást. De

²¹²TOLDY Ferenc: *Az ó- s középkori magyar irodalom története*. Második kötet. Pest (Emich Gusztáv) 1862³, 57.

²¹³TOLDY Ferenc: Anonymus és Colonnai Gvidó. In: uő: *Toldy Ferenc összegyűjtött munkái. VII. Irodalmi arcképek és szakaszok*. Budapest (Ráth Mór) 1873, 249–261. Érdemes idézni a magyar irodalomtörténet-írás atyjának a néhol Széchy Károlyt is megszegyenítő vitriolos szavait: „Önök tudják, hogy az irodalmi világban a plágium nem új találmány. Tudják, hogy nem csak szemérmes tolvajok vannak, [...] hanem hogy szemtelenek is vannak s voltak mindenha, kik egész munkákat szőröstül bőröstül eltulajdonítottak, alig változtatva meg a munkán egyebet, mint – a szerző nevét! Íme Pécsváradi Gábor ferenci provinciális kiadja, még pedig neve alatt, szentföldi utazását, s Farnádi Miklós, szinte ferenci barát, fogja magát, s azonnal kiadja azt újra – a maga neve alatt [...]” Op. cit. 256–257.

²¹⁴A „XVI. század első negyedében több kiadást ért”. s.n. [CSONTOSI János:] *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának magyar történeti és irodalomtörténeti kiállítása. MKsz 2 (1877) 261–320, a kiadásokról: 311–312.*

²¹⁵Tobler 1490-es datálását is említi, majd a kérdés eldöntetlenségével zárja a „legritkább irodalmi curiosumok” közt szereplő mű ismertetését; *Kalauz az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum részéről rendezett könyvkiállításához*. Budapest (Posner Ny.–Athenaeum Rt.–Franklin-Társulat–Weismann Testvérek–Hornyánszky Viktor–Pesti Könyvnyomda Rt) 1882, 200–1.

elkerülendő, hogy olyan ítélezők legyünk, mint Széchy, talán szerencsésebb az egész kisiklást egy elkallódott kolligátumra fogni.

3.5 Széchy Károly: egy tartós konszenzus története

A Pécsváradi *Compendiosa descriptio*ját²¹⁶ is tartalmazó gyöngyösi kolligátumban²¹⁷ a régi nyomtatványok közé kötött 6 lapon – más irodalmi és történelmi feljegyzések mellett – Antonius Mancinellus Veliternus Szent Miklós-himnuszának Péchy Ferenc készítette akrosztichonos verses magyar fordítása és a *Peregrinatio Laurentii de Taar* című latin költemény található. Széchy Károly ezen magyar, illetve latin nyelvű verses emlékeink után kutatva akadt a Pécsváradi-problémába.²¹⁸ Ugyan a kötet tartalmát Döbrentei Gábor már 1836-ban,²¹⁹ a szintén általa kiadott *Régi magyar nyelvemlékek*²²⁰ előtt is értékesítette, azonban a himnusz latin eredetijét a maga teljességében, a Tar Lőrinc kalandjait megéneklő verset pedig részleteiben sem közölte egyik helyen sem. A kötet ezután lappangott, ezért Péchy költeményének kiadásakor Sziládynak is Döbrentei kiadásával kellett beérnie.²²¹ Noha ez pusztán Péchy fordítása miatt még nem is tűnt jelentős veszteségnek, Tinódi Lantos Sebestyén műveinek kiadása azonban ismét az érdeklődés homlokterébe juttatta az elkallódott könyvet: a *Zsigmond király és császár krónikája* jegyzeteiben ugyanis Szilády felvetette, hogy az ebben szereplő – és sejtése szerint a hangvétele miatt a környezetétől elütő – Tar Lőrinc-történet a szinte teljesen eltűnt magyar énekmondás kevés fennmaradt emlékének számát gyarapítja.²²² Széchy Károly ösztönzésére a kolligátumot végül a ferences Murajda Nándor találta meg a gyöngyösi könyvtárban,²²³ a felfedezést pedig a

²¹⁶Bár annak a pusztán ténynek az ismertetése, hogy a vegyes kötetnek a *Compendiosa descriptio* is a részét képezte, többeknél (Döbrentei Gábor, Szilády Áron) is megtalálható, fontosságának kiemelése és a szerző azonosítása Pécsváradival először Károly tanulmányában bukkan fel: SZÉCHY Károly: Adalékok a régibb magyar irodalomhoz. *ItK* 6 (1896) 385–408. A továbbiakban SZÉCHY: Adalékok.

²¹⁷A kolligátumról, különösen pedig a Szent Miklós-énekről lásd a 2. számú függelék.

²¹⁸Pécsváradiról: SZÉCHY: Adalékok 388, 405–406.

²¹⁹1836. szeptember 6.-i jelentése: Jelentés a Magyar Tudós Társasághoz XIV levéltárból, XVII. század végéig jövő kéziratokról mint régi magyar nyelvemlékekről, a XVII. század felől pedig mint a magyar nyelv hivatalos divatát mutatókról. *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*. 3. kötet. Buda (Magyar Királyi Egyetem) 1837, 95–141. A gyöngyösi kolligátumról: 115–117. A gyűjtés körülményeiről: 113; illetve: *RMKT* III, 468.

²²⁰DÖBRENTÉI Gábor (kiad.): *Régi magyar nyelvemlékek*. Kiadta a Magyar Tudós Társaság DÖBRENTÉI Gábor mint szerkesztő felügyelése alatt. II/1. Vegyes tárgyú régi magyar iratok. Buda (Magyar Királyi Egyetem) 1840, 23–26.

²²¹*RMKT* II, 6–10; a latin eredetit pótlásként hozza: *RMKT* IV, 391–394.

²²²*RMKT* III, 468–469. A felvetést még tényként kezeli és a főurakról szóló történeti énekek közt a lovagi epika körében tárgyalja *A magyar irodalom története* Klaniczay Tibor írta fejezete (SÓTÉR István (főszerk.): *A magyar irodalom története. I. A magyar irodalom története 1600-ig*. Szerkesztette KLANICZAY Tibor. Írták: GERÉZDI Rabán, KLANICZAY Tibor, V. KOVÁCS Sándor, PIRNÁT Antal, STOLL Béla, VARJAS Béla. Budapest (Akadémiai Kiadó) 1964, 97).

²²³SZÉCHY: Adalékok 387.

Szent Miklós-ének és a Tar Lőrinc-vers szövegeivel együtt Széchy az 1896-os tanulmányában publikálta. Ennek értékelését és az egész „Tar Lőrinc-monda” kérdését – minthogy a későbbi kutatás még Pécsváradi vagy útítársa, Pásztói János szerzőségét is felvetette – később, Fest Sándor tanulmányánál fejtem ki, most rátérek Széchy következő, 1897-es, a plágium kérdését a jelen disszertációig eldöntő dolgozatára.

Mivel Széchy Károly²²⁴ számára ugyanúgy elképzelhetetlen, hogy a két mű egy nyomdában jelenjen meg, mint hogy a Farnádi-változat Pécsváradi halála előtt lásson napvilágot, alapkoncepciója a következő: Toldynak van igaza, Pécsváradi írta a művet, mely Winterburgernél jelent meg 1517 és a nyomdász utolsó bécsi éve, 1519 között. Ezt Farnádi megcsönkította, de másnál, Johann Singrienernél adta ki, méghozzá Pécsváradi halála – Széchy szerint 1527 – után.

Ehhez először is a művek kiadási adatait pontosítja: meggyőzően bizonyítja, hogy az évszám nélküli Farnádi-kiadás nem a bécsi működéssel 1519-ben felhagyó Winterburger, hanem Johann Singriener nyomdájából való,²²⁵ így tehát a nyomtatvány datálása kitolható a '20-as évekig – bár a bibliográfiák és a jelen disszertáció szerint a két kiadás közül épp ez a korábbi. Kár, hogy nem fordítva járt el, vagyis hogy éppen Pécsváradit hagyja meg Winterburgernél és az 1519-es datálásnál, mindez ugyanis a Pécsváradi-kiadást illetően bizonyult volna igazán helytállónak, hiszen az azóta előkerült, az 1521-es évszámot a címlapjukon hozó példányok és a bibliográfiák is ezt igazolják²²⁶. Toblernek a magyar irodalomban is ismertetett 1500 előtti, 1490 körüli datálását az 1516-os és 1517-es eseményeknek a mottónkul választott drámai kirohanásban végződő felsorolásával igyekszik szétzúzni, ám különös módon a mindkét kiadásban szereplő 1518-as évszám elkerülte a figyelmét.

Döntőnek vélt érveit a Farnádi-féle változatban vélelmezett következtelenségek gyűjteményével támogatja meg, melyek annak ellenére, hogy – amint azt a jelen disszertáció is bizonyítani fogja – nagyrészt megfordíthatók, sőt éppen az ellenkező irányba mutatnak, Széchy alaposágának és éles szemének bizonyítékai. Mivel az ezekre való reflexió a mű filológiai elemzésekor elkerülhetetlen lesz, ezeket itt csak röviden ismertetem.

²²⁴SZÉCHY: Péchváradí vagy Farnádi?

²²⁵Az *Impressum Vienne* mellé Winterburger általában a monogramját teszi, míg Singriener a *Pannonie* vagy *Austrie* kiegészítést, de Széchy talált rá példát Denisnél ennek elmaradására is.

²²⁶LANGER – DOLCH: *Bibliographie der österreichischen Drucke* 127.

Farnádi ellen szól szerinte, hogy a címlapon nála nem szerepel név, hiányzik a *pater* titulus,²²⁷ a *per eundem* visszautalás, az *observantia sacra* jelzője – melyről Széchynek helyesen az obszervánsok rendi nyelvhasználata jutott eszébe²²⁸ –, valamint a *Compendium locorum Terre Sancte* alcím. Az előszó következetlenségei közt említi az előszóban ígért vörös kereszt hiányát Farnádinál, szembeállítva a Pécsváradinál valóban feltalálható fekete kereszttekkel, a Pécsváradinál következetesen érvényesített ötös tagolás hiányát, valamint, hogy az előszóban említett távolsági adatokat Farnádi nem mindig adja meg. Széchy egyéb kifogásai a személyes tapasztalatokat dokumentáló részletek és az imádságok hiányát, a mondatszerkezetet érintő átalakításokat, a címek szétbontását, Gábor arkangyal és Szt. Ferenc elmaradt említését, a Pécsváradinál nagyobb számban előforduló magyar szavakat, illetve az ezek előtt álló *vulgo* és *id est* használatát, a hibásnak vélt vissza- és előreutalásokat, valamint az indulás csak Pécsváradinál szereplő 1514-es évét foglalják magukban.

Hogy pár, egyértelmű tévedést leszámítva – ilyen például az összes, az anaforák használatát illető érv²²⁹ – Széchy észrevételei a mi érvelésünknek is sarokpontjai lehetnek, azt mutatja, hogy nem a szeme bizonyult gyengének, hanem fordítva tartotta a lapot: az aprólékosságot a hitelesség bélyegének gondolta, egyben pedig az átalakítás kiindulópontjának,²³⁰ szembe menve mind a józan ésszel, mind a korábbi szerzők műveiből létrehozott úti beszámolóok hagyományos ala-

²²⁷Felveti, hogy a gyöngyösi példány kötésén szereplő *patris nostri ordinis* 'rendünk feje'-ként értelmezendő, valamint hogy a könyv bekötője tisztában volt mind a mű szerzőjével, mind annak rendi tiszttségével. A második érvből azonban nem következik semmi: a gyöngyösi könyvtárban a Farnádi-mű is megtalálható és a hivatkozott kolligátum is később lett összeállítva.

²²⁸Fridrich Orbán alapján (FRIDRICH: *Historia seu compendiosa descriptio* I, 14) felidézi Soproncai Istvánnak 1498-as (TOLDY: *Analecta* 252 szerint 1500-ban; KARÁCSONYI: *Szent Ferencz rendjének* II, 358 1498-ra javítja) országgyűlésen az obszervánsok elleni nemesi szervezkedésről mondott szavait.

²²⁹A késő császárkori államigazgatásból származó nyelvi örökségként a középkori nyelvhasználatban az anaforikus is szerepét a *memoratus*, *praefatus*, *supradictus*, *praedictus* participium perfectumok veszik át (NORBERG, Dag: *Manuel pratique de latin médiéval*. (Connaissance des langues 4) Paris (A. & J. Picard) 1968, 15). Ahhoz tehát, hogy ezzel vissza lehessen utalni rá, nem kell név szerint megnevezni a mű íróját. Ezenfelül pedig a *hoc modo* használatát illetően is téved, hiszen előre is utalhat, ahogy a szövegben is. A probléma nagy hasonlóságot mutat a *prenominatus* félreértelmezésével, mely alapján – bár nem kizárólag erre építve – Szilády Áron arra következtetett, hogy mind a magyar nyelvű Szent Katalin-legenda, mind pedig egy 1504-es nyomtatványban szereplő latin nyelvű legenda szerzője maga Pelbárt lenne: SZILÁDY ÁRON: *Temesvári Pelbárt élete és munkái*. Budapest (MTA Irodalomtörténeti Bizottsága) 1880, 47. Szilády érvelését jól összefoglalja Horváth Cyrill cáfolatának első oldala (HORVÁTH Cyrill: Pelbárt és a verses Katalin-legenda. *ItK* 2 (1892) 35–50). Részletesebben, a legenda különböző változatait is bemutatva igazítja ki Sziládyt: KATONA Lajos: *Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban*. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből 18. kötet 5. szám) Budapest (MTA) 1903.

²³⁰Ahogy ezt az alapállást maga összefoglalja: „Vajjon a példabeli két szöveg összehasonlításával lehet-e csak egy pillanatig is kételkedni azon: hogy a teljesebb nem keletkezhetett a vázlatosabból, az egyénibb nem az általánosabból, hanem megfordítva? Nem Péchváradit tűzdelte meg a maga személyes és részletező adalékaival a Farnádi művét, hanem Farnádi rövidítette meg ezek kiselejtezéseivel a Péchváradit színesebb és hívőbb leírását.” SZÉCHY: Péchváradit vagy Farnádi? 151.

kulásmódjával.²³¹ Széchy állításainak értékelésére a két fentebb ismertetett cikket is tartalmazó tanulmánykötetnek²³² megjelenése teremtett rövidesen lehetőséget. Míg Kovács Pál recenziója elsősorban szóbősége és durva hangütése miatt bírálja a kutatót, megvédve a dolgozatban támadott Hellebrant Árpádot, a *Régi magyar könyvtár* harmadik kötetének szerkesztőjét,²³³ Kunfi Zsigmond Széchy alapállítását elfogadva mutat rá arra, hogy két érve lélektani alapon – Széchy válaszában²³⁴ ezen a „lélektanon” gúnyolódik – meg is fordítható.²³⁵ Az ötös tagolás eltévesztése szerinte azért nem jó érv, mert a másoló jobban vigyáz az összefüggésekre, mint az író, „mert hiszen nincs egyéb szellemi munkája”,²³⁶ másrészt valószínűbb, hogy „az hangoztatja folyton a jogát meg a szerzőségét, a ki fél, hogy ezt valaki kétségbevonhatja”.²³⁷ Kunfi finom ellenvetései már csak azért is értékelendők, mert láthatólag ő volt az egyetlen, aki egyáltalán mérlegre tette azokat az érveket, amelyeket Széchy felhozott – nem sok eredménnyel. Mélyre ásni egy-egy tárgy kutatástörténetében nem csak azért hasznos, mert szépen elválnak az ismereteknek a különböző kutató nemzedékek által egymásra hordott rétegei, de azért is tanulságos, mert megfigyelhető, ahogy a mind újabb összefoglalás eróziója egy-egy forrás közeli tanulmány némely állítását – a pontos különbségtételekkel körülárkoltakat feltöltve, a finoman árnyaltakat kidomborítva – az irodalomtörténet közhelymonolitjaivá kerekíti. Toldy Ferenc Széchy által is megerősített verdiktje szinte erkölcsi példázattá válva a gimnáziumi irodalomoktatás és – az olvasók lelki táplálására a moralizálást antiklerikális ízekkel is gazdagító²³⁸ – sajtó közvetítésével talált utat a közönség szélesebb rétegeihez, míg Pintér Jenő²³⁹ tényként előadott feltételezésekkel

²³¹ *Hagyományosnak* tekintem az útikönyv/útleírásból az útinapló irányába tartó átalakítást, de megkülönböztetem ettől a *hagyományostól* a virtuális zárandoklatokat, melyek, mint látni fogjuk, fordított utat járnak be. Ott azonban pusztán a személyes jelleg, az utazás aktualitása válik a purgálás áldozatává, nem a leírás részletessége, mely – Pécsváradiéhoz hasonlóan és mintát is adva annak – jelentékenyen meg is nő.

²³² SZÉCHY Károly: *Kisebb tanulmányok*. Budapest (Hornyańszky) 1897.

²³³ KOVÁCS P[ál]: [*Kisebb tanulmányok*. Irta SZÉCHY Károly. Budapest. Kiadja Hornyańszky Viktor könyvkiadóhivatala. 1897. 8-r. 404, 1 l.] *Századok* (1898) 156–160.

²³⁴ Ugyanez alatt a recenzió alatt, a 578–579. oldalak szöveg alatti jegyzetében. Alfejezetünk címe is erre akar utalni.

²³⁵ KUNFI Zsigmond: A Széchy Károly új könyvéről. *Erdélyi Múzeum* 14 (1897) 576–579.

²³⁶ KUNFI Zsigmond: Op. cit. 578.

²³⁷ KUNFI Zsigmond: Ibid.

²³⁸ KANYARÓ Ferenc: Pécsi Simon felfogása és ítélete a plagiumról. *Keresztény Magvető* 42 (1907) 333–337, Farnádiról, a „pávatollas szerzetesről” 333–334. oldalakon.

²³⁹ PINTÉR Jenő: *Magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. Első kötet: A magyar irodalom a középkorban*. Budapest (Magyar Irodalomtörténeti Társaság) 1930, 680: „Ez az első magyarországi plágium. Abban az időben a szerzők is, a kiadók is szabadon garázdálkodtak a könyvpiaccon: nem volt sem szerzői jog, sem kiadói erkölcs. A névtelenül megjelent útleírást egy élelmes könyvkereskedő odaadta Farnádi Miklósnak, hogy rövidítse meg s hagyja el belőle Gábor személyes élményeit. A sajtó alá rendező eleget tett a felhívásnak s így került abba a helyzetbe, hogy az utókor most már rovására írja könnyelmű eljárását.”

tovább színesítette a plágiumnak a már a kor irodalomtörténészei szemében is leegyszerűsítőnek és anakronisztikusnak²⁴⁰ tűnő vádját.

Az egyik első ilyesfajta túlegyszerűsítéssel Nagy Béni ferencesekről írt összefoglalójában²⁴¹ találkozni, melyet Katona Lajos lesújtó kritikájában²⁴² is kifogásol. Nagy Béni számos tévedésének számbavétele közt – nem tud például Laskai Osvátról – Széchy Károly cikkére hivatkozva igazítja helyre a ciszterci szerzetes azon Fraknoi Vilmos összefoglalójára²⁴³ alapozott állítását, hogy Farnádi és Pécsvárad műve egymástól különböznek, az előbbi pedig még a XV. század végén lett kiadva. Katona szerint a kettő egy és ugyanaz.

De a kérdés nem nyert sokkal alaposabb vizsgálatot Böröcz Marcellnek a még Katona Lajos kezdeményezésére megírt ferences irodalomtörténetében sem,²⁴⁴ mely csupán elismétli Toldy és Széchy korábbi állításait, azt is némileg félreértve, hiszen ő Farnády (sic) kiadását már 27 évvel későbbre teszi, Pécsváradit ezek alapján mint első földrajzi íróként és az első plágium áldozatát, valamint – a mondatot is Sziládytól csenve²⁴⁵ – mint első szótáríróink egyikét mutatja be.

3.6 A ferences rend történetével foglalkozó kutatók eredményei

Láthatjuk, hogy a magyar kutatók mintegy 120 évig fennálló konszenzusát, mely Széchy megállapításait tekintette alapnak, még a ferences rend- és irodalomtörténet iránti, a nyelvemlékek

²⁴⁰Például Máté Károly a Pintér irodalomtörténetéről írt kritikájában (MÁTÉ Károly: [PINTÉR Jenő: *Magyar Irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. Első kötet: A magyar irodalom a középkorban*. Budapest, 1930.] *Minerva* 8 (1929) 313–320): „A modern könyvirodalom szempontjait nem vetíthetjük vissza ekképpen a XV. század elejére.” 319. Azt, hogy a következő évben megjelent összefoglaló tanulmányában (uő: A könyv morfológiája. Tanulmány a XVI–XVII. századi magyar irodalom történetéhez. *Minerva* 9 (1930) 252–302) a kérdést mégsem említi meg, holott a szerzői név és álnév használatának kérdését, valamint az írói aláírat toposzát alaposan tárgyalja – mindamelllett természetesen, hogy tárgyát a magyar nyelvű könyvek képezik – talán annak jeléül vehetjük, hogy maga sem tudott volna igazságot szolgáltatni az ügyben.

²⁴¹NAGY Béni: A ferences szellem és hatása hazánkban. In: *A Cisterci Rend Egri Kath. Főgymnásiumának értesítője az 1900–1901. tanévről*. Közli KASSUBA Domokos igazgató. Eger (Érseki Lyceum Könyvnyomdája) 1901, 3–85. (Különnyomatban is) Pécsváradiról: 36.

²⁴²KATONA Lajos: [NAGY Béni: *A ferences szellem és hatása hazánkban*.] *EPhK* 26 (1902) 937–939. Pécsváradiról 939. p.

²⁴³Az adatait valószínűleg Lányitól vevő Fraknoi Vilmos (FRANKL Vilmos: *A magyar nemzet története. II. füzet: Második korszak (1301–1526)*. (Házi könyvtár 10) Budapest (Szent István Társulat) 1873, 318) későbbi, az ún. *Millenniumi történet* keretein belül megjelent munkájából már kihagyja Farnádit és a két kiadás kérdését, Pécsvárad 1514-es indulását említi csupán. Lásd SZILÁGYI Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története. IV. A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526)*. Írta FRANKL Vilmos. Budapest (Athenaeum) 1896, 557.

²⁴⁴BÖRÖCZ Marcell: *Ferencesek a középkori magyar irodalomban*. Pécs (Katholikus Hírlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság) 1911, 64–65.

²⁴⁵A jeles kutató kigyűjtötte az egyébiránt valóban nagy számban jelen lévő magyar szavakat a *Rosarium* második könyvéből, ferences prédikátort az anyanyelvi kifejezések szerepeltetése miatt Nyirkállai Tamáshoz, Szalkai Lászlóhoz és Pécsvárad Gáborhoz hasonlította. SZILÁDY Áron: *Temesvári Pelbárt élete és munkái* 64. Mellesleg Sziládynak a 64–73. oldalakig terjedő szógyűjtése korántsem volt teljes, cf. –y [álnév]: Néhány magyar szó a „Rosarium” második könyvében. *Kalazantinum* 7 (1902) 94.

feltárásával együtt a múlt század elején fellendülő érdeklődés sem kezdte ki. Azonban túl azon, hogy az irodalomtörténeti összefoglalók kötelező szereplőjévé avatta Pécsváradit, új adatokkal is gyarapította a szerzőről való ismereteinket.

Karácsonyi János kétkötetes rendtörténete,²⁴⁶ melynek értékét mutatja, hogy a felhasznált források gazdagsága miatt a magyar ferencesekkel foglalkozó tanulmányok máig megkerülhetetlen alapja, Pécsváradi működését is számos adattal alátámasztva tárgyalja. Ugyanitt említi például a Bánffy Jánosnak írt, általa közvetlenül a Hevenesi-gyűjteményből ismert levelet is. Az ő adatain nyugszik dolgozatunk első része, ezek pontosítását – ahol szükséges vagy lehetséges volt – ott már megtettük. Amekkora áttörést jelentett a mű a ferences kutatás számára, a Pécsváradi vagy Farnádi kérdést illetően annyira konzervatívnak számított, tekintve, hogy teljes mértékben elfogadva Széchy állításait a személyes emlékeket mellőző plagizátorról a Pécsváradi-szöveget 1519-re, a Farnádit 1525-re teszi.

Takács Ince – hasonlóan a Pelbárt munkásságát teológiai kontextusba helyező Dám Incéhez – már a lelkipásztori feladatok ellátása mellett a saját múltjára való reflexió igényét is magában hordozó szerzetes generáció tagja volt: magyar rendtársai között az első, aki komoly érdeklődést mutatott az irodalmi hagyaték feltárására és birtokában volt a szükséges alaposságnak is. Magyarázatot ad erre a megkésettiségre, hogy a ferencesek számára – szemben a tudományt a gimnáziumi tanítással együtt művelő ciszterciekkel – a misszió ügye sürgetőbb volt, mint saját értékeik feltárása vagy karbantartása, és forrásfeltárási munkálataik is külföldi hatásra lángoltak fel.

Legjobban ezt az a Takács Ince szolgáltatta adat érzékelteti, melyet a Szentföld buzgó bibliográfusának, Girolamo Golubovichnak az életrajza végén helyez el.²⁴⁷ állítása szerint a dalmát tudós már 1904-ben hozzálátott Pécsváradi kiadásához, mely kéziratban azóta is várja, hogy *Descriptio Urbis Hierusalem et omnium Locorum Terrae Sanctae facta an. 1514–15, edita vero anno 1520. per Fr. Gabrielem Hungarum. O.F.M.* címmel a *Biblioteca bio-bibliografica* sorozat részeként megjelenjen. De árulkodó az is, hogy Leonhard Lemmensnek, a nagy ferences

²⁴⁶KARÁCSONYI: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I–II. Budapest (Magyar Tudományos Akadémia) 1923–1924. A mű a két kiadás esetét pedig Széchy alapján külön, a ferencesek művelődéstörténeti hatásáról szóló összefoglalóban ismerteti: I, 576–577.

²⁴⁷TAKÁCS Ince: P. Golubovich Jeromos O.F.M. a Szentföld tudós apostola. In: uő: *Assisi küldöttei. Összegyűjtött tanulmányok*. Gyöngyös (Magyar Barát kiadása) 1945, 144–153. 153.

történetírónak a rend szentföldi történetét átfogó munkájában, melyet a szerző halála torzóban hagyott,²⁴⁸ Farnádi kiadása a leggyakrabban idézett szövegek egyike.

Takács Ince először a *Szentföld*²⁴⁹ című kétkötetes tanulmánygyűjtemény–emlékkönyv lapjain foglalkozott Pécsváradival, és amint említettük, a fordításában magyarul is közölt Bánffy-levéllel. A levében dokumentált, Bánffy János és Pécsvárad közti szoros, házi kápláni kapcsolatból Takács – véleményem szerint helyesen – arra következtet, hogy a *Compendiosa descriptio* megjelentetése neki köszönhető,²⁵⁰ ezen kívül azonban a műről semmilyen más megállapítást nem tett, sőt Farnádi kiadását – bár az általa nyilvánvalóan olvasott, hiszen idézett Leonhard Lemmens kifejezetten ezt használta – meg sem említi. Szent István akadémiai székfoglalójában²⁵¹ már ismerteti a problémát, de a Toldy és Széchy kijelölte nyomvonalon maradó Karácsonyinak ad igazat, még abban is, hogy Farnádi mariánus lett volna.

A Pécsvárad-kiadás datálását Leonhard Lemmens²⁵² nyomán 1519 körülre teszi azzal érvelve, hogy az 1521-es évszám valójában nyomdai hiba folyománya. A két ferences megoldása már csak azért is nagyon tetszetős, mert ebben az esetben nyilvánvalóan betűcseréről lenne szó: MDXXI áll MDXIX helyett. Ennek lehetőségét azonban józan ésszel kizárhatjuk. Mennyire valószínű ugyanis, hogy miután az egyik nyomdászlegény le hagyja az évszámot a címlapról – és nem kevés példányról lehetett szó, hiszen Magyarországon például csak évszám nélküliek találhatók –, majd észreveszik a hibát, amit nyomban ki is kijavítanak, rögtön egy újabb, sokkal súlyosabb²⁵³ hibát ejtsenek (annak ellenére, hogy most már annál inkább odafigyelnek)? Mennyire valószínű, hogy ezt viszont már lemondóan rajta is hagyják a példányokon – a nyomda nyilván-

²⁴⁸LEMMENS, Leonhard: *Die Franziskaner im Hl. Lande*. 1. Teil: *Die Franziskaner auf dem Sion (1336–1551)* (Franziskanische Studien. Beiheft 4) Münster in Westfalen (Aschendorff) 1919¹. Ez az 1916-os kiadás újranyomása, mely Farnádit használja; a Takács Ince idézte 1925-ös második javított kiadás már Pécsváradit tekinti szerzőnek, és a bibliográfiában tisztázza a kettejük viszonyát, ehhez azonban nem tudtam hozzáférni.

²⁴⁹TAKÁCS Ince: Néhány jelesebb magyar a ferences Szentföldön. In: ZADRAVECZ István (szerk.): *Magyar Szentföld. Első kötet*. Második kiadás. Budapest (A Szentföld Magyarországi Biztosi Hivatalának kiadása) [1932], 293–301.

²⁵⁰Ibid. 293.

²⁵¹TAKÁCS Ince: *Magyar ferences aszketikus élet és aszketikus kiadványok különös tekintettel a XVII. és XVI-II. századra*. (A Szent István Akadémia I. Hittudományi és bölcséleti osztályának értekezései III. kötet 7. szám) Budapest (Stephanum Nyomda) 1942, 41.

²⁵²LEMMENS, Leonhard: op. cit. IX (lásd a 248. jegyzetet).

²⁵³Míg a visszadatált könyvekre még akad példa – Bornemisza Péter *Ördögi kísértetek* című munkája is egy évvel korábbra keltezett (MÁTÉ Károly: A könyv morfológiája 268; az ügyről részletesebben lásd ECKHARDT Sándor (kiad.): BORNEMISZA Péter: *Ördögi kísértetek*. A kiadást gondozta és jegyzetekkel ellátta ECKHARDT Sándor. Budapest (Akadémiai Kiadó) 1955, 230) –, ne felejtjük el, hogy itt egy frissen megjelenő könyv két évvel későbbre dátumozásáról lenne szó.

való szégyenére? Bármennyire is illene jobban a kronológiába az 1519-es év, ezt mindenképpen ki kell zárunk.

3.7 Frissebb megközelítések – Holl Béla

Bár Pécsváradi munkáját lelkiségtörténeti szempontból először Pásztor Lajos értékesítette,²⁵⁴ ki-tüntetett szerepéhez képest meglehetősen felületesen ír róla, kevésszer idézi: például a szentföldi helyekhez kapcsolódó babonás szokások bemutatására²⁵⁵ vagy annak alátámasztására, hogy a Krisztus szenvedése iránti ájtatos érdeklődés a kor emberében már nincs összhangban a mártír-halálra való valódi elszánással,²⁵⁶ a néhány említésből kirajzolódó képben Pécsváradi Gábor az elerőtlenedő, a Krisztusnak pusztán könnyeit áldozni kész jámborság megtestesítője.

Véleményem szerint abban, hogy a *Compendiosa descriptio*t Pásztornak, aki munkájához en-nél sokkal több részletet is felhasználhatott volna a műből, csak ennyire sikerült kiaknáznia, az általa használt Hatala-féle válogatás már ismertett egyoldalúságának kései hatását figyelhet-jük meg. Érdekes gondolatjáték, hogy hogyan alakult volna ez a kép, ha Pásztor ismerte volna például a raguzai és zárai ereklyékről szóló részt, amit Hatala nem talált említésre méltónak.

Tardy Lajos diplomáciatörténeti munkájában a Szentföldön 1483-ban Felix Fabri kíséreté-ben járó, majd 1500-ban újabb zarándoklatot kérvényező Lászlai Jánoséhoz hasonlóan abból a szempontból vizsgálta Pécsváradi utazását, hogy részei lehettek-e ezek a Magyar Királyság ke-let felé irányuló, a törökök ellen azok ellenségeivel, a perzsa sahhal és a mamelukokkal kötendő szövetség kialakítására irányuló próbálkozásoknak.²⁵⁷ A szerző amellet, hogy elismeri, hogy ezt semmilyen bizonyíték nem támasztja alá, hosszan ismerteti mindazokat az adatokat, melyek alapján mégiscsak megengedhető ilyen feltételezés. Lászlait illetően ezt a feltételezést leginkább a Sankfalvi Antalhoz, Mátyás király diplomatájához fűződő rokonsága könnyíti meg.

Sankfalvi 1486-os megbízatása arra irányult, hogy elérje a trónkövetelő Dzsem török herceg magyar földre hozatalát, hogy majd a segítségével szított belviszály előnyös helyzetbe hozza a keresztény országokat. Ehhez hozzátéve azt a megfigyelést, miszerint a diplomáciai feladatokra előszeretettel alkalmazták egy-egy család (például a Bánó, Vetési, Szerecsen, Szántay, Csobor családok) tagjait több generáción keresztül is, vonja le azt az analógiát, hogy Sankfalvi készít-

²⁵⁴PÁSZTOR Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. s.l. 1940 [reprint: Budapest (METEM) 2000] A továbbiakban: PÁSZTOR Lajos: *A magyarság vallásos élete*.

²⁵⁵PÁSZTOR Lajos: *A magyarság vallásos élete* 115.

²⁵⁶PÁSZTOR Lajos: *A magyarság vallásos élete* 156.

²⁵⁷TARDY Lajos: op. cit. 63–70.

hette fel Lászeit a diplomáciai feladatokra, melyeket talán a második szentföldi zarándoklatán valósított meg, vagy már a Sankfalvi kiküldetését is megelőző zarándoklatának is ez volt a valódi célja. Pécsváradi esetében a diplomáciai érdekeltségre utaló körülmények a ciprusi levélben foglalt tájékoztatásra és a török elleni felhívásra korlátozódnak. Mivel Tardy művének második kiadása Holl Béla fordításával egy évben jelent meg, a *Jeruzsálemi utazást* abban már nem hasznosíthatta.

Pécsváradi az őt megillető helyet az irodalomtörténetben végül ebben a kötetben, Holl Bélának köszönhetően nyerte el. Holl először fordításának elkészítésével, jegyzeteivel, illetve az előszóval járult hozzá a szerző minden korábbinál alaposabb ismeretéhez, majd külön tanulmányban összegezte a kutatása eredményeit, mely egészen Csukovits Enikő monográfiájáig²⁵⁸ a magyar középkori zarándokokra vonatkozó adatoknak is legbővebb forrása volt. A történeti háttér felvázolása itt a Magyarországon átutazó vagy innen induló, és ezért engedélyért a pápához folyamodó szentföldi zarándokok összegyűjtésén túl a hazai gyakorlatra rávilágító zarándokládások,²⁵⁹ és a Szentsír-lovagság ismertetését is jelentette.²⁶⁰ Pécsváradi életét a ferences krónika, illetve a Szűcs által felhasznált ferences formulárium alapján ismerteti, a két kiadás közti viszonyt illetően pedig Széchy Károly okfejtését teszi magáévá.²⁶¹

Munkája sokkalta több a fordításon keresztüli népszerűsítésnél, minthogy következtetései és feltételezései, melyeket az akkori viszonyokhoz képest az elérhető legjobb munkákra: Titus Tobler, Reinhold Röhrich és Jean Leclercq műveire alapozott, a későbbi kutatás fő irányvonalával, nem egy esetben pedig a legújabb eredményeivel is egybeesnek.

Egyik fő megállapítását, miszerint a négy égtájnak megfelelő szerkezet ferences jellegzetesség, de mindenképp olyan tulajdonság lenne, mely a *Compendiosa descriptio*t egy a Szentföldet 1507–1508-ban felkereső lengyel szerzetes, Anselmus de Crarovia leírásával, valamint Georgievics Bertalan *Specchio della peregrinatione delli piu notabili luoghi de la Terra santa* című, 1554-es munkájával rokonítja, tavaly megjelent könyvében Michele Camopiano részint igazolta.²⁶² Az égtájak megjelenése a leírásokban elsősorban a Szentföld visszafoglalására írt

²⁵⁸CSUKOVITS Enikő: *Középkori magyar zarándokok*. (História könyvtár. Monográfiák 20) Budapest (História – MTA Történettudományi Intézete) 2003. A továbbiakban: CSUKOVITS: *Középkori magyar zarándokok*.

²⁵⁹HOLL: *A középkori magyar Jeruzsálem-járás* 272–273.

²⁶⁰HOLL: *A középkori magyar Jeruzsálem-járás* 276–278.

²⁶¹HOLL: *PÉCSVÁRADI GÁBOR* 223, illetve HOLL: *A középkori magyar Jeruzsálem-járás* 280. p. 58. jegyzet.

²⁶²CAMPOPIANO, Michele: *Writing the Holy Land. The Franciscans of Mount Zion and the Construction of a Cultural Memory, 1300–1550*. (The New Middle Ages) [h. n.] (Palgrave Macmillan) [2020], 242–258. Campopiano általánosabb megállapításra jut, a vizsgált dokumentumok (Paul Walter von Guglingennek az *Itinerarium*án kívül

14. századi tervek, ezekhez készült vonalhálózatos térképek és az ezek alapján íródott útikönyvek, leírások közös pontja.²⁶³ Ez azonban nem ugyanaz, mint a leírás sorrendjének, a könyv szerkezetének a „betájolása”. Az égtájak megjelenése a leírás módjában és a könyv szerkezetében valójában csak a Holl által felsorolt Anselmus de Cracovia munkájában és a *Compendiosa descriptio*ban lép központi szervező elvvé, de ezek közül is tökélyre csupán Pécsváradinál.

Mint hogy Holl az égtájak szerinti leírást kizárólag a ferencesek körében vizsgálta, a Farnádi-változatot figyelmen kívül hagyva pedig az előszóban említett térképről sem szerzett tudomást, a módszer elsődleges forrására, a domonkos Burchardus de Monte Sion megannyi ferences munka alapjául szolgáló leírására nem sikerült rátalálnia. Így ezt a számos leírást összekötő közös tulajdonságot – nem ismervén a térképet, mivel a Farnádi-változatot a szakirodalomban bízva figyelmen kívül hagyta – Röhricht és Meisner munkájára hallgatva a ferencesek által bejárt útvonalakkal magyarázta.

Részben igaza volt, amennyiben – ahogy arra Holl is felhívta a figyelmet – a velencei Della Vigne ferences kolostorban kapható útikönyvek, vagy a Sion-hegyi ferences kolostorban lemásolható kéziratok jelentős része a szentföldi búcsúk listáját tartalmazta, mely aztán a valóban bejárt útvonalnak és a más forrásokban megtalálható búcsúknak szerint kiegészülhetett, módosulhatott, vagyis mind a tervezett, mind a valóban bejárt útvonal hatással lehetett a leírások és útinaplók szerkezetére.²⁶⁴

Ezt azonban korántsem lehet olyan állandó szerkezeti elemnek tekinteni, mely a *Compendiosa descriptio* szélrózsás szerkezetének kialakításához érdemben járult volna hozzá. Azt ugyanis egy térkép tette lehetségessé és célszerűvé. Holl irányította rá továbbá a figyelmet a fejezetek ötös tagolására, amit a német elődök nyomán – és véleményünk szerint tévesen – skolasztikus hatásként azonosít.

Holl legfontosabb érdeme azonban a *Compendiosa descriptio* forrásainak feltárása vagy legalábbis csoportjuk körvonalazása. Itt nem csak azokról az idézett, és mint látni fogjuk, nem mindig pontosan és nem mindig a szöveg átvételének a helyén idézett művekről van szó, me-

---

fennmaradt *Tractatus*, Francesco Suriano *Tractatus de le indulgentie*, Antonio Cruzado spanyol ferences *Los Misterios de Jerusalem*, Anselmus de Cracovia *Terrae Sanctae et urbis Hierusalem apertior descriptio*ja, Nikolaus Wanckel *Vermerckung der heyligen Stet des heyligen Landts in und umb Jerusalem* és Francesco Zorzi *De Harmonia Mundi* című művei) közös jellemzőjének Jeruzsálem középpontba állítását tekinti. Lásd op. cit. 242–258.

²⁶³CAMPOPIANO: *Writing the Holy Land* 97–112.

²⁶⁴CAMPOPIANO: *Writing the Holy Land* 188, 292–293. Ez egyúttal ellentmond a búcsúlistákat, illetőleg a szent helyek bejárásának sorrendjét mint a ferencesek „ősútikönyvéhez” vezető nyomokat abszolutizáló állásponttal, melyre a listák statisztikai elemzésével operáló Josephie Brefeld kutatását alapozta.

lyeket könnyű azonosítani, mint az eusebiusi Egyháztörténet, Nicolaus de Lyra Posztillái vagy Hugo Argentinensis (Hugo Ripelin) *Theologica Veritasa*.

Holl jó érzékét és alaposágát dicséri, hogy a Vitkovics-kódexnek a *Jeruzsálemi utazás* előszavában idézett, a Jézus sebeinek számára vonatkozó, Szent Brigitta látomásaként előadott adatai azok, melyek töredékességük ellenére is a legközelebb állnak a Pécsváradinál is található, részben valószínűleg Temesvári Pelbárttól vett mennyiségekhez. Észrevette továbbá, hogy az egyiptomi helyeket leíró részek Bernhard Breydenbach (1440k. – 1497) mainzi dékán híres útikönyvéből, a *Peregrinationes in Terram Sanctam*, vagy *Sanctarum peregrinationum in montem Syon ad venerandum Christi sepulchrum in Hierusalem atque in montem Synai ad divam virginem et martyrem Katherinam opusculum* címmel megjelent művéből származnak.²⁶⁵ Hasonlóképpen a jegyzetekben is megjelölte azokat a részleteket, melyek az apokrif evangéliumokból származhatnak, illetve feltárta a liturgikus források (himnuszok, antifonák) nagy részét is.

A prédikációszerzés gyakorlatának és az ehhez szükséges segédeszközök mint források felsorolása, ha pontos hivatkozásokkal nincs is alátámasztva, vizsgálatunk szerint érvényesnek bizonyult, amennyiben Pécsvárad, ha Laskai Osvát és Temesvári Pelbárt műveit nem is idézte, azokat bizonyosan használta. Az ájtatos párbeszédese részeket

Térjünk rá végül a korabeli recenziók, ismertetések szerint a könyvheti megjelenésekor napok alatt elkapkodott fordítására, fordítására, a *Jeruzsálemi utazásra*.²⁶⁶ Az ismertetések nagy részében nem minősített²⁶⁷ fordítás ugyan a fordító piarista szerzetesi háttéréből²⁶⁸ fakadóan érzékeny és értő, amennyiben a középkori szöveg döntően vallásos tartalmának megértését vizsgáljuk, ám nem egy helyen még így is kihagyásokkal, vagy a fordítás félrecsúszásával találkozhatunk. Ez legtöbbször a mondatok helytelen tagolásából fakad, amit a mű szövegkiadása remélhetőleg orvosolni fog.

A mű legstilizáltabb része, az előszó esetében például a Jézusra, az Igazságra vonatkozó *teste ipsa Veritate* 'ahogy maga az Igazság tanúsítja' szavak fordítása: *az Írás (ami maga az igazság)*

²⁶⁵ A kiadásban ehhez a jezsuita Larrivaz-nak az egyiptomot érintő részekből készített kiadását használjuk: LARRIVAZ, Félix S. J. (éd., trad., ann.): *Les saintes pérégrinations de Bernard de Breydenbach (1483)*. Le Caire (Imprimerie Nationale) 1904.

²⁶⁶ A nagyfokú érdeklődést említi: SINKÓ Ferenc: Két jeruzsálemi utazás. *Új Ember* 39 (1983) 52. sz. (dec. 25.) 6. o., illetve RÓNAY László: Arcok a múltból. *Magyar Hírlap* 16 (1983) 191. sz. (aug. 13.) 8. o.

²⁶⁷ Két kivétel: KOVÁCS Sándor Iván: Jeruzsálemi utazás. Pécsvárad Gábor útirajza. *Új Tükör* 20 (1983: 34) augusztus 21. 2. p., illetve SZ. M. [JAKUBINYI György]: [Pécsvárad Gábor: Jeruzsálemi utazás. Fordította Holl Béla. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1983, 272. o.] *Szolgálat* 62 (1984) 88–89.

²⁶⁸ Cf. SZELESTEI N. László: Holl Béla (1922–1997) *MKsz* 113 (1997) 231.

*tanúsága szerint.*²⁶⁹ Ugyanezen az oldalon egy olyan fontos, közvetve az egész mű tárgyára is vonatkozó kifejezésben, mint az „érettünk Jeruzsálemben megfeszített názáreti Jézus” (*Iesu Nazareni pro nobis Hierosolimis crucifixi*) a fordításban kimarad az *érettünk* és a *Jeruzsálem*, de ugyanez a mondat szegényebb a *labores* magyar megfelelőjével is. A következő mondat különválasztásával megszakad a kapcsolat a *terram sanctam Hierusalem* 'Jeruzsálem szent földje' és a rá vonatkozó *quam* között, így Jézus *legdrágább vére kiontásával* már csak általánosan *azokat a helyeket* szenteli meg, ahelyett, hogy az *irrigando* megfelelő fordításával a föld megöntözésének pregnáns képe érvényesülhetne. A szent helyeket felkereső zarándokokra vonatkozó *perlustrantur* 'végigjárják' megfelelője Hollnál *elidőznek*; a *pecuniarias patiantur quandoque exactiones superfluas* fordítása: *bézbeli terheket – mint túlságos sarcot – szenvedtek*.

Tárgyi tévedésekre is bukkanhatunk: a *matta* '(gyékény)szőnyeg' téglaként,²⁷⁰ a *cippus* 'kaldoda' oszlopként,²⁷¹ a *canonici regulares* 'reguláris kanonokok' szerzetes kanonokoknak való fordítása,²⁷² a Gyon alak Byonként való téves átírása,²⁷³ vagy a sikertelenül magyarázott sorközi glossza esetében.²⁷⁴

Ezen kívül ellentmondás érezhető a némileg régiesre stilizált fordítás és az alkalmazott modern, a Szent István Társulat által kiadott bibliafordítás között. Ha a magyar szöveg stílusának megválasztásakor a cél az volt, hogy valamennyi mesterséges patinát kapjon a szöveg, márpedig ezen sorok írójának és a fordítást leghosszabban jellemző recenzensnek²⁷⁵ is ez a benyomása támadt, ehhez jobban illett volna egy korban közelebb álló, leginkább a Vulgatát követő Káldi-féle fordítás. Ez az egy ízben ál-szórványhoz²⁷⁶ is vezető fordításmód sajnos kizárólag a régies alakok kiválasztásával operál, a rímes, versmértékes fordítással sem a Szent Sír cibóriumának

²⁶⁹HOLL: *PÉCSVÁRADI GÁBOR* 52. A további példák is ugyaninnen származnak.

²⁷⁰HOLL: *PÉCSVÁRADI GÁBOR* 102.

²⁷¹HOLL: *PÉCSVÁRADI GÁBOR* 89.

²⁷²HOLL: *PÉCSVÁRADI GÁBOR* 111, illetve a hozzá kapcsolódó jegyzet, amelyből kiderül, hogy Holl *clerici canoniciként* írta át.

²⁷³HOLL: *PÉCSVÁRADI GÁBOR* 174.

²⁷⁴HOLL: *PÉCSVÁRADI GÁBOR* 229. oldal, a 64. oldalra vonatkozó jegyzet.

²⁷⁵Sz. M. [JAKUBINYI György]: op. cit. 89: „A kötetet fordító Holl Béla nagyszerűen érzékelteti a korabeli magyar nyelvet: mintha Pécsváradi szólna hozzánk anyanyelvén a XVI. században.”

²⁷⁶HOLL: *PÉCSVÁRADI GÁBOR* 148: „Ezért a szegényeket, akik ócska és különféle darabokból összefoltzott ruhát viselnek, posztósoknak (postósok), vagyis rongyosoknak nevezik.” Az eredetiben *pannosi dicuntur*, vagyis szemben Holl Béla által más esetekben mindig pontosan, kerek zárójelek között vagy a jegyzetekben megadott magyar szavakkal (darotz, lablepes, labnijomdock) itt egy latin szó fordítását tünteti fel szórványként.

hexameterei,²⁷⁷ sem az Egyiptomi Máriát vezeklésre intő szózat – a legenda eredeti változatában egy Mária-ikon szólal meg – esetében nem él.²⁷⁸

Holl Béla fordítása tehát kimerítő jegyzetanyagával nagy eredménynek bizonyult, ám újbóli megjelentetése előtt – ha erre igény mutatkozna – rendkívül alapos ellenőrzést lenne érdemes végezni rajta, ahol megfontolás tárgyát kell képeznie annak is, hogy magát a fordítás stílusát meg kell-e tartani.

3.8 Michele Campopiano könyve

Szót kell még ejtenünk Michele Campopiano idézett, a Sion-hegyi ferences kolostor könyvtárának és scriptoriumának a szentföldi eredetű, tehát ott írt–kompilált, vagy onnan hozott ferences kötődésű szövegekre tett hatását vizsgáló művéről.

A könyv a közösségi emlékezet elméleti keretében új megoldási javaslatot kínál a ferencesekhez köthető Szentföld-leírások sokféleségének magyarázatára. Ezek szerint azért hiábavaló a ferencesek „hivatalos” ősútkönyvének a kutatása, mert a ferencesek nem kész szövegeket bocsátottak az érdeklődők részére, hanem az új művek kompilálásához szükséges forrásokat: krónikákat, liturgikus könyveket, (Bagatti által még *tabuláknak* nevezett, Campopiano részéről *indulgenzariókra* keresztelt) búcsúlistákat, földrajzi leírásokat, sőt vonalhálózatos térképeket.

Az efféle szövegek elsődleges tára a tudatosan összeválogatott vegyes kézirat volt, amit aztán a Sion-hegyi kolostorban tartózkodó rendtársak vagy renden kívüli zarándokok szabadon másolhattak. A Sion-hegyi kolostor könyvtárából sajnos csak néhány olyan kötetről állítható, hogy már a középkor folyamán is ott volt az őrzési helye, ennek ellenére Campopiano alapos kutatást végzett a szentföldi provenienciájú kéziratok körében.

A Szentföldről szóló ferences szövegeket a következőképp korszakolja: először – a XIV. század második felében – a Burchardus de Monte Sionnak a Szentföldet Akkótól kezdve négyzethálókban tárgyaló leírásából, illetve történetírói munkákból (Jacques de Vitryből, Iosephus Flaviusból) válogatott vegyes kötetek illetve kompilációk jöttek létre. Ezek közül legfontosabbnak az ún. 1373/1374-es kompilációt tartja (a kritikai kiadását is Campopiano készíti), melynek hatása a későbbi munkákra az olasz kutató példái alapján jelentős.

²⁷⁷HOLL: PÉCSVÁRADI GÁBOR 74.

²⁷⁸HOLL: PÉCSVÁRADI GÁBOR 178.: „Ha általmégy a Jordánon, üdvözülni fogsz.” Az eredeti mondat latinul: P 29 (e) „*Si Iordanem transieris, salva eris.*” Az általmégy alakban az elavult alakok felé húzó szóválasztási tendenciát is megfigyelhetjük.

Ezeket a XV. században a traktátus forma és a propagandisztikus cél megjelenése követi, melyet a Szentföld visszafoglalását előmozdítani hivatott térképek és tervek is szolgálnak (ilyen lenne Marino Sanudo *Liber secretorum fidelium crucisa*, illetve Giovanni di Fedanzola műve), általában Jeruzsálemet helyezik a középpontba a Burchardustól örökölt Akkó kezdőponttal szemben, megjelenik a Jézus vére által megszentelt föld képe, illetve a nyolc szél/égtáj helyett a négy égtáj szerinti leírás kezd terjedni; a keresztes eszmét a Szentföldre való eljutás leírása (tehát az európai kiindulópont megléte) támasztaná alá. Néhány példa ezekre: *Libellus descriptionis Terre Sancte et peregrinationum ipsius* (1426–1432), Bertrandon de La Broquère vagy Amédée de Bouvier ferences *Libellus peregrinacionis tocius Terre Sancte* (1447), illetve a Charles Kohler kiadta anonim szöveg, melyet Campopiano *Itinerarium Terre Sancte Promissionis* címen tárgyalt. Az 1373/1374-es kompiláció hatása ezekre már jelentős.

Ez utóbbi korszak két jellegzetessége – a traktátus mint irodalmi forma és Jeruzsálemnek e traktátusokban elfoglalt központi helye – a következő, már széthúzóbb jellemzőkkel bíró, a XV. század második felétől kezdődő fejlődési szakaszban is megmarad; ide tartozna Pécsváradi *Compendiosa descriptio*ja is Guglingen, Francesco Suriano, Anselmus de Cracovia és mások mellett. Emellett mind erősebb a búcsúlisták hatása – Campopiano kiemeli a Pécsváradinál található kereszteket.

Pécsváradi két kiadását elkészültét következőképp magyarázza: a művet 1517-ben kezdte el, a befejezés *terminus post quem*je pedig 1518; a szöveg kinyomtatását 1519-re teszi, Farnádit pedig a szerkesztőnek. A kihagyásokat azzal magyarázza, hogy Pécsváradi el akarta kerülni az olvasó megzavarását.²⁷⁹ Campopiano bizonyára nyelvi okokból a magyar kutatók semmilyen eredményét sem hasznosítja, de még a *Repertorium fontium latin* nyelvű életrajzi adatait – Pécsváradi hivatalviselését – sem ismeri, a bibliográfiákon túl csak Neumann bibliográfiai kiegészítését olvasta; a nyomtatványok jelzeteit sem ismerteti.

A *Compendiosa descriptio* esetében felveti virtuális zarándoklat lehetőségét és kiemeli a keresztek fontosságát, ugyanakkor említés nélkül hagyja az **F** prohemiumában olvasható piros kereszteket. Akárcsak a kör alakú sematikus rajzokkal operáló Guglingen műve esetében, a térkép mint a szent képek közötti távolságok forrása Pécsváradi műve esetében is szóba kerül, ám nem határozza meg közelebbről a térkép típusát. Az alapján, hogy a közvetlenül a Guglingen kör alakú sematikus ábrái után, de a vonalhálózatos térképek közbevetésével kerül szóba, arra következ-

²⁷⁹CAMPOPIANO: *Writing the Holy Land* 233–234.

tethetünk, hogy talán e két megoldási javaslatra gondolhatott.²⁸⁰ Érvelésünk szerint azonban mindkét lehetőséget el kell vetnünk: a Guglingen kiadatlan kéziratáról közölt képeken ugyanis hiába állnak kör alakú ábrák és a négy égtáj nevei, hiába lehet megtudni a fontosabb szent helyek közti távolságot a vonalhálós térkép segítségével, a *Compendiosa descriptio* szövegében a térképre tett megjegyzések alapján egy teljesen más térképtípus körvonalazódik.

---

²⁸⁰CAMPOPIANO: *Writing the Holy Land* 248. 89. jegyzet: „This passage is absent from the second edition of Gabriel of Pécsvárad’s book. It was probably deemed too difficult to understand and unessential to the rest of the treatise.”

4. A két kiadás filológiai vizsgálatának tanulságai

4.1 Források vizsgálata: az objektív nézőpont lehetősége

A két kiadás kollációja során nem tudtam kivonni magamat az alól a benyomás alól, hogy Farnádi szövege egyszerűen megfogalmazva jobb: a sajtóhibák száma benne igen csekély, szemben Pécsváradiéval, az utóbbinál előforduló nyelvtani hibákat is kijavítja, ha pedig a bibliai idézetek után a helymegjelölések hiányoznak,²⁸¹ pótolja azokat, sőt, a téves fejezetszámokat is helyesen adja meg.

Mindezek jól illenének egy „eltulajdonított” javított kiadás koncepciójába: a kiadó, ahol csak tudja, javítja a szöveget, visszakeresi az egyébként is könyv nélkül tudott szentírási mondatok pontos helyét. A jelenség azonban, hogy Farnádi kiadása nemhogy nem ellentmondásos, de egyenesen szervezesebb, úgy tűnt, a szöveg egészére is érvényes. Ez a feltételezés viszont csak olyan forrásszövegek lakmuspapírján ellenőrizhető, melyeknek létezik többé-kevésbé megbízható kiadásuk, amelyhez viszonyítani tudjuk őket, de amelyekhez Farnádi egyáltalán nem vagy csak nehezen férhetett hozzá. Minél elérhetlenebbek vagy azonosíthatatlanabbak voltak ugyanis ezek a második kiadás szerkesztőjének, annál megbízhatóbb lesz az összehasonlítás eredménye.

Elképzelhető lenne ugyanis, hogy az illető hozzáférhetett olyan forrásokhoz, mint Eusebiosznak a műben idézett *Egyháztörténete*, Josephus Flavius munkái vagy a *Legenda aurea*, hiszen ezek egy jobb kolostor könyvtárában megtalálhatók voltak, és Pécsváradi szövege is utal rájuk, néhol a művön belül a könyvet is megjelölve. Hozzá kell tennünk, hogy még így is igen valószínűtlen, hogy ezeket fel is lapozta volna és pusztán filológiai lelkesedésből – mely a műre jellemző középkori miliőtől idegen – olyan apró eltéréseket javított volna ki, mint egy szinonim kifejezés használata vagy az eltérő szórend. Az viszont, hogy egy pontosan meg nem jelölt és legalábbis a Szent Sír templomon kívül minden bizonnyal elérhetetlen forrás szövegéhez közelebb áll Farnádi, mint Pécsváradi, nos, ezt nem lehetne mással magyarázni, mint hogy Pécsváradi nem a szerzője, hanem csupán az átdolgozója, a kiadója volt egy olyan műnek, melynek eredeti formáját Farnádi második kiadása jobban tükrözi.

²⁸¹P 1 (g) 2 Mach. et Mach 4 – F : 2 Mach primo et Math 4; ugyanitt: F 2 Paral. 24 – 1 Paral. 24.

Szerencsére a *Compendiosa descriptio* szövegében sikerült azonosítanom egy olyan forrást, mely ezeknek a követelményeknek messzemenően eleget tesz. A Szent Sír templom leírásához kapcsolódik ugyanis az ott nagyszombat éjszakáján évről évre végzett liturgia, mely a szent tűz csodáját volt hivatva előidézni. A szent tűzön való részvételt a latinok számára IX. Gergely pápa 1238-ban tiltotta, ennek megfelelően a keletiek élő gyakorlatát a *Compendiosa descriptio* szövege is csalásnak minősíti. A szöveg mint a keresztesek uralmának emléke mégis bekerült a *Compendiosa descriptio*-ba. Mindkét kiadás²⁸² azzal vezeti be a szöveget, hogy *inveni in quodam ordinario antiquo divini officii Sancti Sepulchri*, vagyis „a Szent Sír [templom] egy régi, a liturgiát [tartalmazó] szertartáskönyvében találtam” más értelmezés szerint: „egy, a Szent Sír liturgiáját [tartalmazó] régi szertartáskönyvben találtam”. A különbség fontos. Míg az első esetben valahol a Szent Sír templom sekrestyéjében találhatta és másolhatta ki a szerző – gondolhatnánk: Pécsváradi –, a második esetben egy ilyen címen hagyományozott másolatról lenne szó.

Hogy a szent tűz liturgiájának a szövege valóban hagyományozódott ilyen címen, azt Charles Kohler francia kutató tanulmányából²⁸³ tudhatjuk, aki nagyrészt közli a regényes körülmények közt tanulmányozott kézirat szövegét is. A pugliai Barlettában, a Santo Sepolcro templom kincstárában, ha nem is hét, de három lakat²⁸⁴ alatt őrzött, a XIII. században még Palesztinában másolt kódex különféle liturgikus szövegekből készült válogatás. Közös azonban bennük, hogy mind a jeruzsálemi Szent Sír-templomban illetve a Szentföldön máshol végzett liturgiához kapcsolódik, legyen akár az ottani ünnepek kalendáriuma, a jeruzsálemi király esküje vagy egy szentföldi ordináriuskönyv (*breviarium abbreviatum, id est quoddam excerptum de pluribus libris*). Ez utóbbi rész tartalmazza a minket érintő szöveget.²⁸⁵

Ami a forrás elérhetetlenségét illeti, Kohler szerint²⁸⁶ a szöveg eredetije még 1187 előtt letkezhetett, de a XIII. század végére már mindenképp Pugliába kellett kerülnie a kódexnek.²⁸⁷

²⁸²A megfelelő részek: Pécsváradi (P) fol. 5v–6v, Farnádi (F) fol. 5r–5v.

²⁸³KOHLER, Charles: Un rituel et un bréviaire de Saint-Sépulcre de Jérusalem. (XIIe–XIIIe siècle). *Revue de l’Orient Latin* 8 (1900–1901) 384–500. A továbbiakban KOHLER: Un rituel; korábbi részleges kiadása: GIOVENE, Giuseppe Maria: *Kalendaria vetera mss. aliaque monumenta ecclesiarum Apuliae et Iapygiae*. Edidit notisque illustravit: Iosephus Maria GIOVENE. Pars I. Neapoli (ex typographia viduae Realis et filiorum) 1828, 1–68. A szövegközlést közvetlenül a szent tűzre vonatkozó források követik: ibid. 69–76. Kohler kiadásában a vizsgált szöveg a 420–422. oldalakon található.

²⁸⁴KOHLER: Un rituel 387.

²⁸⁵Hiába szerepel breviárium mind a kéziratban, mind a *Compendiosa descriptio*-ban, mind pedig a Kohler kiadásában, valójában egy ordináriuskönyvről van szó. Lásd DONDI, Cristina: *The Liturgy of the Canons Regular of the Holy Sepulchre of Jerusalem. A Study and a Catalogue of the Manuscript Sources*. (Bibliotheca Victorina) Turnhout (Brepols) 2004.

²⁸⁶KOHLER: Un rituel 457.

²⁸⁷KOHLER: Un rituel 460.

Ez ugyan nem zárja ki, hogy a szövegnek ne lett volna több másolata, azonban ebben az időben a Szent Sír templom körüli feladatokat még nem a ferences szerzetesek, hanem a később főleg francia és olasz területre menekülő reguláris kanonokok látták el. Hazájukba visszatérve magukkal vitték a szertartáskönyveiket, ahol a Szent Sírről elnevezett templomaikban folytatták a szentföldi liturgikus hagyományokat. Igen nehéz elképzelni tehát, hogy a második kiadás szerkesztője akár Magyarországon, akár Bécsben hozzáférhetett volna a szöveghez. Ha pedig azt feltételeznénk, hogy Pécsváradi egyenesen a Szent Sír templomban másolta le a szöveget, szinte lehetetlen lett volna az utólagos javítás, vagyis a részlet az összehasonlításához ideális.

Itt kell megjegyeznünk, hogy Campopiano a liturgikus kódexeket a Sion-hegyi ferencesek kompilációinak forrásai között ugyan megemlíti, ám vizsgálati szempontjai miatt, mely a ferences és szentföldi provenienciát egyaránt fontos kritériumnak tekinti, csak a ferencesek misszáléit elemzi, felhívja ugyanakkor a figyelmet, hogy ezekben a misekönyvekben is találhatóak olyan bejegyzések, melyek arra utalnak, hogy a ferencesek megőrizték elődjeik, a reguláris kanonokok emlékét, akiktől adományokat is kaptak.²⁸⁸ A *Compendiosa descriptio* szövege alapján azonban a ferencesek forrásai között kellett lenniük ezen, a velük szemben kármelita liturgiát végző szerzetesrend szövegeinek is.

Erre máshol is találunk bizonyítékot: Francesco Suriano *Trattato di Terra Santa* című munkájában *Ordinario de lo officio divinó*ként idézi – Pécsváradinál sokkal összefogottabban, de kétségtelenül ugyanabból a kútfőből – a szent tűz csodáját.²⁸⁹

Holl Béla felveti a lehetőségét annak, hogy a Pécsváradi kint tartózkodásának kezdetén még gvardiáni hivatalát töltő Suriano műve hatatott Pécsváradira a munka kompilálásában vagy megszerkesztésében, kiemeli ugyanakkor a két szöveg eltérő szerkezetét.²⁹⁰ Véleményem szerint Holl Bélának ebben annyiban volt igaza – és ezt szövegpárhuzamok is alátámasztják –, hogy

²⁸⁸CAMPOPIANO: *Writing the Holy Land* 61–69.

²⁸⁹„La seconda (sc. apertura) si è, come ho lecto ne l'Ordinario de lo officio divino, che se faceva in questa chiesa el Sabato sancto, circa l' hora de terza omni anno, visibilmente descendeva el foco dal ziello, sopra lo sancto Sepolchro, et accendeva tute le lampade, similiter lo Cerio paschale. Laso stare la preparatione che faceva quello tale che era deputato alla ministracione del predicto foco divino: Li chridori et pianti che facevano li populi, quando tal dono li era concesso da Dio. Postpongo le lachryme che per componctione butavano et dolceza. Similiter li grida al cielo, pianti, lamenti, et dolori che faceano, quando secundo el solito tardava ad descendere, como indegni de tanta gratia.” GOLUBOVICH, Girolamo (ed.): *Il trattato di Terra Santa e dell'Oriente* di frate FRANCESCO SURIANO. Milano (Tipografia Editrice Artigianelli) 1900, 30. Michele Campopiano a ferenceseknek a más keresztények közösségekhez való kapcsolatát tárgyalva külön kiemeli a két szöveg tematikus hasonlóságát – mármint a szertartást elítélő konklúzióját – ám a szöveg eredetét, legfőképp pedig a forrás azonosságát említése nélkül hagyja: CAMPOPIANO: *Writing the Holy Land* 268–269.

²⁹⁰HOLL: *A középkori magyar Jeruzsálem-járás* 293.

Pécsváradi azonos forrásokból dolgozott, vagyis Suriano saját kompilátori tapasztalatait és a legjobban kiaknázható műveket megoszthatta a magyar szerzetessel, akinél más szerkezetben, más eredménnyel, más nyelven, néhol azonban a latin nyelv alkalmazása miatt hívebben akadhatunk nyomára az olasz ferences által népnyelvre ültetett szövegeknek. Ez azonban semmiképp sem jelenti azt, hogy Suriano műve szövegszerűen hatott volna Pécsváradira, hanem Campopiano azon megállapítását látszik alátámasztani, miszerint az útikönyvek között található hasonlóságok, szövegegyezések a közös, rövid szövegek gyűjteményét jelentő forrásbázisra vezethetők vissza, mely szövegrészletek a kiérkező, vagy a kéziratokat lemásoló ferencesek, esetleg zarándokok kezén újabb és újabb kompilációkban kombinálódtak újra.

A közös forrást a szent tűz csodája esetében az olyan párhuzamok teszik egyértelművé, mint *componctione – cordis compunctione, a li grida al cielo – ingentem clamorem ad sydera mittit*. Fontos kiemelni, hogy a Kohler kiadta szövegben nem szerepel az a *Compendiosa descripti*ónak Surianóval párhuzamos részlete, melyben a szent tűz lehívásának sikertelensége esetén a hívek magukat vádolják, hogy bűneik miatt méltatlanok lettek a csodára: *quando secundo el solito tardava ad descendere, como indegni de tanta gratia – Si autem aliquando tanta spe frustrati fuerint, hoc propriis sui demeritis imputantes...*, továbbá hogy a Surianónál megadott három órai kezdés eltér a barlettai kéziratban szereplő – és a *Compendiosa descripti*óból kihagyott *sexta horától*. Térjünk hát vissza a szent tűz liturgiájához!

4.2 Az összevetés eredményei

A három szöveg közötti hasonlóságokat és eltéréseket részint a főszövegben, részint táblázatokban fogjuk tárgyalni, hogy egyértelműbbek legyenek a hasonlóságok és különbségek.

Először is azt vizsgáljuk meg, hogy vajon a látszólagos egyezésen túl mennyiben tér el a barlettai kódexben hagyományozott szöveg a két kódex közös szövegétől, vagyis vannak-e olyan **F** és **P** közötti összekötő hibák – és a szöveg rövidege miatt most nem csak hibákat, hanem mindenféle eltérést figyelembe fogunk venni –, melyek arra utalnak, hogy a **F** és **P** közös őse nem a barlettai kéziratban őrzött szöveg, vagyis a ferencesek felhasználta szöveg és a reguláris kanonokok liturgiáját leíró kódex között egy köztes változatot is feltételeznünk kell.

Fentebb említettük, hogy Suriano szövegében is előfordul, hogy a szent tűz csodájának elmaradását a hívek bűneikre vezetik vissza, ez tehát bizonyosan a ferencesek olyan moralizáló, a

P és F**barlettai kódex (fol. 86r–87v)**

Si autem aliquando tanta spe frustrati fuerint, hoc propriis suis demeritis imputantes, cum gemitu et dolore atque lacrimarum effusione ab hostio monumenti recedunt.

Sed tanta aliquando spe frustrati cum gemitu et dolore et lacrimarum effusione recedunt.

Szentföld élményét az erkölcsök javulására használó kiegészítése lehet, melyet a *Compendiosa descriptio* alapjául szolgáló szöveg már tartalmazott.

A következő részletben azt is láthatjuk, hogy a *peccatoribus* szóval ez a lehetőség már az eredeti szövegben is benne rejlett, hiszen ezt tartalmazta a ferencesek szövege is, az **F** és **P** megszövegezése mégis eltérő eredményhez vezetett:

P és F**barlettai kódex (fol. 86r–87v)**

[...] viso igne divinitus e celis super sepulchrum misso introrsus cum humilitate et cordis leticia incedunt ad Domini sepulchrum propinquius videntes et aspicientes ignem, quem divina clementia de celis mittere suis servulis [**F** licet peccatoribus] dignata est.

Inventoque igne, quem divina clementia de celis mittere suis peccatoribus dignata est...

A fenti szöveg azonban mindenképpen közös többlet az ordináriuskönyvhöz képest. Hasonló, a könyörgések megfogalmazásmódjára (*qui suum populum Christianum igne suo celesti visitare dignatus est*) emlékeztető kiegészítés lehet a háláról szóló alábbi szövegrészlet, mely **F**-ben teljesebben, **P**-ben lényegesen leegyszerűsítve és liturgikus íztől megfosztva olvasható:

Mint látható, a király említése egyértelműen a Jeruzsálemi Királyság idejéből származik, ám a szolgálattelvő személyek a ferences kompilátorok kezén már megváltoznak: nem a pátriárka viszi a tüzet a királynak, hanem a keresztfaereklyét vivő magasabb méltóságú pap az, aki a tüzet a pátriárka és a király székéhez eljuttatja.

Rövidítéssel találkozunk ugyanakkor rögtön a részlet elején, mely az előkészületeket és a virasztás tizenkét olvasmányát pár igenévi szerkezetbe sűríti:

A rövidítésen túl a *vestiario–revestiarium* szóhasználati eltérés is azt bizonyítja, hogy a liturgikus könyvből származó szöveg már a *Compendiosa descriptio* előtt is jelentős átszerkesztésnek volt kitéve, ha pedig az egész egységet nézzük, ilyen eltérésekre lelünk az *existimavit–*

P	F	barlettai kódex (fol. 86r–87v)
Deinde patriarche et regi, si presens fuerit, defert, ac ceteri sui consocii similiter accendere festinant		Deinde patriarcha regi, si presens fuerit et ceteris omnibus oblatum ignem deferre vel mittere festinat
suas candelas, a quibus alii omnes suas candelas accedentes gratias Altissimo referunt.	lucernas sive candelas, ac aliis omnibus interessentibus optatum a Deo missum ignem contribuunt singuli suas candelas unus ab alio accedentes gratias Altissimo referentes, qui suum populum Christianum igne suo celesti visitare dignatus est.	

exsequendum estimate, a qui aderunt–si adfuerint, a destitit–desinit párok esetében, vagy a **P** és **F** közös többletét alkotó *corde humiliato* kifejezésben.

Ez azonban le semmit abból, hogy a *Compendiosa descripti*óban megőrzött szöveg mindenképpen a barlettai kéziratéval rokon. Nézzük meg most azokat a helyeket, melyeken **P** és **F** térnek el egymástól! A Toldytól eredő és végül Széchy Károly által megteremtett konszenzus szerint ugyanis **P**-nek kellene közelebb állnia a forrásszöveghez, minthogy **F** ebből lett rövidítve.

A hibák elkerülése végett a vizsgálatból eleve kizárok minden olyan eltérést, amely esetleg félreolvasásból vagy javításból eredhet: ilyen a *heresitationem–hesitationem, a peragendum–pergendum* és a *tamen–tum* szavak.

Az **F**-ben előforduló többleteket erősebb bizonyítékoknak tekintem, mint a hiányokat. Egy jó stílusérzéssel bíró átdolgozó ugyanis kiérezheti a szövegből az oda nem illő, tehát magyarázólag betoldott szavakat, kitalálni azonban csak a legritkább esetben találhatná ki a hiányzókat. Azok az esetek tehát, amikor az **F** szövegében található többlet a barlettai kódexével egyezik, a következők.

A fenti részletben **F** az eredeti szövegből a *de peregrinis aliquos, qui presentes fuerunt* részletet őrizte meg, míg **P**-ből ugyanez teljesen hiányzik. Tanulságos emellett, hogy az eltérő esetben álló azonos vagy ugyanahhoz a szócsaládhoz tartozó szavak (*pollentes–pollentibus, honestos–honestate, tres–tribus*) világosan megmutatják, hogy **P** az átvett anyagot átfogalmazza, vagyis hogy **F** semmiképp sem lehet **P** kivonata.

P	F	barlettai kódex (fol. 86r–87v)
	[...] patriarcha	
cum suis suffraganeis et ceteris clericis, archiepiscopis, episcopis, abbatibus et aliis ministris		cum personis suis subfraganeis et ceteris clericis intrat ecclesiam,
induti sacris vestimentis in vertiario	indutus in vertiario	et ascendit in revestiarium, ubi se preparat cum archiepiscopis, episcopis, abbatibus, prioribus et ceteris ministris ad celebrandum in hac sanctissima nocte tam sanctum offitium. His ita ordinatis, precedentibus candelabris,
venit in sedem suam et duodecim prophetiis perlectis		venit in sede sua [...] (könyörgések, olvasmányok és traktusok kezdősorai következnek, a tizenkettedik olvasmány: Nabuchodonosor)
dum ultima prophetia videlicet Nabuchodonosor legeretur...		Dum autem hec lectio, Nabuchodonosor legitur...

P	F	barlettai kódex (fol. 86r–87v)
elegit tres vel quatuor, quos viderit honestos	tribus vel quatuor, et de peregrinis aliquos, qui presentes fuerunt honestate	tribus aut quatuor, et de peregrinis si presentes adfuerint, honestate
et religiositate pollentes, quos ad tantum ministerium existimavit digniores (sc. patriarcha)	et religiositate pollutibus electis, quos ad tantum misterium existimavit digniores (sc. patriarcha)	et religione pollutibus, quos ad tantum misterium exsequendum estimat digniores (sc. patriarcha)

Hasonló megfigyeléseket tehetünk a következő két szövegrészlet esetében is. Az elsőben a litániának a barlettai kódex szövegével megegyező kezdete (*Sic [...] incipit Letania: Kyrieleyson id est Domine, miserere nobis*) az, ami az **F** és a barlettai kézirat közötti egyezést illusztrálja:

P	F	barlettai kódex (fol. 86r–87v)
–	Sic autem incipit Letania: Kyrieleyson id est Domine, miserere nobis	sic incipit Kyriel. Do- mine, miserere

A másodiknál a *cum timore et tremore* szójáték második tagja hiányzik **P**-ből, de szerepel **F**-ben és a Szent Sír-templom ordináriuskönyvében:

P	F	barlettai kódex (fol. 86r–87v)
Is igitur, qui crucem Domini portabat, cereum suum cum timore gaudenter tamen accendit.	cum timore et tremore ga- uenter accendit	qui Sanctam Crucem portat [...] cereum su- um cum timore et tremore gaudenter accendit.

Hasonló irányba mutatnak a stilisztikai változtatások, akár a ragozásban, akár a szinonima megválasztásában nyilvánulnak meg. A fentebb ismertetteken kívül ilyen **F** és **P** közötti szóválasztási eltérés a *reservatur–reponitur*, *malis–pravis*, de a Kohler kiadta szöveghez közelíti **F**-et, hogy az utóbbiakban *pravis*, *sibi* és *salutiferum* áll a **P**-ben olvasható *malis*, *eis* és *salutifere* helyett.

P	F	barlettai kódex (fol. 86r–87v)
ubi Sancta Crux Christi, in qua pependit reservatur	ubi Sancta Crux Christi, in qua pependit reponitur	ubi Sancta Crux reponitur
	quibus precepit, ut de omnibus suis malis commissis	Quibus autem precipit ut de omnibus pravis commissis suis
Tandem dignior personarum predictarum lignum salutifere Sancte Crucis in manibus tenens...	lignum salutiferum Sancte Crucis in manibus tenens...	Tandem dignior personarum lignum salutiferum Sancte Crucis in manibus tenens...
officium eis iniunctum	officium sibi iniunctum	offitium sibi iniunctum

A **P** szövegében a *salutifere* jelző esetében egyszerűsödést láthatunk, minthogy itt a *lignumra* vonatkoztatva sokkal pregnánsabb, némileg költőibb, de mindenképp nehezebben értelmezhető olvasat általánosabb megfogalmazásra cserélődik. **F** és **P** közös újítása az ordináriuskönyv szövegéhez képest, hogy a szent keresztet kiegészíti az *in qua pependit* mellékmondattal, konkretizálva a szentkereszt-ereklyét.

A *sibi* névmás *eisre* cserélése esetében viszont a középkori latinban megszokott szintaktikai megoldás helyett a klasszikus névmási használat visszatérésére találunk példát.

Mindezek bőséges bizonyítékát nyújtják annak, hogy **F** kiadójának kéznél kellett legyen a forrás. Nem lehet ugyanis megérzés alapján a megfelelő helyekre a megfelelő szavakat beszúrni.

Nézzük meg most **P** interpolációit, melyek megerősítik az elmondottakat.

Mind az öt esetben **P** szövege tér el a barletai kódex szövegétől, tehát **F** semmiképp sem származhat kizárólag **P**-ből: **P** szerkesztője általában magyarázó, az értelmezést megkönnyítő kiegészítéseket tesz: a római egyházzal egységben élő keresztények – vagyis a keresztesek – idejébe helyezi a szertartást (*eo videlicet tempore ... obedientes, una*), a gyónást – melynek fontosságára **P** szövege külön kitér, szembeállítva a latinok és a görögök gyakorlatát, sőt, részint erre vezetve vissza a szent tűz elmaradását²⁹¹ – előre elvégezték (*confessione pura prehabita*), a Szent Sír aediculája nyitva állt (*apertum monumenti*), az ünneplő tömeg férfiakból és nőkből állt (*utriusque sexus*). Ez utóbbi háttérben minden bizonnyal a nőkből is álló olvasóközönség jobb bevonásának a célját is feltételezhetjük, hiszen a *Compendiosa descriptio* előszavának *pre sexus fragilitate*²⁹² kitételében ez az olvasói csoport kifejezetten meg van említve. A stilisztikai ok mellett a *tamen* beszúrása **P**be, ugyanakkor pedig az *et tremore* törlése ugyanonnan a bűnbánat és a gyónás eredményességét látszik erősíteni a másik két szövegváltozathoz képest.

Amellett tehát, hogy a fenti részletek egyértelmű bizonyítékát nyújtják annak, hogy **P**-ben az **F** számára is rendelkezésre álló forrás sokkal lényegesebb átdolgozásával találkozhatunk, már ezekben az apró eltérésekben is regisztrálhatjuk ennek az átdolgozásnak a lelkipásztori jellegét: a liturgikus részletek egyszerűsítésével a szerkesztő érthetőbbé tette a szöveget, ugyanakkor hangsúlyoz a Rómához való hűséget, a bűnbánat és a gyónás fontosságát. Legkülönösebb azonban,

²⁹¹**P** 6 (e): *Olim viri ecclesiastici cum pura conscientia et confessione prehabita accedebant ad circueundum Sanctum Domini Sepulchrum et ignem divinum implorandum, modo de confessione facienda Greci nil curant, est ad semel confitendum, modo de confessione facienda Greci nil curant.* Figyeljük meg a *confessione prehabita* szó szerkezet visszatérését!

²⁹²**PF**1 (d).

P	F	barlettai kódex (fol. 86r–87v)
Sabbato igitur sancto patri- archa Sancti Sepulchri eo videlicet tempore, quo Christiani Terram Sanctam inhabitantes erant fideles et devoti Ecclesie Sancte Ro- mane obedientes, una cum suffraganeis et ceteris clericis...	Sabbato igitur sancto patri- archa Sancti Sepulchri – cum suis suffraganeis et ce- teris clericis...	Sabbato sancto, hora sexta, patriacha – cum personis suis subfraga- neis et ceteris clericis
confessione pura prehabita expiati	confessione pura expiati	confessione pura expiati
ubi Sancta Crux [...] reser- vatur illos tres vel quatuor mittit	ubi Sancta Crux [...] repo- nitur mittit	ubi sancta Crux reponitur mittit
Multitudo autem plebis utri- usque sexus ibi ex diversis nationibus coadunata	Multitudo autem plebis ibi ex diversis nationibus coadu- nata	Multitudo autem plebis ibi ex diversis nationibus coadu- nata
veniens suis consociis ad os- tium apertum monumenti	veniens cum suis consociis ad hostium monumenti	venit cum suis ad hostium moonumenti
cereum suum [...] gaudenter tamen accendit	cereum suum [...] gaudenter accendit	cereum suum [...] gaudenter accendit

hogy azt benyomást kelti, hogy nők is részt vehetnek még ezekben a vallási gyakorlatokban is, jóllehet az olvasók számára valójában már csak a lélekben végzett zarándoklatról lehetett szó.

Tiszáznunk kell azonban, hogy **P** kizárólag **F**-ből dolgozott-e vagy pedig neki is rendelkezése állhattak az **F**-ben kiadott források. Térjünk tehát most rá azokra az esetekre, ahol **P** interpolációi egyezést mutatnak az ordináriuskönyv szövegével, vagyis ha hibákról lenne szó – de itt most nyilvánvalóan nem hibákról, csak eltérésekről van szó – összekötő hibáknak neveznénk őket. Három ilyen hely van:

P	F	barlettai kódex (fol. 86r–87v)
Patriarcha [...] precepit, ut de omnibus suis malis commissis	Patriarcha [...] precepit, ut de omnibus pravis commissis	Patriarcha [...] precepit, ut de omnibus pravis commissis suis
confessione pura [...] expiati [...] Crucem secum baiulantes ire non differant.		

P	F	barlettai kódex (fol. 86r–87v)
Predicti autem electi	Predicti electi	Predicti autem
nuntii [...] patriarche iussis obtemperare student.		

Interim vero cantantur ecclesia [...] quoad usque tam desideratum miraculum, ignis divinitus missus adveniat	missum adveniat	divinitus missum adveniat.
--	-----------------	----------------------------

Ugyan csak a harmadik esetben egyértelmű, hogy **P** ismerte az eredeti szöveget, mert az eltérés mind az első, mind a második esetben magyarázható a szerkesztő javításaként, az első két eset is afelé mutat, hogy **P** szerkesztője nem az intuíciójára hagyatkozott, hanem **F** szerkesztője törölkötte a forrásban még szereplő szavakat, **P** szerkesztője viszont rendelkezett ezzel a szöveggel. A harmadik esetben mindkét kiadásban a javítás igyekezete látható. A forrásban szereplő *miraculum divinitus missum*ban **F** szerkesztője számára valószínűleg a *divinitus* adverbium volt szokatlan, ezért kihagyta, Pécsváradinak pedig inkább a *divinitus missum* értelmezői szerepe volt gyanús, így a magyarázó *ignis*t szúrta be, majd ezzel egyeztetette a *missum*ot.

Tegyük hozzá, hogy **F**-nek és **P**-nek a barlettai kódexhez képest közös többlete a szent tűz megérkezését közvetlenül követő magyarázat: *viso igne divinitus e celis super sepulchrum misso introrsus cum humilitate et cordis leticia incendunt ad Domini sepulchrum*. Itt tehát mindenképp találkoznia kellett a *divinitus* szóval is, vagyis az *ignis divinitus missus* akár egy innen átemelt és alanyesetbe tett szerkezet is lehetne.

Erre azonban igen csekély az esély, amint a fenti példák véletlenszerű előfordulására is egy ilyen rövid szövegben. Ezek az esetek ugyan nem vonják kétségbe fő állításomat, vagyis hogy **F** közelebb áll a közös forráshoz, de ha **F** egy Szentföldről hozott kézirat első kiadása, akkor ez a kézirat, vagy ennek másolata a **P** kiadásánál is érdemben járult hozzá a szöveg formálásához.

Összefoglalva tehát egyrészt a feltételezés igaznak bizonyult: **F** számos részletében közelebb áll a forráshoz, mint **P**, vagyis **F** nem készülhetett **P** alapján, hanem szerkesztőjének ismernie kel-

lett az ordináriuskönyvből származó szöveget is. Ugyanakkor a **P** és az ordináriuskönyv szövege közötti hasonlóságok azt valószínűsítik, hogy **P** nem kizárólag **F**-től származik.²⁹³ Pécsváradi tehát nem pusztán az **F** nyomtatványból készített egy javított kiadást, hanem az **F** alapját jelentő, valószínűleg a Szentföldön másolt vagy kompilált, de az **F**-ben teljességgel nem kiaknázott kéziratához is hozzáfért az átdolgozás során.

Nem maradt tehát más hátra, mint egy közös, de némiképp mindkettőtől különböző kézirat feltételezése.

4.3 *Per quendam fratrem*

Mivel a szerzőség kérdése a vonatkozó irodalomban kizárólag Pécsváradi vagy Farnádi elsőbbségére szűkült – vagyis hogy egyikük önálló alkotásáról van szó, egy archetípusról, melynek a másik a leszármazottja –, fel sem merült, hogy mindkét kiadás csak leszármazottja egy közös, ismeretlen archetípusnak. A historiográfiai fejezetben Széchy Károly eleddig nem vitatott érvei közül a legfontosabbakat már felsoroltuk, ám most szükséges, hogy valamennyit részletesen is megvizsgáljuk ennek az új lehetőségnek a szempontjából.

Vegyük először a kronológiai érveit. Pécsváradi életrajzát, amennyire lehetséges volt, Holl Béla összeállította,²⁹⁴ ez alapján pedig tudjuk, hogy 1514-től 1517. augusztus 27-dikéig bizonyosan a Szentföldön tartózkodott, Ciprusról küldött levele is megmaradt másolatban,²⁹⁵ mely egybevág a *Compendiosa descriptio*ban leírt eseményekkel. Ahogy Pécsváradi életrajzánál ismertettük, a szerzetes valószínűleg még visszatért a Szentföldre, hogy ott magasabb pozíciót is betöltsön, amivel a hazatérésére vonatkozó, az **F**-ben explicitebb, a **P**-ben burkoltabban megjelenő dátum is egybevág.

A Pécsváradi szövegében szereplő események, melyeknek évét is megadja, tökéletesen beillenek mind Pécsváradi életrajzába, mind a történeti háttérbe. Leírja, hogy 1514-ben jött a Szentföldre, leírja, mennyit kértek a pogányok 1516-ban a Szent Sír templomba való belépésért,

²⁹³ Amikor a szöveget elemezve először bizonyítottam **F** filológiai elsőbbségét, ezeknek az eseteknek a bizonyító erejét mellékesnek tekintettem: KONDÁKOR Szabolcs: Pécsváradi Gábor *Jeruzsálemi utazásának szerzőségéről*. In: BALÁZS József et alii (szerk.): *Studia varia. Tanulmánykötet*. Budapest (PPKE BTK) 2016, 154–167. Ugyan most sem tekinthetők egészen meggyőzőnek, ám figyelembe véve a **P**-be bekerült távolsági adatokat és a búcsúkat jelző keresztek, valamint olyan, **F**-ben értelmetlen szövegek helyes javítását, mint például az **F** 1 (g) hiányos *que licet sepenumero exhorbitaverit* **P**-ben kiegészítő *Tunc enim sola gens Iudaica insistebat cultui unius veri Dei*, kizárólag arra a következtetésre juthatunk, hogy a kézirat **P** elkészültéhez is hozzájárult.

²⁹⁴HOLL: *PÉCSVÁRADI GÁBOR* 10–14.

²⁹⁵HOLL: *PÉCSVÁRADI GÁBOR* 42–45.

beszámol a szultán Jeruzsálembe való az évi bevonulásáról és egyiptomi hadjáratáról, hivatkozik mind 1515-re, mind 1517-re mint az írás idejére. Vagyis a **P** szerkesztője kétségtelenül Pécsváradi volt. Mindezekből az évszámokból azonban Farnádi szövege is átvesz néhányat: 1516-ot, 1517-et is, de általában kihagyja a szemtanúságra való utalásokat.

Következésképp az **F** változat kiadójának vagy ismernie kellett a **P**-t nyomtatott vagy kéziratos alakban, és abból kellett átvennie ezeket a részleteket, egyszersmind azonban a saját személyére való hivatkozást – egy-két esettől eltekintve – kerülve, vagy magának is ott kellett lennie Pécsváradi mellett és át kellett élnie az eseményeket. Az **F**-ben szereplő évszám alapján a Farnádi-változat készítője sem találkozhatott Pécsváradi szövegével 1518, de inkább 1519 előtt, még kéziratos formában sem.

Széchy érvelésmódjára jellemző – és több észrevételének a lényege is pusztán ebben ragadható meg –, hogy nála az egyedi leírás az eredetiség bizonyítéka, míg az általános megfogalmazást a lépten-nyomon törlő plagizátor tevékenységének tulajdonítja. Ez azonban nem jó érvelés: sokkal könnyebb ugyanis egy elnagyoltabb leírást részletekkel gazdagítani, mint egy egyedi beszámolót olvasható, összefüggő szöveggé szabdalni. Mint már említettük, ekkor még fel sem merült az egy közös forráson alapuló két kiadás gondolata, tehát érthető, ha a két szerző között a szövegből kikövetkeztethető helyismeretük alapján döntöttek. Ha azonosítani tudnánk a feltételezett ősforrást, Pécsváradi és Farnádi írói tehetségét is megítélhetnénk a változtatásaik alapján, így azonban csak sejthetjük, hogy a Farnádi kiadás készítője valószínűleg nem sokat változtatott rajta, míg Pécsváradi igyekezett azt minél olvasmányosabban részletezni.

Széchy a cikke nagy részében Farnádi következetlenségeit sorolja. Ilyen lenne például a címlap, melyről hiányzik a neve és a *pater* megjelölés. Véleményem szerint azonban a szerző elhallgatása és a kiadó kolofonban való megemlézése inkább illeszkedik a közös és valószínűleg névtelen szerzőségű eredeti új kiadásának koncepciójába. Hogy vajon Farnádi ez alatt saját magát mint az eredeti ferences szerzőjét értette (vagyis ő lenne a cím *quidam fratre*), esetleg egy névtelen szerző ferences kiadóját, netalán egy névtelen ferences szerző szintén ferences vagy akár más rendhez tartozó kiadóját, az ennyiből nem eldönthető. Valószínűnek látszik azonban Campopiano véleménye, aki Farnádit Pécsváradi műve gondozójának tekinti.²⁹⁶

²⁹⁶CAMPOPIANO: *Writing the Holy Land 233*: „His text was printed around 1519 ... edited by another Franciscan, Nicolaus de Farnad.”

Mindenesetre figyelemre méltó, hogy a *per eundem* is hiányzik Farnádi szövegéből. Míg azonban Széchy ezt árulkodó jelnek veszi Farnádi jellemét illetően, én inkább az eredetitől való eltávolítás eszközének tekintem: ha Farnádi csak kiadója volt egy névtelen vagy már elhalt rendtársa művének, miért tette volna a nevét a címlapra, legfőképp pedig miért hangsúlyozta volna a szemtanúságát? Pécsváradinak viszont, ha ezt az általános útleírást egészítette ki a saját tapasztalataival, már több joga volt a saját neve alatt kiadni és ezekre az élményekre hivatkozni, hiszen lényeges részletekkel színesíthette azt.

Csalogató lenne azt hinni, hogy a kéziratot a ciprusi levéllel együtt 1517. augusztus 14-én küldte haza Bánffy Jánosnak, ezt azonban a már ismertetett, az **F**-ben is szereplő 1518-as adatok miatt elvethetjük. Mégis, a két változat itt, a Cipruson szerzett és Bánffy Jánosnak megírt értesülések tekintetében eltérni látszik: míg az **F** változatban Szelim még csak akar (*volens reverti*) visszatérni Egyiptomból, Pécsváradinál már visszatért (*reversus est*), hasonlóképpen az **F**-ben még csak készülődik (*intendens expugnare in eundo ipsum Sophin, qui ut communi fama fertur, interum ... non modicum prostravit populum de Turcorum exercitu*), Pécsváradinál pedig már biztos, hogy Szelim próbálkozása kudarcot vallott (*sed non potuit*).²⁹⁷ Az **F** változat tehát nem csak filológiailag bizonyul korábbiak, de kronológiailag is.

Ezek alapján pedig azt kell feltételeznünk, hogy Pécsvárad keze volt benne az **F** változat létrejöttében is. Mindez jelentősen megbonyolítja a filológus helyzetét: el kell ugyanis vetnünk annak lehetőségét, hogy rendelkezésünkre áll egy teljesen originális, akár Farnádi Miklóstól, akár egy névtelen ferences szerzőtől fennmaradt alapszövegünk, melyet Pécsvárad a saját szája íze szerint átalakított: ehelyett már az **F** változatban is több szerkesztési fázist kell feltételeznünk, melyek közül az utolsó volt Pécsvárad saját élményeinek a bevezetése a szövegbe.

Éppen ezért a nyelvészeti elemzés az **F–P** átalakítás tekintetében azért kulcsfontosságú, hogy megállapítsuk: az **F** esetében egyáltalán beszélhetünk-e alapszövegről, melybe Pécsváradnak már csak hozzá kellett tennie valamicskét, vagy az egész az egykori vikárius munkája. A nyelvészeti elemzés tanulságai egyértelmű bizonyítékát fogják nyújtani annak, hogy az átalakítás tendenciái mögött tudatos és következetes írói-szerkesztői megfontolások állnak, tehát az **F** őst Pécsvárad nagyrészt készen kapta, bár maga is jó néhány változtatást eszközölt rajta, később aztán – nyilvánvalóan mert több ideje is volt rá, de azért is, mert az átalakítást más megfonto-

---

²⁹⁷26v (k).

lások is indokolták, melyre később még kitérünk – jelentősen átszerkesztette és teljesen a saját írói intenciói szerint formálta a szöveget.

A nyelvtani elemzés előtt mi is állapítható meg az **F**-ről? Magyarországi származásra utal a Pécsváradi szövegéből kihagyott szövegrészlet, mely egy Indiából (Abesszíniából) jött követről szólva megemlíti, hogy India királyát a magyaroknál János papnak hívják.²⁹⁸ A törlés oka nyilvánvalóan az lehetett, hogy Pécsváradi tisztában volt vele, hogy a szövegben leírt színes bőrrű (*niger*) követ nem jöhetett János pap keletre helyezett mesés országából. A kihagyott részlet több okból is fontos: János pap országának első magyar irodalmi említésének eddig Valkai Andrásnak a keresztény birodalmat szintén Abesszíniával azonosító 1573-as krónikáját²⁹⁹ tartotta a szakirodalom. A Farnádi-kiadás nem csak fél századdal korábbra teszi annak idejét, mikor a magyarság művelt elemei írott források közvetítésével megismerkedhettek János pap levelének tartalmával, de a részlet azt mutatja, hogy János pap neve Magyarországon már 1516 előtt közmondásossá vált. Azt is megmutatja továbbá, hogy a mesebeli ország Abesszíniával való, Turóczi-Trostler által kiemelt azonosítása, mely a XVI. századra váltotta fel a királyság kezdetben keleti lokalizációját,³⁰⁰ nem korlátozódik Valkai művére, hanem – talán a közmondását megközelítő – közismertségre tehetett szert. Ebből pedig nem vesz el semmit az sem, hogy ha maga az **F** összeállítója dolgozta bele Breydenbachot a szövegbe – márpedig a változtatásokból biztosra vehetjük, hogy nem Pécsváradi volt az – olvasnia kellett róla mint a mamelukok szomszédjáról több helyütt is.³⁰¹

Pécsváradi egy másik esetben a *boltya* szót törölte,³⁰² ami alapján arra következtethetünk, hogy a Pécsváradi előtti utolsó változat összeállítója magyar anyanyelvű lehetett. Ez viszont csak az **F** előtti utolsó szövegállapotra látszik érvényesnek: egy szintén Pécsváradi által törölt kifejezés, az **F**-ben még különálló fejezetet alkotó *Decem leprosi, ubi sunt mundati* címmel kezdődő részben ugyanis mecsetként nem a Pécsváradinál megszokott *muskea* szerepel – mely már

²⁹⁸ *Unum habitum ordinis nostri ... ostendebat regi suo, qui apud Hungaros vocatur Ioannes presbiter.* 18v (a).

²⁹⁹ Valkai krónikájának két forrását, Mandeville-t és Paolo Gioviót meg is nevezi. Kiadása: *RMKT IX*, 187–203; a forrásokról: 553. Részletesen: BINDER Jenő: Prister Johannes. *EPhK* 10 (1886) 532–553.

³⁰⁰ TURÓCZI-TROSTLER József: János pap országa. *Magyarságtudomány* 2 (1943) 476–517; különösen 503–505.

³⁰¹ „*Inde quattuor potentissimis regibus suis convicinis encenia transmittit (sc. sultan Egypti), videlicet magno Cham de Cathey, presbytero Johanni, Xsanssa domino tartarorum et magno Turco.*” LARRIVAZ: *Les saintes pérégrinations*, 12.

³⁰² **F** 20r (x) „*Et fuit ibi pulchra capella, sed testudo eius sive boltya per paganos est totaliter diruta.*”

k-val írva is németes helyesírásra, utal ám a Breydenbach által használt *muschkea*³⁰³ szótól mégis eltér –, hanem neolatin szubsztrátumra utaló *mesquita*.³⁰⁴

Ez a magyar ferences valószínűleg maga is járt Rómában, ahol látta Veronika kendőjét, hiszen az **F**-ben olvasható leírás még az arcon található sebet azzal magyarázza, hogy a Jézus elfogatására küldött katonák egyike égő zsarátnokot vágott az arcába.³⁰⁵ Ennek a jelenetnek a kihagyása különben Pécsváradi kritikai érzékét is mutatja: a Szentírás alapján akár próféciaként, akár előképként igazolható eseményeket, még ha azok nincsenek is benne az evangéliumok passióelbeszéléseiben, hitelesnek fogadja el, de ezt a kegyes olvasmányból vett kiegészítést elhagyja.³⁰⁶

Itt érdemes megjegyezni, hogy ha Pécsváradiban munkálkodott is valamennyi kritikai érzék akár János pap személyét, akár birodalmának elhelyezkedését illetően, alapos földrajzi ismeretekről az ő esetében sem beszélhetünk. Bizonyítéka ennek például, hogy bár külön-külön megemlíti Edessza (ma: Şanlıurfa, Törökország) és Emissa (ma: Homsz, Szíria) városát – és legalább nem azonosítja a kettőt, mint Suriano *Trattatója*³⁰⁷ –, az olasz ferencessel szemben nem ismerteti a hagyományt, miszerint Jézus Abgár királynak írt levele mellett ide kapcsolható Szent Tádé missziós tevékenysége és sírja is,³⁰⁸ ahogy Keresztelő Szent János fejképe is (talán ez vezethetett a sokat látott Suriano tévedéséhez is, hiszen a *Legenda aurea* kifejezetten Emissát említi).³⁰⁹

³⁰³PI. LARRIVAZ: *Les saintes pérégrinations* 24.

³⁰⁴A szóhoz lásd DU CANGE et alii: *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. I–X. Niort (L. Favre) V s.v. Meschita, Meschida, Mescuuta; továbbiakban DU CANGE: *Glossarium*. A magyarországi latinságban a Pécsváraditól van egyedül adat: MKLSz VI (2017) s.v. muscea. Megjegyezzük ugyanakkor, hogy a *mesquita* írásváltozatot Fabri indexe is hozza: „*muschea est templum Mahometicum, quod alias dicitur mesquita, vel meschita aut mameria.*” HASSLER: *Felicis Fabri Evagatorium* III, 528.

³⁰⁵13v (s).

³⁰⁶A jelenet nem található meg sem Ludolfus de Saxonia *Vita Jesu Christijében*, sem a Bonaventurának tulajdonított – Falvay Dávid és Tóth Péter meggyőző érvelése szerint Jacobus de Sancto Geminiano által írt – *Meditationes Vitae Christi*ben sem. Ludolfusnál viszont a Kidronon való áthaladásnál előfordul a **P**-ben is idézett 109. zsoltár, a *Sermones dominicales*ban pedig a Veronikával való találkozást és az arckép csodáját szintén a Kidronon való átkeléshez helyezik: *Sermones dominicales. Két XV. századból származó magyar glosszás latin codex*. Bevezetéssel és szótárral ellátta: SZILÁDY Áron. II. kötet. Budapest (MTA) 1910, 109–110. Fáklyákkal okozott sebről a fentiek közül egyik sem ír. *A Meditationes Vitae Christi szerzőségéről*: TÓTH, Péter – FALVAY Dávid: *New Light on the Date and Authorship of the Meditationes Vitae Christi*. In: KELLY, Stephen – PERRY, Ryan (ed.): *Devotioneal Culture in Late Medieval England and Europe. Diverse Imaginations of Christ's Life*. (Medieval Church Studies 31) Turnhout (Brepols) 2014, 17–104.

³⁰⁷GOLUBOVICH: *Il trattato* 167.

³⁰⁸SEGAL, Judah Benzion: *Edessa, the Blessed City*. Oxford (Clarendon) 1970, 173, 237.

³⁰⁹GRAESSE, Theodor (ed.): JACOBI A VORAGINE *Legenda aurea vulgo Historia Lombardica dicta*. Editio secunda. Lipsiae (Impensis Librariae Arnoldianae) 1850, 572.

5. Pécsváradi latinsága

Ha Pécsváradi latinságát csupán önmagában vagyis a **P** változatban megfigyelhető nyelvi-stilisztikai jellegzetességek leltárba vételével vizsgálánánk, módszerünk jól illeszkedne ugyan a középkori latin irodalmunk egy-egy alkotását vagy annak részletét elemző dolgozatok sorába, ám az így összeálló jelenségcsoport – amint arról rövidesen meggyőződhetünk – csak a középlatin bevezetőkben felsorolt nyelvi sajátságok meglétét igazolná.

A másik megközelítés, hogy olyan nyelvi jelenségek azonosítására teszünk kísérletet, melyek a szövegek eltérő eredetének indikátoraiul szolgálhatnak. Látni fogjuk azonban azt is, hogy – a hasonló kísérletek tanulságaival párhuzamosan – a különböző (leíró és elbeszélő) szövegtípusok vegyülése valamint a sok és sokféle vendégszöveg miatt pusztán az **F** és **P** közötti változtatások iránya nem vetíthető vissza: nyelvi jellegzetességei alapján az **F** változatból már nem szűrhető ki Pécsváradi stílusa. Ez azt jelenti, hogy az alapszöveg, melynek filológiai elemzésünk alapján az **F** is egy Pécsváradi szerkesztette változata csupán, biztonsággal nem rekonstruálható, az a megállapítás pedig, hogy az amúgy is nyíltan idézett szövegátvételeket eltérő szókinccs és alaktan jellemzi, újdonsággal nem szolgál.

Az eltérések számbavétele azonban ezen fenntartások ellenére is fontos tanulságok forrása: bizonyítja, hogy az átdolgozás kiterjedt és következetes. Ebből a kiterjedtségből fakad, hogy a mű önálló irodalmi alkotás, és így főszöveggként való megjelentetése indokolt. A következetesség pedig egyrészt dolgozatunk legfontosabb megállapítását (Pécsváradi és az alapszöveg szerzője elkülönítését) nyelvészeti érvekkel támasztja alá, másrészt feltárja azt a nyelvi ideált, mely az átdolgozás során Pécsváradi megvalósítani igyekezett, még akkor is, ha legtöbbször csak tendenciákról, preferált nyelvi megoldásokról beszélhetünk. Annak a kérdésnek az eldöntéséhez, hogy ez az eszmény mennyiben köthető a szerző személyéhez és mennyiben tekinthető a ferences irodalom jellegzetességének, az elemzés során nyert adatokat a magyarországi ferences irodalom, különösen pedig a Pécsváradi vikáriusi hivatala idejére eső, a ferences formuláriumokban fellelhető levelek nyelvvel fogjuk összevetni.

Bár a különböző nyelvi jelenségeket igyekeztünk következetesen rendszerezni, ez a rendszer már csak azért sem lehet tökéletes, mert egy-egy jelenség több nyelvi szintet is érint: így egyaránt

érintheti a szintaxis és stilisztika területét. Másrészt mivel a mű nagyrészt a szent helyek helyszínrajzából áll, sokszor kell kitérnünk egy-egy problémás szó konkrét értelmezésére, mely több mint fél évezred elteltével még a kegyhelyek korszerű korpuszának birtokában sem egyszerű.

5.1 Hangtan és ortográfia

Ebben az alfejezetben olyan szóalakok is szerepelnek, melyek a kiadásban már nem lelhetőek fel, mert bár a kiadás egyik célja az volt, hogy tükrözze az eredeti nyomtatvány ortográfiáját, néhány szó következetlen, egymásnak ellentmondó alakjai egységesítésen mentek keresztül.³¹⁰

5.2 Normalizációs elvek

A normalizáláskor két alak között kizárólag a számbeli többség döntött, figyelmen kívül hagyva azt a szempontot, hogy melyik áll közelebb a szó klasszikus helyesíráshoz (például az *f-ph* közötti bizonytalanság [*phas*, *nephandus*] esetében is) és hogy ebből fakadóan melyik lenne kevésbé félrevezető.

Változatlan maradt az *u* helyett használt *w* (melyre egyetlen példa a *guardianus*) és az *ae* diftongus helyett a nyomtatványban kizárólagosan előforduló *e* – ez utóbbi került a feloldott rövidítésekbe és kiegészítésekbe is. Más lett viszont a sorsa a kiadványban egyeduralkodó *v*-nek, mely a szó mai helyesírása szerint hol *u*-ra, hol *v*-re lett cserélve.

A *ti*- és *ci*- szótagok sokszor ugyanazon szó esetében is következetlen használata (pl. *provincia*–*provincia*; *multotiens*–*multociens*; *Venetia*–*Venecia*; *patiuntur*–*paciuntur*) szintén kizárólag a számbeli többség szerint, egyenlőség esetén pedig a *ci*- (mint a szöveg egészére is inkább jellemző) írásmódot előnyben részesítve lett egységesítve.

Hasonlóan gyakori eltérés a rövid mássalhangzók hosszúként való jelölése (*littus*, *legittima*, *rippam*, *pallacium*, *summo*), és ennek ellentéte, mikor a szedő (vagy maga az író) a mássalhangzók megszokott kettőzését elmulasztja (*glosa*, *apropinquare*, *aplausu*, *imolandum*). Bizonyos

³¹⁰A középkori szövegek kiadásának elveiről, különösen pedig a középkori ortográfia megtartásának vagy a normalizálásának mértéke állandó vita tárgya. A kérdést – az oklevelek kiadása felől közelítve meg – jól összefoglalja Tringli István előadása illetve Szovák Kornél rá adott válasza: TRINGLI István: Középkori oklevelek kiadásának problémái. *Fons* 7 (2000) 7–40; SZOVÁK Kornél: Korreferátum Tringli István előadásához. *Fons* 7 (2000) 41–47.) Enyhe normalizációt is megenged Huygens is: HUYGENS, R. B. C.: *Ars edendi. A practical introduction to editing medieval Latin texts*. Turnhout (Brepols) 2000, 32. Saját szövegkiadási tapasztalatai alapján megfogalmazott tanácsai azért is tanulságosak az esetünkben, mert szentföldi zarándokok útleírásait (*Tres peregrinatores*) és keresztelbeszélő szöveget (Guibert de Nogent művét, a *Dei gesta per Francos*-t) egyaránt kiadott.

esetekben ez az értelmet is zavarhatja, mint a *summo* (=sumo 3 ige) és a *sumo* (=summus 3 főnév, de *summitas* már helyesen) esetében.

Megfigyelhető továbbá az *y* és az *i* következtlen használata (*Sylvanus-Silvanus* két oldalon belül, *misterio*, *elemosine*, *dyaconum*, *simbolum*, *lachrymis*); ezeket szintén szavanként egységesítettem, a kiadásban tehát a legtöbbször előforduló formát használtam.

A teljesen kiírt alakokból (*circunquaque*, *quendam*, *tanquam*, *veruntamen*, *quicumque*) arra lehet következtetni, hogy a szerző (esetleg kiadó) nyelvhasználatában az összetett szavak és névmások esetében a modern helyesírású alakok (*circumquaque*, *quendam*, *tamquam*, *veruntamen*, *quicumque*) helyett elsősorban az *n*-nel írt változatot használta, ezért a nazális jellel (~) rövidített szóvégződészek ezekben az esetekben *n*-nel lettek kiegészítve, és a pár *m*-es alak is erre az írásmódra lett egységesítve. Nem jöttek viszont létre nem adatolt *n*-es alakok: például a *circumfulsus* azért maradt érintetlenül, mert egyetlen kiírt változatában tisztán olvasható az *m*.

Az *ex* igekötő után sehol sincs kiírva az igeőben már meglévő *s* (*expiravit*<*expiravit*, *exurgens*<*exurgens*, *exiccati*<*exiccati*), ez a kiadásban sem lett pótolva.

Az *s*-z felcserélésekor (*baptisantes-baptizo*, *Soldanus-Zoldanus*) a számbeli fölényben lévő – tehát általában az *s*-t használó – alakot választottam, kivéve, ha a kétféle írásmód aránya meggyezett (*alapizatus*), akkor ugyanis a *z*-t részesítettem előnyben. Nem kreáltam a szövegben elő nem forduló alakokat: nem változtattam meg az egyöntetűen *z*-t (*florizatum*, *devotizamus*, *agonizans*) vagy *s*-t (*colaphisatus*) szerepeltető szavak írásmódját. Az alakokat a mutatóba így is mindig a bevett szótári alaknak megfelelően vettem fel (*baptizo*, de *baptista*, *baptismus*). Meghagytam viszont a két alakot olyan különleges esetben is, ha a két változatot egymás mellett felsorolja a szöveg: *Zaph sive Iaph*.³¹¹

A számbeli többség döntött azon szavak esetében is, amelyeknél a *h* használatában figyelhető meg eltérés a szabályos alakokhoz képest, akár a szókezdő *h* hiányáról (*Eraclius*, *ebdomoda*, *ortus*) vagy felesleges megjelenéséről (*hostium*<*ostium*, *Hireneus*), akár a szó belsejében lévő – eredetileg a görög aspirált mássalhangzókat átíró – *h* hiányáról (*scola*, *scismatici*) vagy indokolatlan feltűnéséről (*lachrymis*, *charitative*, *cathenis*, *Macharius*, *prothomartiris*) volt is szó. Kivételt csak a *Hiebus*, *Hiebuseus* szavak jelentenek, mert itt ugyan egyenlő számban vannak *i*-vel és *h*-val kezdődő alakok, a Vulgata pedig az előbbi támogatná, Jeruzsálem nevének (*Hierusalem*) etimológiájaként a szövegbe jobban illett a *h*-val írt változat. A félrevezető alakpárok

³¹¹ Az **F** változat ennél a címnél elhagyja a *Zaph* alakot, viszont a szövegben *in Saphót* szerepeltet.

(*ostium-hostium, ortum-hortum*) esetében – bár a klasszikus ortográfiával ellentétesen – a két íráskép megoszlása világosan megmutatta, hogy a szerző, illetve a nyomdászok a *h*-nak a hasonló alakú szavak közt jelentés-megkülönböztető szerepet szántak, még olyan esetben is, ahol a *h* a klasszikus helyesírás szerint az alakpárok egyikében sem volt jelen (*arce <arx–arche<arca*).³¹² Mivel a számarány egyértelműen jelezte, hogy a különbségtétel megőrzendő, a főszövegben az eredeti írásmód lett megtartva, míg az olvasó segítségére az apparátusban a *lege* megjegyzéssel közölt klasszikus alakok szolgálnak.

A fentiekben kifejtett normalizációs elvek a tartalomjegyzék szövegében nem lettek alkalmazva, ha ez a betűrend megváltozásával járt volna (*Katherina>Catherina, Xristus>Christus, Zoldanus>Soldanus*). Ezekről a főszövegben is látható esetektől függetlenül figyelmet érdemel az az általános tapasztalat, hogy a tartalomjegyzék helyesírása – már az **F** változatban is (*An-nuntiatio, Kayrum, Katherina*), de a **P** esetében még inkább (*Elizabeth, Narcisci*) – a szövegtől eltérni látszik; valószínűleg az ezt a már kinyomtatott oldalak alapján összeállító nyomdász anyanyelvének hatásaként.³¹³ Nem normalizáltam továbbá az **F** változat apparátusban található szövegét sem: itt a különböző ortográfiai jelenségek szelídítetlen formájukban tanulmányozhatók, ahogy a szövegben szereplő magyar szavakat is betűhűen³¹⁴ reprodukáltam, így fordulhat elő a *bol*t 'bolthajtás' háromféle alakban is (*bolta, boltha, bolthya*).

5.3 A középkori latinra jellemző hangtani változások

Ezek után az előzetes megjegyzések után már rátérhetünk azokra a hangtani jelenségekre, melyek a szöveget a klasszikus helyett a középlatin nyelvállapot jellemzőihez közelítik. A középkori latinság jelenségeit általánosan összefoglaló művektől bőséges listáját adják azoknak, a sokszor a szövegromlások lavináját megindító helyesírási sajtóságoknak, melyek mögött a középkori latin megváltozott kiejtése áll.

³¹²A grammatikusok az *arx*hoz hasonlóan az *arcát* is az *arceóra* vezették vissza már az antikvitástól kezdve: „*arca et arx quasi res secretae, a quibus omnes arceantur*,” SERV. *ad Verg. A.* 1, 262.

³¹³A Jeruzsálem melletti forrás neve a *Compendiosa descriptio* szövegében helyesen *Roghel* (FP), míg a két tartalomjegyzékben egyaránt *Rogher*. Itt kell megjegyezni, hogy a jelen kiadás csak a **P** tartalomjegyzékét tartalmazza teljes egészében. Míg a tartalomjegyzékekben szereplő összekötő hibák azt bizonyítják, hogy **P** tartalomjegyzéke bizonyosan **F** alapján készült, a tartalomjegyzékek és a főszövegek alakjai közti eltérések egyrészt azt bizonyítják, hogy a szöveg és a tartalomjegyzék összeállítója más volt már **F** esetében is. Hasonló, ám kevésbé meggyőző következtetés figyelhető meg Habakuk próféta nevét illetően: **F** *Abakuc* (tartalomjegyzék) – *Abacuk* (szöveg), és **P** *Abacuk* (tartalomjegyzék) – *Abacuck* (szöveg). Mint látható, különösen a ritkábban előforduló héber nevek voltak kitéve a tévesztésnek.

³¹⁴A jelhű, betűhű és hangzóhű (ezt követtem például az *u-v* esetében) átírás közti különbségről lásd: TRINGLI: *op. cit.* 20–21.

Ezek közül a két változatban a legszembetűnőbb és legkevésbé problémás az *ae* diftongus teljes hiánya, melyet éppen ezért a kiadásban sem állítottam vissza. Már nagyobb gondot jelent az *i* és az *y* azonos ejtése, mert ez olyan írásmódbeli következetlenségekhez vezet, mint a *Silvanus* és a *Sylvanus*, *hyemalis*, vagy a *ti* szótag *ci* ejtéséből fakadó tévesztések, az így létrejött modoroskodó és tévesen etimologizáló alakok: a *provincia*, az *annuntiatio* vagy a *t*-vel írva a kívánt 'körülmény, állapot' helyett 'fűszerezést, befőzést' jelentő *conditio*.

A *h* ejtésének hiányáról tanúskodnak a *hortus-ortus*, illetve a *hebdomadarius-ebdomodarius* alakpárok, épp úgy, ahogy a *Hireneus* vagy a *hostia*, mely nem a szentostyát, hanem az ajtót jelenti, a *soldanus/zoldanus* és *Saph/Zaph* alakok pedig minden bizonnyal inkább a bécsi szedőknek, mint a szerzőnek róhatók fel.

Ezen túlmenően a két kiadás a mássalhangzók megkettőzésére vagy épp rövidülésére is szolgál példákkal, melyeket az ortográfiai sajátságok között már felsoroltunk.

A négy szótagonál hosszabb szavakon belül a magánhangzók színének bizonytalanságára utal a *hebdomodarius-hebdomadarius* és a *quarantena-quarantana* szavak ortográfiai változatai, melyekből a gyakoribbakra normalizáltuk a szöveget.

5.4 Deklinációk és nemek közti ingadozás

A két változat szövege alaktani szempontból a középkori normák szerint meglehetősen szabályosnak mondható. Ennek ellenére a deklináció eltévesztését a mindkét változatban megtalálható *sibilibus* – itt bizonyára a *terribilis* jelző pluralis ablativusa vezette félre a szerzőt (*sibilibus terribilibus*) –, vagy a mindkét változatban és mindkét változatban mindkét alakban elforduló *uteris-uteri* 'anyaméh' szavaknál figyelhetjük meg, bár ez utóbbi esetben a tévesztés a érthetőbb, hiszen nominativusban több homonima is terheli: az *uter*, *utris* és az *uter*, *-tra*, *-trum*.

A hím- és semlegesnem között ingadozik a Pécsváradinál egyaránt megtalálható *tumulus* és *tumulum*,³¹⁵ jelenség a többes számú alakok (*tumulos/tumula*) alapján fejthető vissza. Ez ugyan a késő latinban is megfigyelhető, ám normális esetben nem ugyanazon szerző ugyanazon szövegében.³¹⁶

³¹⁵P 4 (t): „*usque hodie videntur tibi eorum (sc. regum Christianorum) tumula*”, illetve P 20 (a) „*mulieres illuc venientes sedent supra tumulos suorum defunctorum*”; az előbbi a főszövegben javítottam.

³¹⁶*Das neue Georges. Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch.* von Karl-Ernst GEORGES. Herausgegeben von Thomas BAIER. Bearbeitet von Tobias DÄNZER. I–II. 2013 Darmstadt (WBG), s.v. *tumulus* (II, col. 4844).

Egyes esetekben arra következtethetünk, hogy a többes számú neutrumok egyes számú nőneműekké értelmeződtek át, ennek a legkézenfekvőbb példája a nőnemben már korábban is használatos *Hierosolima* (*Hierosolimam*), ez ugyanakkor nem gátolja meg a *Hierosolimis* alak továbbélését sem. Funkcionális megoszlás mutatkozik köztük: nominativusi és accusativusi esetekben csak a nőnemű, ablativusi esetekben csak a semleges nemű változat figyelhető meg, genitivusi alakban ugyanakkor mindkettőt – ahogy lehetőség szerint az összes többi esetet is – a ragozhatatlan *Hierusalem* pótolja.

5.5 Melléknevek fokozása

A melléknevek ragozása szintén a középkori szövegeknél megszokott, ezért a kiadásban is meghagyandó jellegzetességeket mutatja, nevezetesen hogy a harmadik deklinációs alapfokú melléknevek olyan jó példával járnak elől szabályos, melléknévi ragozásukkal, hogy követik őket a középfokú³¹⁷ és a rendhagyó³¹⁸ melléknevek is. A középfokú melléknevek ilyen ragozása középlatin jellegzetességnek számít, de ebben az esetben olyan következetesen követi mindkét változat, mintha ez előírás is lenne: egyetlen *-e* ablativusú középfokú melléknév sincs, ahogy a *veteri* alak is egyeduralkodó mindkét változatban.

Maga a fokozás szinte minden esetben a klasszikus normákat követi; a *magis* melléknevek fokozására kétszer használják, egyszer a klasszikus normáknak megfelelően az *idoneus* melléknév mellett áll, másodszer pedig a *conveniens* melléknév előtt;³¹⁹ az előbbiből a körülírással fokozott melléknevek helyes alkalmazására következtethetünk.³²⁰

Felsőfokban állhatnak ugyan melléknévi igenevek is, ám csak a következő előfordulásokat találni, ahol az alaktanilag participium perfectum és imperfectum valójában már tisztán melléknévi jelentésben áll: *templum ornatissimum* (mindkettőben), *nominatissimus* valamint a csak Pécsváradi betoldásában szereplő, a Jézust szóló Veronika szájára adott vocativusi *amantissime*.

³¹⁷ **P** 17 (b): *in loco altiori*, **FP** ai (e) *pro clariori intelligentia*, **FP** 15 (l) *pro maiori parte*, **FP** 24 (x) *in loco [P meo] priori*.

³¹⁸ **FP** 1 (g), illetve **F** 32 (a) *veteri testamento*.

³¹⁹ **P** 7 (e) „*Inconveniens enim erat, ut ipsa [sc. Maria] expectaret Dominum ... in sue tunc habitationis locellum..., sed magis conveniens erat, ut ipsa occurrat suo filio resurgenti.*”

³²⁰ **FP** 29 (a) „*Et quis est [P esset] magis idoneus, quam tu, fili [...] Frumenti [...] ?*” A szöveg alapja ugyan Rufinus fordítása, azonban a *Compendiosa descriptio*ban itt kétszer is előforduló *idoneus* helyett ott *dignus* és *talis* szerepel: *RvFIN. hist. 10,10*.

A *valde* mint a melléknév körülírt fokozásának eszköze nem jellemző, ugyanis a Jézus sírja előtti kőre (*magnus valde*) vonatkozó szentírási helyet illetve biblikus allúziót leszámítva csak egyszer fordul elő fokozó értelemben³²¹ sőt a **P** az **F** szövegének egy hasonló előfordulását³²² törli is. Mint ige melletti határozószó egyszer szerepel.³²³

A *minime* kizárólag 'legkevésbé (sem)' értelemben használatos, egyik szövegváltozatban sem játszik szerepet a melléknévfokozásban, míg a *satis* gyakran áll mind negatív, mind pozitív jelentésű melléknevek mellett mindkét változatban; a kontextusból a legtöbb esetben inkább a szubjektív értékelés mozzanatára (hogy ti. elég) következtethetünk. Hasonlóképpen a *plus* sem használatos melléknévfokozásra, minden esetben mennyiségek összehasonlítására szolgál.

A melléknevek jelentésének pregnánsabbá tételére használt klasszikus – és a humanista nyelvhasználatban újra visszatérő – *per-* és *pre-* prefixumokat egyetlen kivételt, a Farnádinál szereplő, már amúgy is felsőfokú *optimé*ből létrehozott *peroptime* adverbiumot és az ugyancsak átvett *pre-vestustust* leszámítva egyáltalán nem használja.³²⁴

5.6 Egyeztetési hibák

Ennek az általánosan szabályosnak mondható összképnek persze ellentmondanak az egyeztetési hibák, főleg a főnév és melléknév közötti nembeli egyezés terén.³²⁵ Az **F**-ben rögtön a tartalomjegyzékben is bukkanhatunk ilyenre, még hozzá feltehetőleg attrakció miatt: *Contenta in hoc tractatulo, quod Compendium locorum Terre Sancte inscribitur*; Pécsváradi ezt *quire* javítja.³²⁶

5.7 Igeragozási eltérések

Szembetűnőbb, ám a kézikönyvek tanúsága szerint korántsem kirívó eltérés mutatkozik az igeragozás tekintetében. Általánosan elterjedt és mindkét változatra jellemző a túlképzett alakok használata. A klasszikus latin a passzív perfektumi alakok képzéséhez a *participium perfectum*

³²¹ **FP** 23 (p) „[...] *hoc* [...] *erat valde mirabile, quod...*”.

³²² **F** 29 (e) „*Maria Egipciaca nomine, pulchra valde.*”

³²³ **FP** 28 (x) „*Rex videns adolescentes pulchros et industrios valde eos adamavit*”, bár itt is értelmezhető úgy, mintha az *industrioso*hoz tartozna, inkább az *adamavit*hoz kellene vonni, hiszen a mondat további részei ennek a szeretetnek a következményeit írják le.

³²⁴ **P** 15 (k) „*Unius ... pedis ... vestigium ... cernitur peroptime.*” **F** „*Unius tamen pedis, scilicet dextri vestigium cernitur optime.*”

³²⁵ **P** 16 (s) „*Iter est ad Iordanem satis difficilis.*”

³²⁶ Fontos megjegyezni, hogy a tartalomjegyzék ezt az olvasatot még tartalmazza, ám a címsoron kívül az **F** olvasatai még nem kerültek bele az apparátusba. Bár az is felvethető, hogy a probléma forrása itt valójában a szintén a *tractatus*ból képzett semleges nemű *tractaculum* szó, mivel mindkét változatban kizárólag a *tractatulus* alak olvasható, ráadásul teljesen kirívva, valószínűbbnek tetszik, hogy a *compendium* volt a tévedés forrása.

passivi mellé a létige imperfectumi alakjait állítja segédigének. A középkorban azonban teljesen elterjedté vált ilyen esetekben az *esse* perfectumi használata, mégsem szorította ki véglegesen a reguláris alakokat. Ugyanez figyelhető meg itt is: vannak ugyan túlképzett alakok mindkét szövegben,³²⁷ van példa rá, hogy Pécsváradi kijavítja az alapszöveget,³²⁸ vagy épp ellenkezőleg, túlképzett alakra cseréli,³²⁹ azonban mégsem állítható, hogy kizárólagos jellemzője lenne egyiknek is.

Igaz ez a *fore* és a *foret/forent* használatára is, ahol azok az *esse*³³⁰ és *eset/essent* alakoknak felelnek meg,³³¹ ugyanakkor a *Compendiosa descriptio* mindkét változatában előfordulnak mind az *esse* infinitivus, mind a *sum* praeteritum imperfectum coniunctivi alakjai is.

A két alak azonos funkcióját bizonyítja az a jellemző hiba is, mely a *Compendiosa descriptio* mindkét változatában benne maradt: a kolofonban egymás mellett szerepel a két alak, mert az átszerkesztés során bekerült alakot nem törölték,³³² valamint hogy a *fore* három ízben a hiányzó *esse* helyett áll,³³³ ezzel szemben viszont egyszer az **F**-ben meglévő *fuisse* helyére került.³³⁴

³²⁷FP 5 (a) „*locus ille tam dignissimus [P]iamiam] in toto fuisset prerruptus et destructus.*” FP 19 (p) „*Sed dum eductus fuisset et mater vellet eum alloqui, illi furibundi Iudei [...] eum rapuerunt.*” FP 22 (k) „*E quibus (sc. tabulis) cum multe iam amote fuissent, et eas iam vellet (sc. Soldanus) amovere [...] mox [...] egressus est [...] quidam coluber ingens serpendo per latera parietum contra soldanum.*” FP 33 (f) „[...] *caput Sancti Ioannis Baptiste Herodias de Macheronta tulit in Hierusalem, et sepelivit iuxta pallacium Herodis timens, ne propheta resurgeret, si cum corpore caput sepultum fuisset, et maiorem increpationem de ea faceret.*” FP 38 (r) „*Et si quis aspexisset eum turbatum, statim territus fuisset.*”

³²⁸P 11 (g) „*Acheldemach [...] est [F] fuit] emptum illis 30 argenteis.*” P 26 (d) „*Alias est [...] spelunca duplex, ubi sepulti sunt [F] fuerunt] quatuor principales patriarche.*”

³²⁹F 3 (m): „*Sexto decimo locus, ubi Dominus in cippo positus est.*” P 3 (m) „*Sextus decimus locus, ubi pedes Domini in cippo positi fuerant.*”

³³⁰Accusativus cum infinitivóban: P 36 (q) „*predictum [...] invitavi [...] ad disputandum, suumque errorem nequissimum fore comprobandum.*” P 31 (p) „*ne est (sc. crux latronis) divisa pro reliquiis sicut crux Christi, ne putaretur fore de cruce Christi et adoraretur.*” FP 20 (a) „*locus [...] ab omnibus nationibus utriusque sexus, que dicunt fore sese Christianos, habetur in reverentia magna.*” Néhány esetben felvethető, hogy az accusativus cum infinitivóban a *fuisse* is megállná a helyét a mondat értelme vagy az **F**-ben olvasható előzmény alapján. Egy példa Egyiptomi Máriáról: FP 15 (f) „*cognoverunt eam fore mulierem*” itt holttestről lévén szó előidejűség is feltételezhető.

³³¹Irreális feltételnél: PF 36 (q) „*veluti si foret Dominus noster non intelligens, nec servorum suorum [F] suorum servorum] preces exaudiens.*” Időhatározói mellékmondatban (a *dum* itt a *cum* historicum helyett áll): FP 29 (x) „*At dum filius regis foret adolescentior, predicti iuvenes reversi sunt habita licentia a regina in Alexandriam.*”

³³²FP 38 (r) „*et qui actu haud videre queant, sed habitu tantum [F] credant], sic esse fore quemadmodum in in dicto stant opusculo [P non dubitent]...*”

³³³Két esetben a nominativus cum infinitivóvá átértelmezett passzív szerkezetekről van szó: P 3 (m) „*in medio chori templi quedam parva fovea, que dicitur [F] fore] medium mundi.*” FP 13 (r) „*in pariete petre dure videntur [P]fore] parve cellule concavate.*”

³³⁴FP 12 (q) „*aliquando veniunt etiam Saraceni et eorum uxores ad sepulchrum Virginis, qui dicunt fore [F] fuisse] de genere ipsorum...*” Pécsváradi egyszer hasonlóképp bővíti accusativus cum infinitivóvá egy másik accusativus cum infinitivo tárgyát: FP 15 (i) „*credunt et ipsi Saraceni [...] Dominum Iesum filium Virginis Marie [P] fore]*”

Az *-ere* perfectumi alakváltozatok viszont igenis kizárólagos jellemzői a Szent Jeromos kultuszát elterjesztő nagy hatású, a XIII. században Rómában Szent Cirill neve alá hamisított leveleknek: ezek a végődések szinte kizárólag a Ps.-Cirilli levélrészletben³³⁵ és Rufinus *Egyháztörténet*-fordításában olvashatók,³³⁶ ezeken kívül egyetlen egy helyen fordul elő, de nem kizárt, hogy ott is szövegátvétellel került a műbe.³³⁷ Ha benne maradtak, ismerték őket, ám ez minden bizonnyal passzív tudás volt: csak a legstilizáltabb szövegrészben találhatunk rá ugyanis példákat. Bizonyos jellemzők tehát utólag, a szöveg ismeretében jól körülhatárolhatónak látszanak, a szerzők elkülönítésére azonban csak korlátozottan használhatók.

5.8 Az aktív és deponens igék közti ingadozás

A deponens igék aktív használata – akár úgy, hogy aktív ragozást nyernek, akár úgy, hogy az ige mellett jelölve van az ágens, vagyis deponens jellege megszűnik – általános jelenség a középkori latinban,³³⁸ noha a klasszikus latin deponens igéinek egy része Plautusnál még aktív ragozással bír. Ilyen, Stotz által is felhozott példa a *venero(r)*, melynek az aranykorra meghatározóvá vált deponens használatát a középkor elejére a két ragozási mód együttes jelenléte, majd az aktív ragozás túlsúlyba kerülése váltotta fel.³³⁹ A *Compendiosa descriptio* mindkét változatában bőven találhatunk példákat a deponens igék aktív használatának mindkét módjára.

A szöveg jellegéből fakadóan erre a szent helyek iránti tisztelet kifejezésének legjellemzőbb igéi, a *veneror* és az *osculator*,³⁴⁰ valamint ez utóbbi származéka, a *deosculator* nyújtja ehhez a legtöbb előfordulást. A klasszikusan deponens igéknek megfigyelhető a teljesen szabályos tárgyhasználat.³⁴¹ Közbevetőleg hívjuk fel a figyelmet a *venerandum venerantur* figura etymologicára, mint a *Compendiosa descriptio* szerzőjének talán a leggyakoribb, a rufinusi és ps.-cirillusi vendégszövegeken kívüli, tehát saját stilisztikai fogására; hasonló viselkedést láthatunk a *vereratione veneratur* szintagmában is.

³³⁵FP 36 (r) *Omnes[...] quid hoc est, interrogavere pavidam mulierem.* 37 (r) *En! duo alii viri [...] ecclesiam intravere.*”

³³⁶FP 11 (l) *„Tocius pene loci edificia [...] omnes Iudeos [...] oppressere.”*

³³⁷FP 28r (x) *„reliqui [...] sancti patres [...] vitam sanctam heremiticam duxere.”*

³³⁸BOURGAIN – HUBERT: *Le latin médiéval*. 92. STOTZ: *Handbuch der lateinischen Sprache* IV, 335–338.

³³⁹STOTZ: *Handbuch der lateinischen Sprache* 336.

³⁴⁰A *venero(r)*ról emondottak lényegében az *osculatorra* is állnak, mely Plautusnál ugyan deponens használatú, ám aktív alakja Titiniusnál ugyancsak a Kr. e. II. századból adatható, aktív és passzív használata a keresztény latinnal terjed el: *ThLL* IX/2 1105; a *deosculator* esetében a passzív használat viszont csak Apuleiustól kezdve tűnik fel: *ThLL* V/1 560.

³⁴¹FP23 (s) *„Qui intrantes flexis genibus cum devotione osculantur intus terram et latera spelunce.”* FP 15v (l) *Hunc locum venerandum venerantur et Saraceni.*”

Térjünk azonban vissza az *osculator* és *veneror* igékhez: az ágens kifejezésével az ige deponens jellege is megszűnik, minthogy értelme is passzív válik,³⁴² máshol a passzív *videtur* és a passzív értelemben használt *osculatur* egymás mellé kapcsolása tárja fel a középkori használatot.³⁴³ A tulajdonság természetesen a *de-* igekötővel bővített származékokra is átöröklődik.³⁴⁴

Ritkábban ugyan, de a jelenség előrehaladottabb állapotát is megfigyelhetjük az *osculare* infinitívuson,³⁴⁵ ahol a jelentéshez idomul az igeragozás: szabályos aktív ragozást vesz fel az ige.

Nem példa nélküli a deponens>aktív ige átalakulás fordítottja sem: a *deplorót* **F** szerzője *deplororként* ragozta, az átszerkesztés eredményeként ez körülírással lett megkerülve, a jelentése azonban világos: 'elsírtam magam'.³⁴⁶

A következő mondatban a Pécsváradi által a *videri* után kapcsolt *speculari* felveti a lehetőséget, hogy Pécsváradi talán a *videri* alakot is 'ellátni' értelemben használta, tehát az előző jelenség ellenkezőjével állnánk szemben, lehetséges azonban, hogy pontosan a *speculatio* és a *videri* alak között érzékelt következetlenség (cf. magyar *kilátó*: ahonnan *ellátni*, nem pedig *látszódni* lehet) miatt toldotta be: „(*Hiebusei*) *in illo monte edificaverant arcem, quam vocaverunt arcem Syon id est speculam vel speculationem eo, quod poterat inde [P speculari et] videri a longe.*” **FP** 19 (r). Mivel azonban az *a longe* jelentése 'messziről',³⁴⁷ ezért ebben az esetben el kell vetnünk a *videri* aktív jelentését és a szöveget ki kell egészíteni *poteratnak* megfelelő egyes számú alannal: *hostis*.³⁴⁸

A *balneo* ige passzív alakjai, a magyar 'fürdet' ige 'fürdik' párjához hasonlóan mediális értelműek: amellet, hogy a *Compendiosa descriptio* szövegében ezek a passzív alakok is feltalálhatók, ugyanilyen szerepben a visszaható névmással álló aktív alakok is megjelennek.³⁴⁹

³⁴² „*Is locus a fidelibus eadem veneratur veneratione, qua locus natalis Domini supradictus.*” **FP** 22v (m). A másik igére: „*vestigium pedis in marmore usque hodie ostenditur et a fidelibus cum devotione magna osculatur aliquando etiam piis cum lachrimis*” **FP** 15v (k).

³⁴³ **FP** 4 (x) „*Longitudo vero sepulchri [F sepulchri helyett: eius] [...] quod videtur et osculatur, est octo palmarum.*”

³⁴⁴ **FP** 19 (k) „*Est quidam lapis ... et a fidelibus genibus flexis deosculatur.*”

³⁴⁵ **P** 14v (b) „*Is locus erat bene mundus ita, quod fideles poterant osculare et tangere locum captionis.*”

³⁴⁶ **F** 14 (c): „*Quem locum ego videns repletum lapidibus, sum deploratus.*” **P** „*Videns autem ego predictum locum lapidibus repletum a ploratu pluries me continere non valui.*”

³⁴⁷ Cf. „*Videns igitur a longe hanc mulierem, putavit esse aliquam bestiam silvestrem.*” **P** 30r (f).

³⁴⁸ Köszönöm szépen Farkas Zoltán javítási javaslatát.

³⁴⁹ 11r (e) „*Et ibidem homines potuerunt sese bene balneare.*” „*Peregrini cupiunt venire ... et balnari in Iordane.*” 17 (a). „*Virgo Maria Christum Dominum in Egipto balneavit.*” 18 (g).

5.9 Praepositíók

A praepositíók használata a két szövegben viszonylag egységes, az általuk vonzott esetek a klasszikus latinnak megfelelőek. Apró jelentésbeli különbségek azonban kitapinthatók: a felhasznált szövegekre és nem az átdolgozók nyelvhasználatára látszik vonatkozni például az *erga* használata. Az *erga* 'íránt' értelemben, az egész szövegben jelen van, a *contrá*val szinonim, vagyis 'valaki ellen' jelentésben azonban csak a Szent Jeromos csodájáról szóló részben áll.³⁵⁰

5.10 A számnevek használata

Nem lenne igazságos, ha az **F** és **P** közötti átdolgozást kizárólag a középkori megoldások megszorodásával jellemeznénk, a disztributivitás kifejezése ugyanis Pécsváradinál klasszikusabb, mint az alapszövegben: a *singuli* számnevet helyesen használja³⁵¹ és előnyben is részesíti az **F**-ben található túlságosan bonyolult *per capita singula* megoldással szemben.³⁵²

5.11 A *-tio* végű főnevek használatának sajátosságai

A **P** változat szövegében komoly problémát okoz az a szöveghely, ahol a szerző Krisztus keresztre feszítésének és Izsák feláldozásának a helyét helyezi egymás mellé: „*inter locum crucifixionis Christi et locum immolationis Abrahe [P ipsum Isaac] est tantum unus murus et sex pedes.*”³⁵³

A szokatlan szerkezet két probléma elé állítja a kiadót: az *immolationis* főnév mellett egyrészt a szokásos genitivus obiectivus helyett genitivus subiectivus áll – legalábbis az *Abrahe* ekként értelmezhető –, másrészt láthatólag tárgyesetet is vesz maga mellé az *ipsum Isaac* képében.

A *-tio* mellett megjelenő accusativus ritka, ám Stotz középkori latin szintaxisában is szereplő jelenség, példának a kézikönyv a *locutio contra Deum ingentia* 'Isten elleni szörnyűségek mondása' szerkezetet hozza.³⁵⁴ Ez a szintaktikai megoldás egyébként nem középkori vagy későantik fejlemény, amennyiben az igéből képzett *-tio* végű főnevek melletti accusativus már Plautus-

³⁵⁰**P** 29 (b) *Amicabiliter erga nos fratres seipsos habentes osculati sunt et manum et humeros*, illetve 37 (r) *diaboli astucia talia erga Dei hominem Silvanum perpetraverat*.

³⁵¹*Ibi magi obtulerunt Domino aurum, tus et mirrham, deponentes singuli munera sua in terram et quilibet eorum obtulit dicta tria munera.* 22v (o).

³⁵²**P** 32 (v) *Peregrini ... bene taxantur saltem in medio ducato singuli F per capita singula.*

³⁵³**FP** 2 (l).

³⁵⁴STOTZ: *Handbuch der lateinischen Sprache* IV, 253. p. Itt részint a már klasszikus tendenciákra, részint viszont alaktani elbizonytalanodásból fakad hibáknak tartja az olyan eseteket, mint „*pudorem amissionem*” 'a szemérem elvesztését', valamint az „*aliquos parentes detestationem*” 'néhány rokon iránti gyűlölet'.

nál és feliratos anyagban is előfordul.³⁵⁵ Az viszont, hogy itt ez a már-már gerundiumi szerepű szerkezet még genitivus subiectivust is kap ezek alapján a példák alapján nem magyarázható

Bár felvethető, hogy a helyet szövegromlással magyarázzuk, a *-tio* végű főnév melletti genitivus és accusativus Pécsváradinál máshol is előfordul.³⁵⁶ Ez a **P**-ben kétszer is feltűnő megoldás tehát olyan jellemző, melyek nem csak az **F** szerzőségét Pécsváraditól elvitató álláspontomat támasztja alá, hanem rávilágít Pécsváradai egyéni, ám kétségtelenül hibás nyelvhasználatára, ami a főszövegben javítva lett.

Ettől a két esettől mindenesetre el kell határolnunk azokat az előfordulásokat, ahol a *-tio* végződésű főnevek mellett helyhatározót vagy dativust találunk. Ezzel a megoldással ugyanis mind az **F** változatban, mind a ferencesek formuláris anyagában is találkozhatunk.³⁵⁷

5.12 *Licet* helyett *quamvis*

Az egész művön keresztül érvényesített változtatások legfontosabbika, hogy Pécsváradai a megengedő mellékmondatok szerkesztésére többször alkalmazza a *quamvis*-t, mint a *licet*-et. Megmaradt pár ugyan az utóbbiból nála is, azonban 7 helyen kerül: ebből 4 esetben *quamvis*-re cseréli, háromszor pedig kihagyja.

A kép ennél azonban lényegesen összetettebb, ugyanis számos esetben megmaradt az **F**-ből örökölt *licet*.³⁵⁸ A legegységesebb a változtatások közül, hogy míg **F**-ben egy-egy esetben mindkét megengedő kötőszó vonatkozhat egy-egy mondatrészre is,³⁵⁹ **P**-ben ezek a fordulatok törölve lettek, vagyis ott csak tagmondat előtt állhatnak. Pécsváradai saját betoldásaiban – vagyis ahol semmilyen előzménye nincs a megengedő mellékmondatoknak – egyszer használja a *licet* + coniunctivust,³⁶⁰ háromszor pedig a *quamvis* + coniunctivust.³⁶¹ Ez az a két használati mód, amit

³⁵⁵ „*quid tibi hanc curatiost rem?*” PLAUT. Amph. 519, az utóbbira: *manum iniec<i>o* idézi HOFMANN, Johann Baptist – SZANTYR, Anton: *Letenische Syntax und Stilistik*. von J.B. HOFMANN. Neubearbeitet von Anton SZANTYR. (Handbuch der Altertumswissenschaft 2,2,2) Verbessertes Nachdruck der 1965 erschienenen ersten Auflage. München (C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung) 1972, 34. p.

³⁵⁶ „*Et ille lapis ... tantam obtinuit et sumpsit virtutem ob ablactationem virginis lactis ipsum parvulum Iesum loco in illo, ut quecumque puerpera ... absque dubio lacte abundans erit.*” **P** 24 (b).

³⁵⁷ „*Et (sc. Mare Mortuum) dicitur mare propter aquarum inibi congregationem de montibus.*” **FP** 17 (c). Itt az *inibi congregatio* tartozik össze. „*Dominus Iesus ... traditus est terre in sepulture traditione.*” (35r (n) **P** és **F**). *sine fratrum illuc missione*” MOLNÁR: *Die Formelbücher* nr. I, 122.

³⁵⁸ **FP** 4 (a), **FP** 5 (b) 2x, **FP** 22 (l), **FP** 30 (g), **FP** 5 (c).

³⁵⁹ Fontos megjegyezni, hogy itt kifejezetten megengedő értelemről beszélhetünk csupán a fokozás vagy a tetszőleges választás árnyalata nélkül: **F** 31 (s) „*Modin [...] habens arcem, quamvis nunc parte destructam.*” **F** 5 (b) „*servulis licet peccatoribus*”

³⁶⁰ **P** 34 (l) „*Armenia, que licet non sit in Sancta terra,...*”

³⁶¹ **P** 4 (t), 17 (a), 30 (h).

Pécsváradi nyelvi kompetenciájaként feltételezhetünk tehát. Ami az igemód használatát illeti, ezt azért fontos részletezni, mert az **F**-ben két, egymáshoz közel álló esetben a *licet* után indicativus áll, amit Pécsváradi a szabályszerű coniunctivusra javít,³⁶² két hasonló eset pedig kimarad **P**-ből.³⁶³ Ám ami a *licet* utáni igeidőt illeti, ebben is találhatunk az **F**-ben is meglévő eltérést a klasszikus normáktól: egy esetben ugyanis a kötőszó után az elfogadható praesens perfectum helyett praeteritum perfectum fejezi ki az előidejűséget; az igealak a *quamvis*re cserélés után is megmarad.³⁶⁴

A *quamvis* tekintetében az igemód használata a **P**-ben sem tisztázódik: a klasszikus latinban a *quamvis* után coniunctivus áll, a *Compendiosa descriptio* szövegében azonban mindkét változatban találhatunk mellette indicativusi állítmányt, méghozzá a következő megoszlásban. Pécsváradi szerkesztése nyomán az indicativusi szerkesztés két esetben megmarad,³⁶⁵ egy esetben a *licet* + indicativus kijavítása nyomán,³⁶⁶ egyszer pedig a *quamvis* + coniunctivus „korrekciójaként” jön létre,³⁶⁷ egyet viszont megszüntet. Ezzel a négy darab indicativusi mellékmonddal áll szemben összesen kilenc coniunctivusos eset: két változatlanul hagyott,³⁶⁸ három újonnan létrehozott alak³⁶⁹ és négy, a *licet* + coniunctivusból átalakított példa.³⁷⁰ Olyan esetet nem találni, ahol a *licet* + coniunctivusból *quamvis* + indicativus jönne létre.

Minthogy az indicativusszal álló *quamquam* a *Compendiosa descriptio* mindkét változatából hiányzik, többről van itt szó a két hasonló alakú kötőszó felcserélésénél: a *quamvis* indicativusi használatát azzal magyarázhatjuk, hogy a *quamquam* rendszerszerű és teljes pótlása egyúttal szintaktikai tulajdonságainak a felvételét is jelenti.

³⁶²**F** 5 (b) „*Quartum, licet illud Domini sepulchrum, in quo iacuit, atrium non habuit ante hostium, tamen istud sepulchrum, quod est supra illud in superficie terre habet atrium iunctum sepulchro.*” **P** 5 (b) „*Quartum est, licet illud Domini sepulchrum, in quo iacuit, atrium non habuerit [...] tamen istud sepulchrum, quod videtur in superficie pavimenti, habet atrium iunctum sepulchro in parte Orientali....*” **P** 5 (c) „*Et licet verum sit, quod olim (ut infra patebit) ignis miraculose descendebat de celo [...] sed postquam vite defecit sanctitas [...] et ignis prophetatus se subtraxit.*” **F** 5 (c) „*Et licet olim (ut infra patebit) verum fuit, quod descendebat ignis miraculose de celo [...] sed postquam vite defecit sanctitas [...] et ignis prefatus se subtraxit.*” A jelenség közeli előfordulása közös forrásra, Pécsváraditól eltérő szerzőre utal.

³⁶³**F** 21 (g), 31 (t).

³⁶⁴**FP** 24 (a) „*At angelus Domini apparuit in somnis Ioseph dicens [...] licet iam apparuisset [F verissime] matri, ut creditur, quamvis non sit scriptum.*”

³⁶⁵**FP** 4 (x), **FP** 22 (o),

³⁶⁶**P** 27 (q) „*Nonnulli ex fratribus [P Grecis] predictis iverunt ad querendum, sed minime invenerunt, [F licet P quamvis] sonum campane audierunt.*”

³⁶⁷**P** 15 (l) „[...] *que (sc. ecclesia) habuit sanctuarium ad Orientem longum [F et latum] [P pro divino officio persolvendo], sed modo est destructum, quamvis ecclesia in circuitu stat [F stet] pro maiori parte.*”

³⁶⁸**FP** 4 (a), 7 (e).

³⁶⁹**P** 4 (t), 17 (a), 30 (h).

³⁷⁰**P** 1 (g), 4 (q), 15 (g), 27 (q).

Milyen szabályt fedezhetünk fel a *licet* és a *quamvis* alkalmazásában? Felvethetnénk, hogy a cserék célja a szóhasználat változatosságának növelése volt. Itt két tényezőt feltételezhetnénk: egyrészt egy-egy szó ismétlésének elkerülését, másrészt a hasonló alakú szavak (ilyen lehetne a *Compendiosa descriptio* esetében gyakran előforduló *scilicet* és *videlicet*) közelségének a kerülését.

Erre a kérdésre legegyszerűbb az eltűnt *licetek* környezetének a vizsgálata. A teljes egészében kihagyottak esetében³⁷¹ azonban az egész fejezetben nincs előttük, sem utánuk megengedő mellékmondat; ugyanez áll az átalakított mondatokra is.³⁷² Ennél feltűnőbb, hogy Pécsváradinak nem volt ellenére a szóismétlés egymást követő tagmondatok esetében sem,³⁷³ míg az egyetlen olyan mondat, melyben a két kötőszó *licet–quamvis* sorrendben egyaránt előfordul, már **F**-ben megvolt.³⁷⁴ akárcsak az ezzel ellentétes sorrendet (*quamvis–licet*) megvalósító egymást követő két mondat,³⁷⁵ a szóismétlés kerülésének hipotézisét tehát elvethetjük. Így kell járnunk a modalitás mint megkülönböztető jegy esetében is, hiszen a létrehozott *licet* is tényszerűséget fejez ki, ahogy a változatlanul hagyottak is; az összesen öt *quamvis*-re cserélt *licet* esetében egyetlen lehetőséget kifejező állítmány sincs. Ami a hasonló alakú szavak hatását illeti, a *videlicet* az öt felcserélt kötőszó közül egyetlen egy esetben található meg, ahol lecserélt *licet*-et két tagmondatral később követi.³⁷⁶

Egyetlen lehetséges magyarázatként a körmondaton belüli elhelyezkedés kínálkozik, mert bár a *quamvis*-re cseréltek közül egy rögtön a mondat második szava,³⁷⁷ a meghagyott *licetek*re igaznak látszik a megállapítás, hogy a kötőszó látszólag a mondat élére kívánkozik,³⁷⁸ amit a

³⁷¹ **F** 21 (g), 31 (t).

³⁷² **FP** 1 (g), **FP** 4 (q), **FP** 15 (g), **FP** 27 (q).

³⁷³ **F** 25 (c) „*Quod monasterium quamvis sit destructum, tamen muri adhuc stant in nonnullis locis, maxime capella sua, quam Saraceni nunc tenent pro sua muskea, et continue ibidem unam tenent lampadem, quamvis sit extra eorum habitationem in montibus inter vineas eorum.*” **P** kis szórendi változtatásokkal.

³⁷⁴ **FP** 24 (a) „*At angelus Domini apparuit in somnis Ioseph dicens [...] licet iam apparuisset [F verissime] matri, ut creditur, quamvis non sit scriptum.*”

³⁷⁵ **P** 4 (a) „*Secundum: quamvis locus montis Calvarie ubi nostra redemptio in ara crucis est celebrata, sit locus dignior locorum totius mundi, veruntamen Sanctum Domini Sepulchrum hanc obtinuit prerogativam et dignitatem, ut fideles undecunque venientes in Terram Sanctam dicunt sese venire ad Domini Sepulchrum. Et licet plures nationes habitent in templo Domini, ut dictum est, nulla tamen nationum habet quicquam auctoritatis circa Sacrum Domini Sepulchrum, nisi nos fratres minores, qui sepe numero ibidem super dictum sepulchrum missam celebramus cum devotione, prout decet.*” **F** kisebb változtatásokkal, melyek nem érintik a kötőszókat.

³⁷⁶ 15 (g).

³⁷⁷ **FP** 15 (g).

³⁷⁸ **FP** 4 (a) rögtön a második szó, **FP** 5 (b) második tagmondat, **FP** 5 (b) harmadik szó, **FP** 5 (c) második szó, **FP** 22 (l) utolsó tagmondat, **FP** 30 (g) második szó.

Pécsváradi által előzmény nélkül alkalmazott egyetlen *licet* elhelyezkedése is alátámaszt.³⁷⁹ Ezen túl annyit állapíthatunk meg, hogy az átdolgozás általánosságban a *licet* és a *quamvis* használatának a klasszikus normák felé közelítését és a *licet* háttérbe szorítását jelentette, vagyis hogy az átdolgozás e tekintetben következetes és alapos.

5.13 Az ágens kifejezése

A szintaktikai észrevételekre térve a fenti példákból is látható, hogy a passzív igék ágensének a kifejezése *a* + ablativusszal mindkét változatban kimutatható.³⁸⁰ Emellett azonban a középkori nyelvhasználatra jellemző *per* + accusativusra is találhatunk helyeket,³⁸¹ vagyis nem mutatható ki különbség a két szöveg szerzőjének preferenciája között, és lényeges eltérés sem regisztrálható a két kifejezésmód korra jellemző egymás mellett éléséhez képest.

5.14 Segédigék használata

Ugyan a *possum* + *inf.* mellett feltűnik a *valeo* + *inf.* is,³⁸² F írója azonban a szerkezetet túlságosan is elméleti lehetőségnek érezte („ha esetleg le akarnának menni”), ezért a félreértés elkerülése végett pontosabban fogalmazott: „*valeant descendere, prout de facto descenderunt*”. Ettől függetlenül Pécsváradi ismeri a *valet* ’érvényes, megállja a helyét’ személytelen jelentését is, még ha az alapja az F-ben ennek is a *valeo* + *inf.*³⁸³

A *habeo*nak – melynek a késő antikvitásban feltűnő különféle értelmű segédigei használata vezetett a neolatin nyelvekben is meg tapasztalható sokszínű továbbélésére³⁸⁴ – többféle használati módját is megfigyelhetjük, talán nem függetlenül az F-ben található szövegrétegek különféle anyanyelvű szerkesztőitől. Legáltalánosabb megoldás az infinitívussal álló deontikus jelentésű *habeo*.³⁸⁵ A deontikus tartalom és a *habeo* miatt itt emlitem meg, ám tipológiailag valójában

³⁷⁹P 34 (l) harmadik szó.

³⁸⁰Néhány példa az ágens, vagyis a passzív ige logikai alanyának klasszikus, *a(b)* + ablatívus használatával való kifejezésére: *Cum dominica persona ducitur a nobis, alii [P ex fratribus] preeunt a nobis. Dominus est baptisatus a Ioanne. P.*

³⁸¹*per* + accusatívussal kifejezett ágens: *Terra aliquando per Christianos a paganis est recuperata, et iterum per paganos a Christianis direpta.*

³⁸²P 24 (s) „*ut fratres continue, die ac nocte causa devotionis ... valeant ire in supradictam capellam.*”

³⁸³FP 7 (e) „*Nec valet [F dicere], sicut dicunt quidam, quod Beata Mater tunc adeo fuit afflicta, quod ... ire non potuisset.*”

³⁸⁴STOTZ: *Handbuch der lateinischen Sprache* IV, 325–326.

³⁸⁵P 26v (k) „*Quam magnam rationem habebunt in iudicio reddere ... principes, qui habent protegere oves fideles Christianos dominici ovilis a paganis.*” F „*O iudex eterne, Christe, quam magnam rationem habebunt in iudicio reddere principes et reges Christiane fidei dediti, qui habent protegere fideles in Christum credentes a paganitate!*”

a funkcióiégekhez tartozik a már **F**-ben is meglévő, és Pécsváradi által is meghagyott *necesse habent* + infinitivus szerkezet, mely ugyanígy 'szükséges/kénytelenek' jelentést fejez ki.³⁸⁶

De – ha helyesen értelmezzük a szöveget, márpedig itt a misemondás lehetőségéről, nem pedig kötelességéről van szó – megfigyelhető a *possum*nak megfelelő, lehetőséget kifejező, a magyarországi latinságon belül is gazdagon adatolt jelentése is,³⁸⁷ feltéve, hogy nem a *solent* helyett áll.³⁸⁸ Ez a lehetőség azonban kevésbé valószínű, minthogy az a *Compendiosa descriptio* szövegében többször is előfordul, nem beszélhetünk tehát olyan hiányról, amelyet a *habeo*nak lenne feladata pótolni.

Ugyan a szövegben csak praesens imperfectumi alakjaiban olvasható *solet* előfordulásainak egy része a *sic*ttal együtt rögzült szerkezetnek tekinthető,³⁸⁹ ám ezen az öt előforduláson kívül találhatunk három olyan esetet is, ahol ettől eltérő környezetben is felbukkan, vagyis produktív-nak tekinthető.³⁹⁰

Deontikus segédige a *debet*, melyet kizárólag egyszer, **F**-ben a Szentföld visszafoglalásáról szólva találhatunk csak meg. A változtatás eredménye, hogy **P**-ben eltűnik a *deberent* igealak. Ennek az okát viszont nem abban látom, mintha Pécsváradi el akarta volna kerülni az ige használatát. Éppen ellenkezőleg, a szövegrész aktualitásából kifolyólag ez a leginkább Pécsváradi saját szavainak tekinthető részek egyike, és itt érhetőek legjobban tetten Pécsváradi esztétikai inten-

³⁸⁶**F** 16 (t) „*Et est fons copiose emanans, habet modo aquam optimam ad potandum, quo peregrini necesse habent diverti, quando de Iordane revertuntur ad Hierusalem ob aque potum.*” **P** „*Et est nunc aqua optima ad potum emanansque copiose, quo peregrini necesse habent suum iter declinare ob aquae potum, quando revertuntur a Iordane.*”

³⁸⁷*MKLSz* IV (1993) s.v. habeo, azon belül: II 2.

³⁸⁸**P** 22r (l) „*Supra hunc locum dignissimum est quedam tabula lapidea de marmore albo quadrata, habens grossitiem tantummodo duorum digitorum, locata pre altari, super quod habent fratres quotidie missam celebrare non cum modica devotione.*” **F** „*Supra hunc locum sacratissimum est quidam lapis albus de marmore quadratus, habens grossiciem tantum duorum digitorum, locatus pro altare, super quem (sc. lapidem) habent fratres cottidie missam, non cum modica devotione celebratur.*” Joggal vethető fel a kérdés, hogy a helynek nem adja-e jobb értelmezését, ha a *habere* funkcióiéi szerepével is jól összeillő *habere missam* 'misézni' állandósult szókapcsolatot feltételezzük benne? Ennek szükségszerű következménye a *celebrare* ige kizárása lenne. Ha viszont megvizsgáljuk **F** szövegét, ennél szembetűnőbb hibával találkozunk: a *celebratur* ígéhez ugyanis nehezen találhatunk ígét, a szóba jöhető *lapis albus de marmore quadratus* ugyanis meglehetősen távol áll az állítmánytól. A megoldás véleményem szerint a következő: minthogy **F** alapja egy kézirat volt, a szedők a *-tur* és a *-re* morféimák hasonló rövidítéseit tévesztették össze. Ebben az esetben **P** szövege a helyes és így fenntartható a *habent* lehetőséget kifejező értelme.

³⁸⁹**P** 13 (t) „*est nunc erecta quasi una columna secundum ritum paganorum, sicut solet fieri extra civitates vel oppida Christianorum.*” **FP** 18 (h) „*in valle prefata videres ex utraque parte lateris cellulas nonnullas annexas rupibus, sicut solent innectere hirundines nidos suos parietibus.*” **FP** 26 (g) „*in plateis (sc. Kayri) quotidie tanta est multitudo hominum [F est], sicut solet fieri in nundinis.*” **P** 35 (p) „*cepit Mater Beata beatum filium per manus, sicut solent facere matres suis filiis.*” **P** 35 (p) „*Dominus [...] libenter accepit a matre (sc. amphoram) et [F et helyett: portavit ac] bibit de ea, sicut solent pueri facere.*”

³⁹⁰**FP** 23 (p) (*Pannus Christi*) „*similis [...] ipsi 'darotz', quem pannum sclavi solent deferre.*” **P** 25 (d) „*Solent enim quidam predicare, [...] quod Adam plasmatus est, ubi est civitas Damascus.*” **FP** 35 (p) „*Que capella erat precise sub choro, ubi solet stare ebdomodarius.*”

ciói, mivel a szövegrészt viszonylag alaposan átfogalmazta, láthatóan keresve a módját annak, hogy még hatásosabban fejezze ki magát.

A *licet* segédige mindössze egyszer fordul elő, akkor viszont mindkét változatban megtalálható.³⁹¹

5.15 Igeidő-használat

A legtöbb bizonytalanság a futurum imperfectum használatában tapasztalható. Noha természetesen a jövő időt kifejező szerepe megmaradt,³⁹² több más esetben is előfordul. Itt következetesnek csak a rendszeres, szokásos, menetrendszerű események kifejezésére szolgáló használatát különíthetnénk el,³⁹³ minthogy azonban ilyen sajátos használatot nem különböztet meg a szintaxis, pusztán annyit látunk indokoltnak megállapítani, hogy a *Compendiosa descriptio*-ban a jelen idejű alakok helyett áll. Ez az időbeli vonatkoztatást és modalitást egyaránt nélkülöző használat azonban a kései latintól kezdve adatolt.³⁹⁴

Bár vannak helyek, ahol a jelenség már **F**-ben is megtalálható,³⁹⁵ több ízben kifejezetten Pécsvárad cseréli a praesens imperfectumot futurumra.³⁹⁶ A jelenség szintaktikai, nem pedig mor-

³⁹¹FP 20 (x) „*vidit (sc. Virgo Maria) mirabilia opera Dei et quedam [F archana] non tantum mentali, verum etiam corporali visu, que non licet homini loqui.*”

³⁹²FP 17 (v) „*Aqua eius (sc. Iordani) ... dum recipitur in vase vitreo vel alio, post aliquos dies incipiet fetere. Non tamen est curandum, quia paucis diebus fetor simul cum conturbatione recedet, et remanebit aqua pulchra, lucida et boni saporis.*”

³⁹³FP 30 (h) „*Et in festo nativitatis eius (sc. Iohannis Baptiste) nos fratres minores illuc de Hierusalem ibimus.*”; FP 12 (q) „*Nos autem fratres minores ... a media nocte missas dicere super sepulchrum Virginis Marie incipientes, usque ad ortum solis perficiemus ultima missa sollenniter decantata. [...] simul cum ceteris nationibus inde recedemus.*”; FP 16 (p) „*Et ad diem obitus eius (sc. S. Lazari) ... fratres nostri de monte Syon ibunt illuc ad Bethaniam, et missam cantant supra sepulchrum eius. [...] Ibunt etiam illuc fratres alii temporibus, dum alia sacra visitant.*”

³⁹⁴STÖTZ: *Handbuch der lateinischen Sprache* IV, 321–322. Cf. PINKSTER, Harm: *The Oxford Latin Syntax. Volume I: The Simple Clause*. Oxford (Oxford University Press) 2015, 426.

³⁹⁵FP 34 (m) „*quandocunque aliquis paganus [...] vellet ascendere, [...] cadit in terram ac subitanea expirabit morte [F morte expirabit].*” FP 35 (o) „*quando quis eam (sc. lapidem) movet, movetur, sed casum non dabit*” FP 33 (i) „*Extra murum etiam inveniemus cellulas plurimas dirutas.*” FP 22 (n) „*Prius accedimus processionaliter cum Miserere mei, Deus ad dictum altare, et osculato sacro loco circuncisionis, veniemus ad locum, ubi magi [...] obtulerunt Domino munera, de quibus statim sequitur.*” P a1 (e) „*quemlibet locum ad quintuplicem partitus sum divisionem, in qua habebit locus unusquisque sue commendationis descriptionem.*” F a1 (e) „*specialiora [...] habebunt commendationis alicuius descriptionem.*” Az utóbbi két példa inkább a jövő idő szabályszerű alkalmazásához tartozik, mely az olvasás során később előforduló szövegrészekre vonatkozik, csakúgy, ahogy a számtalanszor előforduló *ut infra patebit/patebit infra* rögzült szerkezet is. A szintén többször is előforduló *statim sequitur* szerkezet azért nem lehet ellenpélda, mert a jövőre megfelelő határozószóval bevett eljárás jelen idejű alakokkal hivatkozni. Más példa: P 20 (x) „*prope est hic locus [...] ubi Domina nostra obdormivit [...] de qua re plura statim videbis.*”

³⁹⁶P 10 (a) „*prout legemus in Legenda Nativitatis Beate Marie Virginis F-ben ugyanez praesens imperfectum passiviben áll: „legitur in Legenda”. Az átdolgozás fő célja itt a T/1 használatára irányult, ez viszont a futurum imperfectumnak megfelelő paradigma alkalmazását hívta elő.*

fológiai természetére világít rá, hogy az átdolgozás során 3-4. coniugatiós igék mellett hasonló sorsa jutnak az 1-2. coniugatióba tartozók is.³⁹⁷

Ezt azért nagyon fontos leszögezni, mert az *eo* esetében megfigyelhető a praesens imperfectumi alakok teljes hiánya,³⁹⁸ ennél az igénél tehát a jelen idejű alakokat az ige klasszikus normáknak megfelelő, az 1-2. coniugatióknak megfelelő *-b*-vel képzett alakjai pótolják.³⁹⁹

Az összetételek esetében viszont az *eo* szabályos praesens imperfectumi alakjai megmaradtak,⁴⁰⁰ vagy egyenesen Pécsváradi cserélte ezekre a szavakra a szinonim igéket,⁴⁰¹ noha ezeknél a 3-4. coniugatióknak megfelelő *-iet*, *-iemus*, *-ietis* ragok középkori sajátságának számító megjelenését várnánk. Ez a jelenség azonban kizárólag egy bibliai idézetre, a Mt 2,6-ban szereplő *exiet* alakra korlátozódik.⁴⁰²

A *possum* futurumi alakjai első látásra a teljes zavarról árulkodnak, alaposabban megvizsgálva őket azonban felfedezhető az ebben lévő rendszer.

Egyrészt a futurum perfectumra a *Compendiosa descriptio* mindkét változatában csak elvétve találhatunk példát,⁴⁰³ ezek ráadásul vagy idézetekben szerepelnek, vagy valószínű, hogy idézetek, mindenesetre szabályszerűen előidjúséget fejeznek ki az utánuk következő, szintén jövőre vonatkozó futurum imperfectumhoz képest.

³⁹⁷**F** „*intrat ad Mare Mortuum, ex quo iterum exit, et intrat in terram nec magis apparet.*” **P** 17 (v) „*intrat (sc. Iordanis) ad Mare Mortuum, ex quo iterum exit, et intrat viscera terre, nec ulterius apparebit.*”

³⁹⁸Bár participium imperfectuma két esetben előfordul, ám mindkétszer ugyanabban az evangéliumi idézetben: **FP** 20 (x) „*Euntes in mundum universum predicat evangelium.*” Mk 16,15.

³⁹⁹Előfordulások: **FP** a1 (a) „*hii ibunt [F ibunt hii] in supplicium eternum.*” Ebben az esetben, mivel az utolsó ítéletre vonatkozik, nem beszélhetünk szuppletív funkcióról, egy szabályos jövő idejű alakról van szó; a következőkre ez nem vonatkozik. **FP** 12 (p) „*nos fratres minores sepe ibimus illac [F illuc] pro missis celebrandis.*” **P** 16 (m) „*nos fratres minores [...] de loco cenaculi ibimus illuc, ac [...] unus fratrum [...] decantat evangelium.*” **P** 16 (p) „*fratres nostri de monte Syon ibunt illuc ad Bethaniam.*” *ibid.* „*nos fratres in die palmarum illuc precise ibimus*” **P** 16 (p) „*fratres nostri de monte Syon ibunt illuc...Ibunt etiam illuc fratres aliis temporibus.*”

⁴⁰⁰**FP** 11 (d) „*Fratres enim [...] transeunt iuxta hanc ecclesiam.*” **F** 33 (f) „*At pater guardianus dixit, quod transimus peregrinatum ad Nazareth et ad Montem Thabor.*” **FP** 11 (e) „*modo aqua de petra exit tam exigua, quod concavitatem predictam [F dictam] posset nulla ratione adimplere [F implere].*” További esetekben szerepel a *pretereunt*, *preeunt*, *adeunt*, *pereunt*

⁴⁰¹**P** 32 (y) „*dum peregrini sic exeunt de navi et tangunt pedibus terram, mox plenariam indulgentiam consequuntur.*” **F** „*dum peregrini descendunt de navi et tangunt terram pedibus...*”

⁴⁰²Stotz: *Handbuch der lateinischen Sprache* IV,217. A futurum imperfectum képzésének ezen módja a Vetus Latina hatására vezethető vissza.

⁴⁰³**FP** 14 (a) „*Porta hec clausa erit et non aperietur.*” Ez 44,2. **P** 24 (b) „*Per hanc viam ite, et cum opus fuerit, iterum veniam ad vos, ite secure!*” Bár forrását nem találtam, nem zárható ki, hogy idézet. **FP** 29 (e) „*Si Iordanem transieris, salva eris.*” Ez az Egyiptomi Mária-legendából van. Jövőre vonatkozó feltételes mellékmondat: **FP** 27 (q) „*Et si aliqui invenerint (sc. monasterium), et noluerint ibidem perseverare, alias invenire nunquam poterunt.*”

Ami viszont a futurum imperfectumi alakok további előfordulásait illeti, néhol következményes mellékmondatokban találkozunk velük,⁴⁰⁴ néhol következmény kifejezésére, de következményes utalószó és kötőszó nélkül,⁴⁰⁵ máshol pusztán a lehetőség kifejezésére szolgálnak, ahol praesens imperfectum indicativi is elég lenne,⁴⁰⁶ sőt ahol **F**-ben még ez is áll.⁴⁰⁷

Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy praeteritum perfectumi alakjai mind indicativusban, mind coniunctivusban megtalálhatók, ahogy a praesens imperfectum coniunctivi használata is adatolható. Teljes egészében hiányzik viszont coniunctivus praesens perfectum. Meg kell vizsgálnunk tehát, hogy a klasszikus futurum imperfectumi alakok egy része nem a praesens perfectum coniunctivit pótolja-e.⁴⁰⁸

Ez a lehetőség egy eset kivételével⁴⁰⁹ azonban kizárható, mert az olyan esetekben, ahol következményes mellékmondatokkal állunk szemben,⁴¹⁰ praesens perfectum feltételezése a futurum imperfectumi alakok helyett a consecutio temporum megsértéséhez vezetne.

A fenti példákából az látható, hogy a *possum* futurum imperfectumi alakjai általában a praesens imperfectum indicativusi és coniunctivusi alakjait pótolják, amit megerősít az a statisztikai tény, hogy e két jelen idejű paradigma és a futurum imperfectum alakjai bizonyos személyekben – ilyen a többes szám első és harmadik személy – szinte kiegészítő eloszlásban vannak. Az előfordulások száma **P** esetében:

⁴⁰⁴**FP** 26 (g) „*in plateis quotidie tanta est multitudo hominum [F multitudo hominum est], sicut solet fieri in nundinis ita, quod homines difficulter pre tumultu poterunt incedere.*” **P** 28 (a) „*tres sunt principales Indie [...] distantes per tam longum spacium, ut novem mensibus poterunt de India venire in Hierusalem.*”

⁴⁰⁵**FP** 33 (i) „*descensus [...] est satis difficilis, nec poterunt illuc animalia onerata ascendere.*” **P** 17 (d) „*ob eius (sc. Maris Mortui) spissitudinem et viscositatem pisces in eo habitare non poterunt*”

⁴⁰⁶**P** 32 (t) „*Et fratres habent unam domum inter ceteras domus in illa curia eis assignatam, ubi missam poterunt dicere secrete.*” **F**-ben még a jövőre vonatkozó szükség kifejezésével: „*fratres autem habent unam domum inter ceteras domos in illa curia sibi assignatam, ubi etiam poterunt missam dicere, si opus erit.*” Érdemes elkülöníteni itt a lehetőség vagy lehetetlenség azon eseteit, ahol a *tamen* az az elmondottakkal szembeállítva jelenik meg: **P** 34 (m) „*Non tamen [...] poterit quisquam illuc [F illac ascendere] in montem [P ascendere].*” **FP** 35 (o) „*bene tamen poterit (sc. columna) videri eo, quod ex una parte extra preeminet de muro.*”

⁴⁰⁷**F** 31 (n) „*iuxta Sacre Scripture limites poterimus conicij, quod fuerit cipressus*” **P** 31 (n) „*Iuxta limites Sacre Scripture potest opinari, quod fuerit cipressus (sc. lignum Crucis)*” A *poterimus opinari* szókapcsolat máshol megmaradt **P**-ben is: **FP** 33 (i) „*Et ut poterimus opinari, ibi habitabant tantum fideles [P Christiani] devoti.*”

⁴⁰⁸Ezt a *potuerimus* és *poterimus* alakok közti hasonlóság magyarázná és nem lenne példa nélküli a középkori latinságban: Storz: *Handbuch der lateinischen Sprache* IV, 202.

⁴⁰⁹**P** „*Qui (Fruentius et Edisius) tanquam Christiani, si quos poterunt [F: poterant] invenire Christianos de partibus fidelium advenientes, concedebant eis licentiam liberam [F liberam licentiam] ecclesias erigendi.*” A szöveg itt értelmes, ha Pécsváradi változtatása mögött a múltra vonatkozó potentialitást kifejező praesens perfectumi alakot feltételezünk, ám megállja a helyét az **F**-ben álló praeteritum perfectumi alak is.

⁴¹⁰Lásd fentebb.

szám/személy	praes. imperf. ind.	praes. imperf. coni.	fut. imperf.
S/1	0	0	0
S/2	3	0	0
S/3	23	3	3
P/1	0	0	3
P/2	0	0	0
P/3	1	0	11

Szépen összeillik ez az átalakításnak azzal a tendenciájával, hogy az **F**-ben meglévő *possit* alakokat Pécsváradi lehetőség szerint *possetre* cseréli,⁴¹¹ vagy kihagyja,⁴¹² vagyis a *possit* előbbi alak háttérbe szorításának célja az átalakítás tüzetesebb vizsgálatával nyilvánvalóvá válik. A **P**-ben megmaradt három, minden esetben célhatározói mellékmondatot jelentő esetről pedig elmondható, hogy a *ne possit* szerkezete miatt a *possit* kötött funkciót tölt be bennük.⁴¹³

5.16 Szóválasztási tendenciák: stilisztikai változtatás?

A szinonimák közti választás vizsgálatára az egyik legjobb lehetőség, ha megvizsgáljuk Pécsváradi a *sive* kötőszó segítségével milyen szavakkal pontosítja-értelmezi az alapszöveget. Nem szabad előítéletesnek lenni: itt nem csak a magyarországi latinság számára ismeretlen szavakat magyaráz meg vagy világít meg általánosabb jelentésű, de ismertebb kifejezésekkel. Néha éppen fordítva, a bonyolultabb, de a szülőföldjén és saját szerzetestársai közt egyértelműbb megfogalmazást állítja a készen kapott mellé.⁴¹⁴

⁴¹¹**F** „*ceperunt ire versus Iordanem, ne possit aliquis videre, quam viam sibi elegissent.*” **P** 24 (b) „*ceperunt ire versus Iordanem ad Orientem, ne aliquis posset eos videre, quam viam sibi elegissent ad Egiptum.*” **FP** 29 (f) „*Zozimas [...] cepit sollicitus inquirere, si que posset [F possit] invenire loca sanctorum patrum.*” A *si que ... loca sanctorum patrum*-hoz hasonló szerkesztést figyelhetünk meg a **FP** 28 (x) „*si quos poterunt invenire Christianos* esetében is.

⁴¹²**F** 35 (n) „*Christus [...] natus est [...] tempore veris, ut vere possit dicere....*” **FP** 29 (e) „*tribus vicibus passa est (sc. Maria Egyptiaca) repulsam repulsam nullo vidente nec metipsa, a quo impediretur [F ne possit intrare].*” Érdemes megjegyezni, hogy a két utóbbi idézet közti szövegpárhuzam mindenképp azt feltételezi, hogy az egyik a másik alapján készült: vagy egy passióelmélkedésből lett átvéve az utóbbi, vagy az előbbi alapján bővítette **F** szerkesztője jelenetté a tömör leírást. Mi az előbbit gondoljuk valószínűbbnek.

⁴¹³**FP** 4 (r) „*Tecta est autem pars superior [P dicte fovee] laminis cupreis, ne [P quicquam] de petra [P illa] tolli possit.*” **FP** 8 (o) „*In quem locum Dominus [...] inclusus est, ne possit evadere.*” **FP** 9 (p) „*Educ cito, ne possit evadere manus nostras!*”

⁴¹⁴A nagyszombati tűzszentelésről szólva a *silex* 'kova' szóval szűkíti le a 'kemény kő jelentését': **F** 6 (c) *duro lapide [P sive silice]*. A Kairóban található számos baromfíról írva – a részlet egyébként átvétel Breydenbachtól – viszont a magyarországi latinságban bevett *pullus* 'jérce' szót kiegészíti a *polaster*, *-tri* szinonimával, mely ezen kívül kizárólag újkori anyagból adatható, és ott is inkább *pul(l)astris*, *-is*, harmadik deklinációs szóként.

A Pécsváradi által törölt szavak is érdekes tanulságokkal szolgálnak. Így esett ki a **P** szókincséből az **F**-ben még jelenlévő *aditus* 'bejárat/hozzáférés',⁴¹⁵ a *defluere* 'lefolyik',⁴¹⁶ vagy a már említett *fumositus* 'füst', *insurgit* '(kút)víz) jön, származik, szivárog/folyik'.⁴¹⁷ A csak **F**-ben használt, ilyen frázisban egyébiránt a magyarországi latinságban is gyakori⁴¹⁸ *firmamentum*ot *testimonium*ra és *veritatem*re cseréli az *in huius rei/dicti...* kifejezésben.⁴¹⁹

A szinonimák törlése néhol azt a benyomást kelti, hogy Pécsváradi azért igyekezett a két kifejezés használatát elkülöníteni, mert – nem függetlenül saját, a magyarországi viszonyok között felszedett szókincsétől – maga is különbséget látott a fogalmak között. Ilyen megfontolás feltételezhető a *lucerna* 'fáklya',⁴²⁰ a *panniculus* 'pelenka'⁴²² megkülönböztetett használata mögött.

Néha a szakszó helyett pusztán a képszerűbb, irodalmibb kifejezést használja, mint például *religionis professione* helyett *colligatione* köti a Szentföldre indulni vágyó zarándokokat, ami különben ebben a jelentésben a magyarországi latinságban hapax.⁴²³

A 'szóban gyaláz' jelentésű *vituperat*ot viszont a *Grande miraculum* fejezetben inkább a magyarországi latinságban 'meggyaláz' értelemben bevettebb *deturpat* szóra cseréli.⁴²⁴ Máshol viszont a magyarországi latinságban⁴²⁵ szintén ismert *fascia* 'pólya' helyett azért választja a *bistus*

⁴¹⁵ **F** 4 (a) „*quod accessus sive aditus illuc ad palpandum et deosculandum hominibus patet nullo modo.*”

⁴¹⁶ **F** 11 (e) „*aqua fontis Siloe defluebat sive intrabat*” **P** „*descendebat.*”

⁴¹⁷ **FP** 26 (h) „*aqua in civitate de puteis [P ascendit, F insurgit] insipida.*” **P** ugyanakkor használja az *insurgit*ot, csak a pára keletkezésére: **FP** 17 (d) „*vapor de eo (sc. Mare Mortuo) insurgit fetidus et nebulosus.*”

⁴¹⁸ **MKLSz** IV (1993) s.v. *firmamentum* 2b.

⁴¹⁹ **FP** 30 (g).

⁴²⁰ Míg **F** a 6 (c) és 5 (c)-ben a *candelast* kétszer is kiegészíti a *lucernas* szinonimával, Pécsváradi csak a *candelast* hagyja a hívek kezén, mintha különbséget tenne a Szent Síról kijövő két pap *lucernái* és a nép *candelái* között. Bár a magyarországi latinságban⁴²¹ 'olajlámpa, mécses' jelentésben használták, valószínűbb, hogy 'fáklya' értelemben is használták, hiszen Pécsváradinál a *fax* hiányzik; jelentése lehet esetleg még 'szövétnék'.

⁴²² A *panniculust* a ragusai ereklye esetében törli, míg a Rogel forrásnál (10v (r)) meghagyja, véleményem szerint azért, hogy az előbbi megkülönböztesse a *pannustól* 'posztó', aminek a ragusai ereklyét véli, holott az utóbbit bizonyosan pelenkának tekintették. A *panniculus* ilyen jelentése a magyarországi latinságban egyedül Hadnagy Bálint egy romlott szöveghelye alapján valószínűsíthető, melyet Szovák Kornél *panniculum*ra javít, cf. **MKLSz** Suppl. I (2013) s.v. *anniculum* (106. p): „*Filius parvulus ... facietenus in scapham aque ... cecidit, solis pedibus cum anniculo extra aquam remanente.*” cf. SARBAK GÁBOR: *Miracula Sancti Pauli primi heremite. Hadnagy Bálint pálos rendi kézikönyve.* (Agatha 13.) Debrecen (Kossuth Egyetemi Kiadó) 2003, 102.

⁴²³ **FP** ai (d) Elemzésünkben a *hapax* szót kizárólag a magyarországi középkori latinság szókincsére vonatkoztatva használjuk, vagyis a minősítést akár a klasszikus atinságban adatolt szavak is megkaphatják. Értelmezési körét ugyanakkor kibővítjük a jelentésbeli hapaxokkal is: vagyis azokkal az esetekkel, amikor magyarországi latinságban már bizonyosan meglévő alak korábban nem adatolt jelentéssel bővül.

⁴²⁴ **FP** 37 (r).

⁴²⁵ **MKLSz** IV (1993) s.v. *fascia*; az első előfordulás Temesvári karácsonyi prédikációjából van: *Pom. sanc. hiem.* 17 (I).

'finom szövet' szót, hogy az jobban illeszkedjék a Jézus születésének szegényes körülményeit a királyi pompával szembeállító szövegrész képei közé.⁴²⁶

Felesleges azonban mindenhol stilisztikai különbséget keresni, ahol más magyarázat is adódhat: az **F** változat írója látszólag a *supremus* melléknév kedvelője: a *summus*, *summitas*, de még a *summa* esetében is *supremus*, *supremitas* és *suprema* alakokat szerepeltet - az utóbbi esetben természetesen teljesen értelmetlenül. Pécsváradi viszont gondosan, egytől egyig kijavítja ezeket a melléfogásokat, az egyetlen *suprema cum devotione*⁴²⁷ kivételével. Ez azonban **F** és **P** közös ősenek helyesírási jellegzetességére vezethető vissza: a két nyilvánvalóan epentetikus *p*-vel írt alakok (*sumpma*, *sumpremitas*, *sumpmus*) nazális rövidítésének (*sūpma*, *sūpmitas*) félreolvasásából vagy félreolvasásából, téves feloldásából származhatott a hiba. Ez alapján arra következtethetünk, hogy az **F** egy kézirat első nyomtatott kiadása, nem pedig egy nyomtatvány átdolgozása. Az egyetlen megmaradt eset származhatott akár az eredeti kézirat anyag, akár **F** szövegéből is. Hogy **P** elkészítésekor mindkettőnek kéznél kellett lennie, arra a filológiai elemzésnél térünk ki.

5.17 Határozószók a mérlegen: *-tenus* és *-im*

Az ablativusszal álló *tenus* postpositio, mely a középkori latinban, így a magyarországi latinságban is számos, általában a vele egybeírt főnévvel alkotott adverbialis kifejezést eredményezett⁴²⁸ a szövegben – a *quatenus* kötőszót leszámítva – kizárólag a *solotenus* 'földig' kifejezésben bukkan fel. Igen gyakoriak viszont a *-(t)im* képzős adverbiumok, melyek közül nem egy hapax a magyar anyagban: *alternatim*, *annuatim*, *furtim*, *gradatim*, *guttatim*.⁴²⁹

5.18 Igekötők megszorodása

Közismert jelenség a középkori latinban, hogy az igék jelentése meggyengül, pregnánsabbá tételükhöz pedig mind többször igekötőkkel látják el őket a szerzők, néha nem is eggyel. Össze-

⁴²⁶Összefoglalva a **P** 22 (m) pontban felsorakoztatott ellentéteket: *aula regalis – diversorium sive stabulum*, *cuna aurea – presepium*, *molle lectisternium – fenum durum*, *cussinus – lapis*, *subtilis fascia/bistus – panni veteres*, *calida domus – tempus frigidum*. Pécsváradi jó stilisztikai érzékére jellemző, hogy itt kihagyja az **F**-ben még meglévő folytatást: *pro domo munda stabulum stercoribus animalium plenum*.

⁴²⁷**P** 6 (c).

⁴²⁸Néhány példa: *animotenus*, *capitetenus*, *cordetenus*, *dietenus*, *dorsotenus*, *facietenus*, *fidetenus*, *litteratenus*, *mediotenus*, *oretenus*.

⁴²⁹Csak Galeottónál, cf. *MKLSz* IV (1993) és *Suppl.* I (2013) s.v. *guttatim*, *partim*, *paulatim*, *seriatim*, *statim*.

hasonlítva egymással **F** és **P** szövegét, szinte ugyanezt az évszázadok alatt lezajlott szókincsbővítést láthatjuk végbemenni az apparátus és a főszöveg között.

Így lesz a *relinquens*ből *derelinquens*,⁴³⁰ *similiter*ből *consimiliter*,⁴³¹ de igekötőkkel bővíhetnek a már amúgy is igekötős igék. Annak ellenére, hogy mivel a jelenség az egész középkori latinra jellemző, így a vendégszövegekkel együtt átvett és változatlanul hagyott alakokkal (*abrenuncio* és *recognosco*,⁴³² *adinvenio*,⁴³³ *recondo*; *resuscito*, *resurgo*, *reedifico*) nem számolhatunk, a tendencia itt is világosan látszik: vagy mindkét változatban találkozunk az ilyen szavakkal (*preemineo* [csak ige],⁴³⁴ *superemineo*⁴³⁵ [csak igenév]), vagy Pécsváradi az, aki újabb igekötővel toldja meg a szavakat *commendans*ből *recommendant*,⁴³⁶ *impleō*ből *adimpleōt*⁴³⁷ képezve. A *Compendiosa descriptio* két változata közül csak Pécsváradinál szerepel a *recolligo*, *replico*⁴³⁸ és a *circumcircaligo*.⁴³⁹

Azonban a ferences atya nem minden változtatása bizonyult szerencsésnek. Pécsváradi az **F**-ben szereplő *habitata* alakot a magyarországi nyelvhasználatnak megfelelően *in-* igekötővel egészíti ki, így jön létre az *inhabitata* alak.⁴⁴⁰ A magyarországi középkori latinság szótárában az *inhabito* 'lakik, él' jelentésben megtalálható ugyan,⁴⁴¹ ám eddig nem volt adat participiumi használatára, melynek ez az első előfordulása. A szóválasztást csak annyiban kifogásolhatjuk, hogy a participium így már az *in-* fosztóképzővel létrehozott 'lakatlan' melléknévvel, vagyis az antonimájával homonim. Pécsváradi ezt a származékot is ismerte, hiszen az *inhabitabilis* 'lakhatatlan'⁴⁴² előfordul a sivatag leírására.

⁴³⁰FP 38 (r).

⁴³¹FP 26 (g). A *consimiliter* már **F**-ben is számos helyen felbukkan.

⁴³²Szent Pelágia-legenda.

⁴³³Szent Jeromos-csoda.

⁴³⁴FP 35 (o) „*columna [...] ex una parte extra preeminat de muro*” Látható, hogy még a *preeminet* igét sem találván elég kifejezőnek, már **F** szerkesztője megtoldotta az *extra* határozószóval is: *ex una parte extra preeminet de muro*.

⁴³⁵FP 5 (b).

⁴³⁶FP 25 (c).

⁴³⁷FP 11 (e) „*Modo aqua de petra exit tam exigua, quod concavitatem predictam posset nulla ratione [F implere, P adimplere]*. Az *adimplere* ugyanakkor megvan **F**-ben 'beteljesedik' és 'betölt' értelemben: FP 24 (a) „*Mater pia ... putavit gladium Simeonis esse adimpletum*” (cf. Lk 2,35), valamint: FP 28 (a) „*desiderium [...] adimplere*”.

⁴³⁸Jézus posztócskája-pelenkájáról szólva **F**-et bizonyára pontosítani akarta: az nem csak leszáll, de össze is hajtogatja magát. **F** 23 (q) „*submittit se in locum suum pristinum et subintrat*.” **P** „*se submittit, et in statum suum pristinum se recolligit sive replicat*”

⁴³⁹P 10 (a) „*et imago ipsius Sancte Anne in puerperio iacentis cum imagine infantule Beate Marie Virginis circuncircaligata*.”

⁴⁴⁰FP 33 (i).

⁴⁴¹MKLSz V (1999) s.v. *inhabito*.

⁴⁴²FP 16 (r).

Az igekötős igék közül, ha nem is a saját alkotások közé kell számítani, mégis neki köszönhetjük az *apprecio* 'megvarr, összevarr' igét is, mely a *pecia* 'szövetdarab, folt' és az *ad* igekötő összetételével alkotott ige. Ez utóbbi példa, egy korábbi tévedésem mutatja, milyen alapos vizsgálat tárgyává tenni a szöveget, mielőtt javításokat eszközölnénk rajta. A kérdéses helyen⁴⁴³ ugyanis az apokrif történet szerint a jeruzsálemi templomhoz tartozó lányneveldébe adott Szűz Máriának és társnőinek a templomi szövetneműk szabása-varrása a feladata;⁴⁴⁴ mind a felsorolás, mind a neki sorsszerűen jutó értékes ruhák a javítás mellett szólnának (*apprecianda* 'értékes'), ahogy kiadásom korábbi változatában én is eljártam,⁴⁴⁵ ám mindkét változat a helyes és a Du Cange⁴⁴⁶ alapján igazolható *apprecio* ige pártján áll, joggal. A ritkább magyarországi latinságban hapax továbbá a *retropono*.⁴⁴⁷

5.19 Funkcióigék

Pleonasztikus szerkezetek nem csak a praepositiók és adverbiumok kombinálásából jönnek létre, de funkcióigékkel is. A *dare*,⁴⁴⁸ *habere*⁴⁴⁹ és *facere*⁴⁵⁰ ilyen használatára, ha az nem is tekinthető túl gyakorinak, több példa is szolgál; a *facere* azonos használata egyébként a formuláris anyagban is megfigyelhető.⁴⁵¹

A célhatározói értelmű, a klasszikus használatnak megfelelően mozgást jelentő igék (*transire*, *venire*, *advenire*, *properare*) mellett előforduló supinum kimutatható ugyan, mivel azonban

⁴⁴³ „*Varia opera, artes et vestes templi apprecianda fuerunt virginibus oblata, que omnia per sortem inter virgines fuerunt distributa. Beate autem Virgini occurrerant semper purpura.*” P 10 (c).

⁴⁴⁴Ps. MATTH. 8,5 (TISCHENDORF, Constantin (ed.): *Evangelia apocrypha*. Editio altera. Lipsiae (Hermann Mendelsohn) 1876, 70.

⁴⁴⁵Így fordítja Holl is „Különféle dolgokat, kincseket és templomi ruhákat kellett vásárolni.” HOLL: *PÉCSVÁRADI GÁBOR* 96, és így hozza az *MKLSz* Suppl. I (2013) s.v. *apprecio*.

⁴⁴⁶DU CANGE: *Glossarium* I 327. col.: *appetiatus* 'resartus'.

⁴⁴⁷FP a1 (a) „*omni retroposita ambiguitate*”.

⁴⁴⁸Casum dare = cadere: FP 35 (o) „*Ista columna ... est in medio fracta ... et ista fractura aliquantulum est declinata et stat indirecte..., sed casum non dabit.*”

⁴⁴⁹Habere + transitum = transire: FP 24 (s) „*Et dum fratres habent inde transitum...*”, valamint FP 21 (e) „*fideles ... dum inde transitum habent*”, habere + minoritatem = minorari: FP 13 (r) „*Lapis ille grandis ... non videtur habere minoritatem.*”

⁴⁵⁰Facere + increpationem = increpari: FP 33 (f) „*[...] timens, ne [...] si cum corpore caput sepultum fuisset, et maiorem increpationem de ea (sc. Herodia) faceret (sc. propheta)*”. Facere + peregrinatum = peregrinari: P 33 (h) „*nos fratres minores ... faciebamus peregrinatum ad Nazareth*” F „*transimus peregrinatum ad Nazareth*” (*Decem leprosi* cím alatt), vagyis a *peregrinatum* itt célhatározói értelmű supinum, ami egyébként P-ben is előfordul máshol, például 29 (b) „*qui veniunt Hierosolimam peregrinatum ad sanctum Domini sepulchrum*”, 31 (q) „*fideles ... illuc properant peregrinatum*”, 33 (h) „*ibimus peregrinatum ad Nazareth*”, 34 (m) „*aliquando etiam a longe peregrinatum illuc Christiani adveniunt.*”

⁴⁵¹„*Quibus ac omnibus, apud quos moram vel transitum feceris, te carius in Domino recommendo.*” MOLNÁR: *Die Formelbücher* nr. I, 132 (120v).

a felsorolt igékkel csak a *peregrinari* megfelelő alakja kombinálódik (a 450. jegyzetben látható az összes előfordulás), ezért nem mondható produktívnak.

A terjengős frázisok iránti vonzalomról árulkodik a Pécsváradnál kétszer is, egyszer az **F**-ben is található *nocuerunt* helyett alkalmazott és a magyarországi latinságban rendkívül gyakori *nil nocumenti inferre* fordulat, mely az **F**-ből az egyik esetben hiányzik,⁴⁵² a másik esetben a sokkal egyszerűbb *nocuerunt* alak áll;⁴⁵³ mind a *nocere*, mind a *nocumentum* szó csak itt fordul elő. Ez a tendencia az igékkel alkotott kifejezések körén túl a szinonimák megválasztása tekintetében is érvényes: a klasszikus *vi* Pécsváradnál *armata manu*⁴⁵⁴ lesz, a *desolatumból* *derelictum et desertum*.⁴⁵⁵

5.20 A skolasztikus latin

A skolasztikus hatás – a műnek az előbbieken már bemutatott utalásrendszerén túl – a skolasztikus latinnak is nevezett nyelvhasználat megjelenésében érhető tetten. Bár e nyelvhasználat a XII. század felére és a XIII. század első felére jellemző, hogy aztán az irodalmi nyelvet háttérbe szorító tendenciáinak mintegy ellenhatásaként a XIV. század humanista latinjának létrejöttét kényszerítse ki, az egyetemi oktatás révén a középkor végéig, sőt az újkor kezdetéig használatban maradt, ahogy azt Pécsvárad művében is láthatjuk.

Ez a középkori egyetemi oktatással kezdetét vevő és a latin szókincs túl nem becsülhető gyarapodását eredményező korszak – Streckert⁴⁵⁶ leszámítva – a középlatin bevezetők kötelező, ám kissé eltérő hangsúllyal tárgyalt pontja. Norberg a világ tudományos pontosságú megragadásának érdekében eszközölt nyelvi újításokat a latin életerejének bizonyítékaiként hozza fel,⁴⁵⁷ míg Bourgain – elismerve a szókincs egyedülálló bővülését – szegényes és monoton szintaxisát emeli ki.⁴⁵⁸

⁴⁵²P 33v (h) „*Is (sc. exercitus dux) videns nos nil nocumenti intulit...*”

⁴⁵³F 30 (i) „*non tamen nobis aliquid nocumenti intulerunt*” (*sc. Arabes*) F „*non tamen nobis aliquid nocuerunt.*”

⁴⁵⁴FP 3 (o).

⁴⁵⁵FP 27 (q).

⁴⁵⁶STRECKER, Karl: *Introduction to Medieval Latin*. English Translation and Revision by Robert B. PALMER. Berlin (Weidmannsche Verlagsbuchhandlung) 1957, 36. p. 21. jegyzet, ez a fordító Palmer kiegészítése. A továbbiakban STRECKER: *Introduction to Medieval Latin*.

⁴⁵⁷NORBERG, Dag: *Manuel pratique de latin médiéval* op. cit. 89–92.

⁴⁵⁸BOURGAIN, Pascale – HUBERT, Marie-Clotilde: *Le latin médiéval*. Par Pascale BOURGAIN avec la collaboration de Marie-Clotilde HUBERT. (L’atelier du médiéviste 10) Brepols (Turnhout) 2005, 61–62. A továbbiakban: BOURGAIN – HUBERT: *Le latin médiéval*.

A nagy számú neologizmus, melyek alatt leginkább elvont főnevek értendők, főként a *-tio*, *-alitas* és *-ista* képzők segítségével, szófajváltással (*quodlibet*) vagy szóösszetétellel és szófajváltással (*postilla*) jöttek létre. Arisztotelész hatására már használatban lévő szavak görög filozófiai szakkifejezések jelentéseit veszik fel, míg az arab tudományos irodalom recepciója arab szavak átvételében mutatkozik meg.⁴⁵⁹ Ami a kifogásolt monotóniát illeti, azt akár nyelvileg, a tudományos érvelésre jellemző – Bourgain-nél példákkal illusztrált – obligát tagoló kifejezések sorozatában, akár a megfelelő szövegrészek (*questio*, *responsio*, *solutio*, *obiectio*) elkülönítésére szolgáló, a kódexek margóin megjelenő rövidítésekben ragadjuk meg, a gondolatoknak a *formaliter loqui* Prokrasztész-ágyába törését jelenti.⁴⁶⁰

Skolasztikus hatásról tanúskodik az egész szerkezet: a *primum*, *secundum*, *tertium* és a *primo*, *secundo*, *tertio* „vázlatszintek” megkülönböztetése. Pécsváradinál mind az utóbbi, a fejezeteket felosztó öt pont alatti a tagoló elemek, mind az elvont szókincs (ide értve a skolasztikus szövegek frazeológiai megoldásait is), leginkább a néhány teológiai magyarázatnak szánt, ám összességében a tudálékosság benyomását keltő betoldásban tapinthatók ki.

Milyen szavakkal találkozhatunk e körből? A felvetés lehetséges vagy lehetetlen voltát az *absurdum*, *impossibile* jelzők, az *actu* ’ténylegesen’ és a *habitu* ’lélekben, virtuálisan, elméletileg’ szembeállításával;⁴⁶¹ a skolasztikus *naturaliter*, *locatus* és *proportionatus* szavak Arisztotelész fordításából, a Szentírásra alapozott érveléshez szükséges kifejezések: *iuxta limites Sacre Scripture*, a segédeszközül használt műcímek: (*glosa*) *interlinearis*, az idézés terjedelmi határát jelölő *inclusive* ’bezárólag’ vagy az ’egyaránt, egyformán’ jelentésű *indistincte*.⁴⁶² A *Prohemium accipere per* ’érteni alatta’ kifejezése ugyanúgy ennek az egyetemi közegből átszivárgott teológiai, grammatikai tudásnak az eredménye, mint a kifejezetten nyelvtani szakszókincs: a *hyperbolicus* ’túlzó’, *interpretatur* ’jelent/fordít’, a *nomen proprium* ’tulajdonnév’, *nomen commune sive [P et] appellativum* ’köznév’.

⁴⁵⁹NORBERG, Dag: *Manuel pratique de latin médiéval* op. cit. 90.

⁴⁶⁰BOURGAIN – HUBERT: *Le latin médiéval*. 62.

⁴⁶¹A szó kizárólag a lelki zárándoklatok végzésére vonatkozik FP 38 (r) „(ad) concolationem quoque peregrinorum actu vel habitu Terram ipsam Sanctam visitantium [...] Et qui actu haud videre quant, sed habitu tantum...”

⁴⁶²A szó ’összevissza’ értelemben is használatban volt és a Tábor-hegyi zárándoklat leírásánál F-ben minden bizonnyal ilyen értelemben volt jelen, Pécsváradinál azonban ezt a *stantes* participium kihagyásával ártértelemezte: F 33 (k) „ascensus et descensus est satis difficilis propter lapides magnos indistincte stantes” ’a fel- és lejutás igen nehéz az egyenetlenül álló nagy kövek miatt’ P 33 (k) „ascensus et descensus propter lapides magnos indistincte est satis difficilis.” ’a nagy kövek miatt a fel- és a lejutás egyaránt nehéz’.

Ide számíthatjuk még a természet leírására használt gyakori *-osus* képzős mellékneveket: *lutosus*, *aquosus*, *nebulosus*, *pluviosus*.

Ami a *-tas* végű elvont főneveket illeti, a magyarországi latinságban hapax a **P**-ben megjelenő *pompositas* 'pompa, fényűzés', mert bár a *pomposus* melléknév már Kézainál olvasható, elvont főnévként ez az egyetlen előfordulása. A magyarországi latinságban bevett *fumositas* 'sűrű füst' szót ugyanakkor Pécsváradi láthatólag kerüli, hiszen az **F**-ben még meglévő kifejezést körülírással helyettesíti.⁴⁶³

5.21 Átvételek, itatianizmusok, szubsztrátum

Holl Béla kiemelte a jelentős mennyiségű olasz eredetű szó használatát – néhányat (*mattonne* 'tégla', *cippo* 'oszlop',⁴⁶⁴ *campanile* 'harangtorony') külön is megemlítve – és a Pécsváradi által Itáliában látott építkezésekkel hozta kapcsolatba.⁴⁶⁵ Azonban gondosabban megvizsgálva a szó-kincs ezen rétegét és magát a hatás mértékét, bár le nem tagadjuk, azt sokkal csekélyebbnek kell ítélnünk.

A fenti három szóval kapcsolatban például érdemes megjegyezni, hogy az első Holl félreértelmezése, nem *mattonne* 'tégla', hanem *matta* 'gyékény(szőnyeg)',⁴⁶⁶ a második pedig *cippusként* a magyarországi latinságban⁴⁶⁷ közismert 'kaloda', ami beleillik a szövegekörnyezetbe, minthogy Krisztus lábait zárták be oda.⁴⁶⁸

Ami Pécsváradi római tapasztalatait illeti, sajnos egyik sem az ő hozzátétele, minthogy mindhárom szerepel már az **F**-ben is. Elmegy viszont a Pécsváradi betoldásában a szövegbe került *po-mis naranchinis* 'narancsfák' mellett. Érdemes tehát elkülöníteni a hozott és a szerzett vagyont: az előbbi a szöveg eredetére, az utóbbi pedig Pécsváradi nyelvi képességeire és tudásközvetítő szándékára vonatkozó tanulságokkal szolgál. Ilyen például a tengerészeti szakszókincsből ere-

⁴⁶³**F** és **P** 5 (b).

⁴⁶⁴HOLL: PÉCSVÁRADI GÁBOR 89.

⁴⁶⁵HOLL: PÉCSVÁRADI GÁBOR 32.

⁴⁶⁶Pécsváradi szövegében a *mattonne* szó nem szerepel, Holl fordításából viszont egyértelmű, hogy a a következő szövegrészre kell gondolnunk: „*Et in tanta tenent Saraceni templum istud reverentia et alia omnia eorum templa, quod nunquam in illa nisi nudis pedibus ingrediuntur et mattis templa per omnia sunt substrata.*” 12v (o) **F**-ből hiányzik. HOLL: PÉCSVÁRADI GÁBOR 102: „valamennyi templom padlója téglával van beborítva”. A locusból világos, hogy a mecseteteket borító szőnyegekről van szó; cf. MKLSz VI (2017) s.v. *matta*. A szót a ferencesek a *Vitae patrum*ból is ismerhették: KATONA Lajos: *Temesvári Pelbárt példái* nr. 128 (62. p.), magyarországi forrásokból kizárólag 'gyékény(szőnyeg)' jelentése adatolt.

⁴⁶⁷MKLSz II (1991) s.v. *cippus*.

⁴⁶⁸**FP** 3r (m).

dő *ponens* 'Nyugat', melyet Pécsváradi annyira megkedvelt, hogy noha az **F**-ben csak egyszer szerepel, maga többször is betoldja.

A *Compendiosa descriptio* szövegében található olasz – pontosabban: neolatin – eredetűnek sejtett szavak iránt is kétségeink támadhatnak. Ilyen a *pancus* 'pad',⁴⁶⁹ Akár szubsztrátumnyelv hatásáról is árulkodhatnának az *-agium* képzővel ellátott szavak, ám a *Compendiosa descriptio*-ban előforduló két ilyen szó, a *linguagium* 'nyelv'⁴⁷⁰ és a *presagium*⁴⁷¹ 'előjel' közül egyrészt csak az előbbi visszalatinizált neolatin fejlemény, az viszont a középkori latinság bevett kifejezése.⁴⁷²

Neolatin nyelvet az **F** alapjául szolgáló szöveg mögött nem csak a helyesírás vagy a visszalatinosított alakok alapján feltételezhetünk, de olyan frázisok alapján is, mint a Pécsváradi által szintén a szinonima megadásával pontosított *in calce montis*.⁴⁷³ Nincs ugyanakkor nyoma a formuláris anyagban kizárólag Pécsváradival kapcsolatban felbukkanó⁴⁷⁴ deontikus jelentésű *est + inf.* szerkezetnek.

⁴⁶⁹FP 4 (x) „*corpus suum sanctissimum iacuit [...] super pancum lapideum de eadem petra ordinatum.*” P 4 (a) *precise, ubi corpus suum sanctissimum iacuit super pancum lapideum, videri non potest eo, quod est tectum sive coopertum lapidibus marmoreis albissimis.*” F „*precise, ubi corpus suum sanctissimum iacuit supra petram*” Látható, hogy Pécsváradi erre cseréli **F** *petr*áját. A DU CANGE: *Glossarium* I s.v. 1. Bancus szócikk a firenzei *panco* szóval hozza kapcsolatba. A germán eredetű szó egyaránt jelenthetett ülőhelyet (hosszú padot vagy bírói széket, de akár az ablak bemélyedését is) és (kereskedők vagy mesteremberek által használt) asztalt. A Szent Sír esetében ez a két funkció egyaránt megvolt, amennyiben eredetileg Jézus teste feküdt a *kőpadon*, egyúttal azonban misézésre is szolgált mint az oltár *mensája*. A német területek középkori szóanyagában találni olyan – akár a német nyelvi szubsztrátumnak köszönhető zöngés-zöngétlen tévesztésre is visszavezethető – alakot, mely elbizonytalanít azt illetően, hogy a szó olasz közvetítéssel került a *Compendiosa descriptio* szövegébe: „1251 [...] *quidam [...] dictus de Hohenvelse, [...] regem Chunradum in camera sua in qua dormivit [...] ianuas infringens ipsum occidere disponebat, sed [...] deceptus abiit rege sub quodam pancho mirabiliter evadente*” MGH SS 9, 599. p. cf. *Mittellatenisches Wörterbuch*. I s.v. *bancus* IA1.

⁴⁷⁰FP 3 (p) „*Et quelibet nationum habet altare assignatum, ubi missam celebrant et officium divinum dicunt iuxta ritum et linguagium ipsorum.*”

⁴⁷¹P 10 (c) Pécsváradi betoldása.

⁴⁷²MKLSz VI (2017) s.v. *linguagium*.

⁴⁷³FP 14 (b) „*Locus, ubi Dominus Iesus est captus ... est ... in valle Iosaphat in calce [P sive pede] montis Oliveti.*”

⁴⁷⁴A szerkezet két előfordulása közül az első Pécsváradinak a nápolyi káptalanra való 1512-es utazását megelőző exhortációja („*ut in divinis laudibus iugiter persistamus, patres prelatos attentius invigilare est.*” MOLNÁR: *Die Formelbücher* nr. I, 1 (9r).), itt, mint látható, az acc. cum infinitívó mintájára accusativusban áll a szerkezet logikai alanya. A második előfordulás szintén exhortáció, melyet Szűcs (Szűcs: Ferences ellenzéki áramlat 423. p. 57. jegyzet) a *novitates alique a quocunque introduci* alapján Benkovich Benedek biztos itt tartózkodása (1513–1514) idejére tesz, ami összeegyeztethető Pécsváradi második vikáriusi ciklusának végével: „*Quemadmodum ordines hew plurimos vitam prius celibem actitantes videre est in desolacionis baratrum corruisse.*” (MOLNÁR: *Die Formelbücher* nr. III, 8 (703r).) Míg az elsőnél kézenfekvő, hogy a neolatin nyelvek hasonló megoldásaival vonjunk párhuzamot, a másodiknál ha deontikus helyett potenciális jelentést feltételezünk, a magyarban találhatunk hasonló szerkezetet.

5.22 Szóképzés

Jóllehet a görög *-izo* képző alkalmazására is találunk példákat, ez szövegünkben korántsem tűnik gyakorinak, sem túl produktívna, nagy részük vagy tisztán görög eredetű (*agonizare, baptisare, colaphisare, martyrisare*), vagy a keresztény latin szavakból gyártott, de már bevett fogalma (*alapizare*). A *devotizare*, a *florizare* és a *preconizare*⁴⁷⁵ kifejezések viszont nemcsak azért nem illeszkednek e sorba, mert a görög oltvány vad alanya latin szó, hanem mert mind Pécsváradi hozzátételei.⁴⁷⁶ Egy esetben viszont stilisztikai megfontolásból eltüntette az **F**-ben még jelenlévő *-izo* végű igét: a romlott és tiszteletlen fiát asztalától elűző és helyette a kutyát beengedő király exemplumában eredetileg nem az asztalhoz ültetett kiskutya (öleb?) szerepelt; Pécsváradi nemcsak a *canis* finomítja *catellus*-ra, de törli a *stercorisat* 'odapiszkít' igét is.⁴⁷⁷

Bár **F**-hez képest a *devotizare* Pécsváradi sajátja, ebből nem szabad messzemenő következtetéseket levonni, hiszen a *devotiō*-nak, a *Compendiosa descriptio* egyik központi fogalmának a használata a két változatban megegyezik: legtöbbször csak egyes számban szerepel vagy az *ex/pro devotione* 'áhitatból' okhatározóként, vagy a (*non*) *modica/magna/mira/suprema cum devotione* 'áhitattal' frázisokban, előfordul azonban a *facere suam devotionem/devotiones suas* 'elvégezni a saját ájtatossági gyakorlatát/gyakorlatait, ájtatoskodik' kifejezésben is. Ezenkívül az **F**-ben egyszer a *habere in veneratione* mintájára 'tiszteletben'⁴⁷⁸ értelemben szerepel, ez az egyetlen apró eltérés a két változat között.

⁴⁷⁵ **F** 21 (k) „*locus ille fuit per prophetas prophetatus*” **P** „*locus natalis Domini [...] fuit per prophetas preconisatus*” Pécsváradi talán az **F** szóismétlését akarja elkerülni.

⁴⁷⁶ **P** 4 (q) „*Pavimentum autem subtilissime diversorum colorum lapidibus est florizatum atque picturatum.*”, **P** 4 (v) *tota illa die ibidem devotizamus.*”

⁴⁷⁷ A részletben megfigyelhető, hogy Pécsváradi hogyan fejti ki elemenként magyarázva, részletezi (*cum irreverentia patris sui; qui sedet iuxta regem vel mensam*), látja el jelzőkkel (*reverentiam exhibentem patri; cum irreverentia patris sui*), szinonimákkal (*sive catellum, pessimus*) és érzelmi töltettel (*o Virgo Maria*) a tömören megfogalmazott eredeti példát. **F** 2 (k) „*Verbi gratia rex intromittit canem ad mensam suam et quandoque canis ibidem stercorisat, sed filium suum perversum et malum expulit de domo. Sic rex celorum admisit canes infideles in Terram Sanctam, sed fideles, filios suos ob malitiam eorum eiecit inde...*” **P** „*Verbi gratia rex filium suum bonum et reverentiam exhibentem patri intromittit ad mensam suam, sed cum efficitur perversus cum irreverentia patris sui, expellit de domo sua, cum tamen tunc intromittit canem sive catellum, qui sedet iuxta regem vel mensam. Sic revera rex celorum: Christus, filium suum: fideles homines intromisit ad mensam suam: in Terram Sanctam. Sed posteaquam est factus perversus: malus et pessimus, (o Virgo Maria!) nunc expulit de domo sua: de Terra, et canem: hoc est infideles intromisit in eam, et fideles suos ob malitiam eorum inde eiecit...*” Fontos megjegyezni, hogy itt a szentföldi kompilációkban külön-külön használt két kép keveredik: az egyik a pogányok mint kutyák képe, a másik pedig a keresztények mint jogos örökösök toposza, szembeállítva a Szentföldet jogtalanul bitorló muszlimokkal. A két kép összekapcsolása véleményünk szerint azért nem túl szerencsés, mert a kánaáni asszonyoknak mondott jézusi példabeszéd kifordításaként értelmezhető: Mt 15, 21–28.

⁴⁷⁸ **F** 13r (q) „*Qui (sc. Saraceni) habent eam (sc. Beatam Mariam Virginem) in devotione.*”

Ahhoz, hogy meghatározzuk, mit is jelent, a leghelyesebb, ha megnézzük, mire használják a fogalmat. Legelőször is ez magának a szent helynek a felkeresése újból és újból, lehetőleg nappal és éjszaka egyaránt, különösen pedig a szent helyhez kapcsolódó ünnepeken. Itt fontos megemlíteni, bár a szó ilyen környezetben nem fordul elő, a zarándokok éjszakai bezárását, benntaradását a Szent Sír-templomban. Ájtatos dolog a szent helyek érintése, megcsókolása, de ájtatos a fürdés a Jordánban is. A *Compendiosa descriptio* egyik legtöbbször idézett, talán mert a modern ember áhítatótól a legtávolabb eső része, amikor Pécsváradi a fejét a keresztfa helyének gödrébe bocsátja, és arról elmélkedik, bár itt lehetett volna a keresztrefeszítéskor, és a megváltó drága vére a fejére ömölhetett volna (itt érdemes megjegyezni, hogy Pécsváradi két kivételt leszámítva Jézus vérére használja a *preciosus* melléknevet, ha pedig F-ből hiányzna, szinte mindig pótolja). Pécsváradi a fejét nem egyéni ötlettől vezérelve tette be a keresztfa helyén álló üregbe: ugyanerről számol be Breydenbach is,⁴⁷⁹ de találkozunk a tisztelet kifejezésének ezen módjával Jacopo da Verona leírásában is, csak ő a Szent Kereszt-kolostorban található gödörrel kapcsolatban említi.

Általánosságban pedig ezek a gesztusok, a zarándokok viselkedése egymástól másolt mozdulatai maguk is érdekesek a vizsgálatra és maguk is tárgyat képeznek annak a kulturális haszonnak, amit a ferences irodalom és nyelvezet, különösen pedig a *Compendiosa descriptio* jelent.

Ezek felfejtése azonban nem mindig magától értetődő. Ilyen például a *manibus cancellatis* kifejezésben található *cancello* 'tisztelet jeléül keresztben a mellére tesz', mely ebben a jelentésben hapax a magyarországi latinságban.⁴⁸⁰ a magyarországi latinságban csak 'ráccsal ellát' és 'áthúzó/érvénytelenítő' jelentésben álló szónak⁴⁸¹ Du Cange szótára 'kiterjeszt', 'összetesz', de 'kereszt' ⁴⁸²használatát is dokumentálja. A mozdulat semmiképp sem az imádság ma is ismerős összetett kezét jelenti, ahogy a lengyel szótár hozza,⁴⁸³ ugyanis a Pécsváradira feltételezhetően elsődleges hatást tevő ferences forrásokban és rendtársai írásában más mozdulatot fejez ki. Celanói Tamás első életrajza szerint a haldokló Szent Ferenc az ágya körül álló Illés testvérré

⁴⁷⁹ „*Scissio petre eiusdem, in qua crux fuit fixa tante capacitatis est, ut caput hominis recipiat. Nam ego in ea imposui caput meum. [...] et color sanguinis Domini nostri Ihesu Christi apparet hodie in ipsa scissione petre [...] Locus vero in quo crux fixa est est fossa profunda duabus palmis et ita capax, quod in ea posui caput meum.*”

⁴⁸⁰FP a1 (b) „*ad loca predicta sancta, que desiderio desiderarunt et videre et palpate, genibus flexis, manibus cancellatis fuisque lachrimis oscula figere haud verecundantur.*”

⁴⁸¹MKLSz II (1991) s.v. cancello.

⁴⁸²DU CANGE: *Glossarium* II 73. col. s.v. cancellare.

⁴⁸³*Lexicon mediae et infimae Latinitatis Polonorum* II s.v. cancello.

ügy adja áldását, hogy bár az balra áll tőle, nem a hozzá közel eső bal kezét helyezi a fejére, hanem kezét keresztbe teszi, hogy a jobb keze jusson neki.⁴⁸⁴

Az életrajzíró mintáját a Teremtés könyvéből vette: mikor Izrael (Jákob) halálos ágyán megáldja unokáit, Efraimot és Manasszét, bár az apjuk, József igyekszik az első szülött Manasszét Izrael jobbához közelíteni, mégis keresztbe teszi a karjait, hogy a fiatalabb Efraimot áldja meg a jobbával.⁴⁸⁵

A szóhasználat kettőssége (*manibus/bracchiis*) és az így formált kereszt szimbolikus jelentősége Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát prédikációiban is megjelenik.⁴⁸⁶ A jákobi áldás és a keresztforma együttes jelenléte⁴⁸⁷ azonban az utóbbi mintájára értelmezte át a jelenetet.

A Szent Ferenc és Krisztus közti hasonlóság miatt a magyar ferencesek szövegei alapján korántsem biztos, hogy csak keresztbe tett karokról lehetett szó, a keresztforma említése ugyanis inkább Krisztus kitárt karjainak képét idézhette meg, ahol a jelenetből már eltűnik Jákob.⁴⁸⁸

⁴⁸⁴ „*Enimvero cum videret sibi imminere diem extremum, quod etiam per revelationem divinam ante duobus annis ei fuerat indicatum, vocatis ad se fratribus quos volebat, unicuique, sicut ei desuper dabatur, velut olim patriarcha Iacob suis filiis benedixit, immo velut alter Moyses ascensus in montem quem constituit ei Deus, filios Israel benedictionibus ampliavit. Cumque a sinistris ipsius resideret frater Helias, circumsedentibus reliquis filiis, cancellatis manibus dexteram posuit super caput eius.* Vita Prima 108. *Legendae s. Francisci Assisiensis saeculis XIII et XIV conscriptae ad codicum fidem recensitae a patribus collegii.* (Analecta Franciscana 10) Ad Claras Aquas (ex typographia Collegii S. Bonaventurae) 1926–1941, 83. Hasonló szöveggel találkozhatunk a másik Celanói által írt életrajz, a *Vita ad usum chori* 12. caputjában: „*Biennio iam expleto, cum corpus suum vehementius infirmitate urgeretur, ad diem propinquans extremum, iam caecus oculis prae multitudinem lacrimarum, sicut Patriarcha Iacob, in modum crucis cancellatis manibus, filios et fratres praesentes et futuros in Christi nomine benedixit.* Ibid. 123. Mint látható, a rendtársak ülnek, a karok keresztbe vannak téve, a *manibus* és a *bracchis* szinonimaként fordulnak elő.

⁴⁸⁵ Ter 48,10;13–14: Izrael szeme homályos volt az öregségtől és nem látott jól. [...] Majd fogta (ti. József) ketőtjüket, Efraimot a jobbára, úgyhogy Izraelnek a baljára esett, Manasszét pedig a baljára, úgyhogy Izraelnek a jobbára esett, és odavitte őket. Izrael kinyújtotta jobbát és Efraim fejére tette, jóllehet ő volt a fiatalabb, balját pedig Manassze fejére – ugyanis keresztbe tette a kezét –, noha Manassze volt az idősebb.”

⁴⁸⁶ „*Item sextus Iacob duodecim filios habuit principales patriarchas, quos et manibus cancellatis benedixit in mortis tempore. Sic Franciscus duodecim fratres progenitos in Christo habuit, per quos ordo floruit, et in mortis tempore fratribus benedixit manibus cancellatis.*” Pelbartus de Temesvar: Pomerium de sanctis. Pars aestivalis. Sermo 73 (Szent Ferenc) forrás: sermones.elte.hu. „*Aliquando autem Spiritus Sanctus elevat mentem de praesenti et futuro simul, sicut Gen. XLIX. Iacob, qui prae senectute videre non poterat Manassen et Effraym praesentes, per spiritum propheticum cognovit, propter quod cancellatis manibus dexteram super iuniorum posuit, quid esset futurum, utrique praedixit.*” Osvaldus a Lasko: Biga salutis. Sermo 105 (Szent Imre herceg). Kiadás: <http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/latinul/laskaiosvat/index.php?file=os/os105>

⁴⁸⁷ „*Circa secundum principale, scilicet de ortu et causa signaculi sanctae crucis. Quaeritur unde ortum est in Ecclesia fideles insigniri per crucis signum. Ad quod respondetur secundum Bartholomeum Brixiensem in glossa super decreto di. XI. c. Ecclesiasticarum, quod signum crucis traxit originem ex veteri testamento. Primo ex hoc, quod Iacob cancellatis manibus pro signo crucis benedixit filiis Ioseph, Effraym et Manasse circa mortem suam. Bernardus XLVIII.*” Pomerium de sanctis. Pars hiemalis. Sermo 81 (Szent Kereszt felmagasztalása) Kiadás: <http://sermones.elte.hu/pelbart/index.php?file=ph/ph081>

⁴⁸⁸ „*Vicesimasecunda (sc. similitudo) in Christiformi extensione. Nam sicut Christus extensis manibus in cruce mortuus est psallens et animam commendans etc., sic Franciscus extendit manus circa mortem in modum crucis brachiis cancellatis, eo quod hoc signum semper amabat, et omnibus fratribus in Crucifixi nomine benedixit pra-*

Összegzésül tehát annyi állapítható meg, hogy valószínűbbnek látszik a mellen keresztbe tett kéz gesztusa, ám a kérdés végleges eldöntése lényegesen alaposabb tárgyalást kíván.

A *devotio* külső megjelenése a sóhaj és a könny,⁴⁸⁹ belsőleg pedig – ezt Szűz Mária szent-áldozásának a leírásából tudjuk – az édesség érzése.⁴⁹⁰ Az ájtatosság ellentéte egyrészt a kíváncsiság,⁴⁹¹ másrészt a szent helyek rongálása vagy azok tisztán tartásának elmulasztása. Az ájtatossághoz szükséges a csend, megöli a világiak csapta zaj, már csak ezért is keresik fel, mert Betlehemben a lejárát miatt felkereshetik, a szerzetesek éjszaka a születés helyét.

Az épületek leírására szolgáló, a magyarországi latinságból hiányolt⁴⁹² kifejezések száma sem csekély, sőt ez a szöveg nyújtja az ilyen terminus technicusok legteljesebb listáját: *opus musaicum* 'mozaik',⁴⁹³ de ilyen a *latus duplicatum* 'oldalhajó',⁴⁹⁴ *lazorium* talán 'lazúrkő',⁴⁹⁵ *serpentina* 'szerpentina'.⁴⁹⁶

---

esentibus et futuris, et evangelium de passione Christi secundum Iohannem legi fecit, orans et psallens transiit.” Pomerium de sanctis. Pars aestivalis. Sermo 70. Kiadása: <http://sermones.elte.hu/pelbart/pa/pa070.html>

⁴⁸⁹ *Et die Parasceves usque in diem gloriose Resurrectionis fratres omnes erant in templo facientes suas devotiones cum suspiriis ac fletibus.* 4v (a); *Et ista capella (sc. Beate Virginis) est gratia in tam abundantia plena, ut quisquis fidelis illuc ingreditur, mox perfunditur gratia ad devotionem, suspirium et fletum* 22r (l).

⁴⁹⁰ **P** 20 (x) „*Communicavit mira cum devotione et suavitatis degustatione.*”

⁴⁹¹ I. Szelim a szent helyeket álruhát öltve *non ex devotione, sed curiositate* kereste fel: **FP** 11v (n). Jellemző, hogy a *curiositasnak* ez az egyetlen előfordulása a szövegben. Pécsváradi leírása ellentmond az *Omnia que gesta sunt* röpirat állításával, miszerint a szultán maga mondatott misét a Szent Sír templomban és adott pénzt a ferenceseknek.

⁴⁹² Cf. LÓVEI Pál: op. cit. 135.

⁴⁹³ *Est quedam capella pulchra, [...] cuius testudo, id est bolthya est opere musaico, id est vitro deaurato mirifice pulchris cum imaginibus adornata et depicta.* Lásd *MKLSz* VI (2017); cf. LÓVEI Pál: op. cit. 132.

⁴⁹⁴ „*Que (sc. ecclesia) continebant ex utraque parte latera duplicata, cuius lateris duplicati tantummodo pars tertia a parte Australi est reservata* 20v (s). A háromhajós bizánci bazilikáról lásd PRINGLE: *The Churches of the Crusader Kingdom of Jerusalem*. I, 32.

⁴⁹⁵ „*Testudo est superducta per totum cum colore bono et optimo de lazorio.*” **P** 18 (h) cf. *MKLSz* VI (2017) s.v. *lazorium*. Ez a szócikk két adatot tartalmaz, az egyik a DF 223 679. számú, 1480. december 18-ra keltezett oklevél, melynek fotóján a *lazorio* szó második magánhangzója egyértelműen o, nehezen kivehető viszont a z; jelentése kék színű festék; ez tehát a jelentést nem, de a szó alakját, mely eltér a *lazureus*, *lasurinus*, *lazurius* '(ég)kék' jelentésű, a magyarországi latinságban is használt szótól. Nem ad azonban magyarázatot a 'lapis lazuli' jelentésre, minthogy azt belső díszítésként várnánk. Bár kézenfekvő lenne a görögországi ortodox templomok alapján kék festékkel festett kupolára gondolni, ám ezt a *superducta* 'beburkolt' participium nehezíti meg, hiszen ha festett kupoláról lenne szó, a *pingo* igének a *Compendiosa descriptio*-ban megtalálható egyik származékát is használhatta volna Pécsváradi. Burkolatként a sárgarezet lehetne feltételezni, hasonló alakú szavakat a Du Cange is tartalmaz: *lato*, *latonus*, brit területről a *latonarius* melléknév is adatolt (*Dictionary of Medieval Latin from British Sources*. V s.v. *latonarius*), fontosabb azonban, hogy a *latonum* velencei közvetítéssel a dél-szláv területekre is eljutott: *Lexicon Latinitatis Medii Aevi Iugoslaviae*. II s.v. *latonum*. Míg a szó végi *no>rio* még magyarázható paleográfiai okokkal, a *t>z* már kevésbé, ennél közelebbi megoldást azonban nem találhatunk.

⁴⁹⁶ **FP** 22 (l) „*In cuius fundo est quidam preciosus et pulcherrimus lapis 'serpentina' vocatus.*” Holl kigyókőnek fordítja: „ennek alján egy értékes és igen szép kő látható, azt serpentinának (kigyókőnek) nevezik.” HOLL: *PÉCSVÁRADI GÁBOR* 145. **F** szövege nyomán Pécsváradi kizárólag itt használja kőre a *preciosus* jelzót, amit máshol ereklyére, ruhára és tárgyakra is, de leginkább Jézus vérére vonatkoztatva alkalmaz.

Ami az anyagok jellemését illeti, a *Compendiosa descriptio* a színekkel rendkívül mértéktartóan bánik, gondosan megkülönböztetve ugyanakkor a szürke valamennyi árnyalatát, ellensúlyozva, hogy a templomokban megfigyelhető márvány színei nem nyújtanak nagy változatosságot: (*albus, albissimus, candidus, cinerei coloris, grisei coloris, ruber, rubeus, subniger* illetve az épp most elemzett *virideus*),⁴⁹⁷ illetve egyszer az **F**-ben szereplő *tabulis ad colorem griseum tendentibus cinerei colorisra* cseréli.⁴⁹⁸

A kicsinyítő képzővel létrehozott szavak – és ide nem számítom az olyan önállósult jelentésű szavakat, mint az *auricula, capitulum, paulatim, particula, surculus* rendkívüli gazdagságot mutatnak: az *-ulus* 3,⁴⁹⁹ a *-culus* 3⁵⁰⁰ vagy az *-ellus/illus* 3⁵⁰¹ képzővel képzetteket egyaránt találhatunk; a kiinduló szó szófajától, hiszen a főnevek mellett melléknevek (*credulus, incredulus, parvulus, pusillus*) és határozószók (*modicillum, pusillum*) is találhatóak; lehetséges a továbbképzés (*credulus > incredulus*) is, jelen esetben a fosztóképzővel.

Ha első látásra a saját élményeket vagy a pontos méreteket fedezi is fel az olvasó, a két változat alapos, a szókincsre koncentrálnó összevetése azzal a felismeréssel szolgál – és a fentiekben a változtatások bemutatásával ezt a felismerést igyekeztünk bizonyossággá szilárdítani –, hogy Pécsváradi a *lectu iocunda descriptio* programjához a maga részéről a jelzők beillesztésével látszik leginkább hozzájárulni. Nehéz elképzelni egy szikár szerzetesről, különösen, ha egy olyan rendnek a tagja, mely ódzkodik az értékes tárgyak birtoklásától és megőrzésétől, sőt, konfliktusokat is felvállal, hogy ezt a szigort a hozzáidomított konventuálisok felett is érvényesítse, érzékeny legyen a művészi kivitelezés, a drága holmik, a matéria minősége és a megmunkálás módja iránt, pedig Pécsváradi esetében kis túlzással – legalábbis a Farnádi-féle változathoz képest – szinte az anyag poétikájáról beszélhetünk. Szinte, mert ez természetesen főpapi inventáriumok részletgazdagságától igen távol áll.

5.23 A szókincs

A szövegben természetesen előfordulnak olyan szavak is, melyek a magyarországi ferences források ismeretében a szerzetesi élet szakkifejezéseinek bizonyulnak. Ilyen az *obedientia* ’előljárói

⁴⁹⁷ A *nigert* csak a könyvben alkalmazott keresztekre és az abesszinekre használja.

⁴⁹⁸ **FP** 22 (1).

⁴⁹⁹ *cellula, credulus, incredulus, infantulus, parvulus, paululum, puerulus, servulus, villula*.

⁵⁰⁰ *domuncula, monticulum, opusculum, panniculus, pulliculus, ramusculus*.

⁵⁰¹ *asellus, catellum, locellus, sacellum; lapillus, modicillum, pusillus*.

utasítást tartalmazó levél’,⁵⁰² valamint a *disciplinare* ’megvesszőz’,⁵⁰³ de az építészeti szakkifejezések egy része is közös metszete volt a rendi nyelvnek: az *ambitus* kifejezés a magyarországi latinban csak ferences forrásokban állt ’quadrum, kolostorudvar’ jelentésben.⁵⁰⁴

Az általános egyházi nyelv szakszókincsén (*patriarcha, patriarchatus, letania, cerimonia, alba, cappa, capitulum, obdormitio, capitulum generale*) és a liturgikus szaknyelven (*vesperae, matutinae, alternatim [passionem ... decantant]* ’felváltva [végigéneklük a passiót]’, *Sabbatum magnum, in die Iovis magna* ’nagycsütörtökön’, *officium, ordinarium, paramentum, cereus exultet* ’húsvéti gyertya’, *canticum Magnificat, Exultet, oratio dominica*, ’Miatyánk’ *oratio* ’könyörgés’, *ebdomodarius* ’(a hét liturgiájáért felelős szerzetes), hetes’ *capitulum* ’rövid olvasmány’) túl saját ferences (*guardianus*) sőt saját szentföldi (*Cenaculum*, ’az utolsó vacsora terme’, *natalis* ’Jézus születési helye’) kifejezéseket találhatunk.

A ferences lelkeséghez szorosan kötődik a misztika és a Jézus életének szakaszain való affektív elmélkedések szakszókincse. Ilyen szakkifejezések a *meditari* ’elmélkedik’ és *cogitare* ’elképzel’ igék valamint a *compassivus* ’együttérző/együtt szenvedő’ jelző,⁵⁰⁵ bár az ennek alapjául szolgáló *conpati* ige a *Compendiosa descriptio* mindkét változatából hiányzik. Szintén a misztika nyelvét gyarapítja a *visus corporalis/visus mentalis* szembeállítás, de a *consolatio, consolari* megjelenése is⁵⁰⁶ – különösen a *spirituali consolatione replens* kifejezésben – arra

⁵⁰²FP a1 (d) „*Terram Sanctam prelati mei obedientia interveniente ... visitavi*”. A szó két másik előfordulása viszont az egyházhoz, illetve a pápához való engedelmességre vonatkozik: P 6 (b), FP 29 (b), ahol a pápához való engedelmességet jelenti. Ferences csoportnyelvi használatát a formuláriumokban rengeteg helyen előforduló *littere obedienciales* cím, valamint a *per obedienciam mando/precipio/iniungo* és a *vestrorum sub obediencia prelatorum/superiorum (Domino famulaturus) permanere* formulák bizonyítják (MOLNÁR: *Die Formelbücher* passim). A fogalom központi jellegéről Pécsváradi exhortációit elemezve értekezett De Cevins.

⁵⁰³„*Peracta autem passione fratres depositis habitibus ... se disciplinant etiam cum lachrimis per bonum spacium temporis.*” 13v (r). A *disciplina* – bár legtöbbször ’fegyelem’ értelemben fordul elő, mind a konfraternitási levelekben (MOLNÁR: *Die Formelbücher* nr. I, 23 (58r): „*plenam tibi participationem omnium charismatum et spiritualium bonorum, videlicet missarum, oracionum, [...] ieiuniorum, abstinentiarum, disciplinarum, penitenciarum, peregrinationum [...] conferendo*”), mind az exhortációkban (MOLNÁR: *Die Formelbücher* nr. I, 14 (46v): *Silencium, quod est decor et funamentum tocius religionis, culpas, disciplinas et alias laudabiles nostre observancie consuetudines arcus custodiat.*), mind a rendi szabályzatokban egyértelműen verést, vesszőzést jelent, akár büntetésül, akár jámborságból adják egymásnak, Segesdi Lukács szabályzata alapján ugyanakkor arra lehet következtetni, hogy ez különbözött az igazi veréstől (*ictus reales*): TAKÁCS: *A ferences aszketikus élet* 16. p. Nem fordul elő ugyanakkor a szintén a büntetési tételből eredő, de láthatólag jámborságból is kérhető *culpa*.

⁵⁰⁴„*date, precor, operam, ut sic sint, videlicet ut pars inferior ipsius ambitus repletur et elevetur in tantum, quod coequetur parti superiori, sed sint duo vel tres gradus sursum, ubi intratur ad cellas.*” MOLNÁR: *Die Formelbücher* nr. III, 125 (768r). Egyébként a szó ’terület’ jelentésben itt is sokkal gyakoribb.

⁵⁰⁵9 (p): „*O, anima devota potes cogitare, si mentem habes compassivam...*”; már az F-ben is így.

⁵⁰⁶Ez a 7 (e)-ben (kétszer) és a 6 (c)-ben bizonyosan Pécsváradi betoldása, egyedül a mű végén [37v] található kolofónban található előfordulás esetében merülhet fel, hogy már az F alapjául szolgáló változatban is szerepelt.

utal, hogy Pécsváradi ezt nem hétköznapi értelemben, hanem a vigasztalás misztikus jelentése miatt tartotta fontosnak.

A szövegben jól dokumentálható a ferenceseknek a dramatizálás iránti közismert érzeke és vonzalma, mindez a szóhasználatban is megmutatkozik: az általános értelemben többször is előforduló *persona* szót kétszer is kitapintható a 'szerep(lő)' értelme. Ennek a legvilágosabb kifejeződése a barátok virágvasárnapi körmenete, ahol egyikőjük, a – már az **F** változatban is így hívott – *dominica persona* 'az Úr Jézust megjelenítő személy' számára hátára ül, hogy szerzetársai énekével kísérve a hívek által elé terített ruhákon át bevonuljon a szent városba.⁵⁰⁷ A másik esetről Pécsváradi idézőtechnikájával kapcsolatban már szoltunk, most csak felidézzük, hogy a változtatás lényege ott éppen az *in persona eius* kifejezés belecsempészése a szövegbe.⁵⁰⁸

5.24 Magyar szavak

Míg az idegen eredetű szavak a *Sophin* kivételével – de ide vehetjük a bibliai személy- és helyneveknek a középkori gyakorlatnak megfelelően ragozatlanul használt részét is – minden esetben szabályos latin esetragekat kapnak, akkor is, ha nemük a többes szám dativusi-ablativusi alakok miatt nem megállapítható, a magyar szavak szórványokként legfeljebb magyar toldalékokat kapnak. Ezek a magyar szavak a következők: *boltha*, *darotz*, *franciuswar*, *lablepes*, *labniiomdock*, *tengewiry barask*, *singh*.

5.25 Stilisztika

Pécsváradi stilisztikai eszköztára első látásra igen szegényes, hiszen kevés azon szöveghelyek száma, ahol retorikai alakzatokat vélhetünk felfedezni. Az azonban már a fentiekben, a szóhasználat vizsgálatakor is nyilvánvalóvá vált, hogy igazságtalan lenne őt úgy állítani be, mintha írói kompetenciái pusztán a világos szerkezet kialakítására vagy a dramatizálásra terjedtek volna ki. A romlott fiát az asztalától elküldő fiú példáján már szemléltettük a kibővítés, átfoglalás folyamatát. A szórendi cserék arra engednek következtetni, hogy az átdolgozásnál fontos szempont volt számára a szöveg hangzása is.⁵⁰⁹

⁵⁰⁷**F** és **P** jelentős eltérésekkel 16 (m).

⁵⁰⁸**P** 8 (p).

⁵⁰⁹Legalábbis ez tűnik a legvalószínűbbnek az **F** 23 (p) *lineum et laneum* **P** *laneum et lineum* sorrendjének megváltoztatása esetében is.

Gyakran használja az alliterációt, mely sikerültebb helyein egyenesen a hangfestésig fokozódik. Jézus elfogatásának kövekkel feltöltött helyéről szólva: „*Videns autem ego **p**redictum locum **l**apidibus **r**epletum a **p**loratu **p**luries me continere non valui.*”⁵¹⁰ Tekintve, hogy a szent hely meggyalázása 1516-ban történt, az első, szikárabb változatot⁵¹¹ is Pécsváradi megfogalmazásának kell tekintenünk, vagyis benne volt az igény a maga által megfogalmazott részek csiszolására és átjavítására.

Ez az igény a legjobban a Szentföld visszafoglalásáról szóló, már a Bánffyknak írt ciprusi levelében is felbukkanó gondolat újrafogalmazásában érhető tetten, ahol a szöveg formálódását három fázisban is megfigyelhetjük. Félretéve, hogy a levél sokkalta több ismeretet közvetít a hadi eseményekről és Pécsváradi értesüléseinek forrásairól, a rabságba hurcolt magyarokról, mint a *Compendiosa descriptio*, még ehhez a kiragadott részlethez képest is a kézzelfogható tények eltüntetését és az általánosított tartalom moralizáló átlényegítését érhetjük először tetten, hogy aztán **F** és **P** között végbemehessen az anyag irodalmi igényű formai megmunkálása. A ciprusi levélben még ez áll:

„*Nunc autem vix habet (sc. Turcus) ex illis sexaginta millia hominum, ut dixerunt praefati Ungari. Ita, quod si nunc exercitus regum, scilicet Angliae, Hispaniae, Franciae et aliorum principum Occidentalium venirent contra eum, vix unus ex eis remaneret: et Saraceni plus optarent super eos dominari Christianos, quam Turcos. Ob eam rem, o mi magnifice domine, insurgite et vos ex illa parte contra Turcum: nunquam tempus opportunius poteritis habere, quam nunc, et Deus adiuvabit vos.*”

Mint látható, a magyar főúrnak írt levelében a török elleni összeurópai támadás tervébe foglalt országok (Anglia, Spanyolország, Franciaország) pontosan fel vannak sorolva, míg a *Compendiosa descriptio* két változatában csak általánosan fogalmazva *principes et reges Christiane fidei dediti* áll, ahogy az információk forrásául szolgáló magyar rabokra is csak **P** *quot animas rapiunt ... et anima et corpore* tagmondat utal nemzetiségük nélkül, általánosítva;⁵¹² ezzel párhuzamosan a levélben még *opportunus* jelzős *tempus* csak a *Compendiosa descriptio* két változatában az *a Deo preordinatum*on keresztül csak a **P**-ben nyeri el a 2Kor 2,6-ra alludáló *acceptabile* jelzőt.

⁵¹⁰**P** 14 (b).

⁵¹¹**F** 14 (b) „*Quem locum ego videns repletum lapidibus pluries sum deploratus.*”

⁵¹²Ez párhuzamos azzal az eljárással, ahogy a *Compendiosa descriptio* forrásaiból is kihagyja a keresztes hadjáratokban részt vevő nyugati uralkodók felsorolását.

F 26 (k)	P 26 (k)
<p>O, Déus etérne, c. planus nunc esset tempus illud a Deo preordinatum invadere ipsum Turcum, qui preliatur insimul cum natióibus pagánicis! O, iudex eterne Christe, quam magnam rationem habebunt in iudicio réddere principes et reges Christiane fidei déditi, qui habent protegere fideles Christum credentes a paganitate!</p>	<p>O, Déus etérne, c. planus nunc esset illud tempus acceptabile a Deo preordinatum invadere ipsum Turcum a pópulo Christiáno, c. velox dum preliantur insimul natiónes pagánice! c. tardus O, iudex iuste Christe, quam magnam rationem habebunt in iudicio reddere Christiane fidei dediti réges et príncipes, c. tardus qui habent protegere oves fidéles Christiános c. trisp. dominici óvilis a pagánis! c. velox O, quot animas rapiunt de fidélium térris et sic pereunt in eternum et ánima et córpore! O, principes pigri, nunc esset tempus Sanctam Térram recuperáre, quam pius Iesus suo consecrávit ságuine!</p>
<p>Maxime Terram Sanctam, quam idem Dominus Iesus suo consecravít precioso ságuine recuperáre debérent. c. planus</p>	<p>Christus Deus vester suum preciosum sanguinem non recusavit pro vóbis fúndere, et vos vestrum sanguinem abnuitis pro eo fúndere, ut videtur: vester sanguis est preciosior súdo ságuine.</p>

A **P** azonban ennél lényegesen több bővülést hoz a stilisztikai eszközök tekintetében. Alliterációval találkozhatunk már az **F**-ben is az *invadere ipsum*, *Christum credentes* esetében, az átalakítás után azonban az *iudex eternéből* létrehozott *iudex iuste*, illetve a *suo (con)secravítot* kibővítő *suo (con)secravít sanguine*, valamint az újonnan létrehozott *principes pigri*, *vos vestrum*, *videtur vester*, *suo sanguine* szavak esetében figyelhetjük meg a kezdőhang ismétlődését.

Homoioteleutonokat találhatunk, még hozzá khiasztikus elrendezésben a buzdítás utolsó szakaszában: *sanguine ... fundere ... fundere ... sanguine*, ez a zárlat azonban két párhuzamosan szerkesztett tagmondatot is tartalmaz:

Christus ... suum preciosum sanguinem ... non recusavit pro vobis fundere
vos vestrum sanguinem abnuitis pro eo fundere

E néhány mondaton azonban a ritmikus mondatvégződés számának gyarapodását is megfigyelhetjük, mely egyúttal magyarázatot ad a szórend és a megfogalmazás megváltoztatására is. Míg **F**-ben csupán két *cursus planus* található, addig **P**-ben egy *cursus planus*, valamint két *tardus* és *velox*. Figyelemre méltó, hogy az első változatban jól sikerült, a részt záró *recuperáre debérent* *cursus planus* fel lett áldozva a fentebb elemzett homoioteleutonokkal tűzdelt,

ám egyúttal ritmus nélküli zárlat kedvéért. A tardusok és veloxok létrehozásának célja ugyanakkor jól magyaráz számos átfogalmazást és sorrendi cserét.⁵¹³

A retorikai eszközökön túl azonban maga az irodalmi anyag is gazdagodik: hangsúlyosabbá válik Jézus kiömlött vérének szerepe és a rabságba hurcolt keresztény hívekkel párhuzamosan megjelenik az Úr nyájának (*oves fideles Christianos dominici ovilis*) **F**-ből teljesen hiányzó képe.

Összefoglalva tehát a nyelvi elemzés is azt támasztja alá, hogy Pécsváradi nem csupán apró változtatásokat ejtett az **F** szövegén, hanem ezek a változtatások széleskörűek voltak: a szókinccset, a szintaxist és a szórendet is érintették. Ez annak a bizonyítéka, hogy az **F**-ben olvasható szöveg nagy része nem saját fogalmazvány, hanem idegen eredetű, kompilált anyag, mely bár Pécsváradi élményeit és esztétikai valamint lekipásztori intencióinak egy részét már szinte kiszűrhetetlenül hordozta, csak a **P**-ben nyert olyan irodalmi formát, amilyen a ferences író szerzőségről alkott fogalmainak megfelelt. Mindez egyben alátámasztja abbéli döntésünket is, hogy a szövegkiadásban a **P** szövegét tekintsük fő, a szerzői szándéknak megfelelő végleges szövegnek.

---

⁵¹³*Cum nationibus paganis > nationes pagane; principes et reges Christiane fidei dediti > Christiane fidei dediti reges et principes, fideles Christum credentes > fideles Christianos.*

6. A *Compendiosa descriptio* forrásai

6.1 Egzegetikai irodalom

Pécsváradi sokszor gondosan megadja forrásait, egészen pontosan megjelölve az idézett szöveg helyet. A megadott locusok azonban – ahogy azt a kiadás apparátusában is olvasható – nem illeszkednek a *Compendiosa descriptio* szövegéhez.

A látszólag téves idézetek számát gyarapítja az, a Sion-hegyről szóló részben található és már az **F** változatban is meglévő hivatkozás, mely Nicolaus de Lyrának⁵¹⁴ az 1. és a 147. zsoltárokhoz írt postilláihoz utalja az olvasót.

Hiába várjuk azonban, hogy a történeti értelmezéshez való ragaszkodása miatt Luther által is dicsért⁵¹⁵ ferences posztillairó Dávid és a jebuzeusok történetét ismertesse, ugyanis sem az 1., sem a 147. zsoltár magyarázata nem erre a helyre vonatkozik. A 147. zsoltár kifejtése megemlíti ugyan Jeruzsálem perzsa, méd, görög és római hódítóit és újjáépítését, azonban elsősorban a mennyei Jeruzsálem, az egyház felépítéseként értelmezi a zsoltárt. Az 1. zsoltárnál található szöveg még kevésbé illik a *Compendiosa descriptio* szövegéhez és akkor sem találunk vele párhuzamot, ha Lyrát kiterjesztőleg értelmezzük: ha a zsoltárok könyvéről szóló prologust, Paulus Burgensis kiegészítéseit és Mathias Döring válaszait is ideértjük, márpedig ide kell értenünk, minthogy a *Glossa ordinaria* és *interlinearis* mellett a Postillákkal együtt általában részét képezték a nyomtatott bibliáknak egészen a 17. századig.⁵¹⁶

Míg a Lyra előszava, nyomában pedig a két, állításait támadó, illetve az ellene felhozott kritika válaszoló vélemény elsősorban a könyv szerzőségével és Dávid prófétai szerepével foglal-

⁵¹⁴Műveiről: LABROSSE, Henri: Oeuvres de Nicolas de Lyre. *Études franciscaines* 19 (1908) 41–52, 153–175, 368–379; 35 (1923) 171–187, 400–432. Ferences karrierjét és műveinek listáját pontosítja: DELMAS, Sophie: Nicolas Lyre franciscain. In: *Nicolas de Lyre franciscain du XVIe siècle exégète et théologien*. sous la direction de Gilbert DAHAN. (Collection des Études Augustiniennes. Série Moyen Âge et Temps Modernes 48) Paris – Grand-Troyes (Institut d’Études Augustiniennes – Médiathèque du Grand-Troyes) 2011, 17–28.

⁵¹⁵LABROSSE: Oeuvres 371.

⁵¹⁶Lyra munkái számos vitát váltottak ki mind a zsidó, mind a keresztény egzegeták részéről. A konvertita Paulus Burgensis *Additiones ad Postillam Nicolai de Lyra* című műve 1429-ben, a Matthias Doering ferences által válaszul írt *Correctorium corruptorii Burgensis*, melyet a *Postilla* idézett kiadásához hasonlóan *Replicae adversus Burgensem* cím alatt is kinyomtattak, 1477-ben jelent meg. A *Postillákra* reagáló további művekről lásd LABROSSE: Oeuvres 370–371.

kozik, külön megvitatva, hogy Dávid-e a legnagyobb a próféták közül, a jebuzeusok és Dávid vára azonban nem kerül szóba.

Hasonlóképpen az 1. zsoltárnál sem bukkanunk nyomukra, az ugyanis az igaz és a bűnös emberek eltérő sorsát világítja meg, melyet Lyra – az egezetikai hagyományból örökölt értelmezésnek megfelelően – a mennybe jutó igaz keresztényekre és a pokolba jutó eretnekekre vonatkoztat. Ennek a hagyománynak az egyik eleme a *Glossa ordinaria* által a 3. vers mellett hozott Ágoston-idézet is, mely a víz mellé ültetett fa képében a vizet a Jelenések könyvének megfelelően a gonosz emberekként értelmezi.⁵¹⁷

Ebben az idézetben viszont az előszó központi gondolatára, az igaz keresztények és a tévelygőket szembeállító, a természetükből fakadó, szükségszerűen a mennybe vagy a kárhozat helyére tartó mozgásukat pedig a tenger felé igyekvő folyókhoz hasonlító képben is megjelenő citátumra ismerhetünk rá, hasonlóan mennyei Jeruzsálemnek szintén az előszóban kifejtett képével. Lyrának a két zsoltárhoz kapcsolódó kommentárját tehát a *Compendiosa descriptio* mindkét változatában értékesítették: nem az idézési helyén, hanem jóval előtte, sőt egyenesen ez volt a véleményünk szerint a legjobban az első változatban sikerült bevezető megszerkesztésének legfontosabb segédeszköze.

Lyra és az 1. zsoltár fontossága azonban ennyiben nem merül ki: a Dávid szerzőségéről szóló érvelés három résztvevője, Lyra, Burgosi Pál és Mathias Döring ugyanis Pécsváradnak is érveket szolgáltatott ahhoz a döntéséhez, hogy hagyja-e névtelenül a *Compendiosa descriptio*t vagy sem.

---

⁵¹⁷Eredetileg a teremtés alatt szabaddá váló szárazra vonatkozik: „*Mare hoc saeculum est et mali aquae sunt amarae; segregatae sunt et congregatae in congregatione una, id est praedestinatae ad unum finem, quo dirigit Deus omnes quos separat a sanctis. Separat autem Deus; nam homo non potest ista separare, et apparet arida per separationem. Duos homines pone simul unus desiderat spectaculum alter ecclesiam. Iuncti corpore, separantur desiderii. Ille pertinet ad aquam amaram, hic apparet arida.*”

6.2 Történeti források

Bár a legelőször kiemelt forrást, Alfonsus de Spinának⁵¹⁸ az obszerváns krónikához is sokat használt⁵¹⁹ *Fortalicium fidei* című művét⁵²⁰ sem Pray, sem Cornides nem ismerte, Holl Béla már mint a ferences szerzetes alapvető forrását említi.

A spanyol inkvizítor művét Pécsváradi látszólag a keresztes hadjáratokra vonatkozó adatok forrásaként hasznosította. A változatos és invenciózus felosztásaival a *Compendiosa descriptio* ellentétének is tekinthető kézikönyv öt könyvének mindegyikét először *consideratió*kra, majd a tárgyának megfelelően hol *articulusokra* és *examenekre*, *punctusokra*, *passusokra*, *argumentumokra*, sőt a témának megfelelően *impossibiliára* vagy *mirabiliára*, *heresesre*, *crudelitatesre*, *fatuitatesre*, *ordinationesre* vagy *differentiaere* osztja, akár négy vázlat szintnyi mélységben. A muszlimokról szóló negyedik könyvnek a köztük és a keresztények közt lefolyt háborúkat sorba vevő kilencedik megfontolása 158 bellumot tartalmaz, melyek közül a *Compendiosa descriptio* szövege több ponttal is szoros egyezést mutat, ráadásul olyan helyeken is, ahol nincs megemlítve a *Fortalicium fidei* mint forrás.

6.3 Szentek legendái Pécsváradi szövegében

A *Compendiosa descriptio* címében nem véletlenül szerepel a *nec minus iocunda*, vagyis az olvasásra sem kevésbé kellemes kifejezés. Kevés ilyen jó struktúrájú, befogadható mennyiségű fejezetekre oszló és narratív részekkel fellazított, egyszóval olvasmányos kalauzt írtak a szentföldi zarándokoknak. Az ősváltozat szerkesztője ugyanis különleges figyelmet fordított arra, hogy a leírások sorát megszakítsa, és szentföldi szentek akár fejezetté terebélyesedő legendáit toldja be a szövegbe.

Abból a szempontból, hogy ezek mekkora helyet foglalnak el, a legendák két részre oszthatók. A szövegbe ágyazva rövidebb tárgyalás jut azoknak a szenteknek, akiknek a csodái és ereklyéi a leírt helyekhez kötődnek, de önálló részek jutnak azoknak, akiknek a kellően drámai csodái a

⁵¹⁸Alfonso Lopez de Spina (megh. 1469.) spanyol ferences prédikátor és inkvizítor, a salamancai egyetem rektora. 1458–1459 közt összeállított, nyomtatásban 1464-ben névtelenül megjelent főművén, a *Fortalicium fidei* öt könyvén kívül – melyek a keresztény hitigazságok után sorban az eretnekek, a zsidók, a muszlimok és a démonok elleni harcot tárgyalják – 22 beszédet és egy *De fortuna* című dialógust tulajdonítanak neki. *LdMa* I, 408–9, *LThK*² I, 266.

⁵¹⁹TARNAI: *A magyar nyelvet írni kezdik* 96.

⁵²⁰Az általunk használt kiadás: *Fortalicium fidei contra iudeos, saracenos aliosque Christiane fidei inimicos*. Nurnberge (Impensis Antonii Koberger) 1494. II. 25.

megtérés mintájául szolgálhatnak. Hosszabban van azonban tárgyalva többek közt Szent Pelágia, Szent Narcisszus, Egyiptomi Mária és Szent Lázár.

A rövid említések közt is a legrövidebbek a pusztá felsorolások egyszólamú jellemzésekkel, mint a Szent Szabbász (439–532) apátnál⁵²¹ felsorolt Aranyszájú Szent Jánosé, Damaszkuszi Szent Jánosé, vagy Szent Agathóné.⁵²² Már hosszabban szerepelnek a műben Indiának nevezett, valójában azonban Etiópia részét képező területek térítői, Frumentius és Edisius.

Szent Pelágiának a *Legenda aurea*ban szereplő csodáját már **F** is erősen lerövidíti és ott is öt pontba van szedve, akárcsak **P**-ben. Elbeszélésére az Olajfák hegye ad alkalmat, ugyanis megtérése után Antiochiából titokban ide menekült, ahol férfi ruhába bújva élete végéig bőjtölt. Mindkét szövegváltozatban szerepel azonban a *tanquam altera Magdalena*, mely egyértelmű utalás arra, hogy a Nonnus püspök lábai elé boruló megtérő prostituált előképének a házasságtörő asszonnyal azonosított Mária Magdolnát kell tekinteni, ahogy a Narcisszus püspök esetében a szerkesztő szintén a *tanquam alterum Hieronymum* fordulattal adja tudtunkra, hogy a műben szereplő leghosszabb betét főszereplőjével, Szent Jeromossal kívánja párba állítani.

Narcisszusról két csodát tart fontosnak megemlíteni a szerző, melyek közül az első maga a legelső nagyszombati szent tűz csodája, ahol a történet forrását, Eusebiosz Rufinus fordította *Egyháztörténetét* is megadja. Szent Narcisszus jeruzsálemi pátriárka nagyszombati szertartásán az elfogyott olaj helyébe vizet töltet, majd megáldja, az pedig még a valódi olajnál is fényesebben ragyog.

A második róla közölt, de valójában Szent Jeromos kultuszát építő csodában három hamis tanú vádolja házasságtöréssel, tűzhalállal, betegséggel és vaksággal átkozva meg magukat, ha hazudnának. Narcisszus elmenekül a szégyen elől a pusztába, majd miután az isteni igazságszolgáltatás mindegyik tanút esküjének megfelelően megbüntette, visszahívják Jeruzsálembe, ő pedig újra elfoglalja korábbi székét. Ez a történet a nagyszombati szent tűz Szent Sír-templomban végzett liturgiájának leírása után következik. Míg **F** a Szentföld keresztény kézre kerüléséhez köti a szent tűz csodájának megismétlődését, Pécsváradi egy hosszabb fejtegetést told be arról, hogy szemfényvesztésnek tartja, az ortodoxok eljárását, és a ritkán gyónó görögök és örmények hanyag lelkiismeret-vizsgálata a legnagyobb akadálya a csodának. Narcisszus szerepe itt az,

⁵²¹ **P** 18 (i)

⁵²²Érdemes megjegyezni, hogy mivel a *Compendiosa descriptio* által megadott távolságra éppen Szent Charitón kolostora helyezkedik el, talán a két hasonló név felcseréléséről lehet szó.

hogy megjelenítse a romlatlan eredeti állapotot, mely nyilvánvalóan ellentéte a skizmatikusok ügyeskedésének.

A szent sír templom egyik kapujához kapcsolódó legenda szerint Egyiptomi Mária életében, aki Szent Pelágiához hasonlóan megtért prostituált, a jeruzsálemi zarándoklat hozott fordulatot, ugyanis háromszor is láthatatlan fal akadályozta meg a Szent Sír templomba való belépésben – ebben hasonlít a történet Hérakleiosz császárára, aki az Aranykapun nem tudott bemenni diadalmenettel, csak miután levette díszes ruháját és megalázkodott –, magába szállva azonban már Egyiptomi Mária is bejutott a templomba, ahonnan egy hang sugallatára a pusztába ment vezetelni közel ötven évig. A pusztában találkozott a szent életű Zósimas atyával, aki megáldoztatta, később pedig egy oroszlán segítségével eltemette. Egyiptomi Mária történetének a *Legenda aureában* is meglévő, de korábbi változatokra visszamenő, a legendát igazán megragadóvá tévő narratív megoldása, mely az ismeretlen – és Jacobus a Voraginénél meztelen – vezeklő üldözésével kezdődik, majd a megtérés történetét egyenesen Egyiptomi Mária szájába adva, egyes szám első személyben beszéli el, a ferences kompilátorok műhelyében lineáris vezetésű történetté simul, ahol már nem a férfi ruhába bújt asszony meséli el az életét.

Az oroszlán segítségével végzett temetés toposza Pécsváradi változatában Szent Jeromosnál is előfordul, akinek a jelenléte a lehangsúlyosabb az egész műben. Több ponton is találkozhatunk vele és követőinek a körével.

Találkozhatunk egyrészt Betlehemben, a születés barlangja melletti kápolna leírásánál, ahol Farnádi változata is beszámol kolostoralapító tevékenységéről és a sírban lebegő holttestéről, másrészt említést nyer hatása abban a fejezetben, mely az előkelő római özvegyről, Pauláról és lányáról, Eustochiumról szól, akik követték Jeromost a Szentföldre, hogy ott aszkézisben töltsék életüket.⁵²³

Ezek közül különösen a Szent Jeromos betlehemi kápolnájáról szóló fejezetben érhetjük nyomon Pécsváradi szerkesztői munkálkodását, kiegészíti ugyanis az összöveget a Jeromos megszelídítette oroszlán legendájával, akire rá lehet bízni a kolostor szamarát; az itt szereplő legenda és a szamar történetének forrása a *Legenda aurea* Jeromos-legendája.

A többi, már az F-ben is jelen lévő részlet azonban a szöveget egyértelműen a *Vita et transitusként* elterjedt, Korondi Ágnes vizsgálata szerint a Magyar Királyság területére cseh majd lengyel közvetítéssel érkező, három, általában együtt hagyományozódott levélhamisítványból

---

⁵²³P 25 (c).

álló szövegegyüttes,⁵²⁴ hiszen Iacobus a Voraginénél nem olvasni sem a szent sírban lebegő testéről, sem arról a jóslatról, hogy a Szentföldnek a pogányok kezére való kerülése után a szent testét Rómába kell majd menekíteni.

Ugyanebből a szövegcsoporthoz származik a Jeromos vezeklővével három halottat feltámasztó Eusebius története is, valamint a *Grande miraculum* fejezetben található, szintén szócsereket és szórendi változtatásokat tartalmazó, így pedig az összszöveghez – vagyis egy a Szentföldről származó kéziratához – tartozónak ítélandó Szent Jeromos-csoda.

Korondi a szöveg közép-európai elterjedéséről szólva ismerteti IV. Károly kancellárjának, Johann von Neumarktnak a szöveg terjesztésében játszott kiemelkedő szerepét: nem csak beszerezte és adaptálta a szöveget, de német fordítást is készített belőle. Az így létrejött latin szöveget, mely a szöveghagyománynak egy a Patrologia Latina szövegéhez használt itáliai kéziratoktól eltérő, közép-európai ágát képviselheti, Neumarkt műveinek Joseph Klapper készítette kiadásában a német fordítás mellett olvashatjuk.⁵²⁵

Korondi példáját követve, aki egy krakkói eredetű, később Lehnicebe kerülő kódex szövegét vetette össze Joseph Klapper és Migne sorozatának szövegével, és az előbbivel talált nagyobb egyezést,⁵²⁶ az F szövegét is összehasonlítottuk a Patrologia Latina által, illetve a Johannes von Neumarkt német fordítása mellett kiadott latin szöveggel: ebben az esetben a *Grande miraculum* a Patrologia Latinához áll közelebb, vagyis nem a csehországi szövegek leszármazottja.

Mindez nem Korondi fő állítását vonja kétségbe, épp ellenkezőleg: azt látszik igazolni, hogy a *Compendiosa descriptio*nak ez a részlete sem magyarországi, hanem szentföldi eredettel bír.

A három levélből származó szövegek magyar nyelvemlékkódexekben található fordításait a Szent Jeromos magyarországi kultuszát Pataki Elvira mellett⁵²⁷ eddig legalaposabban áttekintő Korondi Ágnes gyűjtötte össze, aki ebben a levélben fedezte fel a Kazinczy-kódex egyik exem-

⁵²⁴KORONDI Ágnes: *A Vita et transitus Sancti Hieronymi kelet-közép-európai és magyarországi elterjedéséről*. In: FÁBIÁN Laura et alii (szerk.): *A könyv és olvasója. A 14–16. századi könyvkultúra interdiszciplináris megvilágításban*. Budapest (MTA–ELTE Humanizmus Kelet-Közép-Európában Lendület Kutatócsoport) 2018, 193–211. A magyarországi megjelenés északi eredetéről: 207–209.

⁵²⁵KLAPPER, Joseph (hg.): *Schriften Johans von Neumarkt. Zweiter Teil: Hieronymus die unechten Briefe des Eusebius, Augustin, Cyrill zum Lobe des Heiligen*. (Vom Mittelalter zur Reformation. Forschungen zur Geschichte der deutschen Bildung 6) Berlin (Weidmannsche Buchhandlung) 1932. Neumarkt latin szövegének különállása vitatott, lásd KORONDI: op. cit. 201–202.

⁵²⁶KORONDI: op. cit. 208. p. 110. jegyzet.

⁵²⁷PATAKI Elvira: *Splendor doctorum. La mémoire de Saint Jérôme dans la littérature hongroise du Moyen Age*. In: *Classica – mediaevalia – neolatina III. Acta Conventus de „Schola Europaea” de die vicesimo usque ad diem vicesimum quartum mensis novembris anno MMVII Budapestini, in civitate „Piliscsaba” et Debrecini habita*. Ediderunt Ladislaus HAVAS, Ladislaus TAKÁCS, Emericus TEGYEY. Debrecini et Budapestini (Societas Neolatina Hungarica Sectio Debreceniensis – Collegium de Iosepho Eötvös Nominatum) 2009, 91–114.

plumának addig azonosítatlan forrását.⁵²⁸ Az általa elemzett szöveg, mint a Jeromosról szóló levelek más magyar változatai is, csupán rövidebb csodákat hoznak, míg a jelen Szentföld-leírás – szintén kihagyásokkal ugyan –, de lényegesen hosszabb részletet közöl az előtte szereplő Názárethez kapcsolódóan, minthogy a történet főszereplője, Szent Szilvánusz ennek a városnak az érseke (püspöke) volt.

Ahogy arra már Holl is felhívta a figyelmet,⁵²⁹ Szent Jeromos neve alatt fennmaradt levelekhez köthetőek a Szent Paula és Eustochium, röviden pedig Szent Jeromos életét is ismertető fejezet, az ugyanis nem egyezik sem a *Legenda aureá*ban, sem pedig más gyűjteményekben, Vincentius Bellocensis *Speculum historialé*jában (19, 48–50), Petrus de Natalibus *Catalogus sanctorum*ában (3,29), vagy Philippus Bergomensis (Giacomo Filippo Foresti da Bergamo) *De plurimis claris selesisque mulieribus* (128. fejezet) című gyűjteményének általában a Jeromos *Epitaphium Sanctae Paulae* címmel is illetett 108. levele alapján összeállított életrajzokhoz. Bár az életrajz a fentiekől és Jeromos levelétől megszövegezésében különbözik, a Paula származására tett megjegyzés (*Agamemnone, rege Mycenarum*) azonban mégis elárulja, hogy összeállítójának mindenképp az eredeti Jeromos-levelet kellett szeme előtt tartania, minthogy ez a részlet a fentiekben nem, kizárólag az eredeti levélben, illetve az annak végén található epitáfiumban szerepel.⁵³⁰ Ugyanakkor az eseményeket lényegesen leegyszerűsítve interpretálja, amennyiben az agónia leírását arra szűkíti, hogy a szent asszony addig nem tudott meghalni, míg a jászolhoz nem vitték, valamint hogy a haldoklás végső fázisában megnémult volna. Jeromos levelében elhallgat, nem pedig megnémul, az Úr sátorába kívánczik, nem pedig a jászolhoz viteti magát. Jeromos nem csak szigorú, az orvosi tanácsok ellenére is megtartott absztinenciáját, de a szent nyelvekben való jártasságát is kiemeli; ez utóbbi Pécsváradinál elmarad. Egy a Jeromos-levélen alapuló, de lényegesen, még a *Legenda aureá*ban található változatnál is egyszerűbb szöveggel állunk tehát szemben.

Elhelyezkedés szempontjából megfigyelhetjük, hogy minden szenthez kapcsolódó történet a leírás szabta rendbe illeszkedik, és csak ott nyer kifejtést, ahol valamilyen szent hely leírása erre ürügyet ad. Ez alól félig-meddig kivételt képez Lázár története, mely a kolofon után, a mű utol-

⁵²⁸KORONDI Ágnes: A Kazinczy-kódex Szent Jeromos hatalmát illusztráló exemplumának forrásáról. In: BAJÁKI Rita et alii (szerk.): *Lelkiség és irodalom. Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére.* (Pázmány Irodalmi Műhely. Lelkiségtörténeti tanulmányok 17) Budapest (MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport) 2017, 289–293.

⁵²⁹HOLL: *PÉCSVÁRADI GÁBOR* 39.

⁵³⁰HILBER, Isidorus (ed.): *SANCTI EUSEBII HIERONYMI Epistulae. Pars II: Epistulae LXX–CXX.* (CSEL 55) Vindobonae – Lipsiae (F. Tempinsky – G. Freytag) 1912, 308, 350.

só oldalán foglal helyet. Ha a *Grande miraculum* című fejezet lehetett az eredeti szöveg zárzata, a Lázár-legendát Pécsváradi hozzátoldásának tekintjük. Holl Béla úgy vélte, hogy ez történet azért került bele a műbe, hogy az utolsó oldalt még kitöltse. Ezt később azzal vettem el, hogy a Lázár-történetre már Bethániánál utalás történik, vagyis nem az utolsó üres oldal tette indokoltá szerepeltetését a műben, hanem mert Lázár történetét a megtérés és a bűnbánat példájának szánta a szerző. De vajon melyik szerző? Véleményem szerint a Lázár-történet Pécsváradi saját invenciója, mégpedig három okból. Egyrészt azért, mert nagyon kevés változtatás van benne az **F** változathoz képest, ezek pedig csak szórendi cserék és kiegészítések. Másrészt mert mégiscsak ez a legenda az egyetlen, mely nem közvetlenül a szent helyhez kapcsolódik, ott pedig csak utalás található. Egyszerűbb volt így betoldani Pécsváradinak már az **F** változat kéziratába is. Harmadszorra a három idézetből összevarrt legenda szerkezete elűt a többi, egy anyagból szabott történettől.

A Josephus Flaviusra, Szent Ágostonra és Aranyszájú Szent Jánosra hivatkozó kompiláció szimmetriatengelyét Lázár halála és feltámasztása képezi. Hogy Lázár, akit Jézus feltámasztott, első halála alatt látta a kárhozottak szenvedéseit, ennek következtében pedig már sohase nevetett többet, hanem egész életében vezekelt, bort sem ivott, csak háromszor egy évben, és csak árpakenyeret evett, majd testvéreivel elhajózva Marseille püspöke és vértanú lett, ismert változata a legendájának. Ugyanezen két szerzőre hivatkozó, ugyanígy megfogalmazott citátumlánc szerepel Temesvári Pelbárt *Pomerium de tempore* kötetében⁵³¹

Különlegessé ezt a történetet a hamisan Josephusnak tulajdonított, valójában azonban Pszeudo-Turpin Nagy Károly életrajzából⁵³² vett részlet teszi, mely a Lázár feltámasztása utáni vezeklés tükröképeként a halála előtti időszakra alkalmazza a frank uralkodó szinte népmesei leírását. Szent Lázár így szinte óriássá nő, erőtől duzzadó katona, sőt báró, gróf (*miles, barro, comes*), aki egy borjú ötödét vagy egy birka harmadát is lenyeli, és félkézzel felemel egy állig felfegyverzett vitézt. Minél élesebb kontrasztot képez ugyanis a megtérés előtti és utáni élet, annál magasabb a megtérés ténye és annál nagyobb változás remélhető a példa nyomán. Lázár testének feltámasztása így vezethet az olvasók lelki feltámasztásához, és talán a praktikus okok mellett

⁵³¹Pelbartus de Temesvar: *Sermones pomerii de tempore I. [Pars hiemalis]*. Hagenau (per ... Henricum Gran ... sumptibus ... Johannis Rymman) 1498. VII. 27, 10 H (fól. D1r-v). A beszéd szövege egykor elérhető volt a sermones.elte.hu honlap szövegkiadásai között, ma azonban már nem hozzáférhető.

⁵³²SCHMIDT, Paul Gerhard (ed.): *Karolellus atque Historia Karoli Magni et Rotholandi*. (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana) Stuttgartiae et Lipsiae (in aedibus B. G. Teubnerii) 1996, 108–110.

ez is hozzájárulhatott, hogy Pécsváradi az utolsó oldalra tette – a megfelelő résznél pedig utalást hagyott csupán.

Nem sikerült még nyomára bukkannom, hogy vajon Temesvári melyik prédikációs kötetből vehette a Lázár múltjára vonatkozó részt, vagyis hogy Nagy Károly leírása mely ponton vált Lázárévá, tekinthető-e ez esetleg Pécsváradi egyéni invenciójának vagy pedig egy Temesvárién kívüli prédikációgyűjteményben már ilyen rendbe állította valaki az idézeteket. Lázár katonai előélete mindenesetre hiányzik a legenda ismert változataiból.

Sajnos más szövegrészek vizsgálatakor már nincs ilyen könnyű dolgunk, hiszen egyrészt a szent helyekhez kapcsolva vannak elhelyezve, másrészt Pécsváradi nagyobb számú és jelentősebb stilisztikai változtatást eszközölt rajtuk, így sem elhelyezkedésük, sem felépítésük nem mutat ilyen kontrasztot a szöveggörnyezetükkel, ezért csak apró részletekből következtethetünk a szöveg különböző rétegeire.

Hogy az ősváltozat elkészítőjének is magyarnak kellett lennie, arra közvetett bizonyíték lehet, hogy az a kiadás is említ a Magyar Királyság területén található ereklyéket, mint például Jézus Raguzában található pelenkája vagy Keresztelő Szent János szintén ott őrzött ujja,⁵³³ ezeket a szövegrészeket pedig **P** átszerkeszti, tehát feltehetőleg nem maga illesztette a szövegbe. Ami a magyarországi ereklyéket illeti, itt érdemes megjegyezni, hogy bár a *Compendiosa descriptio* mindkét változatában előkerül Remete Szent Pál, egyik kiadás sem említi annak Budaszentlőrincen található ereklyéjét; ennek okát talán a szerkesztő abbéli szándékban láthatjuk, hogy ne csináljon propagandát egy konkurens rendnek, a pálosoknak.

Az **F** változat különböző szövegrétegeinek efféle tapogatózó elkülönítése után végül fel kell tennünk tehát a kérdést, hogy hogyan jelenhetett meg mégis Farnádi neve alatt a mű?

Mivel neve nem a címlapon, hanem csak a kolofonban szerepel, ezért akár egy ismeretlen magyar szerzetes művének a kiadója is lehetne, vagy egy ilyen, Pécsváradi által a bécsi nyomdába küldött anonim szerzőségű kéziratra kézbesítője, aki mégis a saját nevét íratja rá. Az azonban az eddigiekből is látható, hogy a két kiadáshoz többszörös átszerkesztés sorozata vezetett, és feltételezhető, hogy a kettő közös ősének tekinthető munka szövege is hasonló átalakítások eredménye. Ha tényleg létezett egy Farnádi Miklós nevű magyar ferences, aki Pécsváradi kiérkezése, tehát 1515 eleje előtt kint tartózkodott, és ő hozta létre a *Compendium locorum Terre Sanctét*, a két kiadás őseit, abba csak 1486 után, a Breydenbachnál szereplő Jeruzsálem-térkép után párosíthat-

---

⁵³³**P** 23 (p) és (q).

ta a térképpel, amennyiben a térkép a Breydenbach kiadás Jeruzsálem-térképét jelentette volna. Az F-ben a térképre vonatkozó utalások alapján azonban a Breydenbach-térkép használata csak fenntartásokkal képzelhető el.

Véleményem szerint azonban ez nem zárja ki, hogy ne lehetne még régebbi rétegeit kimutatni egy ferences útikönyvnek vagy útikönyveknek, mely(ek)et mindig a legfrissebb nyomdatechnikai, vagy lelkeségi újításoknak megfelelően formáltak újra és újra, és melynek valószínűleg csak a Pécsváradi kiérkezését közvetlenül megelőző szakasza tekinthető Farnádi Miklós munkájának, vagyis az éppen most elemzett történetek beledolgozása.

A szentföldi zarándokok által írt és használt irodalomban megfigyelhetők különböző hullámok aszerint, hogy mi gyakorolta az elsődleges vonzerőt a zarándokokra. A későközépkor zarándokai számára ezt a vonzerőt – köszönhetően a ferencesek sajátos, Béatrice Dansette által a *devotio moderna* gyakorlataihoz sorolt zarándoklatvezetésének – már nem a szentföldi ereklyék sokfélesége, hanem az egyedülállóan nagylelkű búcsúnyerési lehetőségek és a Krisztus életére és szenvedésére koncentráló, személyesen megélt vallásosság jelentette.⁵³⁴ Annak ellenére azonban, hogy Pécsváradi Jézus szenvedésére és Mária kompassziójára vonatkozóan affektív elmélkedéseket, ájtatos monológokat vagy épp ellenkezőleg: dramatizált jelenetecskéket szerkeszt szövegébe, nem gyomlálja ki sem az ereklyékhez kapcsolódó csodákat, sem pedig a fejezetnyi legendákat, jóllehet azok a virtuális zarándoklatok koncepciójától már elütnek. Miért maradtak akkor mégis bent az átdolgozás után?

Bizonyára azért, mert a funkciójuk sokkal fontosabb holmi színesítésnél. Egyrészt maguk is segítenek kialakítani a szentföldi miliőt, amennyiben élettel töltik meg a pontos méreteivel együtt leírt szent helyeket, barlangokat, templomokat, vagy jelenítik meg a sivatagot. Másrészt a szerző által átadni szánt erkölcsi tanításnak, a személyes megtérés és a vezeklés szükségességének az elsődleges hordozói, bár sokszor méretükben meghaladják a prédikációkban szereplő exemplumok megszokott terjedelmét, és mint a Lázár-történetnél láttuk, a tagolódását is.

Amikor tehát Pécsváradinak az átszerkesztés során azt kellett mérlegelnie, hogy megtartsa-e ezeket vagy tegyen-e a helyükre inkább Jézusra összpontosító affektív elmélkedéseket, inkább a biztos utat választotta forradalmi ötletek helyett.

⁵³⁴DANSETTE, Béatrice: Les pèlerinages occidentaux en Terre Sainte: une pratique de la « Dévotion Moderne » à la fin du Moyen Age? Relation inédite d'un pèlerinage effectué en 1486. *AFH* 72 (1979) 106–133, 330–428. 106–133, 330–428.

6.4 Eltérés az azonosítható idézetektől és vendégszövegektől

Mielőtt a *Compendiosa descriptio* szövegébe beleszerkesztett források felhasználási módjára térnénk, röviden a vendégszöveg fogalmát kell definiálni. Bár elsődlegesen a szövegbe beiktatott más nyelvű szövegeket jelenti, a posztmodern így jelöli az összes idézés nélkül megjelenő átvételt.⁵³⁵

Mint hogy a *Compendiosa descriptio* esetében találkozhatunk az idézetek locusának meglehetősen pontos, a kor tudományosságának megfelelő, a visszakereshetőséget lehetővé tevő megadásával is,⁵³⁶ célszerű ezektől elkülöníteni azokat az eseteket, melyek idézés nélkül lettek a szövegbe beiktatva.

Az átdolozás mértékének tisztázása azért rendkívül fontos, mert az átdolgozás nélküli idézetekben szereplő szavak általában nem tekinthetők a magyarországi középkori latinság szókincsének, az allúziók és átformált idézetek esetében pedig ha annak is tekinthető, szükséges az idézett vagy megidézett szöveghelyek pontos feltüntetése.

Az először vizsgált rész, a *Monasterium quoddam mirabile* című fejezet (27v (q)) nem csak arra jó példa, hogy a vendégszövegek és Pécsváradi átdolgozásának elkülönítésénél néha nehezebb a jámbor fikció és a valóság megkülönböztetése. A fejezet szövegében már az **F** változatban is ügyetlen öltések hívják fel a figyelmet arra, hogy a ferences szerző megfogalmazta magyarázatok elütnek a máshonnan vett szöveg anyagától. A fejezet csodálatos monostora a Sínai-hegy és a Vörös-tenger közt található, melynek harangszava a Sínai-hegyi görög szerzetesek állítása szerint rendszeresen hallható, ám a kolostort felkeresni igyekvők közül senki sem tud ráakadni, még az egyszer véletlenül rálelő beduinok sem találnak vissza hozzá.

A meghatóan szép történetet a ferences fejtegetése ellenére – talán az egyiptomi szerzeteseket őrizte meg így Isten, mint Illést és Énokhot a paradicsomban; szükségszerű, hogy a kolostorba új barátok lépjenek be; bizonyára csak az juthat el oda, aki csatlakozni akar a szerzetesekhez – vagy éppen amiatt, egy a *perseverantia* címszó alá sorolt exemplumnak gondolnánk.

Amint azt a Francesco Quaresmi *Elucidarium*áról szólva már elmondtuk,⁵³⁷ a fejezetre a jeles ferences is felfigyelt, ugyanakkor a rendkívül alapos és a vonatkozó irodalmat jól ismerő

⁵³⁵MARTINKÓ András: vendégszöveg *Világirodalmi Lexikon*. 16 (1994) 550–551.

⁵³⁶Ilyen például a bibliai helyek feltüntetése, a jogi szövegekre való hivatkozások egy része, illetve a teológiai, egyháztörténeti munkák használatának módja, illetve ide soroljuk a Nicolaus de Lyra posztilláira való hivatkozást még akkor, ha az idézett szöveg és az idézés több esetben is elválnak egymástól.

⁵³⁷Lásd 41. oldalon.

szerező a plágium vádját sajnos nem veti fel, pedig a szövegrész Felix Fabri *Evagatorium*ából származik.⁵³⁸

Fabri viszont meg is nevezi informátorát: a Sínai-hegyi Nikodémus testvért. A görögök szerint a láthatatlan kolostor lakói a számuk feltöltéséhez tőlük, a Szent Katalin-kolostorból rabolnak testvéreket, a kolostort pedig Isten az arabok bűnei miatt rejtette el, mint Lót házát a szodomaiak elől⁵³⁹ vagy mint Dótán városát a szírektől.⁵⁴⁰ Figyeljük meg, hogy mindenki saját, bibliai helyekkel alátámasztott érveket igyekeznek faragni!

Quaresmi Farnádit hiszékenynek minősíti. Felix Fabri forrása, Nikodémus testvér azonban nem a levegőbe beszélt. Farnádi szövegét a Széchy Károly által alaposágra intett Avraham Szergejevics Norov (1795–1869) orosz katona, hivatalnok majd oktatási miniszter, utazó, a Szentföld egyik legnagyobb leírója kapcsolta össze saját kortársainak felfedezéseivel, ám hogy az egészet Fabritól csente, nem vette észre, ahogy megjegyzése is elkerülte a magyar kutatók figyelmét. A XIX. század elejétől kezdve megannyi utazó kereste fel a Sínai-félsziget nyugati partja melletti területet, hogy saját maga is hallhassa a Jabal an-Nakus, a „Harang-hegy” zengését.⁵⁴¹ A hanghatást a hegy felszínén található homok leválása okozza, ez szolgált mind az elnevezés, mind a helyi arab legenda alapjául a föld elnyelte kolostorról, melynek harangszava a hegy gyomrából is hallik.

A hihetetlen történet alapja tehát egy ma is megtapasztalható természeti jelenség, mely a helyi mondákon keresztül szóban hagyományozódva a különböző utazókhöz külön-különféle változatokban jutott el, de még az így lejegyzett történet is kétszeres átszerkesztésen esett át, mire Pécsváradi változatában hozzánk elért.

Visszatérve azonban a filológia mezejére: Holl adatokkal alá nem támasztott valószínűsítése, miszerint Pécsváradi bizonyára ismerte Fabri könyvét, ezzel beigazolódott, még akkor is, ha csak az **F** változat kompilátorára igaz, vagyis az **F** változat archetípusának *terminus post quem*je e mű elkészülésének dátuma, 1483/84, minthogy nyomtatásban csupán a Hassler kiadásában, a XIX. században jelent meg.

⁵³⁸HASSLER: *Felicis Fabri Evagatorium* III, 470–471.

⁵³⁹Ter 19,11.

⁵⁴⁰2 Kir 6,18.

⁵⁴¹KRUMBEIN, Wolfgang Elisabeth: The Northern Red Sea, a Historical Sketch. In: KRUMBEIN, Wolfgang Elisabeth – FRIEDMAN, Gerald Manfred (ed.): *Hypersaline Ecosystems. The Gavish Sabkha*. (Ecological Series 53) Berlin–Heidelberg–New York–Tokyo (Springer-Verlag) 1985, 18–38, 36. A hegy neve nem fémből, hanem fából készült hangszert jelent, mert a keresztények számára jobbra csak ez volt engedélyezve.

Hozzá kell tennünk, hogy lényegesen egyszerűbb megoldást kínálna Breydenbach Fabrit szövegét hasznosító útikönyvének szövege, mely szintén tartalmazza a csodálatos monostor történetét.

A szöveg összevetése, különösen pedig a cím, a *monasterium quoddam mirabile* azt valószínűsíti, hogy már **F** kompilátora is Fabri *Evagatorium*-át használta, még hozzá kiadás híján kéziratos formában. Hassler kiadása ugyanis tartalmazza kiadott eredeti kézirat indexét is, mely bár hibás foliószámmal, de tartalmaz *monasterium quoddam mirabile* címszót:⁵⁴² az **F** szerkesztője tehát – jó ferences prédikációszerzőhöz híven – egyszerűen ez alapján üttette fel Fabri művét.

Kathryne Beebe felhívja a figyelmet a Fabri kézírataira jellemző gazdag marginális bejegyzésekre mint a felhasználás módjának bizonyítékaira: a domonkos szerző maga is *digitus monstrans*-okkal látta el a művét, de számos olvasója is kiemelte az érdeklődésének megfelelő részeket.⁵⁴³

Az *Evagatorium*-ról Beebe kutatásaiból tudjuk, hogy Ulm környékén nagyon gyorsan és nagyon sok kéziratban terjedt már közvetlenül a befejezése után is. Míg azonban Fabri német nyelvű műviből két magyarországi példány ma is fennmaradt, a latin nyelvű *Evagatorium* a magyarországi könyvtárakból hiányzik. Nem állapítható meg tehát, hogy milyen úton került be a mű az **F** szövegébe: egy magyarországi, de azóta elveszett példány, vagy egy a Szentföldre eljuttatott, de azóta elveszett példány közvetítésével. A harmadik lehetőség, hogy Fabri szövege egy olyan ferences eredetű szöveget őrzött meg, mely tőleg függetlenül **F**-ben is megjelent.

Fabrinak ugyanez a fejezete nyújtja illusztrációját annak, hogy a *Compendiosa descriptio* szerkesztőjének a kezét máshol is inkább az olvasmányosság, mintsem a hely pontos leírásának vágya mozgatta. A Hóbre vezető lépcsősor fölé nyúló két kapu közül,⁵⁴⁴ melyeket Fabri is ismertet, mindkét változat csak azt, a lentebbit említi, melyen a zsidók nem tudnak átmenni.⁵⁴⁵ Korántsem biztos tehát, hogy a szerkesztő mélyebben tanulmányozta az ulmi domonkos könyvét, mert azon túl, hogy nem tesz említést a második kapuról, azzal, hogy láthatólag nem ismeri Fabrinak az elsővel kapcsolatban előadott történetét, egy az Egyiptomi Máriához⁵⁴⁶ vagy Hérakleios⁵⁴⁷ császár történetéhez mérhető drámai jelenetbe ágyazott tanulság is elmarad. Az *ut*

⁵⁴²HASSLER: *Felicis Fabri Evagatorium* III, 526.

⁵⁴³BEEBE, Kathryne: *Pilgrim and Preacher. The Audiences and Observant Spirituality of Friar Felix Fabri (1437/8–1502)*. (Oxford Historical Monographs) Oxford (Oxford University Press) 2014.

⁵⁴⁴HASSLER: *Felicis Fabri Evagatorium* III, 454–455.

⁵⁴⁵28r (s).

⁵⁴⁶29v (e)

⁵⁴⁷14r (x).

probatum est ugyanis bővebben a keresztény zarándokok közé vegyülő zsidó történetét jelenti, aki nem tud átjutni rajta, a csoda hatása alatt pedig megtér és nyomban megkeresztelkedik, innen az elterjedtebb „Megkeresztelkedés kapuja”. Pedig a könyv ezzel együtt szép hármását kínálná szent helyet méltatlanul megközelítő, és a kapuról való visszahanyatlás után a hitetlenségből, az erkölcstelenségből és a gőgből megtérő zarándok példájának.

6.5 Leírás és valóság: helyszínleírások, események

A szentföldi zarándok által megtapasztalt és a művében megjelenített valóság azonban nem feltétlenül fedti egymást, az így keletkezett szöveget korántsem tekinthetjük minden részletében pontos leírásnak. Ha az lenne a helyzet, hogy a leíró még a saját maga tapasztalatait is az előző leírásokon keresztül láttatja, mint ahogy azt Huygens Würzburgi Jánosról szólva is kiemeli,⁵⁴⁸ pusztán arról lenne szó, hogy a Szentföld-leírásukba beledolgozott vendégszövegeket különösen bő kézzel mérő szerzőknél pár passzus úgy kerül bele az átdolgozásba, hogy nem tisztogatták le róla a korábbi állapot azóta megváltozott részleteit. Ezt egyszerű tévedésnek értelmezhetnénk.

A különböző szerzők által eltérő szöveggel közölt feliratok azonban a legtapasztaltabb kiadót is gondolkodóba ejtik. Huygens a többsorosak esetében felveti a kihagyások és az ezüstözött betűk korróziójának lehetőségét, de a két szerző által is látott rövid feliratok variáns olvasatait ő sem tudja megnyugtatóan magyarázni.⁵⁴⁹ Míg a Würzburgi János és Theodericus leírása közti különbségek azért különösen kellemetlenek, mert a két leírás közt nagyon kevés idő telt el, a feliratokat pedig nem az egyébként közös forrásbázisukat képező Rorgo Fretellus művéből veszik, Pécsváradi esetében az irodalmi forrás léte nem kétséges.

A felvetett kérdésre a választ a részünkről abban adjuk meg, hogy a szerző mások szövegein keresztül nézi a valóságot, a magáéban pedig egy ezek alapján idealizált állapotot kíván leírni, akkor is, ha annak már nyoma sincs: talán a Würzburgi János- és Theodericus- feliratokhoz is hozzájárulhattak írott források. Hogy Pécsváradi műve esetében bizonyosan ez a helyzet, azt leginkább a Szent Sír fölötti felirat⁵⁵⁰ szövegének alaposabb vizsgálata tárja fel.

Amellett, hogy az epigrafikus szövegek iránt nagyobb érdeklődést vagy kifejezett rajongást mutató szerzők írásaival szemben – a fent említett két szerző például számosat hoz – a *Compen-*

⁵⁴⁸HUYGENS: *Peregrinatores tres*. 30. p. 29. jegyzet: „Although he uses Fretellus to describe even what he must have seen with his own eyes, he frequently takes care to emphasize that he was personally present at the site he mentions.”

⁵⁴⁹HUYGENS: *Peregrinatores tres*. 25–26. p.

⁵⁵⁰P 5r (b)

diosa descriptio sajnos csak ezt az egyetlen feliratot közli, a vers a ferences szerzetes metrikai érzéketlenségén túl arra is kiváló bizonyíték, hogy Pécsváradi még a nyomát is eltüntette annak, hogy a felirat írott forráson, nem pedig a valóságon alapul.⁵⁵¹ A több szerző által is közölt feliratot⁵⁵² már Felix Fabri is csak útikönyvből ismerte.⁵⁵³ A felirat első útikönyvi előfordulása Niccolò da Poggibonsi *Libro d'oltramare* című munkája,⁵⁵⁴ ahol a *Compendiosa descriptio*-ához rendkívül hasonló bevezető található előtte,⁵⁵⁵ szövege azonban nem csak az útikönyvek műfaján belül maradvá hagyományozódott tovább.

Epigrafikai jellege miatt különböző humanista feliratgyűjteményekben – természetesen az eredeti lelőhelye pontos feltüntetésével – önállóan is felbukkan, legtöbbször a II. Piusra való

⁵⁵¹A Farnádi-féle kiadás szövege: „*est autem supra Sepulchrum Sanctum et eius atrium sursum versus celum quoddam ciborium pulchrum, ut potes accipere de tabula...*”. Erre, és a többi hasonlóan egy-egy *tabulára* utaló helyre még visszatérünk.

⁵⁵²Kiadása: SANDOLI, Sabino de: *Corpus inscriptionum Crucesignatorum Terrae Sanctae (1099–1291)*. Testo e annotazioni. Jerusalem (Franciscan Printing Press) 1974, 14; újabb tárgyalása: PRINGLE, Denys: *The Churches of the Crusader Kingdom of Jerusalem. A Corpus*. Cambridge (Cambridge University Press) III, 24. A Pringle hozta szöveget Sandoliénál lényegesen jobbnak találjuk, nemcsak azért, mert közelebb áll a Pécsváradinál is közölt szöveghez, de azért is, mert Sandoli kihagyja a felirat közlői közül William Weyt.

⁵⁵³„*Reperi in quibusdam antiquis peregrinalibus libellis sequentes versus, quos invenerunt lapidibus sancti sepulcri insculptos, quam tamen scripturam ego non vidi.*” HASSLER: *Felicis Fabri Evagatorium* I, 336–337. Fabri bizonyára a Szentföldön 1336 és 1341 járó időző Ludolphus de Suchem művét használhatta fel; Deycks, Ludolphus kiadója arra hívja fel a figyelmet (*Ludolphi, rectoris ecclesiae parochialis in Suchem, de itinere Terrae Sanctae liber*. Nach alten Handschriften berichtigt herausgegeben von Dr. Ferdinand DEYCKS. [Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart 25]. Stuttgart [Literarischer Verein] 1851, 80) hogy a három vers az utleírás első két kiadásában – a vélhetőleg strassbourgi megjelenésű és 475–480 közé tett GW M44167 jelzetű, illetve a valószínűleg Goudában, 1483/4-ben keletkezett, GW M44164 azonosító számon nyilvántartott ősnymotványokban – szerepel ugyan, ám a kiadáshoz használt kéziratokból hiányzik. Ezt a Bayerische Staatsbibliothek digitalizátumai (https://daten.digital-e-sammlungen.de/bsb00074894/image_57 és https://daten.digital-e-sammlungen.de/bsb00082122/image_84 linkeken) alapján egyrészt megerősíthetjük, másrészt hozzátehetjük, hogy a versek a szöveghez nem kapcsolódnak szervesen, vagyis hogy utólag, talán a nyomdász megfontolásából lettek beleillesztve, de láthatólag elválnak a szöveggörnyezetüktől. (A pontosság kedvéért megjegyezzük, hogy Suchemnél sorban a következő versek szerepelnek: *Anno milleno centeno quo minus uno...* [HASSLER: *Felicis Fabri Evagatorium* I, 344, nem a Szent Sírón szerepel], *Mortuus hic iacuit...*, *Aspice plasma meum...* [vagyis hiányzik az első két sor]. Fabri a Szent Sírónál pedig rendre a *Mortuus hic iacuit...*, *Aspice plasma tuum...* és a *Vita mori voluit...* epigrammákat keresi – hiába.)

⁵⁵⁴BAGATTI, Bellarmino – BACCHI DELLA LEGA, Alberto: *FRA NICCOLÒ DA POGGIBONSI: Libro d'oltramare (1346–1350)*. I. (Pubblicazioni dello Studium Biblicum Franciscanum 2) Gerusalemme (Tipografia dei Padri Francescani) 1945, 16.

⁵⁵⁵BAGATTI–BACCHI DELLA LEGA: *ibid.* „Nella santa capella del Santo Sepolcro di Cristo, d'intorno, si è di tavole di marmo bianco tavolata, e quasi tonda, colonnata, di sopra a volta, con una finestra sopra quella volta, si è levato uno civorio partito in sesto, cioè in sei cantoni, si à due colonne allato l'una all'altra, che montano XII. colonne. Sopra queste colonne si è il detto civorio lavorato, e di sopra coperto di piombo, allo tondo del civorio; sopra le colonne si è scritto sei versi, tutti di lettere d'oro, e in ciascuno canto del civorio si è uno verso, e è sì alto che apena si può leggere; e li versi dicono così: *Vita mori voluit et in hoc tumulo requievis / Mors quia vita fuit nostram victrix abolevit / na qui confregit inferna sibique subiecit / et redimendo suos cuius dux ipse cohortis / atque triumphator hinc surrexit leo foras / Tartarus inde gemit mor lugens spoliatur.*” Bagatti jegyzetei szerint a különböző kéziratokban a következő variánsok olvashatók: *choortis, adque triumphator, mos (mors helyett)*.

hivatkozással együtt. Ezt olvashatjuk Peter Apian híres 1538-as epigrafikai közlésénél,⁵⁵⁶ de Grossnak a bázeli (külön a sír- és külön az egyéb) feliratokat felsoroló könyvének első függelékében (*Appendix selectissimorum epitaphiorum*)⁵⁵⁷ is. Ennek az epigrafikai kontextusnak az eredetére egy tévesen II. Pius neve alatt *De laude atque epitaphiis virorum illustrium compendiosus et delectabilis tractatus* címen fennmaradt, több változatban több holland ősnyomtatvány részét képező gyűjtemény ad magyarázatot.⁵⁵⁸ A Szent Sír felirata a gyűjteményben rögtön az első darab, melyet két másik jeruzsálemi szerzemény, Bullion Gottfried és Balduin több szerző (pl. Fretellus, Theodericus) által is megörökített, tehát hiteles sírfeliratok követnek, hogy az összeállító az ájtatos kezdet után rögtön rá is térhessen az antikvitás nagyjaira, mitológiai alakokra vagy a közelmúltban elhunyt személyekre.

Bertalot rendkívül alapos munkájában felhívja a figyelmet azokra a kiegészítésekre is, melyet egy későbbi kiadás és az arról készült kéziratos másolatok készítői eszközöltek, különösen hogy ezek közt a kezdő epigrammához hasonló újabb Szent Sír-vers is szerepel: a *Sum Deus ex aevo* kezdetű, mely az *Aspice plasma tuum*-hoz képest három sornyi többletet és jelentős eltéréseket tartalmaz.⁵⁵⁹

Arra, hogy a vers más kéziratokban más kontextusba került, jó példa az a XV. századi angol vegyes kézirat, melyben szintén találkozhatunk a *Vita mori voluit* soraival.⁵⁶⁰

A verset azonban ezen felül néhány helytörténeti munka is fenntartotta mint templomon belüli szentsír-építmények feliratát; ahol az építmény felállításának ideje akár a felirat kiegészítésének

⁵⁵⁶*Inscriptiones sacrosanctae vetustatis, non illae quidem Romanae, sed totius fere orbis summo studio ac maximis impensis terra marique conquistatae feliciter incipiunt.* Ingolstadii (in aedibus Petri Apiani) 1538, ccccccix. Apian a címben tudatja, hogy „*ab Hierosolymis sacro suo tumulo destinatum missum Aeneae Sylvio pontifici maximo Rhomam*”.

⁵⁵⁷*Urbis Basileae, epitaphia et inscriptiones omnium templorum, curiae, academiae, et aliarum aedium publicarum* [...]. Cura et labore Magistri Iohannis Grossi. Basileae (sumtibus Ioannis Iacobi Genathi) 1625, 310.

⁵⁵⁸Lásd BERTALOT, Ludwig: Die älteste gedruckte lateinische Epitaphiensammlung. In: *Collectanea variae doctrinae Leoni S. Olschki bibliopolae Florentino sexagenario*. Monachii (Jacques Rosenthal) 1921, 1–28. Minthogy a gyűjteményben Szalayné Ritoók Ágnes Janus Andreola-epitáfiumát is azonosította, a Janus-összkiadás előmunkálataként Mayer Gyula rekonstruálta a kiadói név, évszám és hely nélkül megjelent ősnyomtatványoknak és szedés-változataiknak kialakulását; uő: Janus Andreola-epitáfiumának szövegahagyománya. In: JANKOVICS László – KECSKEMÉTI Gábor (szerk.): *Neolatin irodalom Európában és Magyarországon*. Pécs (JPTE) 1996, 55–62.

⁵⁵⁹BERTALOT op. cit. 28.

⁵⁶⁰Trinity College, Cambridge, B. 13. 14. fol. 167r (leírása: JAMES, Montague Rhodes: *The Western Manuscripts in the Library of Trinity College, Cambridge*. Vol. I. Cambridge (CUP) 1900, nr. 281 (396. p.). A cím (*Metra sequentia scripta sunt in girum super pinnaculum sepulcri Domini Nostri Iesu Christi in civitate Iherosolimitana*) pontosan azt írja le, mint Poggibonsi és Pécsváradi, de az *in girum* és a *pinnaculum* kizárja a velük való kapcsolatot. A vers csak egy a többségében a *devotio modernába* illeszkedő, sokszor verses imádságok sorában, a válogatás irányát a kereszt és a passió iránti kiemelt tisztelet jellemzi. A kézirat digitalizátuma online is elérhető: <https://mss-cat.trin.cam.ac.uk/manuscripts/uv/view.php?n=B.13.14&n=B.13.14#?c=0&m=0&s=0&cv=171&xywh=201%2C-656%2C3495%2C1963>

köszönhetően, akár más körülményekből megismerhető, ez jellemzően a XV. század második felére vagy a XV–XVI. század fordulójára esett. Ilyen például a kardeni (Rajna-vidék–Pfalz, Németország) Szent Castor-apátság templomának előcsarnokában 1495-ben, Johann von Finstingen prépost szentföldi zarándoklata után felállított, mára már elpusztult szent sír (a templomban ma látható szent sír az 1600-as évekből származik).⁵⁶¹ De ilyen – ha korszakunkon túlnyúlik is – a toulouse-i Notre-Dame de la Dalbade templom Nicolas Bachelier faragta, mára szintén elpusztult reneszánsz szent sírjának ránk maradt 1545-ös felirata.⁵⁶² Az ehhez hasonló sírépítmények felállítása tehát nemcsak hogy jellemző a korra, de nagyon szoros összefüggést mutat éppen a Pécsváradnál is közölt hatsoros verssel, melynek eredetiségét éppen ezek alapján hajlanánk kétségbe vonni.

Kétségeinket csak növeli, hogy a vers talán legsikerültebb része, a halni kívánó élet paradoxonát magába sűrítő verskezdet feltűnő hasonlóságot mutat egy, az *Analecta Hymnologica*ban kiadott rondó refrénjével.⁵⁶³

De ez legalább lefelé tágítja a felirat keletkezésének lehetséges időhatárát! Szerencsénkre nem ez az egyetlen, a XII. századba vezető nyom. Az igen megbízható angol antikvárius, John Wever monumentális feliratgyűjteményében ugyanis szintén fennmaradt a vers, mely a templomos

⁵⁶¹Ferdinand PAULY: *Das Stift St. Kastor in Karden an der Mosel*. (Germania sacra: historisch-statistische Beschreibung der Kirche des alten Reichs. N.F. 19. Die Bistümer der Kirchenprovinz Trier. Das Erzbistum Trier 3.) Berlin–New York (Walter de Gruyter) 1986, 36. A felirat Christoph Brouwer és Jakob Masen jezsuita történétíróknak a trieri egyházmegye történetét tárgyaló (BROWER, Christoph – MASEN, Jacob: *Metropolis ecclesiae Trevericae, quae metropolitanae ecclesiae originem, jura, decus, officia, tum subjectorum illi episcopatum, regionum, urbium, ecclesiarum, abbatiarum et monasteriorum ortus, progressusque per archidioecsin Trevirensis complectitur*. BROWER et MASENI S. J. opus emendavit, auxit edidit Christianus de STRAMBERG. Tomus I. s.l. (sumptibus et typis Rudolphi Friderici) 1855, 164.) művében maradt ránk (idézi Pauly *ibid.*); a négy soros többlet itt a felállítás körülményeit is leírja: „*Mille quatercentis quinque nonaginta decursis / Annis post ortum Christi, Joannes e Vinsting / Trevir canonicus, Castoris et archilevita / Me locat et dotat, sacra tellure reversus.*” Brouwer könyve egyéb részletekkel is szolgál: „*gloriosum Salvatoris sepulchrum [...] eo venerationis studio complexus est, ut domum sospes reversurus propagandae ad posteros pietatis, sacrosancti monumenti, quod Hierosolymorum urbe visitur, in porticu majoris basilicae exemplar construi, ac in eo aram, ad eam parietum et vestigiorum mensuram, quae cum prototypo congrueret, in oratorii morem condi voluerit, inscriptis his quibuscunque ad rem noscendam penetralis fronti versibus...*” Vagyis az *Aedicula* másolatáról lehetett szó, melyben misézni is lehetett (op. cit. *ibid.*).

⁵⁶²A toulouse-i Musée des Augustins-ben (RA 750 leltári számon) őrzött márványlap a múzeum felújítása alatt online is megtekinthető: <https://www.augustins.org/fr/les-collections/documentation/base-de-donnees>. A szöveg legjobb kiadása (André du Mège és Henri Rachou katalógusainak átirásai több ponton is hibásak, ennek viszont az évszáma az): ROSCHACH, Ernest: *Musée de Toulouse. Catalogue des antiquités et des objets d'art*. Toulouse (Imprimerie de I. Viguier) 1865, nr. 794 (293. p.).

⁵⁶³AH 21, 39–40. Dreves kiadásának alapja a firenzei Biblioteca Medicea Laurenziana Plutei 12.1. jelzetű XV. századi antifonáléja, azonban a szöveg megtalálható egy ismert XII. századi liturgikus dráma, a tours-i *Ludus Paschalis* mellé feljegyzett latin rondók között is, a szöveget őrző tours-i kódex zenei anyagának másolási dátumát pedig a 1225–1245 körülré teszik; ebben a részben található a zenei jegyzetek nélküli puszta szöveg. Lásd: CALDWELL, Mary Channen: *Pax Gallie. The Songs of Tours 927*. In: CHAGUINIAN, Christoph (ed.): *The Jeu d'Adam. MS Tours 927 and the Provenance of the Play* (Early Drama, Art, and Music) Kalamazoo (Medieval Institute Publications, Western Michigan University) 2017, 87–176.

lovagok egyik azóta elpusztult házában a fentiekben ismertetett, a házban található szentsírmásolatot hitelesítő funkciót töltött be.⁵⁶⁴ Csakhogy ez az épület Weever állítása szerint még (a ma is működő egyébként kifejezetten a Szent Sír-templom *Anastasis*át megjelenítő) új templomukba, a londoni városrésznek is nevet adó Temple-be való beköltözésük, tehát 1185 előtt volt a birtokukban. Reneszánsz hamisítvány helyett vajon autentikus darabbal lenne dolgunk, mely az *Aedicula* 1244-es lerombolása⁵⁶⁵ előtti állapotot örököltette meg? Az angol epigráfus nyilvánvalóan írott forrását sajnos nem jelöli meg közelebbről, de ez alapján a két adat alapján sem látszik megfordulni a mérleg állása: a Weevernél szereplő vers hitelességére ugyanis árnyékot vet, hogy – hasonlóan mind a *De laude et epitaphiis virorum illustrium*ban, mind a Gross kiadásában szereplő vershez – az 5. sora hiányzik. De a II. Piusnak tulajdonított válogatásban közölt változattal rokonítja a *nigra inferna* is, következésképp a már bemutatott epigráfiai gyűjteményekből kerülhetett Weever egyik forrásához, többszörös áttétellel. Ha megnézzük az utána álló további három epigrammát – túl azon, hogy ezek Sandoli gyűjteményében, tehát a szentföldi középkori latin feliratok eddigi legteljesebb korpuszában nem szerepelnek, ezek mindegyikéről kimutatható, hogy külön-külön is hagyományozódtak mint Krisztus sírjának feliratai, nem egyszer a Lavardini Hildebert epigrammái közé keveredve.

Hogyan összegezhethetjük hát rövid kitérőnk tanulságát? A Lavardini Hildebert neve alatt fennmaradt versek között jó néhány epitáfiumot találunk, ezenfelül pedig mind az ó- és újszövetségi jeleneteket összefoglaló ún. biblikus epigrammái – melyeket Bourassé még *Inscriptionum Christianarum libellus* címen adott ki,⁵⁶⁶ pontosan azt a hatást keltik, mintha ezek valóban létező feliratok lennének. Ezekről csak kissé terjedelmesebb voltuk miatt lógnak ki a fentiekben ismertetett Szent Sír-feliratok, de a metafora- és szóhasználatuk (Jézus mint oroszlán vagy mint maga az élet; a pokol hol Tartarus, hol Behemoth; a *plasma-pulvis* és a mindenható Isten szembeállítás; a halál halállal való legyőzése) jó érzékű utánczó(k)ra vallanak. A tours-i apát műveinek kánonja vitatott kérdés és kritikai kiadásának elkészültével sem rendeződött megnyugtatóan, ám az, hogy mindegyik „sírvers” ezek közé keveredett, – a Suchem és Fabri idézte, Jeruzsálem felszabadítását is megverselő feliratot is ideértve⁵⁶⁷ –, azt mutatja, hogy oda kerültek, ahová szánták őket: az *Anthologia Palatina* darabjainak mintájára írt epigrammák közé.

⁵⁶⁴WEEVER, John: *Ancient Funerall Monuments within the United Monarchie of Great Britaine, Ireland and the Islands adjacent....* London (Thomas Harper) 1631. 118.

⁵⁶⁵SZILÁGYI: Egy késő gótikus jelenség 181.

⁵⁶⁶PL 171, 1281–1288.

⁵⁶⁷PL 171, 37.

A sokszor helykitöltési céllal másolt művek azonban a vegyes kötetekből kikerülve és egyben irodalmi, illetve devóciós kontextusukat elhagyva az epitáfiumgyűjtemények és útleírások körébe keveredve a hitelesség auráját sugározták; az eltérő valóság csak néhány emberben tudatosult. A Szent Sír másolatok késő középkori létrejöttével pedig átvették az eredeti feliratok helyét és irodalmi termékekből valódi feliratokká léptek elő, a kör tehát bezárult.

6.6 A *Compendiosa descriptio* és más útikönyvek

A fentiekén túl az útikönyvek kutatásának egyik legnagyobb nehézsége, hogy mivel a legtöbb darab jelentős részben a korábbi művek átdolgozása, ugyanazok a szövegrészek megannyi helyen előbukkannak, éppen ezért a közvetlen forrás megállapítása is rendkívül nehéz. Hiába van Bernhard Breydenbach művének hasonló, *Compendiosa Terre Sancte descriptio* alfejezete,⁵⁶⁸ ha először a Szentföld határait,

Ha Fabri művét már az **F** összeállítója fel is használta – márpedig a *Monasterium quoddam mirabile* fejezetnél láttuk, hogy ezt tette –, ez nem magyarázza a Fabri szövegében szintén előforduló, de más olvasatokkal hozott epitáfiumot. Már csak azért sem, mert Fabri világosan megvallja, hogy nem találta.

Tekintsük most ezt a feliratot olyan ősi jegynek, mely elvezethet az **F** szövegének forrásához! Mint a fentiekben ismertettük, előfordulásait mind Thomsen, mind Sandoli, mind Pringle felsorolja, ezek közül pedig a legkorábbi Poggibonsi olasz nyelvű szövege. Ha olvasatait összevetjük, és ehhez Bernardino Bagatti⁵⁶⁹ kiadását használjuk, aki nemcsak alapos bevezetővel és bibliográfiával látta el művét, de Bacchi della Lega kiadásával szemben nem csak egy vezérkéziratra támaszkodott, hanem több kéziratot is kollacionált, láthatjuk, hogy az egyezés nem teljes, de jóval nagyobb. Ennél fontosabb azonban, hogy a bevezető sorok szinte tükörfordításai a *Compendiosa descriptio* szövegének.

Milyen, a nemzetközi kutatás számára is fontos következtetéseket vonhatunk le mindebből? Elsősorban azt, hogy Poggibonsi szövege még kevésbé originális, mint azt kiadói hitték: lényeges részét adják olyan, nyilvánvalóan egy latin nyelvű forrásból vett anyagok, melyek sokszoros átszerkesztés után az **F**-be is bekerültek. Másrészt pedig ez alapjaiban kérdőjelezi meg

⁵⁶⁸DAVIES, Hugh William: *Bernhard von Breydenbach and his Journey to the Holy Land 1483–4. A Bibliography*. London (Leighton) 1911, ix. Az első, 1486-os kiadásban az 50. foliótól. Nagyrészt Jacques de Vitry munkája.

⁵⁶⁹BAGATTI, Bellarmino – BACCHI DELLA LEGA, Alberto: *FRA NICCOLÒ DA POGGIBONSI: Libro d'oltramare (1346–1350). I.* (Pubblicazioni dello Studium Biblicum Franciscanum 2) Gerusalemme (Tipografia dei Padri Francescani) 1945.

Brefeld módszerének alapját, mely pusztán a szent helyek felsorolásában, a búcsúk listájában látta a ferences őstükönyv lényegét. Az általa vizsgált és az őstükönyvhöz legközelebb álló leírások közül a feliratot és a szent tűz csodáját csak Poggibonsi tartalmazza, pedig láthatjuk, hogy ez legalább 150 éven keresztül integráns része lehetett egy központilag terjesztett kiadványnak. Amikor tehát Huygens Brefeld művére röviden mint elszalasztott lehetőségre utal,⁵⁷⁰ ebben a csalódásban nemcsak az emberi szellem és a technikai eszközökkel nem pótolható filológiai munka melletti kiállást sejthetjük, de mint a műfaj sokat próbált szövegkiadójának azon tapasztalatát is, hogy ezeknek a rendkívül hasonló és egymásból gyakran merítő műveknek a szövegkritikai problémái sokkal összetettebbek annál, semhogy egy statisztikai huszárvágással megoldódjanak.

6.7 Pécsváradi idézéstechnikája

A skolasztikus módszer – a tekintélyekre alapozott logikus érvelésmód – és az ennek nyomán a tekintélyek feltalálására kifejlesztett segédeszközök használata rányomja a bélyegét mindkét szövegváltozatra: ha hozott anyagból dolgozik a szerző, a receptet, a beledolgozott anyag elérhetőségét is megadja. Látszólag. Valójában a szerkesztők a különböző szövegtípusokkal különbözőképp bántak. Hol az eredeti szöveg pontos ismerete nélkül igyekeztek a visszakereshetőség illúzióját kelteni, hol pedig az idézés eldolgozásával kívánták minél inkább eltüntetni az idegen tollak nyomát.

Az első esetre jó példát szolgáltatnak a *Historia ecclesiastica* különböző helyei. Az India első térítőiről szóló, Rufinustól átvett történetben⁵⁷¹ **F** szerkesztője csak a szöveg legelején, a *Tertium* után hivatkozik a forrására, jöllehet már a *Primum* és a *Secundum* részeknek az apostoli térítésre vonatkozó információi is ugyanonnan vették. Pécsváradinál viszont újabb két hivatkozással találkozunk, mellyel elárulja, hogy számára ismeretlen a történet.

Egyrészt az a *tempore Constantini imperatoris et Athanasii, patriarcho Alexandrini, ut idem dicit Ecclesiastica Historia* helyett az **F**-ben olvasható szövegben a történetet nem az Egyház-történet *mondja el*, hanem *maga* a püspök, az *idem* tehát Frumentius egykori társára, Edesiusra, a későbbi tyrosi püspökre vonatkozik. Másrészt pedig Pécsváradi szövege a fiatal Frumentius és Edisius szétosztja az Indiába csillagászati megfigyelések céljából utazó két filozófus, Metro-

⁵⁷⁰HUYGENS: *Peregrinatores tres*. 13. p. 5. jegyzet.

⁵⁷¹28 (a–b).

dorus és Meropius között, jóllehet az utóbbinak volt a tanítványa mindkét tehetséges ifjú; Szent Atanáz pedig csak a történet végén jut szerephez. Összegezve tehát Pécsváradi bizonyosan nem olvasta az eredetit, ám annál többször bizonygatja, hogy az egész Eusebiustól való.

Ennek fényében már kevésbé hajlunk arra, hogy Pécsváradi önálló kutatásának tulajdonítsuk a jeruzsálemi pátriárkák listáját,⁵⁷² mint Holl Béla tette.⁵⁷³ A nevek összeírása az F Pécsváradi előtti összeállítójának köszönhető, ám a Rufinus szövegével való összevetés még ezt, az Egyháztörténetből való közvetlen tájékozódást is kétségbe vonja. Lelkes, önálló, ám nem elég alapos kutatásra utalnak ugyanis a listában található hibák és hiányok: a Germaniusként szereplő Germanio és az Ingorgiusként szereplő Gordius, a Hermonból lett Hermonus, Gaius, a 21. püspök után kimaradt Symmachus, majd a második Gaius; a sorozat tévesen gyarapodott a Hymenaeus elé illesztett Ireneusszal, illetve Iudas Quiriacus legendából⁵⁷⁴ vett lényével.

A Germanius és Ingorgius alakokat a legegyszerűbb megmagyarázni: Rufinus fordításának kritikai kiadásában⁵⁷⁵ ez a helytelen olvasat ugyan nem szerepel, Rufinus szöveghagyományában viszont jelen lehetett, hiszen ehhez hasonló tévesztés ósnyomtatványokon is napvilágot látott.⁵⁷⁶ A talán szokatlan Himeneus alak elé illesztett Hireneus sokkal ismertebb név lévén sorközi vagy marginális javításra vezethető vissza. Gyűjtögetőnk sajnos a 3. declinációs alakokat rendre elhibázza: a valószínűleg romlott szövegben még megmaradt *Germani*ót 2. declinációs dativusnak, a *Hermoni* dativust 2. declinációs genitivusnak véelve hozta létre a Germanius és Hermonus alakokat.

Vagyis egyáltalán nem biztos, hogy a Pécsváradit közvetlenül megelőző szerkesztő lapozta volna fel valamelyik inkunábulumot, lehetséges, hogy az egész lista egy zárandokszövegből származik, aminek forrása még egy kézirat volt. A lista összeállítója mindenesetre rendkívül kitartó volt, hiszen az Egyháztörténet javát át kellett lapoznia, ugyanakkor kellően rosszul tudott latinul, hogy az alakokat félreértse.

⁵⁷²3v (o).

⁵⁷³HOLL: *PÉCSVÁRADI GÁBOR*

⁵⁷⁴GRAESSE: *Legenda aurea* 309.

⁵⁷⁵SCHWARTZ, Eduard (Hg.): *Eusebius Werke Zweiter Band. Die Kirchengeschichte. ... Die lateinische Übersetzung des Rufinus bearbeitet ... von Theodor MOMMSEN. Zwiter Teil. Die Bücher VI bis X. (Die griechischen christlichen Schriftsteller der erster drei Jahrhunderte)* Leipzig (Hinrichs) 1908, 541.

⁵⁷⁶A *succedit Germanio, et Germanioni Gordius* (RVFIN. hist. 6,10) szövegrészlet a rosszul értelmezett szóhatárok miatt – nem tudván, hogy *Germanioni* a 3. decl. sing. dat. – egyrészt áttagolódott, másrészt az *in* szótagot is félreolvasták, ahogy az OSZK-ban 354-es jelzet alatti (BIH 1280) 1479-es kiadásban, Mantova (Johann Schall): *et germanio Ingordius* olvasat is mutatja. Az *Ingordius-Ingorgius* eltérésre ez természetesen nem ad magyarázatot, hiszen a d-g összetévesztését nehéz paleográfiai okokkal magyarázni.

Holl megállapítása tehát, hogy a szerző – szerintünk a Pécsváraditól különböző előző kompilátor – kiegészítette a listát egy másik forrásból,⁵⁷⁷ tulajdonképpen igaz: kiegészítette és át is alakította, hogy Szent Cirill az ígért, és szimbolikus jelentőségű negyvenedik⁵⁷⁸ helyre kerüljön, ahogy az elnagyolt *usque ad quadringentos annos* kitétel (Jeruzsálemi Szent Cirill püspöksége 350k–387⁵⁷⁹) is arra szolgál, hogy hivatalának ilyen, a számok sugallta jelentőséget adjon. A lista kiegészítésének tehát a *Grande miraculum* fejezet beillesztésével egy fázisban kellett történnie. Látszólag hasonló eredményre jutunk Alphonsus de Spina korábban már tárgyalt *Fortalicium fidei*jét illetően: a forrás megjelölése az **F**-ből még teljes egészében hiányzik, Pécsváradiban azonban háromszor is ennek egészítette ki a Jeruzsálem történetéről szóló rövid összefoglalót,⁵⁸⁰ jóllehet az alapján, hogy az **F**-ben az *ut tradunt historie* közbevetéssel találkozunk, felkelti a gyanúját annak, hogy a szövegrész mögött az idézett mű helyett több más szöveg, akár egy szentföldi eredetű, ám nem feltétlenül a Campopiano által 1373/1374-esként azonosított szentföldi kompiláció.⁵⁸¹

Ezt az eredetet támasztaná alá I. Hérakliosz császár nevének mindkét kiadásban következetesen romlott alakja, az *Eradius*. A hibára a *cl* és a *d* betűk félreolvasása ugyan jó magyarázatot adhat, ám a jelenség nem példa nélküli a ferences Szentföld-leírások között: egy Charles Kohler közölte 1463-as ferences leírásban is ugyanezzel a helyesírással találkozunk.⁵⁸² Nem utalhat a *Fortalicium fidei* használatára azaz **F**-ben olvasható hiba, miszerint a keresztesek *anno Domini*

⁵⁷⁷HOLL: PÉCSVÁRADI GÁBOR 39.

⁵⁷⁸Az Eusebiust lefordító és kiegészítő Jeromos *Chronikonja* szerint elődje, Maximus volt a negyvenedik (PL 27, 501). Ha Jeromos *Chronikonjából* tájékozódott volna, tényleg nem találhatott volna többet, a Rufinus folytatta *Egyháztörténet* viszont a jeruzsálemi püspökök közül Cirill utódját, Jánost tárgyalja utoljára: SCHWARTZ–MOMMSEN 1024.

⁵⁷⁹MKL s.v. Cirill, Jeruzsálemi Szt.

⁵⁸⁰2r (h): *ut habetur in libro qui dicitur Fortalicium fidei [...] ut ibidem habetur [...] ut tradit dicti Fortalicii fidei historia*”.

⁵⁸¹A hasonló, a jeruzsálemi királyok uralkodását, városok elfoglalását és elvesztését nagyon röviden, évkönyvszerűen összefoglaló, jellemzően vegyes tartalmú kódexekben fennmaradt feljegyzések egyik példájához lásd: KOHLER, Charles: Histoire anonyme des rois de Jérusalem (1099–1187), composée peut-être à la fin du XIIe siècle. (1897) *Revue de l’Orient latin* 5 (1897) 213–253.

⁵⁸²Cf. KOHLER, Charles: Description de la Terre Sainte par un franciscan anonyme 1463. *Revue de l’Orient Latin* 12 (1909–1911) 1–67, 17. Pécsvárad *Compendiosa descriptio*ját és a névtelen ferences szövegét nem csak ez köti össze. A hivatkozott oldal egy Jeruzsálemben egészen az írás idejéig, 1463-ig őrzött parányi Szent Kereszt-erekljét említi: „*etsi crucis parvissima portio ibi in presentiarum celebri honore custodiatur*”. A részleteket viszont Pécsváradinak az Egyiptomi Mária legendájába illesztett betoldásából tudjuk meg: „*Cuius (sc. Sanctae Crucis) media pars tunc adhuc reservabatur in templo sancto Domini, nunc est autem tanummodo parvula portio, sicut unguis, que absciditur a digito, que portio resignatur de uno gwardiano ad alium nulli quicquam de ea tribuendo.*” P 29 (e).

centesimo decimo nono foglalátk el jeruzsálemet.⁵⁸³ Vonzó, hogy ezt esetleg a spanyol ferences művének fejezetszámára vonatkoztassuk, ám a 119. fejezetben Nagy Frigyes 1189-es hadjárata-ról esik szó.⁵⁸⁴ Ehelyett valószínűbb, hogy *Compendiosa descriptio* kéziratában már romlott volt a római számokkal írt évszám: első számjegye tollban maradt, a második és a harmadik pedig felcserélődött.⁵⁸⁵

A mesterét szóló Veronika szavai Jacobus a Voragine egyik legendájának részleteire (*eius privarer praesentia, solatium*) hasonlítanak,⁵⁸⁶ míg sem Ludolfus de Saxonia, sem a *Meditationes Vitae Christi*ben nem leltük nyomát, ez alapján pedig ezt tényleg F kompilátorának egyéni leleményének tekinthetjük.⁵⁸⁷

Végül Mária Jézus utáni kiáltásaiban azt láthatjuk, hogy a ferences kompilátor(ok) dramatizálási igényének megfelelő változtatással a hivatalos liturgikus szövegek is teret adhattak a népének gyakorlatától függetlenül.⁵⁸⁸

A fenti két esetben, Veronika és Jézus szavainál, noha az utóbbi más szerző munkája, semmiféle idézéssel nem találkozhatunk. A liturgikus szövegek esetében viszont a két apró változtatással Pécsváradi a visszakereshetőség helyett az átélhetőséget választja. Míg a világi olvasó a *Popule meust* minden nagypénteken hallhatta – és ha a *Compendiosa descriptio*ban idáig jutott, minden bizonnal értette is –, nem volt szükség tehát a további magyarázatra, ugyanez a másik énekre már nem igaz. A *Vadis propitiator* ugyan kereszthódolati énekként is használatban volt,⁵⁸⁹ Magyarországon nem volt ilyen szerepe: Dankó szerint ez alatt az épp az imént tárgyalt *Popu-*

⁵⁸³ F 12 (m) „*Quartum est, quod in anno Domini centesimo decimo nono Fideles Christiani cum cruce signatis de regnis occidentis, cum quibus et Sanctus Stephanus, rex Ungarie, ut habetur in eius legenda, venerunt Terram in Sanctam...* P „*Quartum est, quod in anno Domini 99 fideles Christiani principes cum cruce signatis de Ponente – hoc est de regnis Occidentis et Aquilonis, cum quibus et Sanctus Stephanus, rex Ungarie, ut habetur in eius legenda, venerunt Terram in Sanctam...*”

⁵⁸⁴ ALPH. SPINA *fort.* 4,9,119 (fö. 256r–v).

⁵⁸⁵ MXCIX > CXIX.

⁵⁸⁶ „*Cui (sc. Volusiano) Veronica: dominus meus cum praedicando circuiret et ego eius praesentia nimis invie carerem, volui mihi ipsius depingi imaginem, ut dum eius privarer praesentia, mihi salte praestaret solatium imaginis suae figura, cumque linteum pictori deferrem pingendum, dominus mihi obviait et quo tenderem, requisivit. Cui quum viae causam aperuissem, a me petiit pannum et ipsum mihi venerabili sua facie reddidit insignitum.*” GRAESSE: *Legenda aurea* 233. p.

⁵⁸⁷ Az ilyen jeleneteket legegyszerűbben Tóth Péter nyomán a retorikai gyakorlatokra vezethetjük vissza: TÓTH Péter: „Rendelj nékem más halált!” Krisztus apokrif imája a Getszemáni kertben. *Vallástudományi Szemle* 5 (2009) 25–53.

⁵⁸⁸ Holl a szövegben csak a Jn 11,16-ből származó idézetet azonosította: HOLL: *PÉCSVÁRADI GÁBOR* 233.

⁵⁸⁹ Lásd RADÓ Polikárp: *Enchiridion liturgicum. Complectens theologiae sacramentalis et dogmata et leges iuxta novum codicem rubricarum.* Editio secunda emendata et aucta. I–II. Romae – Friburgi Brisgoviae – Barcinone (Herder) 1966, II, 1205.

le meust és a *Crux fidelist* énekelték,⁵⁹⁰ míg a *Vadis propitiator* a liturgikus könyvek tanúsága szerint hazánkban a matutinum alatt került sorra, vagyis a világi hívek nem hallhatták.⁵⁹¹

Pécsváradi a szerzetesi élet egyik legfontosabb keretének, a liturgiának ezt a laikusoktól elzárt, legbensőségesebb pillanatát feleslegesnek találhatta magyarázni, különösen, ha sokkal ügyesebben is fel lehetett használni. A klerikus olvasók pedig amúgy is értették, honnan az idézet.

---

⁵⁹⁰DANKÓ József: Magyar szertartási régiségek. B. A nagypénteki isteni szolgálat. *Új Magyar Sion* 2 (1871) 161–182, itt: 165–169.

⁵⁹¹RADÓ Polikárp: *Libri liturgici manu scripti bibliothecarum Hungariae. Tomus I. Libri liturgici manuscripti ad missam pertinentes*. Recensuit D. Dr. Polycarpus RADÓ O.S.B. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai 26) Budapestini (Sumptibus Musaei Nationalis Hugarici) 1947, 17; MEZEI János: Das Responsorium "Vadis propitiator" in den ungarischen Handschriften. *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 27 (1985) 97–107.

7. Lelkiségtörténet, eszmetörténet, politika: a két kiadás létrejöttének okai

7.1 Egy ismeretlen térkép hatása a *Compendiosa descriptio* szövegére

Milyen térkép volt a traktátus forrása, és mi indokolta a két, eltérő kiadás elkészítését? E két probléma megoldása véleményem szerint nagyon szorosan összefügg egymással, de összefügg a kor vallási gyakorlatával is. Ennek megvilágításához idézzük fel az **F** változat előszavának a térképre vonatkozó utalásait. Rögtön az **F** Prohemiumának címében, a következő, **P**-ből hiányzó szöveggel találkozunk:

„*Et qui tabulam voluerit intelligere, prius legat prohemium pro intellectu, et sic versa facie teneat ad Aquilonem, ut quatuor mundi climata scilicet Oriens, Occidens, Auster, Aquiloque suum teneant locum proprium.*” **F** a1r⁵⁹²

A fentiek alapján a négy égtáj szerint tagolt *tabula* már a kézirat vagy nyomtatvány kézbevételekor magyarázatért kiáltott, és az is sejtető, hogy a térkép nem északi tájolású volt, hiszen ábrázolásmódja nem egyezett az északi tájolású térképek szokásos tájolásával.

Lejjebb, az előszó második felének a keresztek és búcsúkat tárgyaló része nemcsak hogy jelentősen eltér **P** szövegétől, de a *tabulára* vonatkozó utalásai is további fontos részleteket árulnak el a térképről:

„*Nec pretermittunt (sc. fideles) loca illa gloriosa, unde Dominus ascendit, ubi Domina Nostra animam filio suo reddidit, et ubi sepulta est et assumpta. Nec alia loca, quamplurima devotione, qua decet prosequuntur, que in fine huius tractatuli in tabula, que Compendium locorum Terre Sancte intitulantur, seriatum ordinate describuntur.*” **F** ai (c)

⁵⁹²Ismét felhívjuk a figyelmet rá, hogy **F** szöveghelyei mindig a *Compendiosa descriptio* kritikai kiadása alapján vannak jelölve, nem pedig az eredeti nyomtatvány szerint.

Ezek alapján a traktátus végén található térképnek a címe volt a Széchy Károly kifogásolt alcímében megjelenő⁵⁹³ *Compendium locorum Terre Sancte*, ami az előző idézetben található a *versa facie* 'túloldalt' kifejezésével cseng egybe.

A legtöbbet a térképről szerkezetéről és a szent helyek jelölésmódjáról az előszó ezen részlete árulja el:

„*Hunc modicillum laborem subire haud abhorruui figurans ipsa loca in tabula pretacta in sperica figura describens in circuitu, quantum loca distant abinvicem, maxime minora a principalioribus vel per pedes, id est labniiomdok, vel per passus id est lablepes vel per miliare Ungaricale, non Italicale, de quibus quinque faciunt unum Hungaricale. Et quia ipsa loca sacra propriis, ut tactum est, aspexi oculis, preter civitates et regna extra Terram Sanctam existentia, quae sunt in circuitu tabule ad littus maris, non credas ad illam partem orbis sive ad Orientem vel Occidentem, Austrum aut Aquilonarem non esse, ad quam unusquisque sacer locus est orbiculando locatus. Deinde ad loca in quibus maiora facta sunt misteria, que sunt rubea ☩ cruce consignata, olim Sanctus Silvester papa ad preces Constantini imperatoris, necnon Dei electe Sancte Helene, matris sue indulgentias concessit plenarias, ad loca vero minor septennes cum totidem quadragenis, ubi non sunt cruces. Sunt tamen extra circuitum parve cruces de nigro posite ad denotandum, quod inde incipit sensus scripture in circuitu. [...] Et ut discerni valeant, que loca sunt ad Orientem, Austrum, Occidentem et Aquilonem, tota tabula rubro puncto ad quatuor partes est divisa, incipiendo semper quamlibet partem a templo Sancti Sepulchri et tenendo tabulam ad Aquilonem. Presens igitur opus iuxta supradicta in quatuor partes dividitur.*” F a1 (d)

A *sperica figura* alapján Campopiano mintha egy a Guglingen kiadatlan *Tractatus*ára hasonlító sematikus ábrát feltételezne.⁵⁹⁴ Campopiano mindössze három ábrát közöl Guglingen kéziratából: a rajzok kör alakúak vagy körbe foglaltak, körülöttük pedig a négy égtáj neve szerepel. A *Tractatus* és a *Compendiosa descriptio* koncepciója közötti hasonlóság valóban szembetűnő.⁵⁹⁵ Ennek ellenére bár digitalizátum híján csak ezekre az ábrákra támaszkodhatunk, belátható, hogy

⁵⁹³SZÉCHY: Péchvárad vagy Farnádi? 148.

⁵⁹⁴Valójában Pécsvárad említése a vonalhálózatos térképek és a sematikus ábra után következik, az olasz kutató nem dönt egyértelműen a lehetőségek közt.

⁵⁹⁵CAMPOPIANO: *Writing the Holy Land* 7.1–3. ábrák.

ezek a sematikus ábrák semmiféle tájékozódásra nem használhatók és egy – alább tárgyalandó részlettől eltekintve – egyáltalán nem illeszkednek azokhoz a részletekhez, melyeket a *Compendiosa descriptio a tabuláról* közöl.

A térkép a Szentföldet, de azon kívül a környező területeket (*regna extra Terram Sanctam existentia*) is ábrázolta és látszott rajta tenger (*que sunt in circuitu tabule ad littus maris*). A képekre vonatkozó részletek azért nagyon fontosak, mert a korban

A jelmagyarázatot, a Széchy Károly által is kifogásolt piros keresztek értelmezését valamivel később tárgyaljuk.

F szerkesztője a félreértések elkerülése végett a mű végén ugyancsak elismétli a *tabula* használatának módját:

„*Finit opusculum sive Compendium locorum Terre Sancte intra et extra sanctam civitatem hierusalem existentium. Ad laudem Iesu [...] necnon [...] virgini Marie ad utilitatem, consolationem quoque peregrinorum actu vel habitu Terram ipsam Sanctam visitantium, ut qui vident actu sancta loca, ex hoc compendioso opusculo intelligant, que et qualia sunt ipsa loca, et qui actu haud videre quant, sed habitu tantum, credant sic esse fore, quemadmodum in dicto stant opusculo atque tabula.*”

F 38v (r)

A *tabulára* vonatkozó utalások sora azonban itt nem ér véget, **F** szövegében ugyanis számos olyan hely maradt, mely az azon ábrázolt helyekre vonatkozik és amelyek nem illeszkednek sem a kör alakú sematikus rajz, sem pedig a vonalhálós térkép Campopiano által felvázolt keretébe.

Sokkal inkább követik a virtuális zarándoklatok végzését megkönnyítő hagyományos, Reuwich kihajtható térképén a Jeruzsálem környéki helyek ábrázolásában továbbélő szentföldi térképek hagyományát, ugyanis a *non longe huc distat* kijelentés alapján egyazon képen kellett látszania a Kidron hídjának, Ifjabb Jakab apostol és Zakariás sírjának:

Ioachim cum fuisset confusus per sacerdotem, ivit ad pastores suos, ostenditur autem usque modo locus pastorum non in Galilea circa Nazareth, sed in pratis, et in locis desertis Hierusalem eundo versus Iordanem, ut patet in tabula, ubi postea per fideles fuit monasterium edificatum. **F** 10 (a)

Quartum, non longe huc (sc. ad pontem torrentis Cedron) distat sepulchrum Sancti Iacobi minoris et Zacharie prophete, ut in tabula patet. **F** 14 (s)

Ennek nem mond ellent, de Reuwich metszetének részletességét idézik azok a helyek, melyek kifejezetten Jeruzsálem városának helyrajzára vonatkoznak, melyeken akár a városon belüli épületek, sőt ezek alakja – a Szent Sír-bazilika ovális tömbje – is kivehetők:⁵⁹⁶

Ostenditur locus a parte Occidentali templi Sancti Sepulchri in civitate Hierusalem, ubi Sanctus Ioannes est natus, ut patet in tabula. F 10 (a)

Tertium, quod templum Sancti Sepulchri est sublongum, sicut stat in tabula. F 3 (n)

A látképen alkalmazott távlatra a következő részlet alapján következtethetünk:

Primum, quod hec porta (sc. Porta Aurea) est bifaria, quia columna in medio ut patet in tabula. F 14 (v)

Ez alapján valószínűsíthető, hogy Jeruzsálemet az Aranykapura az Olajfák hegye felől tekintő távlatból, vagyis Keletről Nyugatra nézve ábrázolja, a kaput pedig helyesen, a Reuwich metszetén is látható jellegzetes kettős ívvel jeleníti meg. Mindezt a Földközi-tenger rajzának már fentebb elemzett feltűnésével a térkép szélén, szinte bizonyosnak tűnik Breydenbach illusztrációinak hatása.

A következő két, az épületek belsejét ábrázoló rajzra tett utalás azonban kizárja ezt a megoldást, ugyanis az első idézet alapján a *tabulán* látható a Szent Sír aediculájának a templomon belüli építménye, míg a második Jézus születésének a betlehemi bazilika alatti barlangjára vonatkozik. Tehát aligha lehet szó egy szokványos térképről vagy nem csupán egy térképre, hanem szövegközi ábrákra is utal a szöveg:

Est autem quoddam ciborium pulchrum ut potes accipere de tabula, quod in columnis marmoreis cinerei coloris subtilissimis duodecim stat firmatum, super quod in circuitu aureis litteris isti sex versus sunt in Latino scriptis... F 5 (b)

Et si optas scire figuram capelle sancte huius (sc. capellae nativitatis in Bethlehem) vide in tabula. F 22 (m)

Vizsgáljuk meg, nem lehetséges-e hogy esetleg Breydenbach művének fametszeteire utalna a *Compendiosa descriptio* szövege!

⁵⁹⁶Egyedül itt tudom elképzelni, hogy Guglingen kéziratának ábráiként lehetne értelmezni: cf. CAMPOPIANO: *Writing the Holy Land* 7.1. ábra.

Davies különös figyelmet fordít Breydenbach könyvének Reuwich-metszeteire, a róluk közölt lista pedig csak nyomokban egyezik az F alapján feltételezhető szövegekőzi képekkel:⁵⁹⁷

A legfőbb probléma ezzel, hogy Breydenbach képei között nem találhatjuk meg a betlehemi születés kápolna képét. A Szent Sírról készült metszet ráadásul elkallódhatott, mert sem az 1498-as zaragozai, sem az 1490-es speieri kiadásban nem szerepel, később azonban pótolták.⁵⁹⁸

Szóba jöhet azonban egy olyan útikönyv, az először 1500-ban Bolognában *Viazo da Venesia al Sancto Iherusalem*, majd 1518-ban Velencében *Viaggio da Venetia al Sancto Sepolchro et al Monte Sinai* címen szerzői név nélkül kiadott, később azonban a szervita Noe Bianco zarándok író munkájával összecszerelve Fra Noe ferencesnek tulajdonított, képekkel gazdagon illusztrált nyomtatvány.⁵⁹⁹ A könyv illusztrációit sokáig mint Breydenbach művéről készült másolatokat tartották számon, és ez az 1518-as kiadvány városokat ábrázoló nyomatai tekintetében igaz is, ám Bagatti a szöveget már mint Niccolò da Poggibonsi művének kiadását sorolja fel.⁶⁰⁰ Kathryn Blair Moore azonban a képek forrásaként Poggibonsi kéziratának illusztrációit azonosítja, mely nemcsak a *Viaggio/Viazo* számos kiadásában, de a mű német fordítását kísérő képekben öltött újra testet.

Véleménye szerint az illusztrált kéziratok mind egy a XIII. század második feléből származó firenzei kódexre vezethetők vissza,⁶⁰¹ mely egyrészt két másik XV. századi firenzei kézirat forrásául szolgáltak,⁶⁰² másrészt egy köztes firenzei másolaton keresztül⁶⁰³ a szöveg német fordításához járultak hozzá.

Ezeken a rajzokon már felbukkan mind a Születés kápolnájának, mind a Szent Sír-templom aediculájának rajza. Fontos közvetlen kapocs azonban Poggibonsi szövege és a *Compendiosa descriptio* között, hogy míg az 1500-as *Viazo* elkezd, de be nem fejezi a szent sír aediculájá-

⁵⁹⁷ Az 1483-as kiadás a következő metszeteket tartalmazta: címlap, városok látképei (Velence, Parenzo, Korfu, Modon, Candia, Rodosz), Jeruzsálem és a Szentföld panorámaképe, a Szent Sír-templom a bejárata előtti térről nézve, a Szentföldön élő népek (szarcénok, zsidók, görögök, szírek, abesszinok, törökök), ábécék (arab, héber, görög, kopt, etióp, örmény), a Szent Sír aediculája, állatok (zsiráf, krokodil, indiai kecske, egyszarvú, teve, szalamandra, majom) DAVIES: op. cit. xxi–xxvii.

⁵⁹⁸ DAVIES: op. cit. xxvii.

⁵⁹⁹ MOORE, Kathryn Blair: The Disappearance of an Author and the Emergence of a Genre: Niccolò da Poggibonsi and Pilgrimage Guidebooks between Manuscript and Print. In: *Renaissance Quarterly* 66 (2013) 357–411.

⁶⁰⁰ BAGATTI–DELLA: op. cit. XLI–XLII.

⁶⁰¹ Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale de Firenze, Ms. II. IV. 101. (ez sajnos digitalizálva nem elérhető): MOORE: op. cit. az 5. ábra (372. p.) tartalmazza a sztemmát.

⁶⁰² Ezek a Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze Panciatichiano 78 és 79. digitalizátumai rendre: <https://archive.org/details/panciatichiano-78> és <https://archive.org/details/panciatichiano-79>

⁶⁰³ New York, New York Public Library Spencer 62, ennek digitalizátuma csak részletekben hozzáférhető: <https://digitalcollections.nypl.org/collections/viaggio-della-terra-sancta-di-yherusaleme>

nak hat soros feliratát,⁶⁰⁴ a *Compendiosa descriptio* teljes egészében hozza a hexametereket, bár Poggibonsiétól néhol eltérő olvasatokkal. Campopiano ugyan nem emeli ki a feliratot, mint az útikönyvek kompilálásának külön elemét, de egy általa megadott vegyes kézirat leírásában a *Vita mori voluit...* is szerepel a magyarázattal, vagyis a pontos elhelyezkedésével, az aranybetűk és az aedícula feletti hatoldalal párkánnal (itt „super tabernaculo”).⁶⁰⁵

Ezt azonban azzal vethetjük el, hogy **F** végig következetesen egy tabuláról szól, ami a traktátus végén helyezkedik el. Röviden szólunk kell magáról a *tabula* szó fordításáról is, meg kell ugyanis bizonyosodnunk róla, hogy valóban térképet kell-e itt keresni. A *tabula* ugyanis jelenthet táblázatot, képet, mutatót is.

A kor – és itt természetesen nem zárhatjuk ki a *Compendiosa descriptio* előtt 20-30 évvel korábban megjelent darabokat sem – szentföldi tárgyú térképeiről nagyrészt rendelkezésre állnak átfogó katalógusok,⁶⁰⁶ ám mint látni fogjuk, még mindig bukkanhatnak fel újabb darabok. A kép igen vegyes.

A XV–XVI. század fordulója a térképészet forradalmaként vonult be a tudománytörténetbe: a középkor naiv O-T térképeit apránként felváltják a valódi felmérésen alapuló, méretarányos térképek. Ptolemaiosz *Geógraphiájának* latin kiadásai – néhányhoz a Szentföld térképének fametszetét is hozzácsatolták – a vetületi ábrázolás elméletével járulnak hozzá a földrajzi felfedezésekkel együtt mind fontosabbá váló térképészet fejlődéséhez.

De túl vagyunk már Bernhard Breydenbach nagy sikerű szentföldi útikalauzájának a publikálásán is, mely fordulópontot jelent mind az útikönyv mint műfaj, mind a látkép mint ábrázolásmód fejlődésében. Breydenbach kora egyik legkiválóbb fametszetkészítőjét, Erhard Reuwichet vitte magával az útra, hogy a helyszínen elkészített rajzok alapján végre valóság-hű metszeteken elevenedjék meg a nagy zárandoklat minden fontosabb helyszíne: Velencétől és különböző kikötőktől kezdve a Palesztina földjét lakó közösségeken át a részletes, kihajtható térképen megörökített Jeruzsálemig, az egyik első, szemtanúságon, nem pedig spekuláción alapuló térképig, melynek a

⁶⁰⁴Digitalizátumon: <http://dl.cini.it/oa/collections/1143/manifest.json> A német fordítás említi a hat sort, de nem idézi, szemben ezzel azonban jól látható az aedícula képe: London, British Library Egerton Ms. 1900, fol. 14v–15, digitalizátuma: http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=egerton_ms_1900_fs001r.

⁶⁰⁵CAMPOPIANO: *Writing the Holy Land* 169. p. (Hága, Koninklijke Bibliotheek MS 73 G 8-as jelzetű kódexe).

⁶⁰⁶CAMPBELL, Tony – DESTOMBES, Marcel: *The Earliest Printed Maps. 1472–1500*. In collaboration with International Geographical Union. Berkeley, CA (University of California Press) 1987.

szent város későbbi ábrázolásaira tett hatása túlbecsülhetetlen.⁶⁰⁷ Mégis, ezekkel a szemképráz-tató képekkel egy időben egészen más minőségű nyomtatványok is forgalomban voltak.

Használatban voltak még a Jeruzsálemet mint a Föld középpontját körülvevő három kontinenst ábrázoló O-T térképek is, de olyan, a Szentföldet ugyan a tenger felől ábrázoló térképek, melyeken Jeruzsálem szent helyei, épületei nem látszanak: ilyenek a *Rudimentum noviciorum*⁶⁰⁸ vagy francia változatában a *La Mer des hystoires* különböző kiadásaiban a szöveghez csatolt térképek.⁶⁰⁹ Itt ugyan az utóbbi négyosztatú, az előbbi azonban még a nyolc szelet ábrázolja a sarkaiban. Különlegességként és a *Compendiosa descriptio* fontos előképeként jöhet még szóba azok a térkép és a tabulált szöveg határán álló mellékletek is, mint amilyent a *Prologus Arminensis* traktátus mellé nyomtattak.⁶¹⁰ E traktátusra, bár Campopiano ferences kötődése híján említés nélkül hagyja azért nagyon fontos kitérni, mert egyrészt alapos mutatóval van ellátva, másrészt maga a „térkép” a rendező elve a leírásnak: a térkép tartalomjegyzékként is funkcionál, amennyiben a helynevek melletti számok a megfelelő caput számát jelentik. A Jeruzsálemet leíró térkép ráadásul a négy égtáj szerint tagolt, mégha Szentföldet ábrázoló 16 szelet tartalmaz is. Közvetlen kapocs a *Compendiosa descriptio*-val mégsem állapítható meg.

A kérdést bonyolítja, hogy *tabulákat* a ferencesek körében járva máshol is találhatunk. Tabulának hívták ugyanis azokat a listákat is, melyek felsorolták a Szentföld szent helyeit az adott helyen megszerezhető búcsúkkal együtt.⁶¹¹ A Szentföld legfőbb vonzereje ugyanis már nem elsősorban a nagyszámú ereklyében rejlett, hiszen a keresztes hadjáratok alatt ezeknek a forgalma is megélénkült, csupán az apostolokhoz, Jézushoz vagy Szűz Máriához kötődő ereklyékért elég lett volna Róma vagy más hasonló kincsekkel bíró európai város – például Compostela, Aachen, Köln – templomait felkeresni, hanem a XIV. század második felében gyarapodásnak induló búcsúiban, melyekből az Ígélet földje minden más célpontnál többet kínált, ez pedig

⁶⁰⁷Lásd a Melléklet 4. ábráját. Ross, Elizabeth: *Picturing Experience in the Early Printed Book: Breydenbach's Peregrinatio from Venice to Jerusalem*. University Park, PA (Pennsylvania State University Press) 2014.

⁶⁰⁸Lásd 2. ábra.

⁶⁰⁹Lásd 3. ábra.

⁶¹⁰1. ábra. A traktátust 1480-ban adták ki Lübeckben; facsimile: ANONYMI LUBICENSIS, UT VIDETUR HERMANNI SINAE, ORDINIS PRAEDICATORUM *Prologus Arminensis in mappam Terrae Sanctae Lubicae ante annum 1480 impressum*. R. P. Guillelmus-Antoniuss NEUMANN, Ord. Cist. [...] praefatione ornabat. Genevae (Typis J.-G. Fick) 1885.

⁶¹¹BAGATTI, Bellarmino – BACCHI DELLA LEGA, Alberto op. cit. XXV–XXX. Bagatti itt a szentföldi búcsúk „fejlődését (sviluppo)” felrajzolva azok érvényessége, vagy legalábbis a többségük pápai, püspöki, gvardiáni eredete mellett érvel, elismerve, hogy a búcsúk adományozása ellenőrizhetetlenné vált. A különböző útleírásokból kinyerhető búcsúlisták – ezeket hívja Campopiano *indulgenzarióknak* – összehasonlító táblázata: XIV–XLIII.

a zarándokhelyek közti versenyben igen komoly előnyöket jelentett.⁶¹² A kezdetben önállóan utazó, magukat muzulmán és zsidó helyi tolmácsokra, majd egyre inkább a ferencesek mind szervezettebb vezetésére bízó zarándokok⁶¹³ mellett, hogy Jézus életének megfelelő szakaszaiban elmélkedtek a szent helyeken, mindezt a búcsúk gyűjtögetése közepette tették, amit meg is örökítettek szövegeikben.⁶¹⁴

A szentföldi búcsúknak az idők során feltehetőleg változó sorozatát tartalmazó ferences eredetű szöveget, mely füzetként vagy kifüggesztett plakátként volt elérhető a Sion-hegyi kolostorban, a zarándokok újra és újra lemásolták, így részévé vált megannyi útikalauznak és „saját” útinaplónak.⁶¹⁵ Josefie Brefeld – az eredetei hiányában – éppen a felkeresett helyek sorrendjében felfedezhető hasonlóságai alapján rekonstruálta számítógépes statisztika segítségével azt az „ősútikönyvet”, vagyis azt a sorrendet, mely a többi forrásául szolgálhatott, és amelyhez aztán javarészt ki-ki maga kompilálta a bölcs megjegyzéseket vagy elmondandó imádságokat más leírásokból. Ez a sorrend nem egyezik a jelen mű szent helyeinek sorrendjével, mely Jeruzsálem városa után a városon kívül a négy égtájat követi Kelet, Dél, Nyugat és Észak sorrendben, de a szakma részéről maga Brefeld eljárása is kritikát vont maga után.

7.2 Négyosztatóság

Holl Béla a négy égtájnak megfelelő tagolása miatt a *Compendiosa descriptio* előképét Anselmus de Cracovia művében véli felfedezni, míg későbbi párhuzamát Georgievics Bertalan Szentföld-leírásában.⁶¹⁶

A tabula előszóban említett tulajdonságait figyelembe véve ugyan még felvetődhet valamilyen tabulált szöveg lehetősége, azonban az **F** változat szövegében rejlő egyéb utalások alapján világossá válik, hogy itt csakis egy valódi térkép jöhet szóba. Bár a négyes osztás és a kör ala-

⁶¹²WEBB, Diana: Pardons and Pilgrims. In: SWANSON, Robert Norman (ed.): *Promissory Notes on the Treasury of Merits: Indulgences in Late Medieval Europe*. (Brill’s Companions to the Christian Tradition 5) Leiden–Boston (Brill) 2006, 241–275.

⁶¹³BAGATTI–BACCHI DELLA LEGA: op. cit. XV–XIX.

⁶¹⁴RICHARD, Jean: Les relations de pèlerinages au Moyen Age et les motivations de leurs auteurs. In: KRISSETTENBECK, Lenz – MÖHLER, Gerda (hgn.): *Wallfahrt kennt keine Grenzen. Ausstellung im Bayerischen Nationalmuseum, München, 28. Juni bis 7. Oktober 1984*. München–Zürich (Bayerisches Nationalmuseum–Schnell und Steiner) 1984, 143–154; itt a 148–149.

⁶¹⁵BREFELD, Josephie: *A Guidebook for the Jerusalem Pilgrimage in the Late Middle Ages. A Case for Computer-Aided Textual Criticism*. (Middeloeuwse studies en bronnen 40) Hilversum (Verloren) 1994.

⁶¹⁶HOLL: *PÉCSVÁRADI GÁBOR* 24–29, HOLL: *A középkori magyar Jeruzsálem-járás* 293–294.

kú forma a *Rudimentum noviciorum* térképét juttathatná eszünkbe, annak képén azonban nem látszik Jeruzsálem részletes helyrajza.

A piros keresztek és a térképet elnegyedelő piros pont első látásra éppen azért váltak szükségessé, mert a térkép készítője utólagos ráfestéssel egészített ki egy már létező térképet. A piros keresztekre azonban a szentföldet ábrázoló térképek között találhatunk példát: a bolognai egyetemi könyvtár egyik, a XV. század utolsó évtizedére tehető koldulórendi kéziratának egy Itáliát és egy a mediterráneumot ábrázoló vonalhálózatos térképe mellett található, a Szentföldet a tenger felől ábrázoló térképén⁶¹⁷ a szentföldi szent helyeket piros latin és piros kettős keresztek jelölik, melyek a búcsúk nagyságának felelnek meg. Hasonlóképpen ugyane kézirat Itália-térképén Rómánál található búcsúkat jelző három darab piros latin kereszthez.⁶¹⁸ A fenti térkép a *Compendiosa descriptio* hozta elvárások egy részének ugyan megfelelel, hiszen a Szentföldet a tenger felől ábrázolja, míg Jeruzsálemre kelet felől, az Aranykapura rálátva tekint, a településeket apró tornyos házakkal – bizonyára minaretekkel – jelöli. Ábrái azonban ellentétesek az **F** változathoz kinyerhető adatokkal: az Aranykapu itt egyíves – bár a közepén található búcsút jelölő kereszt nehezen, de akár oszlopnak is tekinthető –, a Szent Sír aediculája és a betlehemi kápolna belső felépítése pedig szintén hiányzik a térképről. Annyi mindenesetre látható, hogy a *Compendiosa descriptio* térképét vonalhálózatos, illetve a világot körben ábrázoló sematikus térképek helyett inkább a Jeruzsálem és környékének részleteit egyszerre ábrázoló térképek közt kell keresnünk.

Ilyen Jeruzsálemet részletesen ábrázoló térkép nem sok készült: a legkézenfekvőbb Breydenbach térképe lenne. Ez azonban egyrészt egy keresztek, dupla keresztek és kis feliratok alkotta jelrendszert alkalmaz, másrészt a jellegzetesen kifacsart, az Olajfák hegyéről nyugati irányba tekintő jeruzsálemi távlatot a Szentföldet a Földközi-tenger felől befogó nézőponttal ötvözi, tehát az égtájak szerinti megkülönböztetésre kevésbé alkalmas. Középpontját egyébként sem a Szent Sír-templom, hanem az Szikladóm képezi, bár a tenger is szerepel rajta, mint ahogy az a szöveg alapján elvárható lenne.

A szöveget azonban két másik árulkodó kitétele, mely a Szent Sír és a betlehemi kápolna képeére utal, egy másik térképcsaládhoz közelíti: ez pedig Hermanus Borculus 1538-as Jeruzsálem-

⁶¹⁷Biblioteca Universitaria di Bologna, ms. 2845, fol. 20–21. Lásd: BOULOUX, Nathalie: L'espace habité. In: *La Terre. Connaissance, représentations, mesure au Moyen Âge*. sous la direction de Patrick Gautier DALCHÉ. Contributions de Christiane DELUZ, Patrick Gautier DALCHÉ, Nathalie BOULOUX, Emmanuelle VAGNON, Christine GADRAT-QUERFELLI, Paul FERMON et Armelle QUERRIEN. (L'atelier du médiéviste 13) Turnhout (Brepols) 2013, 259–441. 9. ábra (436–437. p.)

⁶¹⁸Ibid. 441. 8. ábra (434–435. p.).

térképe és azoknak leszármazottai. Az egymásból leszármazó térképeknek közös jellemzőik alapján a szövegváltozatokéhoz hasonló sztemmája állítható fel, ezt hívják karto-genealógiai vizsgálatnak. Rehav Rubin a Borculus-térképhez öt másik, főleg itáliai ferencesekhez köthető leszármazottat kapcsol, melyek mind továbbörökítik a szent város részleteit és a két csatolt ábrát. Azonban a kérdést, hogy vajon Borculus térképe eredeti-e vagy másolat, azzal intézi el, hogy az egyrészt különbözik a két lehetséges forrásától: a Breydenbach-térképtől és Sebald Ritter 1475 körüli, egy müncheni kéziratban fennmaradt térképétől, másrészt mivel maga bizonyosan tett utazást Jeruzsálemben, ez elegendő ahhoz, hogy eredetinek véljük.⁶¹⁹

Fontos ellenérv lehetne Borculus térképével szemben, hogy azon nem szerepel sem a Szentföld Jeruzsálemben kívüli része, sem a tenger. Rubin tanulmánya óta azonban szerencsésen előkerült egy olyan, Borculus már meglévő Jeruzsálem-térképéhez illeszkedő térképtöredék, mely bizonyítja, hogy a holland grafikus műve egy nagy, 12 szelvényből álló Szentföld-térkép volt, melynek a szent várost ábrázoló lap az egésznek kicsiny része csupán.⁶²⁰

Ennél közelebb a *Compendiosa descriptió*t ihlető térképhez sajnos nem kerülhetünk.

Véleményem szerint az ellentmondás úgy oldható fel, ha azt feltételezzük, hogy a Borculus-térképen található két ábra és a szent helyek számozott listája egy ferencesek használt nyomtatványon szerepelt együtt, mely a Szent Sír-templom központú Jeruzsálemet a Szentföld egészével egyesítő térképből lett kialakítva, közös forrását képezve a *Compendiosa descriptiónak* és a Borculus-térképnek.

Mindezt a nyomdászat elterjedésének kontextusába helyezve azt mondhatjuk, hogy ez a szentföldi búcsúk hirdetményének egy újabb változatát, a nyomdászat és a térképészet emelkedő színvonalának megfelelő, a kor tudományos és lelkeségi törekvéseire reflektáló tudatos médiahasználatot jelentett, olyan, a térképet, ábrát, táblázatot magában egyesítő propagandaeszközt, mely jól párhuzamba állítható azokkal a kifinomult technikákkal, melyek a búcsúlevelek árusításához kötődő nyomtatványokat jellemezték.

Míg Brefeld kutatása során a helyek sorrendjére koncentrált egy kézirat meglelésének vagy rekonstruálásának reményében, a későközépkori vallásosság kutatóinak egészen más keltette fel az érdeklődését: a benne foglalt búcsúk. A szentföldi búcsúk a legelső felsorolásuktól, a ferences

⁶¹⁹Lásd 5. ábra. RUBIN, Rehav: The Map of Jerusalem (1538) by Hermanus Borculus and its Copies – a Carto-Genealogical Study. In: *The Cartographic Journal* 27 (1990:1) 31–39. 34

⁶²⁰HARPER, Tom: Fortunate Survivors: Maps and Map Fragments in the Bagford Collection. *Electronic British Library Journal* (2010) Article 1. (Az elektronikus folyóirat elérhetősége: <https://www.bl.uk/eblj>).

Niccolò da Poggibonsi *Libro d'oltramare* című leírásától kezdve többé-kevésbé kétfélek: vagy teljesek, vagy 7 év, 7 böjt nagyságúak. Ugyan a leírásokban található kifejezések nem egészen következetesek, hiszen az első szövegektől kezdve ingadozik a teljes búcsú és a talányos, de vele egyértelműen szinonim *remissione a pena e colpa* körülírás között, és más, leegyszerűsítő, sokszor olasz nyelvű kifejezések is előfordulnak, a kétosztatú rendszer kikristályosodása vagy inkább annak egyértelművé válása a különböző zarándokok előtt, világosan látható.

Éppen ez a kétosztatú rendszer az, ami megkülönbözteti a *Compendiosa descriptio* két változatát: míg a korábbi szöveget őrző és rövidebb **F** változat előszava a térképen vagy táblázatban piros kereszttel ígéri jelölni a teljes búcsúkat, az egyszerű címekhez egyértelműen 7 éves és 7 böjtös búcsút társít. Mindebből a **P** változatban a fekete keresztekkel jelölt teljes búcsúk maradtak. Ha megértjük, hogy miért egyszerűsödött le mindez, hogy miért hagyta ki Pécsváradi a részleges búcsúkat az átdolgozásnál, és hogy miért emelte bele a szövegbe az addig a tabulán szereplő, számunkra oly érdektelen távolsági adatokat, közelebb kerülhetünk ahhoz is, hogy mi indokolta a két kiadás elkészültét.

7.3 Virtuális zarándoklatok

A megoldáshoz hozzájárulhatnak azok az eredmények, melyekre németalföldi begina- és apácaközösségek irodalmi és képzőművészeti emlékeit vizsgálva jutottak a kutatók. A hozzájuk köthető kéziratok és műtárgyak segítségével megismerhetővé vált a konventek egy csoportjának sajátos, a *devotio moderna* nagy áramába jól beleilleszkedő Krisztus-központú, a passiót személyesen átéltté tévő elmélkedési gyakorlata: a virtuális zarándoklat. Bár lelki zarándoklatokról többször is említést tesznek a zarándokirodalom bűvárai, amit a téma eddigi legalaposabb összegzője, Kathryn Rudy⁶²¹ a jól hangzó terminus alatt ért, az korántsem merül ki egy útikönyv ájtatos elolvasásában. A megfelelő rubrikákkal kipreparált, átalakított szöveg végigelmélkedését a szent helyeket megjelenítő festmények előtt vagy a kolostor megfelelő, a kéziratok margóin jelölt helyein végzett, Krisztus szenvedését utánzó testi gyakorlatok kísérték.

A módszer kifejlesztéséhez persze az vezetett, hogy szemben a világi papokkal és a férfi szerzetesekkel, akik előljáróik engedélyével tehettek zarándoklatokat, ez a lehetőség a női közösségek tagjai számára az elzártság szigorítását jelentő XV. századi reformok után már nem adatott

⁶²¹RUDY, Kathryn M.: *Virtual Pilgrimages in the Convent. Imaging Jerusalem in the Late Middle Ages*. (Disciplina Monastica 8) Turnhout (Brepols) 2011.

meg. A kolostorok ellenőrzését gyakorló vizitátorok előírásai nyomán készült elfalazások, rácsok és reteszek azonban ajtót nyitottak a mennyei Jeruzsálemre.⁶²² Erről árulkodnak a búcsúnyerési lehetőséget kínáló szent helyeket ábrázoló festmények – legyenek azok Jeruzsálem házai vagy Róma főtemplomai –, erről a marginálisok, melyek a passió helyszíneit a kolostor különböző pontjainak feleltetik meg, de erről tanúskodnak azok a bejegyzések is, melyek a jeruzsálemi helyszínek közötti lépéseket a kerengőn megtett körökre számították át.

Ezek az adatok tehát, ahogy azt Rudy összefoglalja Jeruzsálem pontos virtuális leképzésére szolgáltak, csakúgy, ahogy azok a metrikus ereklyékis, melyek az eredetiekről készült másolatok elkészítését tették lehetővé: Jézus oldalsebének méretét ábrázoló rajzok a kódexekben vagy fanyomatokon, bennük apró kereszttel, mely a testmagasságának a negyvenedét adta ki, vagy a Jeruzsálemben kapható szuvenír övek, melyek a Szent Sír vagy Mária sírjának hosszával egyeztek, és melyeknek a hossza aztán mint az ájtatosság eszköze, felkerülhetett a kerengő falára.

Legkézzelfoghatóbbak azonban az olyan újjáépítései a Szent Sír-templomnak, mint például a görlitzi Passió-hegy⁶²³ vagy a brugges-i Jeruzsálem-kápolna. Hogy ez a szinte mániákus méricskélés és méretarányos ábrázolás nem volt független a térképeken megjelenő léptékektől és attól az új tudományos szemlélettől, mely a minőségek helyett a mennyiségeket tette vizsgálat tárgyává, más kutatók írásaiban már bizonyítást nyert,⁶²⁴ de ugyanúgy beleilleszkedett egyszerűsmind a személyes vallásosság értelmiségiiek gyakorolta módszereibe is, amiként az ereklyék tiszteletének a nép körében az amulettek használatához hasonló formáiba is.⁶²⁵

Az efféle gyakorlatokhoz készült szövegek általában a következő átalakításokon mentek keresztül: az úti beszámolóból kikerültek a részleges búcsút ígérő helyek, bekerültek a távolsági adatok és a Jézus élete megfelelő elmélkedései, az állomásokat a Passió sorrendjébe rendezték, lefordították népnyelvre, a névmásokat pedig nőneműre cserélték.

Ez egyben meg is adja a választ a második, az **F**-ből **P**-vé való átdolgozás okát firtató kérdésünkre, minthogy az átalakítás jól beleilleszkedik a szövegformálás ezen módjába, még akkor

⁶²²MECHAM, June L.: A Northern Jerusalem. Transporting the Spatial Geography of the Convent of Wienhausen. In: HAMILTON, Sarah – SPICER, Andrew (eds.): *Sacred Space in Medieval and Early Modern Europe*. Hants–Burlington, VT (Aldershot–Ashgate Pub) 2005, 139–160. 145–146.

⁶²³PIEPER, Jan: The Garden of the Holy Sepulchre in Görlitz. *Daidalos* 58 (1995 September) 38–43.

⁶²⁴AREFORD, David S.: The Passion Measured. A Late-Medieval Diagram of the Body of Christ. In: MACDONALD, A. A. (ed.): *The Broken Body: Passion Devotion in Late-Medieval Culture*. (Mediaevalia groningana 21) Groningen (Forsten) 1998, 211–238.

⁶²⁵JACOBY, Adolf: Heilige Längenmasse. Eine Untersuchung zur Geschichte der Amulette. *Schweizer Archiv für Volkskunde* 29 (1929) 1–17, 181–216. Különlenyomatban is: Basel (Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde – Helbing & Lichtenhahn) 1929.

is, ha nem aknázza ki virtuális zárandoklatok teljes eszköztárát, sőt a búcsúnyerő elmélkedés módszerét sem írja le. Az **F** változathoz képest a **P** – éppen a szövegbe ágyazott és igen részletes metrikus ereklyék miatt – sokkal jobban megfelelt a elmélkedés és az emlékezés akkori céljainak, amint erre más, nyomtatásban is megjelentetett virtuális zárandokszövegek is példát szolgáltatnak.⁶²⁶

Ilyen felhasználásra a *Compendiosa descriptio* szövegében két helyen találhatunk utalást: az előszóban a mű megírásának indokai között a *testi* jelenlétet akadályozó okok, köztük a női nemre és a szerzetesi kötelmekre vonatkozó utalások alapján az apácákra mint megcélzott olvasóközönségre következtethetünk,⁶²⁷ a kolofon pedig mintegy lezárva a prohemium nyitotta keretet *actu vel habitu* 'valóságosan vagy virtuálisan' végzett zárandoklatról írta.⁶²⁸

7.4 Metrikus ereklyék és virtuális zárandoklatok – magyarországi adatok

Összehasonlítva az **F** és **P** közötti különböző változtatásokat megállapítottuk, hogy a virtuális zárandoklatokhoz szolgáló szövegek alakulásának tipikus útja erre is igaz volt. Meg kell azonban vizsgálni, hogy a magyarországi ájtatosságban találunk-e bizonyítékot az efféle gyakorlatok vagy a kálváriák, metrikus ereklyék létre.

A fentiekben kifejtettekhez hasonlóan kidolgozott, tehát a felidézett szent helyekhez külön elmélkedéseket és a templom vagy kolostor konkrét pontját (helyiségét, képét, oltárát) rendelő virtuális zárandoklatokra a magyarországi ferencesek köréből nincs közvetlen bizonyítékunk. Találni ugyanakkor olyan adatokat részben a ferences, részben pedig a pálos forrásokban, melyek azt mutatják, hogy az efféle praxis elemei külön-külön hazánkban sem voltak ismeretlenek.

Rendelkezésre álltak például a távoli zárandoklatokat megfelelő ájtatossági gyakorlat végzésével kiváltó búcsúk. A magyar ferencesek hiányát a szentévi római zárandoklatról Pásztor Lajos a VI. Sándor pápa által nekik adott kiváltsággal magyarázza, ami szerint öt napon át 4-4 oltár előtt 10-10 Miatyánk és Üdvözlégy térden állva végzett elimádkozásával is elnyerhették a másoknak a római zárandoktemplomok 15 napi látogatása árán elérhető búcsúkat.⁶²⁹ Hogy az

⁶²⁶MIEDMA, Nine Robintje: Following in the Footsteps of Christ. Pilgrimage and Passion Devotion. In: MACDONALD, A. A. (ed.): *The Broken Body: Passion Devotion in Late-Medieval Culture*. (Mediaevalia groningana 21) Groningen (Forsten) 1998, 73–92.

⁶²⁷**P** 1 (d) „*aliqui pre senectute, alii pre sexus fragilitate, alii census defectabilitate aut nimia paupertate aut alicuius religionis colligatione [...] adeo sunt prepediti, ut valeant ipsam Terram Sanctam ac loca sancta visitare corporali presentia nequaquam.*”

⁶²⁸**FP** 38 (r).

⁶²⁹PÁSZTOR Lajos: *A magyarság vallásos élete* 122.

imádságok elvégzésének módja ebben az esetben nem feltétlenül igazodott olyan előre kialakított menetrendhez, mint azt a németalföldi példáinkban láthattuk, azt egyrészt az imádságra kijelölt oltárok száma (4 szemben a 7 római zarándoktemplommal), másrészt az a tény valószínűsíti, hogy Egidius Amerinus generális Laskai Osvátnak küldött 1505. október 5-i keltezésű, Karácsonyi említette irata (DI 275.541) nem tartalmaz semmiféle az ájtatosságot segítő eszközre – képre, szoborra – való hivatkozást.⁶³⁰

Ez azonban nem zárja ki, hogy ha a magyar ferenceseket illetően nem is rendelkezünk ezt megerősítő információval, más rendek ne jutottak volna el az elmélkedés irányításának sokkal programszerűbb fokára.

A Jézus életének egy-egy szakaszára összpontosító elmélkedés és az ezt megjelenítő oltároknak a *peregrinatio* fogalmával összekapcsolódó bejárása bizonyosan ajánlott gyakorlata volt a pálosoknak. Ahogy erre a *devotio moderna* hatását Gyöngyösi Gergely munkásságában és rendfőnöki célkitűzéseiben kimutató Mályusz Elemér felhívta a figyelmet,⁶³¹ Gyöngyösinek a pálos rendi vezetők feladatairól írt *Directoriuma* az elmélkedés módjairól szólva ajánlja, hogy Jézus életét a templomban felállítandó oltároknál elmélkedjék végig maguknak kiszabott olvasmányok, maguk megfogalmazta imádság és könyörgés révén.⁶³² Mályusz a több (feltételezése szerint 15–20) oltárra vonatkozó szövegrészt úgy értelmezi, hogy bár Gyöngyösi mintájául római vagy magyarországi (köztük a gyöngyösi ferences) szentélykörüljárós templomok szolgálhattak, a jóval szerényebb méretű pálos templomokban ezek javasolt felállítása csak festett képek, faragványok, leginkább pedig megfelelő fametszetek elhelyezését jelenthette.⁶³³

Az elmélkedés – és következésképp a képciklus – programja Gyöngyösinél a betlehemi jászoltól a mennybemenetelig kíséri Jézust, a *lectiók* mibenléte pedig a később felsorolt művekből sejthető. Jóllehet az elmélkedés mikéntjéről szóló rövid szöveg választja el a két részt, az olvasmányokat már terjedelmüknel fogva (*longa lectio*) is inkább ezek jelenthették, mint ma-

⁶³⁰KARÁCSONYI: *Szent Ferencz rendjének I*, 359.

⁶³¹MÁLYUSZ Elemér: A pálosrend a középkor végén. *Egyháztörténet* 3 (1945:1–) 1–53, az oltárokról: 42–43. Mályusz az említett oltárokat már akadémiai székfoglalójának szerkesztett változatában is összeköti a *devotio moderna*-val (úő: A pálos-rend és a devotio moderna. *Budapesti Szemle* 266 (1944) 95–100), ott a 97. oldalon.

⁶³²GREGORIUS GYÖNGYÖSI: *Opera selecta* 49: „Tunc autem potius intendant devotionem, 5quam multiplicationem seu instantiam. [...] Pro hiis peragendis competens est petere loca secreta in ecclesia, vel fiant perambulando altaria. [...] Constituant (*sic, helyesen: constituant K.Sz.*) sibi certa altaria ad peregrinandum, et memorentur de diversis gestibus Domini Iesu. In primo altari recogitent, quomodo Deus dives in sua <natura> factus est pauper in nostra, tunc statim orent, ut et ipsi valeant pacienter ferre paupertatem et sic de aliis. [...] sicque longam lectionem potest quisque sibi instituere usque ad Ascensionem Christi et deinceps. Saltem discant post omnia memorata facere singularem orationem seu petitionem.”

⁶³³MÁLYUSZ Elemér: *A pálosrend a középkor végén* 49–52.

ga az evangéliumi szöveg, ezek között azonban a középkori misztika és a *devotio moderna* fő művei szerepelnek csupán, útleírás nem. Ugyanakkor az első oltárok (Jézus születése, a napkeleti bölcsek imádása, menekülés Egyiptomba, Jézus megtalálása a templomban) felsorolása és a tévesen Szent Anzelmnek tulajdonított 15. elmélkedés⁶³⁴ közti párhuzam leleplezése közben Mályusz nagyon éles szemmel fedezi fel azt az affektív meditáció gyakorlatának ismertetése után már a mi szempontunkból is különösen lényeges hasonlóságot, hogy a 12 éves Jézus eltűnéséről szólva mindketten az aggódó szülőkre irányítják a figyelmet.

A pálosokról szólva Mályusz a ferenceseket sem hagyja említés nélkül, utalásai azonban inkább szolgálnak a Gyöngyösinek tulajdonított lelkiségi program újszerűségének és a pálos ajtatossági gyakorlatok megkésetttségének kiemelésére, mint annak bizonyítására, hogy a kisebb testvéreknél ezek már működő módszerek lettek volna.

A metrikus ereklyék használatának inkább a rend iránti kritikákhoz, mintsem a lelkek üdvéhez vezető gyakorlatával a rendi vezetés is tisztában lehetett, ugyanis az 1514. június 13-i Assisiben tartott általános rendi gyűlés a Jeruzsálemből Velence érintése nélkül közvetlenül hazatérő rendtagokat arra kötelezte, hogy a Szentföldről hozott tárgyaikat a saját vikáriusuknak nyomban bemutassák.⁶³⁵ Az általános megfogalmazásból persze nem következtethetünk kifejezetten metrikus ereklyékre, a szabály sokkal inkább mindenféle, eredetében gyanús, használatában pedig babonás tárgyi ereklye terjedésének kívánt gátat szabni. Ami a „*nem Velencébe*” kitéltelt illeti, jó okunk van feltételezni, hogy a Velencében át-, következésképp a saját rendtársaiknál megszálló barátokat már itt átkutatták.

A világi zarándokokat azonban ez aligha gátolta meg a megfelelő csodatévő eszközök beszerzésében, hiszen felsőlendvai Szécsi Tamás felesége (Székely Miklós lánya) Ormosdi Székely Magdolna⁶³⁶ 1524. április 2-i, anyjához, Rátóti Gyulafi Orsolyához írt levelében kéreti vissza az unokatestvérének, alsőlendvai Bánffy János feleségének,⁶³⁷ (Kövendi Székely Jakab lányának) Margitnak kölcsönadott *longitudo Christit*, hogy az segítségére legyen a szülésnél.⁶³⁸ Az adat

⁶³⁴PL 158, 786 A–787 A.

⁶³⁵TOLDY: *Analecta* 290: „*Sexto, quod fratres venientes de Ierusalem, qui non vadunt Venetias, quamprimum applicuerint ad provincias suas, teneantur ostendere vicariis provinciarum per obedientiam provincialibus res quas detulerint de Ierusalem, et hoc sub poena et amissione ipsarum rerum.*”

⁶³⁶Székely Magdolna házasságairól: PÉTERFI Bence: op. cit. 132–133.

⁶³⁷NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. X, 560: I. Miklóst tévesen Jakab fiának, nem pedig testvérének tünteti fel, a családfa helyesen: PÉTERFI op. cit. 130–137.

⁶³⁸„*Et cum veneritis, singula, que tali rei convenit, vobiscum portare velitis. ... Et ubi nobis scribitis, si magnifica domina Margaretha, consors magnifici domini Johannis Banffy, reliquias sew longitudinem Salvatoris dedisset; non equidem dedit, nec litteras nostras, si illac pro prefata longitudine Christi mitteremus, prodesse scimus; brevi*

egyrészt jól mutatja, hogy a metrikus ereklyék Magyarországon is használatban voltak, ráadásul azonos funkciót töltöttek be, mint a már ismertetett nyugati párjaik. De azt is tanúsítja, hogy ha ez nem is az alsólendvai Bánffyok tulajdonában volt, rálátásuk és igényük volt az efféle, a legközelebbi rokonságuk által már beszerzett tárgyakra.⁶³⁹

A méretek haszna azonban itt véget is ért. Míg ugyanis a templomon belüli szent sírok megléte az ezek fenntartásához hozzájáruló végrendeletekből,⁶⁴⁰ ideiglenes vagy állandó jellegükre pedig a liturgikus szövegek alapján következtethetünk,⁶⁴¹ sőt a nyugati analógiák alkalmazhatóságát mutatja, hogy ránk maradt egy olyan tárgyegyüttes mint a garamszentbenedeki úrkoporsó és a hozzá tartozó mozgatható karú Jézus-szobor,⁶⁴² a rendelkezésre álló adatok nem nyújtanak elegendő alapot arra, hogy a középkori Magyar Királyság területén szentsír-építményeket, Szentsír-kápolnákat feltételezzünk, vagyis hogy a Pécsváradi által lemerített távolságok épületekben, esetleg tematikus parkokban, vagy a keresztúthoz hasonló útvonalakban ölthettek volna ismét testet, és megfordítva: hogy ezek adhattak volna mintát akkurátus méricskéléséhez.⁶⁴³

Szilágyi István, a magyarországi kálváriák és Szent Sír-építmények eddig legalaposabb kutatója nem veti ugyan el, hogy a középkor–újkor fordulóján is léteztek ilyen épületek, az általa fellelt 11 épület közül azonban már mind a barokk kor terméke, akkor is, ha a korstílustól elütve gótikus zárványt képeznek. A legkorábbi, az egykor a pálosok gondozásában álló, mára

---

enim verbo relationem nobis dare posset; posset quidem dicere, nan (recte: nam) nos eidem mutuo dedisse.” BÉKEFI Remig: *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig*. Budapest (MTA) 1906, 413–414 (DF 94 890); cf. *MKLSz VI* (2017) s.v. *longitudo 1b*. Az unokatestvér eljárására némi magyarázatot ad a Székely Jakab halála után az örökség felett kialakult vita, melynek eredményeként az özvegy sógora, Miklós rokonságát gyakorlatilag kismennyizte, lásd PÉTERFI: op. cit. 128–130.

⁶³⁹Csak kései analógiának számítható Wilhelm Anton Neumannnak az a megjegyzése, hogy a heiligenkreuzi kolostorban maga is látott sötétbarna színű, a Krisztus és Mária hosszúságát fehér hímzéssel feltüntető stólit, melyet valószínűleg a Szentföldön még 1719–1720-ban zarándoklatot tevő Robert Leeb (1728–1755) szerzett be, lásd NEUMANN, Wilhelm Anton: op. cit. 226. A későbbi heiligenkreuzi apát zarándoklatáról írt beszámoló a XIX. században magyar nyelven is megjelent: DÓCZY József: *A szent földi vándorló, azaz: Leeb Róbert Ciszterci Szerzetes utóbb Sz. Kereszti (austriai ligetes völgyén) s Szent Gotthárdi Apátúr Magyar Országban Utazása a Szent Földre, és a Szent Gotthárdi Ciszterci Rend régi birtokai vissza nyérése*. Egybeszedte és Magyar nyelven kiadta DÓCZY József. Esztergamban – Pesten (Beimel József) 1832, 113–284.

⁶⁴⁰SZILÁGYI: Egy késő gótikus jelenség 191. p. 37. jegyzet. Sopronból (1501; 1509; 1511) és Pozsonyból (a konventuálisok kolostorában felállított szent sírra vonatkozóan 1514-ből: ORTVAY Tivadar: *Pozsony város története*. II/4 Pozsony [Stampfel Károly] 1903, 399) gyűjtött adatokat. A Krisztus Teste társulatnak a szent sír körüli feladatairól: MAJOROSSY Judit: A Krisztus Teste Konfraternitás helye a középkori pozsonyi polgárok életében. *Történelmi Szemle* 46 (2004) 69–111, a szent sírről: 86.

⁶⁴¹JUHOS Rózsa: A garamszentbenedeki Úrkoporsó. A használat rekonstrukciójának lehetőségei. *Ars Hungarica* 42 (2016) 339–352.

⁶⁴²Az Úrkoporsó értelmezésére részint egyedisége miatt, részint mert liturgikus funkcióját illetően még sok a megválaszolatlan kérdés, egyáltalán nem szeretnék kitérni.

⁶⁴³A másolatok elkészítéséhez szükséges pontos méretfelvétel fontosságáról: SZILÁGYI: Egy késő gótikus jelenség 185, 187. A másolatok létrehozásának másik módszere a helyben készült „szuvenír” épületmodellek megvásárlása: SZILÁGYI: Egy késő gótikus jelenség 188; Pécsváradiról: 193.

már elpusztult nagyszombati Szent Sír-kápolna első említése 1687-ből való, építése minden bizonnyal 1662-re megy vissza, a szintén pálos és ugyancsak elpusztult sopronbánfalvi bejárata felett 1661-es évszám állt.⁶⁴⁴ Bár hangsúlyozza, hogy ezek a kápolnák nem felmérésen, hanem egy-egy másik – általában osztrák területen található – Szent Sír-kápolna közvetlen lemásolásán alapulnak, építészeti jellegzetességeik: apszisuk féloszlopokon nyugvó öt gótikus ívet mintázó külső díszítése, oszlopokon álló kis tornyuk révén a jeruzsálemi Szent Sír-templom *Aediculájához* kapcsolódnak.

Az egyetlen építmény, melynél a középkori előzmény – ugyan közvetett bizonyítékok alapján – mégis felmerül, a selmecebányai kálvária, melynek Szilágyi István önálló kötetecskét szentelt, bár megjelenését sajnos már nem érthette meg.⁶⁴⁵ A Kálvária alapítási éveként több népszerű kiadványban is 1571. szerepel, amit a jezsuiták építtette és jelenleg is megtekinthető műemlék 1751-es évszáma alapján sajtóhibának vélhetnénk, elfogadni pedig már csak azért sem lehet – érvel Szilágyi –, mert a város ekkor már behódolt Luther tanításának. Szilágyi egy korábbi, általa 1521., a plébános protestáns hitre térése⁶⁴⁶ előtt megvalósult kálvária mellett azzal érvel, hogy a XVIII. századi építkezéssel egykorú dokumentumokon mind német, mind szlovák nyelven *újból/újra* felépített kálváriát említenek. Ezt erősítené meg a művészettörténész Katona Imre tanulmánya. Katona megcáfolandó a ma is fennálló konszenzust, miszerint M S mester Krisztus és Mária életét ábrázoló képei ugyanannak a szárnyas oltárnak voltak a részei, a barokk selmeci kálváriát és a két ciklust valóban szokatlan módon egyesítő ikonográfiai programját (az adataira támaszkodó Szilágyi szerint is megkérdőjelezhető módszertannal) vetíti vissza a középkorba.⁶⁴⁷ Katona a selmeci templomok felszereléseinek vizsgálatához ugyan jókora levéltári anyagot megmozgatott, ám latin nyelvű átírásai és magyar fordításai joggal kelthetik fel az olvasó kétségeit munkálkodása pontosságát illetően, ami pedig a selmecebányai kálvária 1520 körüli vagy az előtti alapítását bizonyítani kívánó sorokat illeti, az nyilvánvaló félreolvasások és félre-

⁶⁴⁴ SZILÁGYI István: Egy késői gótikus jelenség. (Szentsír-kápolnák Magyarországon a XVII–XVIII. században) *Építés-építészettudomány* 18 (1986) 177–210. Az általa feltárt további Szent Sír-kápolnák (építési évükkel és az építető rend megnevezésével) a következők: Léka (1676 előtt, Ágoston-rendi), Fraknó (1694 előtt, szervita), Kismarton (1701–1705; ferences), Pannonhalma (valószínűleg XVII. századi, talán már 1683 előtt is állt; bencés), Pozsony (elpusztult, Rómer Flóris visszaemlékezése, jezsuita), Buda (1690, jezsuita), Győr (1714, jezsuita), Kőszeg (1723, jezsuita), Selmecebánya (744–751, jezsuita).

⁶⁴⁵ SZILÁGYI István: *A selmecebányai Kálvária és ábrázolásai*. Budapest (METEM – Központi Bányászati Múzeum, Sopron) 2006. Német (*Die mittelalterliche Kalvarie von Schemnitz und ihre Darstellungen*) és szlovák nyelven (*Banskoštiavnická Kalvária a jej zobrazenia*), valamint online kiadásban is (www.sulinet.hu/oroksegtar/data/egyhazi-tortenet/A_selmecebanyai_kalvaria_es_abrazolasa_hun/index.htm).

⁶⁴⁶ KATONA Imre: Az MS-műhely és a bányavárosok iparművészete. I. *Művészettörténeti értesítő* 25 (1976) 329.

⁶⁴⁷ KATONA Imre: op. cit. 332.

fordítások sorozatának bizonyul.⁶⁴⁸ Tehát a középkori Magyarországról jelenleg sem különálló Szentsír-kápolnáról, sem keresztútról nincs adatunk.

A német liturgikus és devocionális gyakorlatokkal vont analógiát azonban ebben az esetben egyáltalán nem szabad lebecsülnünk: mint láthattuk, Magyarországon is van adat szentföldi eredetű metrikus ereklyékre, az ország németek lakta területein pedig mind a szentföldi zarándoklatokra, mind a szentsír-állításra, sőt, az ehhez a nagypénteki liturgián használatos *depositiós* szoborra, tehát közvetve a szertartásra is.⁶⁴⁹ Mindezek fényében és figyelembe véve, hogy a 11 barokk Szentsír-kápolnából mindössze 3 maradt fenn, nagyon is elgondolkoztató, amit Szilágyi a selmeci kálvária – mint láttuk, nem alátámasztható – középkori eredetének latolgatásakor a nagy német kálváriákat sorba állítva ír: „Az 1520–22 körüli időszak egy középkori kálvária állítására még mindenképp reális.”⁶⁵⁰ Visszatérve dolgozatunk főcsapására: mindazok a „lehetőségek” – értve ez alatt mind az anyagi kultúrára, mind a devóciós gyakorlatokra tett hatást –, melyeket nem látunk megvalósulni Pécsváradi műve nyomán, reális lehetőségek voltak a mű keletkezése idején, ezért számolnunk kell vele, hogy nyomtalanul eltűntek, mielőtt elterjedhettek volna, és éppen ezért nem hiábavaló felvázolni őket, remélve hogy később létük mégis igazolást nyer.

⁶⁴⁸A jezsuita *historia domus* (Egyetemi Könyvtár Kézirattár, Ab 104: *Historia residentiae Schemnitziensis Societatis Jesu. Ab anno 1649. usque 1772*, 29. p.; cf. *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Regiae Scientiarum Universitatis Budapestinensis. Tomus II. Pars I: Catalogus librorum manuscriptorum*. Budapestini [Typis Typographiae Universitatis Regiae Scientiarum] 1889, 62) megfelelő részéről reprodukció is látható (13. sz. kép, 327. p.), a latin szöveg és átírása a 65. jegyzetben. Az átírást – amennyire a képből kiolvasható – így javítanám és értelmezném: „*Supra memoratas dominice passionis statuas foede contaminarunt, et devolutis e monte lapidibus profanarunt* (itt tehát a kínszenvedést ábrázoló szobrokról van szó, talán keresztútról), *statuam divae Virginis ante Parochiae fenestras a quodam pio Catholico Schwartl nomine antiquae eiusdem divae statucae (quae 150 et plures annos ibidem steterat, iam vetustate et pluviis attrita, et quae, ut ipsi fatentur Lutherani, sepius loco mota semper ad eundem rediverat) substitutam nocte ipsam statucae collocationem subsequente, luto sordibusque contaminarunt* (vagyis a plébánia ablaka előtt álló régi Mária-szobor volt 150 éves, nem pedig az esetleg keresztútként is értelmezhető szoborcsoport; ezt az időjárás tépte szobrot cserélte le az említett Schwartl és gyalázták meg az evangélikusok másnapra; minden bizonnyal a megfelelő évben, 1672-ben).

⁶⁴⁹Az Úrkoporsó használatával szorosan összefügg a szintén Garamszentbenedeken fennmaradt mozgatható karú Krisztus-szobor használatának és elterjedtségének a kérdése. A Juhos ismertette német példák érvényességét látszik valószínűsíteni, hogy bár a magyarországi liturgikus könyvekből az általa hiányolt (op. cit. 342. p.) *imago crucifixi* '(hajlítható karú, depositiónál használatos) Krisztus-szobor' terminus valóban hiányzik, a kifejezés pontosan ebben a jelentésben 1506-ban igenis használatban volt a Magyar Királyságban: „*Dominus magister civium assignavit magistro Vlrico sculptori Brassoviensi ad rationem solutionis cuiusdam imaginis mira arte sculpti, depositionis videlicet Salvatoris, ... flor. 12*”: *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation. I. Band: von c. 1380–1516*. Hermannstadt (Franz Michaelis) 1880, 447; cf. *MKLSz V* (1999) s.v. imago A 2.

⁶⁵⁰SZILÁGYI: *A selmebányai Kálvária* 17.

7.5 Ötös tagolású fejezetek

Véleményünk szerint a meditációs anyag létrehozásának célját szolgálta a fejezetek ötös felosztásának kialakítása is. Mivel Pécsváradi a kérdésről a **P** változat előszavában igen szűkszavúan nyilatkozik⁶⁵¹ – de itt legalább olvashatunk róla, hiszen az **F** változatban ez a rendszerezési elv az előszóban még nem válik explicitté – a kérdésre csak spekulatív válasz adható. Az eddigi kutatásban két ilyen válaszról olvashatunk.

Az ötletet Tobler bibliográfiájából merítő Holl Béla a fejezetek ötpontos rendszerében a skolasztikus érvelés ötösét vélte felfedezni,⁶⁵² a szimbolikus értelmezést pedig – megemlítve itt Jézus öt szent sebének kultuszát – azzal hárítja el, hogy az előszóban kifejtett szerkezeti jellegzetességhez Pécsváradi semmilyen szimbolikus jelentést sem rendel.

Ettől a konszenzustól egyedül a Holl Béla fordításáról rövid ismertetőt író Kovács Sándor Iván tért el, aki amellet, hogy kiáll az öt szent seb szimbolikája mellett, magának a számszimbolika szerepének is sokkalta nagyobb jelentőséget tulajdonít, mint bármely más kutató, sőt annál is nagyobbat, mint ami meglátásunk szerint indokolt.⁶⁵³ Pécsváradi azonban Jézus sebeinek a korban különben valóban jelentős tiszteletén kívül akár más, a *Compendiosa descriptio* szövegéből vett magyarázatot is találhatott volna, hogy eljárását egyszersmind lelki tartalom hordozására is

⁶⁵¹ „Postremo pro clariori intelligentia locorum sanctorum advertendum, quod quemlibet locum ad quintuplicem partitus sum divisionem, in qua habebit locus unusquisque sue commendationis descriptionem.” **P** Proh 1 (e).

⁶⁵²HOLL: PÉCSVÁRADI GÁBOR 29–30, HOLL: *A középkori magyar Jeruzsálem-járás* 282. Holl magyarázatát fogadja el a Francesco Surianónak Sixta nevű apáca testvéréhez írt traktátusából fordításokat közlő Hegedűs Anna is: HEGEDŰS Anna: Ferences élet a Szentföldön Francesco Suriano Il trattato di Terra Santa e dell’Oriente című műve alapján. *Acta Pintériana* 5 (2019) 127–142, itt 128. oldal 2. jegyzet. Az olasz ferences művében, melyet a nővérel való párbeszéd formájába szerkesztett, az ötös felosztásra akad ugyan példa, de egyáltalán nem meghatározó.

⁶⁵³KOVÁCS Sándor Iván: Jeruzsálemi utazás. Pécsváradi Gábor útirajza. *Új Tükör* 20 (1983: 34) augusztus 21. 2. p.

felhasználja: ilyen a Szent Sír-templom hajdanvolt öt kapuja⁶⁵⁴ vagy hogy Jézus ötször esett el a kereszt alatt.⁶⁵⁵ A fejezetek beosztására tett utalást azonban ezeknél sem találhatunk.

Az ötpontos fejezeteknek a skolasztikus felosztások szerkezetére való visszavezetése véleményünk szerint azért nem állja meg a helyét, mert a *Compendiosa descriptio* fejezetein belül az alpontok között nem figyelhető meg dialektikus kapcsolat: nem érvek és ellenvetések kifejtésére, hanem térbeli vagy időbeli sorrend kialakítására, pusztán mellérendelésre szolgálnak. Azokban az esetekben, amikor a szövegben mégis előfordul valamilyen érvelés, azok egy kivételtől, a csodálatos monostor fejezetétől eltekintve⁶⁵⁶ mindig egy bekezdésen belül, ott azonban *primo*, *secundo/secundum*, *tertio (ratione alicuius rei)* kifejezésekkel tagolva fordulnak elő.⁶⁵⁷ Ezek közül azonban két esetben (a három-három megkenés és bűnbánattartás elkülönítésekor) a tagolás szintén időrendi sorrendet hoz létre, nem pedig valódi érveket különít el. A „skolasztikus” módszer ellen pedig már magában a csodálatos monostornál látott, az érveléssel szemben teljesen érdektelen feldolgozási mód is elegendő bizonyíték, mert példaszerűen jeleníti meg az ötös tagolásnak a *Compendiosa descriptio* egész szövegében megfigyelt funkciótlanságát.

⁶⁵⁴P 29 (b). **F**-ben a fejezet egybefüggő, bár a templom (*templum Domini*) kapui bekezdésjelekkel vannak kiemelve. Fontos következtetés azonban, hogy míg öt kaput ír le, csak a negyedikig, a következő fejezetet alkotó Egyiptomi Mária történetében is szereplő nyugati kapuig jut. Pécsváradi azon túl, hogy a *templum Domini*t a félreértést elkerülendő *Sancti Sepulchrura* cseréli, kiegészíti egy északi kapuval is, így ez a fejezet az ötös tagolását nem a *primum/secundum/tertium...* szavak segítségével, hanem a templom kapui által nyeri, a fejezetcímek összehasonlító táblázatában ezért van megkülönböztetve (!). Ezt a részt már csak azért sem tekinthetjük az ötös tagolás ötletadójának, mert ebben az esetben ez lett volna az első, ami már az **F**-ben is alapos átdolgozást nyer. Az itt említett elfalazásokról: PRINGLE: *The Crusader Churches* III, 33. Az Egyiptomi Mária legendájában szereplő kapu eredetileg a konstantini bazilika keleti kapuja volt (PRINGLE: *The Crusader Churches* III, 14), ezt azonban az átépítések hatására – és az öt megszólító Szűz Mária-ikon áthelyezése miatt – először a déli, majd a nyugati kapuval azonosították. A keleti kapu hagyományát Konstantinápoly elestéig tartották fenn az ortodox zarándokok, ezután azonban – mielőtt a helyszínt a jelenlegi déli főbejárathoz tették volna át – ők is elfogadták nyugati kapuhoz kötődő latin hagyományt: KESHMAN WASSERMAN, Anastasia: Mary the Doorkeeper. On the History of the Miraculous Image of the Theotokos in the Complex of the Holy Sepulchre. In: DAIM, Falko et alii (Hrsg.): *Pilgrimage to Jerusalem. Journeys, Destinations, Experiences across Times and Cultures. Proceedings of the Conference held in Jerusalem, 5th to 7th December 2017.* (Byzanz zwischen Orient und Okzident 19) Mainz (Verlag des Römisch-germanischen Zentralmuseums) 2020, 141–152. Pécsváradi (29 (e)) tud az ikonról, mely *erat supra fores templi*; az ő idejében a kapu már el van falazva. Ez leszűkíti azt az időszakot, melyre Keshman felvetése még érvényes lehet, aki szerint a nyugati kaput a XVI. század elején még használhatták és csak az elfalazás után helyezték át az ikont újból: KESHMAN WASSERMANN: op. cit. 148; az ikont még megcsodáló ortodox beszámolója: 31. jegyzet.

⁶⁵⁵P 9 (t).

⁶⁵⁶A kolostorban lakó szerzetesekről szóló fejtegetés (P 27 (q)). Míg az **F**-ben az érvelés pontjai képezték az addig tagolatlan fejezet *primum*, *secundum*, *tertium* pontjait, ezek a **P**-ben az átdolgozott fejezet *tertium*, *quartum*, *quintum* pontjaivá lettek alakítva, vagyis Pécsváradi az érvelést egybekapcsoló tagolást is felbontotta a fejezet egészét összetartó ötös szerkezet kialakítása érdekében.

⁶⁵⁷Ilyen helyek a Jeruzsálem szent város voltának (P 1 (g)) vagy a szent tűz leszállásának megindoklása (P 6 (c)), Jézus háromszori megkenésének (P 16 (o)) vagy Keresztelő Szent János három vezeklési helyének elkülönítése (P 26 (f)).

A fent felvázolt két elmélet, a skolasztikus hatás (Titus Tobler, Holl Béla) vagy a számban rejlő szimbolikus jelentés (Kovács Sándor Iván) helyett Kiss Farkas Gábornak az *ars memorandi*knak a középkori magyarországi hatását feltáró kutatásaira támaszkodva a mnemotechnika módszereiben sokkal jobb magyarázatra lelünk az ötpontos felosztás eredetét illetően.⁶⁵⁸

Az emlékezés művészetét tárgyaló antik retorikák, melyek a középkori elméletírók példájául is szolgáltak, a megjegyzendő dolgokat az azokat szimbolizáló képzeletbeli képek képzeletbeli helyekhez való kötésével javasolták az emlékezetbe vésni. A helyek – legtöbbször egy ház szobái, a középkori mnemotechnikai értekezésekben azonban a kolostor helyiségei, egy templom oltárai vagy akár a compostelai zárandoklat állomásai⁶⁵⁹ – biztosítják a sorrend állandóságát, minthogy a képzeletbeli helyek mintája egy valódi, ismert épület vagy útvonal. Az először a *Rhetorica ad Herennium*ban megjelenő ötös tagolás⁶⁶⁰ még csak minden ötödik hely megjelölését jelenti, ám a középkori szerzők és a vándor humanisták nyomán az ötös csoportok kialakítása lényegesen nagyobb jelentőséget nyert, Kiss Farkas Gábor pedig a mnemotechnikai használat egyik megkülönböztető jegyének tartja.

Ugyanakkor maga az ötös szám egy másik emlékezettechnikai eljárásból, a kéz ujjainak az elmélkedésben való felhasználásából is leszármaztatható: itt a kéz öt ujjának egy-egy megfontolás (*racio*), az ujjakon belül pedig a három ujjperc egy-egy oknak (*causa*) felel meg.⁶⁶¹ Fontos különbség azonban, ahogy ez Kissnél a két módszer elkülönítésére is szolgál, hogy az épületterészek mint a memória „tárhelyei” kizárják az ujjak használatát, megléte pedig a közép-európai mnemotechnikai szövegekre sem jellemző.

Míg a meditációt segítő kéz magyarországi használatáról nem rendelkezünk adattal, a másik módszer alkalmazásának bizonyítéka annak az *Ars et modus vitae contemplativae* című 1473-as ősnyomtatványnak a magyar jegyzetekkel ellátott,⁶⁶² egykor a gyöngyösi ferences könyvtárban

⁶⁵⁸Köszönöm szépen Kiss Farkas Gábornak, hogy Pécsváradiról beszélgetve megosztotta velem ezt a javaslatát. KISS, Farkas Gábor: The art of memory in Hungary at the turn of the fifteenth and sixteenth centuries. In: DOLEŽALOVÁ, Lucie – KISS, Farkas Gábor – WÓJCIK, Rafał: *The Art of Memory in Late Medieval Central Europe (Czech Lands, Hungary, Poland)*. Edited by Farkas Gábor Kiss. Budapest – Paris (L’Harmattan) 2016, 109–164.

⁶⁵⁹KISS, Farkas Gábor: The art of memory. 112, 119.

⁶⁶⁰RHET. Her. 3, 18, 31.

⁶⁶¹HASENOHR, Geneviève: Méditation méthodique et mnémonique: un témoignage figuré ancien (XIIIe–XIVe s.). In: uő: *Textes de dévotion et lectures spirituelles en langue romane. (France, XIIe–XVIe siècle)*. assemblés et revues avec la collaboration de Marie-Clotilde HUBERT, Sylvie LEFÈVRE, Anne-Françoise LEURQUIN, Christine RUBY et Marie-Laure SAVOYE. (Texte, Codex & Contexte 21) Turnhout (Brepols) 2015, 247–264, itt 250–253. (=LEJEUNE, Rita – DECKERS, Joseph (ed.): *Clio et son regard. Mélanges d’histoire, d’histoire de l’art et d’archéologie offerts à Jacques Stiennon*. Liège (Pierre Mardaga) 365–382).

⁶⁶²BORSA Gedeon: Egy 1500 körüli latin-magyar szójegyzék. *MNy* 50 (1954) 201–202.

őrzött, ma azonban az Országos Széchényi Könyvtárban Inc. 1243-as jelzet alatt található példánya, melynek illusztrációi tíz szobában öt-öt ábrát (egy-egy állat körül álló négy-négy mesterembert) tartalmaznak.⁶⁶³ A szöveg hagyományozódását feltáró Kiss mind ezeket (a több kéziratban is Magister Hainricusnak tulajdonított *Ars memorativa* című traktátus végén található ábrákat), mind az ezt megelőző rövid, *Hanc figuram* kezdetű, az előtte lévő tizenkét ábrát magyarázó, az elmélkedés technikájáról szóló traktátust közös forrásra vezeti vissza: az 1425-ben Bolognában lejegyzett *Memoria fecunda* incipitű értekezésre.⁶⁶⁴

Bár témánktól látszólag elvezet, ám nem érdektelen a ferences irodalom szempontjából a szintén XV. század eleji Bolognában az írott formába öntött, és a képzeletben felépítendő tárház hasonlósága miatt Kiss véleménye szerint az előbbivel ugyancsak közös forrásból fakadó alfabetikus elrendezésű elmélkedési és mnemotechnikai anyag sem. Az *Alphabetum Trinitatis* értekezéshez kötődő táblázatok, melyek azáltal, hogy az Istenhez kapcsolódó attribútumokat szófaji bontásban is közlik, fogalmazási segédanyagként is számításba vehetők; a fogalmak betűrendbe állított katalógusához a memorizálást segítő dallamok kottái járultak.⁶⁶⁵ Kiss amellett, hogy rámutat, milyen kiterjedt Temesvári Pelbártnál az alfabetikus felosztások használata, azok mnemotechnikai eredetét is bizonyítja, mégpedig azzal, hogy bemutatja, hogy az így elrendezett anyag azokban a teológiai kézikönyvekben, melyekből vétetett, más sorrendben állt, betűrendbe tételük tehát a ferences prédikációszerző invenciója, továbbá hogy a forrásokban nem szereplő rész kizárólag azért került bele a műbe, hogy a betűrendet teljessé tegye.⁶⁶⁶ Ezzel tehát a mnemotechnikai elvek írói gyakorlatba való átültetésére – mégha csak közvetve is – a magyar ferencesek körében is rendelkezünk már bizonyítékkal, számukat Pécsváradi Pécsváradi ötpon-
tos fejezettelágolásával pedig egy újabbal növelhetjük.

Az ötös tagolásra a térségben bőséges példákat találhatunk Magyarországon kívül is. A lengyel *ars memorativákat* áttekintő Rafał Wójcik ezeket a traktátusokat a krakkói egyetemen oktató

⁶⁶³KISS, Farkas Gábor: The art of memory 119.

⁶⁶⁴Arról, hogy a kéziratok tanúsága szerint a tizenkét ábra a bécsi St. Dorothea kolostor falára, máshol pedig – mint például a brünni obszerváns ferencesek kolostorában – fatáblára festve ájtatossági képként egy-egy kolostor egész közösségének az elmélkedési gyakorlatát is segítette, lásd KISS, Farkas Gábor: Performing from Memory and Experiencing the Senses in Late Medieval Meditative Practice. The Treatises *Memoria fecunda*, *Nota hanc figuram*, and *Alphabetum Trinitatis*. *Daphnis. Zeitschrift für Mittlere Deutsche Literatur und Kultur der Frühen Neuzeit (1400–1750)*. 41 (2012) 419–452; 430–431.

⁶⁶⁵KISS, Farkas Gábor: Performing from Memory 439–445.

⁶⁶⁶KISS, Farkas Gábor: The art of memory 160–164. Tanulmányok és szintén a mnemotechnikai háttérre engednek következtetni a hét főbűn memorizálását segítő *saligia* betűszó betűit követő felosztások vizsgáltának eredményei is.

humanisták, illetve az obszerváns ferencesek köréből eredezteti, melyek részint a rendi kapcsolatok, részint a krakkói egyetemen tanuló magyar diákok révén⁶⁶⁷ hathatott a magyarországi obszervánsokra is. Ami az első csoportot illeti, ez a Kiss Farkas Gábor által is számba vett, a bécsi egyetemen és Mátyás udvarában is megforduló tanárokkal közös csoportot alkot: ide sorolhatjuk a számos más európai egyetemen tanító Johannes Cusanust, és Conrad Celtist is, ugyanakkor az obszerváns oktatók is krakkói diákként ismerték meg azokat a technikákat, melyeket saját szükségleteiknek megfelelően a prédikációk, illetve az ezek megszerkesztéséhez szükséges teológiai és egyházi anyag megtanulásához adaptáltak.⁶⁶⁸

Szklarek az ötöt és többszöröseit nem csak a mnemotechnikai munkája (*Opusculum de arte memorativa*) felosztásai esetében tette szinte kizárólagossá, hanem ahogy erre az értekezés szövegét⁶⁶⁹ kiadó Rafał Wójcik felhívja a figyelmet,⁶⁷⁰ az elvet a ferences novíciusoknak szánt, eleddig kéziratban maradt *Summula aurea brevissima de profectu novitioruma* esetében is következetesen alkalmazta.

Ha tehát a magyar ferencesek munkamódszereit vizsgálva közvetlen forrást Kiss Farkas Gáborhoz hasonlóan nem is tudunk felmutatni, a mnemotechnikai eredet a Pécsváradi munkájában érvényesülő tendenciára mégis sokkal plauzibilisebb magyarázatot ad, hiszen ez a magyarázat azért is jól összeegyeztethető a szent helyeknek a virtuális zárandoklatok megkövetelte megjelenítésével, mert a mnemotechnika és a meditáció módszereit leíró traktátusok gyakran együtt hagyományozódtak, ahogy a műfaj az *ars praedicandik* szövegeivel is sűrű érintkezést mutat, vagyis a cél (az elmélkedés és az emlékezetben való rögzítés) és a módszer (a szerkesztői eljárás)

⁶⁶⁷A krakkói egyetemen tanuló, később a ferences rendbe lépő diákok csekély számát – összesen hat szerepel a krakkói egyetemre járó diákok között – ellensúlyozza a rend kormányzásában és a magyar irodalomban betöltött szerepük. Közéjük tartozott Temesvári Pelbárt, Dézsi Balázs többszörös provinciális, Csáti Demeter, a ferences beginszabályzatot leíró Besenyői (?) Mihály, Zákány Balázs és a hitvitázó irodalmat gyarapító Szegedi Gergely. HARASZTI Szabó Péter – KELÉNYI Borbála – SZÖGI László: *Magyarországi diákok a prágai és a krakkói egyetemeken. 1348–1525. / Students from Hungary at the Universities of Prague and Krakow. 1348–1525.* (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 2) I–II. Budapest (Az ELTE Levéltára és az MTA – ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport) 2016, 2017; rendre nr. 1124 (II, 145. p.), nr. 2731 (II, 278. p.), nr. 3326 (II, 334. p.), nr. 3810 (II, 381. p.), nr. 3888 (II, 391. p.), nr. 3949 (II, 396. p.).

⁶⁶⁸KISS, Farkas Gábor: The art of memory 153. Életrajza ugyanitt a 303–308. oldalakon. Johannes Cusanusnak az 1514-ben a *Compendiosa descriptio* kiadójánál, Johannes Singreniusnál megjelent *Tractatulus artificose memorie* művének kiadása: DOLEŽALOVÁ, Lucie – KISS, Farkas Gábor – WÓJCIK, Rafał: *The Art of Memory in Late Medieval Central Europe (Czech Lands, Hungary, Poland)*. Edited by Farkas Gábor Kiss. Budapest – Paris (L’Harmattan) 2016, 303–331. Az egész kötetre a továbbiakban így hivatkozunk: DOLEŽALOVÁ, Lucie – KISS, Farkas Gábor – WÓJCIK, Rafał: *The Art of Memory*.

⁶⁶⁹DOLEŽALOVÁ, Lucie – KISS, Farkas Gábor – WÓJCIK, Rafał: *The Art of Memory* 249–271.

⁶⁷⁰WÓJCIK, Rafał: The art of memory in Poland in the Late Middle Ages (1400–1530). In: DOLEŽALOVÁ – KISS – WÓJCIK: *The art of memory* 65–107; 92. oldal.

rás) az ötös tagolásban egységet alkot. Innen nézve pedig egyáltalán nem tűnik megalapozatlannak annak feltételezése sem, hogy a szent helyek megjelenítő leírása egyenesen a szent helyek emlékezetbe rögzítését, az emlékezet tárházának – ahogy Kiss használja: *house of memory* – mintájára való virtuális felépítését célozta meg.

A két kiadás fejezetcímeinek összehasonlítása⁶⁷¹ lehetőséget kínál arra is, hogy nyomon kövessük az ötös tagolás mint szervezőelv érvényre juttatását az átdolgozás során. A kérdés valójában az, hogy ha magyarázatot nem is ad rá, tekinthetjük-e mégis Pécsváradi egyéni innovációjának az ötös felosztást vagy ez már azt a szöveget is jellemezte, melyet műve alapszövegeként felhasznált, ő pedig csak következetesen végigvitte?

Hogy az ötös tagolás már az **F** kiadásának is fontos jellemzője volt, azt a következőképp lehet számszerűsíteni: **F** 78 címéből 43 címe öt pontra tagolódik (55%), ezek megoszlása a részek között korántsem egyenlő, hiszen a harmadikban az ötös tagoltságú fejezetek aránya épp a fele az első és majdnem a harmada a második részben regisztrálhatóhoz.⁶⁷² Figyelembe véve, hogy az ötös tagolást nem mutató címek a **P**-ben ehhez képest szinte teljesen eltűnnek (70 címből 65 (93%), valamint hogy a második és a harmadik részben egyetlen cím sem tér el a szabálytól), az átdolgozás tendenciája is világossá válik, ami megnyugtató választ kínál arra a kérdésre is, hogy mi indokolta a rövid címek összevonását: kizárólag az ötponthosszabb fejezetek létrehozásának célja. Még tanulságosabb, hogy néhány hibától⁶⁷³ és az ablativusban álló (*primo/secundo/tertio*) alpontoktól eltekintve más jellegű tagolással egyáltalán nem találkozni: nincsenek tudatosan négy vagy három pontra osztott címek, ahogy egyetlen akaratlagos visszalépés sem történik az **F**-ben már öt pontba szedett fejezetekhez képest. Ugyanakkor a **P** kiadásban is találhatók tagolatlan fejezetek: ezek az egyetlen rövid *Quantum ad quartam partem* bevezetőt leszámítva mind a hosszabb narratív részek: a *Prohemium*, a Narcisszus-, a Cyrill és a Lázár-legenda.

Ez a tanulság több szempontból is fontos lesz a későbbiekre nézve: egyrészt segítségünkre lesz annak eldöntésére, hogy felfedezhetünk-e a négyosztatúság és az ötponthosszúság mellett további szerkezeti sajátosságokat, például a fejezetek számába rejtett szimbolikus jelentést,

⁶⁷¹Ezt a melléklet 1. számú táblázatában összegeztük.

⁶⁷²Az első részben 33-ból 21 cím (64%), a másodikban 18 címből 16 (89%), a harmadikban 12 címből 4 (33%), a negyedikben 11-ből 5 (45%).

⁶⁷³Ilyen hiba például, hogy a *Sepulchrum Virginis Marie in valle* fejezetben elmarad az **F**-ben szereplő *primum* kifejezés (az ötös osztás megmarad), illetve hogy az **F**-ben is öt pontba szervezett *Mons Syion*-ból a *Locus, ubi Domina Nostra...* fejezet leválasztása után csak négy pont marad. Pécsváradi mentségére szolgál, hogy a hajdani Sion-hegyi bazilika helyén számon tartott 13 szent hely alpontjai vonhatták el a figyelmét az ötödik pont megadásától. A 14 (b) második pontját **P** *secundum*-ról *secundóra* cseréli.

vagy olyan eltérést, mely alapján bizonyos részeket, például éppen ezeket a tagolatlan, exemplumoknak vagy miraculumoknak tekinthető narratív fejezeteket – leválaszthatnánk a *Compendiosa descriptio* testéről.

7.6 A rész és az egész – a címek rendszere

A kérdés felvetése Kovács Sándor Iván recenziójára vezethető vissza, ő ugyanis túl azon, hogy kiáll az öt szent seb szimbolikája mellett, a 33-as számot véli felfedezni a *Compendiosa descriptio* folióinak számában, a Pécsváradi által a Szentföldön töltött hónapok számában, illetve abban, hogy maga a mű 66 fejezetből áll ($2 \times 33 = 66$).⁶⁷⁴ A szám hordozta jelentést a recenzens sajnos nem fejti ki bővebben, de a Jézus földi életének éveire vagy a Szentháromságra vonatkozó szimbolizmusa közismert. Kevésbé ismeretes, egyúttal pedig – obszerváns ferences művéről lévén szó – annál fájóbb hiányt jelent az elmaradt ismertetése annak, hogy a rendi hagyományban magának a Holl Béla hozta 63-as számnak is nagy jelentőséget tulajdonítottak.

Wójcik Sienai Szent Bernardin egyik *vitájával* támasztja alá az obszervánsok ragaszkodását a hagyomány szerint a Mária éveinek számával megegyező, 63 Üdvözlégyből álló rózsafüzér iránt. Az 50 Üdvözlégyből álló rózsafüzér kanonizálódását megelőző korban ugyanó arra is hoz esetet, mégpedig egy 15. századi lengyel népénekköltészetből, hogy kifejezetten az ilyen felépítésű rózsafüzér imádkozására buzdít a ferences szerző.⁶⁷⁵

Arra, hogy a hagyományosan a Szűzanya évei számának megfelelően rózsafüzér a kortárs szerzőt a mű szerkezetének kialakításában is befolyásolhatta, egy igen közeli példa kínálkozik. A Szt. Bernardinnal egy napon, május 20-án ünnepelt Rieti Szent Columbának (Angelella Guadagnoli 1467–1501) 1501 és 1506 között⁶⁷⁶ domonkos gyóntatója, Sebastiano Bontempi (1447k.–1521)⁶⁷⁷ által írt, de egészen az Acta Sanctorum megjelenéséig kéziratban maradt latin életrajzának első változata, ahogy azt a szerző az előszóban is tisztázza, azért oszlott 63 számo-

⁶⁷⁴Kovács Sándor Iván: op. cit. ibid.

⁶⁷⁵Wójcik: op. cit. 105.

⁶⁷⁶Életrajza: MOSTACCIO, Silvia: Guadagnoli, Angelella. *DBI* 60 (2003).

⁶⁷⁷A forrásokban szereplő Sebastianus Perusinus, illetve Sebastiano Angeli azonosításának problémáiról: COMPARATO, Victor Ivo: Bontempi, Sebastiano *DBI* 12 (1971).

zott fejezetre, hogy ezzel a szent asszony által előnyben részesített imamódot népszerűsítse.⁶⁷⁸ Ezt a változatot azonban az életrajz írója később egy utolsó fejezettel 64-re bővítette.

A *vita* ezen utolsó, a kiegészítés okát is feltáró fejeztéből pedig azt is megtudjuk, hogy Kovácsnak a foliók számának jelentőségére vonatkozó utalása sem alaptalan. Bontempi ugyanis leírja, hogy Columba halála után Stephana nevű szerzetesnővére a következő látomást látta. A szent a vízióban megmutatta az apácának egykori gyóntatóját, aki valamilyen finom ételt aprított egy aranyzelencébe (*alveolus, pyxidem dictitant nostri albarellum*), azt üzenve, hogy ezt az edényt tegye égő szénre. Volt továbbá a domonkos kezében nyolc nagy fehér kenyér, azokat illetően azt rendelte, hogy alamizsnaként ossza szét. Stephana viszont – az üzenetét közvetítő szerzetesnővérén keresztül – arra kérte az öreg Bontempit, hogy egy darabot adjon belőle neki is.

A szerző akkor még kinevette a látnokot, évek múltán azonban úgy vélte, hogy a látomás beteljesedett. Két szerzetes jött ugyanis, akik az életrajz után érdeklődtek, melynek latin eredetije akkor már készen állt, sőt a szerző az olasz változatnak is a vége felé járt, írnok híján azonban nem hozta nyilvánosságra. Megmutatva nekik a szöveget, azok felhívták rá a figyelmét, hogy a kézirat éppen nyolc kvinternióra rúg, amit a meglepődött szerző a következőképp értelmezett. Az aranyzelencébe aprított étel a latinul előadott életrajz, a két izzó széndarab a két szerzetes, a nyolc kenyér pedig maga a népnyelvű fordítás nyolc kvinterniója, melynek négyzete a 64 fejezet.⁶⁷⁹

Jóllehet kizárható, hogy ez az életrajz befolyásolhatta volna Pécsváradit a *Compendiosa descriptio* címeinek összevonásában, hiszen legkorábban 1521-ben az 50 (!) fejezetre átszabott olasz fordítása jelent meg nyomtatásban,⁶⁸⁰ elkészülte mégis azt támasztja alá, hogy a számokra – vonatkozzanak bár azok csak a terjedelemre – az általunk vizsgált időszakban minden esetben nagy figyelmet kell fordítani.

⁶⁷⁸AASS Maii IV, 320 (praktikus okokból az ötödik kötet elején, csillaggal megkülönböztetve az ötödik kötet oldalszámaitól): „*Eam (sc. probitatem virginis) denique sic digestam sexaginta tribus capitulis distinxi. Huic numero forti alludit virginis eulogium, quo praedixit: Facies mihi annum ex rosis sertum et coronam, in quo penitus numero consistit perfectus numerus annorum vitae S. Mariae Virginis.*”

⁶⁷⁹„*Consequenter interpretatus est oraculum. [...] Octo vero panes magnos et candidos, significant iterato historiam ipsam, exaratam communi stylo et vulgari in octo quinternis. Numerus quidem octo est numerus beatitudinis, qui in se ductus in quatuor et sexaginta consurgit; qui est numerus capitulorum eius, quia hoc ultimum bene aequi pollet duobus.*” AASS IV, 393–394.

⁶⁸⁰ALBERTI, Leandro: *Vita della beata Colomba da Rieto dil Terzo Ordine di S. Domenego, sepolta a Perugia*. Bologna (Girolamo Benedetti) 1521. április 15.

Így járunk el azokkal a megfigyelésekkel is, melyeket Kovács Sándor Iván tett, aki jelentős mennyiségű szöveget adott ki a magyar utazási irodalom területén (Szepsi Csombor Márton műveit illetve egy válogatást a XV–XVIII. századi szövegekből). Noha állításai még ebben a szélesebb olvasóközönségnek szánt írásban is megfontolandók, ezekkel szemben azonban a következő ellenvetéseket tehetjük.

A *Compendiosa descriptio* Pécsváradi-féle kiadása 38 folióból áll, ha a *Grande miraculum* fejezetet és a Lázár-legendát leszámítjuk, a terjedelme még akkor is 35 folio.⁶⁸¹ Pécsváradi szentföldi tartózkodása 1517-es augusztusi hazaindulással számolva csak akkor tart 33 hónapig, ha 1514 decemberét is hozzászámoljuk. Az odaút azonban ennél bizonyára hosszabb ideig tartott, úgyhogy megérkezése már a következő év elejére tehető.

Térjünk most rá a fejezetek számára. Már a Hollnál szereplő, az „előljáró beszéd után a négy különböző terjedelmű részben” található fejezetek 63-as száma⁶⁸² is csak úgy jön ki, ha nem számoljuk bele sem a részeket bevezető fejezeteket (*Quantum ad secundam/tertiam/quartam partem*: összesen három fejezet), sem pedig a Szent Nácisz- (*Erat quidam patriarcha*), a Szent Cyrill- (*Grande miraculum*) és a Lázár-legendákat. Tipográfiaiilag ezt egyedül a Nácisz-legendacímorsóának megoldása indokolhatná. Szemben a rövid címeket alkalmazó Farnádi-kiadással, a Pécsváradi-féle kiadás fejezetcímeiben a szöveg értelmétől függetlenül mindig a teljes első sor van kapitálissal szedve. Az, hogy ez alól a szabály alól egyedül az *Erat quidam patriar* csonka címsorral rendelkező fejezet a kivétel, akár úgy is értelmezhető, hogy az a *Sanctum Sepulchrum Domini* alfejezetét képezi.

Ha azonban megnézzük, hogy ezek közül a fejezetek közül a szerző illetve a nyomdászok melyeket tekintették a mű részeinek, vagyis hogy bekezdéseiket ellátták-e betűjelekkel, hivatkoznak-e rájuk a tárgymutatóban, legfőképp pedig hogy utalnak-e rájuk más fejezetekben, akkor arról győződhetünk meg, hogy ha Holl számítása téves is, eljárása nem teljesen alaptalan.

A részeket bevezető fejezetek közül egyedül a negyedik részhez tartozó szöveg bekezdése nincsen beszámozva és ez is a fejezet rövidegének köszönhető. A Lázár- és a Narcissusz-legendára egy-egy, a Cyrill-csodára két bekezdésszám jut, aminek az az oka, hogy a narratív részekben kevés olyan adatot találtak a mutató készítői, amelyet hasznosnak ítélték: ez a két és fél foliós Szent Cyrill-csodából egyedül Szent Szilvánusz neve és Szent Jeromos csodája volt. Ezzel szemben

⁶⁸¹Cf. HOLL: *PÉCSVÁRADI GÁBOR* 17.

⁶⁸²HOLL: *A középkori magyar Jeruzsálem-járás* 281, HOLL: *PÉCSVÁRADI GÁBOR* 17: „hozzá két legendás függelék járul.”

a második rész bevezetőjében három, a harmadikéban két kiemelésre méltó részletre is letek. A Narcisszusz-legendát a tárgymutatóban az különbözteti meg a többi vizsgált fejezettől, hogy erre a kezdősorával hivatkoznak,⁶⁸³ jóllehet a tárgymutató mindig részt, foliót és betűt jelöl meg, titulust sehol. Ez egyrészt egy még az **F**-ből visszamaradt, dolgozatunknak az **F** elsőségére vonatkozó állítását alátámasztó hiba, hiszen a *Sequitur miraculum* fejezetcím a **P**-ben *Erat quidam patriarchára* módosul. Másrészt az a tény, hogy a szabály alól a Narcisszusz-történeten kívül mindössze két másik kivételre lelünk, ezek pedig a szöveg alpontjaira utalnak,⁶⁸⁴ úgy is értelmezhető, hogy maga a Narcisszusz-történet is inkább alfejezetnek, mint önálló titulushoz lenne tekinthető. Mindezzel együtt mind a bevezető fejezetek, mind a Narcisszusz- és a Cyrill-legendák részét képezi a tárgymutatónak. A Lázár-legendáról ez már nem mondható el: hiába szerepel a margón az 's' betű, a tárgymutató erre sehol sem utal.

Ami a fejezetcímek szövegen belüli használatát illeti, a *Compendiosa descriptio* szövege sem a részeket bevezető fejezetekre, sem a Nárcisz-legendára, sem pedig a *Legenda Sancti Lazari* fejezetre nem hivatkozik mint *titulusra*. Ennél is árulkodóbb, hogy a Lázár-legendához nem folioszámmal és betűjellel, hanem a nyomtatvány végére mutatva irányít a szöveg.⁶⁸⁵ A Cyrill-csoda viszont ebből a szempontból is teljes értékűnek tekinthető, mivel *Grande miraculum* címmel már a *Templum Sancti Sepulchri*ban utalnak rá.⁶⁸⁶

Összegzésül tehát: míg az önhivatkozások alapján a *Grande miraculum* fejezet kizárását a *Compendiosa descriptio* egészéből nem lehet a mű hivatkozásrendszerétől való elkülönüléssel alátámasztani, addig e tekintetben mind a Lázár-legendák, mind a Szent Nárcisz-legendák járulékosnak tekinthető, amennyiben a szöveg egyikre sem hivatkozik *titulusként*, az előbbire pedig a tárgymutató sem utal. A Lázár-legendának a fentiekben felfedett szervesen kapcsolódása a szöveghez megerősíti Holl Béla leírását, miszerint a Lázár-legendák „toldalék”,⁶⁸⁷ és nem mond elent azon megállapításunknak, hogy ez Pécsváradi toldaléka. Mindazonáltal mind a 63-as szám, mind Kovács Sándor Iván „visszapótlása” – hiszen nem derül ki, hogy mit tekint a *Prohemiumon* kívüli két járulékos résznek – önkényes és így nem adhat kellő alapot ahhoz, hogy a fejezetek számában lévő misztikus jelentést feltételezzünk, ahogy a négy rész fejezeteinek egyenlőtlen

⁶⁸³ „*Miraculum Narcisci, patriarche Hierosolimitani parte prima folio 7d, ibi 'Sequitur miraculum'.*” P A iii^f.

⁶⁸⁴ „*Columna Christi ubi est – parte 1 folio 8 h ibi 'Quartum est' etc.*”, illetve a „*Mundi medium – parte prima folio 3 m ibi vigesimo secundo*”.

⁶⁸⁵ „*Gemens et flens condolebat (sc. Lazarus) peccatoribus propter penarum eos sequentium magnitudinem. Hec Augustinus. De hoc plura in fine.*” P 16 (q). **F**-ből hiányzik.

⁶⁸⁶ „*iterum Narcissus predictus, de quo infra titulo Grande miraculum q. 31.*” P 3 (p) **F**-ből hiányzik.

⁶⁸⁷ HOLL: *A középkori magyar Jeruzsálem-járás* 281, 290.

eloszlása⁶⁸⁸ miatt a könyvek számával operáló antik minták (*pentas*, *decas*) érvényesülése is kizárható.

Ha mindezt összekapcsoljuk az ötös tagolás elmaradásával – hiszen feltűnő, hogy éppen ezek a részek maradtak ki az egységesítésből – leegyszerűsítve azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy az ötös tagolás Pécsváradi kezében elkülöníti az „adatgazdag” és az „irodalmi” részeket, vagyis ha a mű egységét nem is bontja meg, de jelzi, hogy mit értett a ferences a *lectu iocunda* kifejezés alatt.

Az iménti cáfolat mellett viszont mindenképpen Kovács Sándor Iván érdeme, hogy felfigyelt a *Compendiosa descriptio* egyik legfontosabb, mind a szerkezetet, mind a szöveget, mind a mutatót átható jellegzetességére: a mennyiségek iránti érdeklődésre.

A szent helyek méreteinek megadásán túl ennek az érdeklődésnek a bizonyítéka, hogy a tárgymutató egy-egy mennyiséget mint lényegi információt emel ki a szövegből. Bárczi Ildikó munkálkodásának köszönhetően a tárgymutató járulékos részből kutatási tárgy lett: a könyv kortárs használatát dokumentáló adatok gazdag, ugyanakkor csak jelentős fáradsággal kitermelhető kincseshányaja.⁶⁸⁹ A tárgymutató visszafelé használva – azt vizsgálva tehát, hogy a szöveg mely részeit tartotta fontosnak a kiadó vagy a szerző – a szöveg értelmezését is segítheti: mit tartottak fontosnak a kor olvasói vagy milyen érdeklődést feltételeztek róluk a nyomdászok.

Megmagyarázza például, hogy a szent helyeken égő mécsesek pontos száma, akkor is ha az egyáltalán nem tekinthető sem kerek, sem szimbolikus számnak, lényeges volt mind a zárandók érdeklődése, mind pedig az ezeket rendbentartó ferencesek magukról alkotott képe szempontjából is.⁶⁹⁰

Ez a megfigyelés igazolja a források vizsgálatánál tett megállapításunkat, miszerint a jeruzsálemi püspökök listája azért tér el Rufinustól, hogy Szent Cyrill – a róla írt levélnek megfelelően – a negyvenedik lehessen. Különös ugyanakkor, hogy a mutató nem írja ki a *quadragintát*. Ez azonban semmit sem von le a mennyiségek fontosságáról tett megállapításunk igazságából, hi-

⁶⁸⁸A négy részben található fejezetek száma rendre: 31 (az *Erat quidam patriarcha* nélkül 30) + 19 (bevezető nélkül 18) + 8 (bevezető nélkül 7) + 11 (bevezető nélkül 10, a Lázár-legenda nélkül 9), összesen tehát 69 (bevezetők nélkül 66, ebből még levonható a Narcissusz- és a Lázár-legenda).

⁶⁸⁹BÁRCZI Ildikó: *Ars compilandi. A késő középkori prédikációs segédkönyvek forráshasználata. A hiteles információk összegyűjtésének kevésbé bevallott módszerei. Az intertextualitás információs rendszerei.* (Historia Litteraria 23) Budapest (Universitas Kiadó) 2008. A továbbiakban BÁRCZI: *Ars compilandi*.

⁶⁹⁰*Lampades trecente sunt in templo Sancti Sepulchri [...] Lampadarum 27 habent curam fratres miniores in templo [...] Lampades 39 ardent supra Sanctum Sepulchrum [...] Lampadarum 11 habent curam fratres minores supra Sanctum Sepulchrum [...] Lampadarum 12 habent curam fratres minores in monte Calvarie [...].*

szen a szerző is bevallja, hogy többet nem talált, vagyis a püspökök száma nem igazolható teljes bizonyossággal.

Éppen ellenkezőleg: a mennyiségek önmagukért való, kerek voltuktól vagy szimbolikus jelentésüktől független tisztelete éppen abban áll, hogy az 1191, az 5475 vagy az 548 000 önmagában is egzaktabb, tehát a mutatóban pontosan kiírandó szám, mint a gazdag szimbolikus jelentéssel bíró, de felfelé esetleg még bővíthető negyven.

A szent dolgokkal kapcsolatos mennyiségek maguk is megszentelődnek, ezt három esetben figyelhetjük meg: a Szent Sír-templom tulajdonságai (ideértve az egykori püspökei számát)⁶⁹¹, a szentföldi templomok esetében⁶⁹² és Krisztus sebei esetében.⁶⁹³ A három példában közös, hogy a pontos számok ismerete a dolog lényegi megragadásának képzetéhez kapcsolódik, azonban egy finom, ám nyilvánvaló különbség mégis tehető. Míg az építményekhez kapcsolódó méretek hasonlóságot mutatnak a számoknak a mai útikönyvekben és idegenvezetői gyakorlatban is létező halmozásához, az utóbbinak ilyen, az utóbbival csak kevés modern analógia vonható.

Térjünk azonban vissza a címekhez! A *Prohemium* alapján viszont arra a kérdésre is választ kell adnunk, hogy nem áll-e fenn annak a lehetősége, hogy a 7 év 7 böjtös búcsúkra vonatkozó lista adatai is megjelenjenek a *Compendiosa descriptiō*-ban, csak marginális jelek helyett más tipográfiai jelöléssel: a címrendszer segítségével. A címek listájában eszközölt változtatásokat, ahogy azt a címek összehasonlító táblázata segítségével világossá tettük, az ötös tagoltság kialakításának igénye magyarázza. Az arra vonatkozó találgatásoknak pedig, hogy vajon nem lehetséges-e, hogy a részleges búcsúkat egyszerűen csak a címek vagy az iniciáléval kezdett címek jelölték-e volna, véget vethet, ha figyelembe vesszük, hogy mind az egyszerű, mind az inicálás címsorok szabadon kombinálódnak a keresztekkel. Csak az adhatna kellő alapot ilyen feltételezéshez, ha a kereszt és a két címtípus között kiegészítő eloszlást figyelhetnénk meg.

Az iniciálék száma és elhelyezkedése az **F**-hez képest a **P**-ben szinte semmit sem változik: számuk hárommal bővül (*Mons Quarentana, India, Byr*). Ezek tehát a két kiadás közti átalakításnak pusztán mellékszereplői, hiszen csupán a könyv díszeként szogálnak. Azonos helyen való

⁶⁹¹*Episcopi quot fuerunt in templo Sancti Sepulchri [...] Sex versus habet superius scriptum Sanctum Domini Sepulchrum [...] Templum Sancti Sepulchri habet intra se 23 sancta loca [...] Templum Sancti Sepulchri quantitas et situs [...] Templum Sancti Sepulchri quinque valvas olim habuit [...]*

⁶⁹²*Ecclesie mille erant olim in Hierosolimis [...] Helena Sancta 72 ecclesias construxit in Terra Sancta [...] Hierosolimis olim mille ecclesie erant [...]*

⁶⁹³*Xristus habuit vulnera quinque milia quadringenta et septuaginta quinque [...] Xristus livores habuit mille et ducentos minus novem [...] Xristus in capite habuit mille vulnera [...] Xristus guttas sanguinis habuit quinque centena milia et quadraginta octo milia [...]*

felbukkanásuk ugyanakkor azt is egyértelműsíti, hogy a **P** már az **F** mint nyomtatvány alapján készült.

7.7 A lovagi kultúra nyomai a *Compendiosa descripti*óban

Ami a legfontosabbat illeti, zárandok lovagokról, Szent Sír-lovagságról semmit sem találunk egyik változatban sem. A lovagságról közvetve egyrészt a Lázár-legenda szól, melyet mind a források között, mind a Tar Lőrinc-mondával kapcsolatban már érintettünk, másrészt a korábbi keresztes háborúkat tárgyaló, illetve a törökellenes összefogásra hívó részek.

Tekintsünk most el attól, hogy genezisének tekintve a Lázár-legenda első része tényleg a tulajdonképpeni udvari epika alkotása, a keret pedig (a marseille-i püspökség és a három testvér provençe-i utóélete) az udvari költészet egyik legfontosabb területén került rá, vagyis hogy itt valóban az udvari irodalom elsőrangú terméke süllyedt álbibliai, de a *miles, barro, comes* anakronizmusa miatt felételezhetően dekódolható exemplummá. Tekintsünk most el attól is, hogy ha átfogalmazzuk a Fest Sándor feltette kérdést ekképp: mikor találkozott először a lovag – elhagytuk tehát a *világjáró* jelzőt – motívuma a pokolbeli látomásokkal, akkor arra ez is választ adhat, vagyis hogy a Lázár-legenda első ilyen dél-franciaországi megjelenésekor. Tekintsünk el mindettől és magát a példában megjelenő értékeket vizsgáljuk.

A Lázár-legenda esetében azt láthatjuk, hogy míg az első fele, bár a testet illetően népmesei túlzásokkal, leír valamiféle kezdetleges lovageszményt (szép, délceg termet, tanultság, nagylelkűség, testi erő, műveltség, helyes életmód és erkölcsök; mindezt a külvilág reakciói alapján is: kedves volt mások szemében; félték tőle, ha feldúlt volt), még ha ezek nem is alkották az erények rendszerét és a lovagi erénykódexre jellemző szakkifejezéseket sem találunk bennük, a második felében, a pokolbeli látomás hatásaként ennek a felszámolásáról van szó. Az aszkéta győz a lovag, a klerikus a világi felett: a vezeklés megsemmisíti a korábbi életforma minden összetevőjét: az étrendet, a ruházatot, a bútorokat, a kedélyt, a testi erőről és a szellemi képességekről nem is szólva, hiszen ez utóbbi kettőről már szó sem esik.

Ami a példázat megfejthetőségét illeti, maguk a *miles* és a *strenuus* szavak, a lovagság legsajátosabb szakkifejezései sem jártak jobban. A *miles*nek egyetlen előfordulása van, amikor nem bibliai alakra, hanem valóban lovagra, Bullion Gottfriedre vonatkozik⁶⁹⁴ a többi esetben, beleértve

⁶⁹⁴P 2 (h) „*regem ... constituentes strenuum militem Goffredum de Bullion.*”

a Nagy Károly-i jellemzőkkel ellátott Lázárt is, kizárólag bibliai hősökre⁶⁹⁵ vagy a szenvedéstörténetekben jelenlévő római katonákra (*milites crucifixores*, Lázár-legenda: *sexaginta militibus sagitatus*) vonatkozik; ez utóbbihoz hasonló, de valószínűleg lovag értelemben áll még a Nagy Károly-Lázár által félkézzel magasba emelt *miles* használata is.

Ha azt gondolnánk, hogy ezek a Vulgatából vett kifejezések, ez a sejtésünk csak a római katonák esetében igazolódna be: az Ószövetségben ugyanis kizárólag egy (Neh 2,7: *miles captivus abductus est*) esetben fordul elő egyes számban, vagyis nincs jelen a *miles* egyéni jellege, csak a hadsereg sokaságára alkalmazzák (ezért is fordul elő felváltva a *militiae*-vel), szemben az újszövetségi történetekben már felbukkanó egy-egy megtérő katonával (sőt már metaforikus használatban is: 2 Tim 2,3: *Labora sicut bonus miles Christi Jesu.*).

Ennek megfelelően a fent felsorolt *miles*nek titulált hősökre a bevett kifejezés a *princeps/magister/dux militum/militiae*.⁶⁹⁶ A közben végbement jelentésváltozás, vagyis hogy a hadvezér, a legvitézebb katona az igazi *miles*, éppen azáltal lesz kézzel fogható, hogy ezek a biblikus és az ószövetségi szentírásban több tucatszor előforduló kifejezések a Farnádi és Pécsváradi változatban is *miles*re lettek cserélve.

Hogy ezt a ferences redaktorok is így értették, azt a következő ellenpróba igazolja: a Vulgatában csak egyszer előforduló (Kiv 18,25: *electis viris strenuis*), tehát bibliainak egyáltalán nem mondható *strenuus* a *Compendiosa descriptio*ban csak a fent is idézett három esetben adatható: Bullion Gottfried, Júdás Makkabeus és testvérei mellett (tehát már az **F**-ben is benn volt). Vagyis Pécsváradinál a *miles* egyes számban vitézt, lovagot jelent, nem pedig katonát, tisztában voltak tehát a jelentésével.

Annál is inkább, mert ahogy arra Huizinga nyomán Kurcz Ágnes is felhívta a figyelmet⁶⁹⁷ a kilenc vitéz három-három pogány, zsidó és keresztény hősenek kultuszában mutatható ki az elvont lovagi ideál példaképekbe sűrítésének egyik, méghozzá igazán udvari útja (a példaképek alatt itt a két szerző által felsorolt faliképek, kárpitok és allegorikus felvonulási koreográfia alapján szó szerint példa-képeket is értve). A Kilenc hős XIV. század elején kanonizált alakjai a következők:

⁶⁹⁵P 31 (s) *ille miles strenuus Judas Machabeus*, F 31 (s) *Judas Machabeus, vir fortissimus cum suis fratribus strenuis habitabat militibus*, P 19 (r) *Ioab igitur miles fortis* [itt a *miles fortis* Pécsváradi betoldása]).

⁶⁹⁶Cf. 1McC 2,66: „*Et Judas Machabaeus, fortis viribus a juventute sua, sit vobis princeps militiae.*” 3Rg 1,19: „*vocavit ... Joab principem militiae,*” továbbá 2Rg 10,16: „*Sobach ... magister militiae Adarezer,*”, Gn 26,26: „*Phicol dux militum,*”, 1Rg 26,5: „*Abner ... princeps militiae.*”

⁶⁹⁷KURCZ Ágnes: op. cit. 203–204; JOHAN HUIZINGA: *A középkor alkonya. Az élet, a gondolkodás és a művészet formái Franciaországban és Németalföldön a XIV. és XV. században.* (Pro memoria) Budapest (Európa Könyvkiadó) 1979, 70.

Hektór, Caesar, Nagy Sándor (a pogányok), József, Dávid, Júdás Makkabeus (a zsidók), Artúr, Nagy Károly, Bouillon Gottfried (a keresztények).⁶⁹⁸

A hasonlóság a Lázár-legenda forrásának ismeretében különösen szembeötlő. Még szembeötlőbb azonban a ferencesek kiadásaiból összeállított listában látható hiány (a pogányok és Artúr király eltűnése) és változtatás (Nagy Károly Lázárrá alakítása). A lovagságnak a bibliai időkbe való visszavetítése nemcsak a fogalom erőzójához vezetett: az, hogy annak világi oldala Bouillon Gottfriedet leszámítva teljesen eltűnt, magának a lovagi ideálnak a végletes leegyszerűsítését jelenti.

Hasonló jelenség figyelhető meg, ha megvizsgáljuk a keresztiesekre és a Szentföld visszafoglalására vonatkozó szövegek előfordulását. A *Compendiosa descriptio*ban a kereszties háború a múlt dicső és csodákkal tündöklő eseményei közé sorolódik, melyről több helyen is megemlékeznek.

Akárhányszor jöjjön elő a kérdéskör, a szövegek fordulatai, kifejezései igencsak kötöttek. A keresztiesek mindig hangsúlyosan nyugatiak (*de Ponente*).

A Szentföld visszaszerzésére a bevett *recuperare* igét használja, ami kizárólag ebben az értelemben fordul elő.⁶⁹⁹ Ez utóbbi hely mutatja meg, hogy az ige használatához hozzátartozik a kereszties nézőpont érvényesítése: csak a keresztiesekre lehet alkalmazni, hiszen a terület jogos birtokosai ők, mellyel szembeáll a muszlimokra vonatkozó *diripere*. Ugyanezt fejezi ki az *eripio* használata is, mely bár ugyanúgy a *rapio* igekötővel ellátott változata, mint a *diripio* és 'elrabol' értelme is van, sokkal jellemzőbb a 'megszabadít, megment' jelentése,⁷⁰⁰ különösen a bibliai *eripere aliquem de manibus aliquorum* kifejezésben,⁷⁰¹ amit a *Fortalicium fidei* alapján készített rövid történeti összefoglaló is alkalmaz, csak *de* helyett *e* előjárószóval.⁷⁰² Pécsváradi

⁶⁹⁸Bouillon Gottfrieddel kapcsolatban megjegyezzük, hogy a fentebb már tárgyalt epitáfiumgyűjteményekben szereplő sírfelirata őt is *alter Iudas Machabaeus*nak nevezi, vagyis a kilenc hős alakjának csírája a keresztiesek azon eszményéből fakadt, miszerint beteljesednek bennük az Ó- és Újszövetség jóslatai; így ezen ószövetségi alakok megfeleltetése a megváltás utáni kor alakjaival – saját magukkal – tulajdonképpen a tipológiai szimbolizmus időben kiterjesztett alkalmazása.

⁶⁹⁹14r (a): *si reges et principes Christianorum Terram Sanctam recuperarent, ex tunc Saraceni per eosdem trucidarentur, et porta hec* (sc. Porta Aurea) *aperiretur*. 26v (k): *O, principes pigri, nunc esset tempus Sanctam Terram recuperare, quam pius Iesus suo consecravit sanguine!*, 32r (x): *Et quia terra aliquando per Christianos a paganis est recuperata, et iterum per paganos a Christianis direpta, ideo nunc hec civitas solo tenus est diruta.*

⁷⁰⁰MKLSz III (1991) s.v. eripio.

⁷⁰¹Például Gn 37,22: *hoc autem dicebat* (sc. Ruben) *volens eripere eum* (sc. Joseph) *de manibus eorum, et reddere patri suo*; Ps 30,16 *eripe me de manu inimicorum meorum.*

⁷⁰²P 2r (h) *Magnus Karolus rapuit e manibus Saracenorum; cruce signati ... eripiunt e manibus Saracenorum.*

talán nem érezte ezt a különbséget, ugyanis Nagy Károly esetében az **F**-ben még meglévő *eripuit* alakot *rapuitra* cserélte.

A Szentföld visszafoglalásának gondolata viszont, bár erőteljesen megjelenik a műben – mint látni fogjuk, ez Pécsváradi betoldásai közül a leginkább stilizált – ezektől a helyektől messzire van szakítva.

Annak az olvasónak az igénye tehát, aki egy Szentföld-leírástól valamiféle keresztesnosztalgíát vár, csak részben lesz kielégítve, aki viszont kifejezetten a lovagokra kíváncsi, egyenesen csalódní fog. A szerző ugyanis nem ezáltal kívánja szolgálni a Szentföld visszaszerzésének ügyét – melyet a ferencesek a korban nagyon is propagáltak, az ennek sikerét szolgáló propaganda volt a két változat létrejöttének egyik oka – hanem az életszerű ismertetésekkel és a reális tervekkel.

Visszatérve a jelen fejezet fő kérdésére, vagyis a *Compendiosa descriptio* szövegének és a lovagság ideológiájának kapcsolatára egyszerű lenne azzal summázni a *Compendiosa descripti*óból levonható tanulságokat, hogy az udvari kultúra komplex rendszerét egy ferences csak részleteiben érthette meg, ezért nem is értékelhette, felhasználni sem tudta, és nem is akarta.

Maga a tény azonban, hogy az obszerváns ferencesek és a lovagi kultúra közti kapcsolat keresése a *Compendiosa descriptio* esetében tévútra vezet, két szempontból is meglepő. Komoly ellentmondás van a *Compendiosa descriptio*ban kihagyott lehetőségek és a szintén ferences környezetben készült, ám a lovagság értékrendjének jelentős részét – itt a vallásos jellegű lovagi zárandoklat mellett meglévő értékekre: a származásra, és a vallásossággal szöges ellentétben álló *curiositas*ra, a kalandok vállalására gondoljunk – híven tükröző *Peregrinatio Laurentii* között. Hozzáátéve ehhez, hogy ez az értékrend az *Artus nomine miles* kifejezésben Temesvári Pelbárt sírfeliratában is kitapintható, egyáltalán nem általánosíthatjuk az egész rendre. Ebből két következtetést vonhatunk le: az udvari kultúra nyomainak eltüntetésére a *Compendiosa descripti*óból a szerkesztő kifejezett egyéni célja volt. A latin nyelvű verses irodalmi alkotások létrehozására képes magyar ferencesek tudatában ugyanakkor nagyon is elevenen élt és ihlető forrásul szolgált a lovagi epika.⁷⁰³

Bánffy Jakab útja alapján tudjuk, hogy Pécsváradi kielégítette, ugyanakkor művében láthatólag nem szította a lovagi zárandoklatok iránti vágyat. Amikor ennek okát próbáljuk megadni, ezt mint több tényező eredőjét is magyarázhatjuk: a magyar ferencesek vezetőjeként az ezt gya-

⁷⁰³Ez alapján érdemes megvizsgálni annak a kérdését is, de ezzel a vizsgálattal itt adósak maradunk, hogy Temesvári sírversének és a *Peregrinatio* alkotója nem egy és ugyanaz a személy-e.

korló szűk társadalmi réteg miatt nem látott benne sem politikai potenciált, sem lelkipásztori céljai megvalósításának eszközét, hiszen egyrészt tudta, hogy a Szentföld helyzetét csak európai összefogással lehetne rendezni, másrészt tapasztalta, hogy a lovagi ideál magában hordozza az önérdékű világi kultúra létrejöttét és terjedését.

A következőkben arra térünk rá, hogy az említett két cél elérésére – a törökök előretörésének megakadályozása és a lelkek javának előremozdítására – az arra alkalmatlannak ítélt lovagság helyett Pécsváradi milyen más eszközöket talált megfelelőnek, és hogy ezek hatását hogy mérhetjük le a *Compendiosa descriptio* szövegének alakulástörténetében.

7.8 Törökellenes tervek, törökellenes irodalom

A *Compendiosa descriptio* szövegében törökellenes röpiratok töredékeire bukkanni nem lenne példa nélküli a magyar ferences irodalomban: Timár Kálmán Laskai Osvát *Gemma fidei* gyűjteményének 33. prédikációjában azonosította a *Tractatus quidam de Turcis* legkorábban 1474-ben kiadott traktátus szövegét.⁷⁰⁴ Bár Timár domonkos eredetűnek vélte, a pamfletet – mely a törökök elleni küzdelmet végleg eldöntő sereget részint a különböző szerzetesrendek férfi kolostoraiból kiállítandó, részint a női kolostorok finanszírozta katonákkal javasolja feltölteni – német ferencesek írták, a nyomtatványt pedig főleg német fordításban (általában *Das ist ein anschlag eyns zugs wider die Türchen* címmel) újra és újra kiadták,⁷⁰⁵ mely kiadások az 1518-as évben megsokasodnak.⁷⁰⁶ Ez alapján egyesek kifejezetten erre az évre datálják – tévesen.⁷⁰⁷

Ha a Szentföld visszafoglalására inkább a szerzetesi önfeláldozásból, mintsem a valóság talaján álló stratégiai megfontolásból szőtt terv 1518-as felújítása ferences kezdeményezésnek tekinthető is – válaszul arra, hogy a német birodalmi gyűlés a ferenceseket a keresztes háború

⁷⁰⁴TIMÁR Kálmán: Laskai Osvát és a bibliográfia. *MKsz* 18 (1910) 122–153, 149. Említi TARNAI: *A magyar nyelvet írni kezdik* 113.

⁷⁰⁵A traktátusról SETTON, Kenneth Meyer: *The Papacy and the Levant. (1204–1571) Vol. III: The Sixteenth Century.* (Memoirs of the American Philosophical Society 161) Philadelphia (American Philosophical Society) 1984, 188. Német kiadásairól: KERTBENY Károly: *A magyar nemzeti és nemzetközi irodalom könyvészete. Első kötet. Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok 1454–1600.* Budapest (Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda) 1880, nr. 12–13. (6–7. p.)

⁷⁰⁶Carl GÖLLNER: *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts. I. Band. MDI–MDL.* București (Editura Academiei R.P.R.) – Berlin (Akademie-Verlag) 1961, nr. 107–109 (73. p.), ill. KERTBENY: op. cit. nr. 128–136 (33–34. p.). Az OSZK RMK III 283/9 jelzetű 1518-as kiadású példányáról: HUBAY Ilona: *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban. 1480–1718.* (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 28) Budapest (OSZK) 1948, nr. 32 (13. p.). Ez persze nem jelenti, hogy később, még 1526-ban is, ne adták volna ki újra: KERTBENY: op. cit. nr. 248 (53. p.).

⁷⁰⁷Így: BÓKA Éva: *Európa és a törökök. (Válogatás a török birodalom megdöntésére született 16–17. sz.-i tervek-ből.) Világtörténet (Új folym)* 1983:1 83–104, 84.

költségeinek viselése alól kivette⁷⁰⁸ –, e terv Pécsváradi szövegére vajmi kevés hatást gyakorolt, a magyar ferencesnél ugyanis a Szentföld visszaszerzése kifejezetten a nyugati uralkodók, vagyis a nagypolitika feladata.

Ugyanebben évben azonban nem csak az *Anschlag* újryomásaival bővül a törökellenes bibliográfia, hanem egy az oszmán–mameluk háborúkról szóló olasz, német, latin és francia nyelven egyaránt megjelenő híradással is. A mintegy négyoldalas, röplap⁷⁰⁹ tematikailag lényegesen közelebb áll Pécsváradihoz, amennyiben kifejezetten a nála is részletezett eseményekre koncentrált: Aleppó, Damaszkusz és Kairó bevételére, valamint arra, hogy I. Szelim hogyan tekinti meg kíváncsiságból a keresztény szent helyeket – Jeruzsálemben a Szent Sír-templomot, a Sínai-hegyen Szent Katalin testét. Azonban ez sem mutat semmi hasonlóságot Pécsváradi szövegével, különösen, hogy Pécsváradi kíváncsisága miatt kárhoztatja az álruhában a Szent Sír-templomot megtekintő szultánt,⁷¹⁰ ebben viszont misehallgatásról és a ferenceseknek osztott pénzadományról van szó.

Sőt, ha figyelembe vesszük a Pécsváradi-kiadás bizonyosan 1521-es nyomtatási évét, azt láthatjuk, hogy a jelentős átszerkesztések ellenére sincs benne semmiféle, ezekből a röpiratokból származó korrekció, vagyis a magyar ferencesekhez ezek ekkor még nem érhettek el.

Nyilvánvaló tehát, hogy bár a ferencesek részvétele a törökellenes szervezkedésben a *Compendiosa descriptio* megjelenése idején nagyon is intenzív volt, ami nagyszámú és több nyelvre is lefordított ferences eredetű röpiratok megjelentetésében is manifesztálódott, ezek és a magyar ferences alkotása között sem szövegszerű, sem adatokban megragadható tartalmi egyezés nem mutatható ki, csupán tematikailag érintkeznek. Arra kell tehát gondolnunk, hogy Pécsváradi műve mögött nem valamiféle központi ferences irányvonal, hanem egyéni vagy kifejezetten magyar politikai szándék húzódhatott meg, ha egyáltalán meghúzódott.

Hogy ilyen szándéknak feltétlenül meg kellett húzódnia, az nem csak a filológiai elemzésünk alapján sebtiben összeszerkesztett és kapkodva kiadott Farnádi-féle változat alapján vélelmez-

⁷⁰⁸Lásd SETTON op. cit. ibid.

⁷⁰⁹Lásd GÖLLNER: op. cit. nr. 113–115, 117–118, 120 (77–80. p.) Összehasonlításul a Göllnernél 115-ös számmal felsorolt latin nyomtatvány (*Omnia que gesta sunt in oriente inter Sophin, et maximum Turcarum et Soldanum et quemadmodum Dux Turcarum cepit Alepum et Damascum et Hyerusalem cum omnibus circumstantibus oppidis et sicut maximum Turcarum voluit audire unam missam apud S. Sepulchrum Jesu Christi*. [Basel, Pamphilus Gengenbach 1518] VD16 O 738) digitalizátumát használtam: <http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb00025541-1>.

⁷¹⁰P 12 (n): „[...] *Intravit etiam (sc. soldanus), prout post eius recessum est auditum, in templum Domini Sancti Sepulchri habitu mutato, ne agnoscat, prospiciens loca sancta non ex devotione, sed curiositate.*”

hető, de a Tardy Lajos által összefoglalt magyar diplomáciai törekvések keretébe: a perzsa sah-hal való kapcsolatfelvételen keresztül egy nyugati és keleti támadást egyszerre megvalósító – a kor szervezési és híradási lehetőségeihez képest nyilvánvalóan túlzó és ezért kivitelezhetetlen – összeurópai stratégia céljába is jól beleillik⁷¹¹ annak ellenére, hogy Tardynak Pécsváradi útjának diplomáciai politikai motiváltságát nem sikerült bizonyítania.

A fentiekből belátható, hogy míg a két változat közül az első sietős megjelenését politikai okok még indokolhatták, de a második esetében az 1516–1518-as, 1521-ra már újdonságnak korántsem tekinthető hírek ismertetése nem. Hozzátehetjük még, hogy ha ez lett volna akár az első, akár a második változat fő célja, annak éppen frissessége és az érdeklődés, egyúttal pedig az eladhatóság növelése miatt kellett volna a címlapra kerülnie, hasonlóan azokhoz a fentebb tárgyalt nyomtatványokhoz, melyek már a címükkel elárulják, miről is szólnak. A *Compendiosa descriptio* esetében viszont legelőször a tárgymutatóban akadhatunk az újdonságok nyomára.

---

⁷¹¹TARDY Lajos: op. cit. 82–90.

7.9 Mi, ferencesek

A szemtanúság és annak megítélése, hogy melyek voltak a Pécsváradi által valóban átélt élmények, valamint ezek elkülönítése a munkájának alapjául szolgáló szövegtől azért is nehéz feladat, mert láthatólag több alkalommal is élt azzal a szerzői fogással, hogy az **F**-ben még a T/3 igealakokat, névmásokat saját művében már T/1-re változtatta.⁷¹²

A *fratres (minores)* és a T/1-es névmások és igealakok együttes használata ugyan nem a **P** sajátja, találhatunk rá példát már az **F**-ben is, mely alakok legtöbbször megmaradtak, vagy **P**-ben legfeljebb a *minores* hozzátételével pontosultak.⁷¹⁶

Az **F**-ben már meglévő többes szám első személyű alakok a szöveg jelentős átdolgozása után is megmaradnak: a Názáretbe és a Tábor-hegyre tartó zarándoklat viszontagságairól⁷¹⁷ szólva a *fratres minores* csak **P**-ben jelenik meg, de a T/1 végig jelen van már az **F**-ben is,⁷¹⁸ amire máshol is találhatunk példát.⁷¹⁹

Ugyanerre a zarándoklatra kellett vonatkoznia a következő, a Tábor-hegyről szóló fejezetnek,⁷²⁰ ahol az átszerkesztés során eltűnik az **F**-ben még meglévő *fratres*. Itt kell megemlíteni, hogy **F**-ben a zarándoklat kezdete a tíz leprás megtisztításának a fejezetével kezdődik, ezt azonban Pécsváradi a Galileáról szóló fejezetbe vonta.⁷²¹ A zarándoklat eseményei a Tábor-hegyi fejezetben folytatódnak.⁷²² A fejezeteknek nem vált előnyére az átdolgozás, ugyanis Tábor-hegyről szóló fejezet harmadik és negyedik pontjában szereplő jelenet kontextusa – ti. a zarándoklat –

⁷¹²31 (q) „*Tertium quod aliquando ex devotione fideles in Christum credentes illuc properant peregrinatum, et nos fratres minores modo consimili... Cf. F Fratres denique minores de Hierusalem devotionis gratia visitant locum illum, sed non sine aliquo pagano conducture.*” Ennek legszembetűnőbb esete az a mondatkiméra, mely az átalakulás félútján rekedve egyeztetési hibákat mutat és a szövegkiadó beavatkozásáért kiált, amint arról Hatala javításairól szólva már említést tettünk.⁷¹³ Az átalakítás egy másik jellemző példájában a T/1-es megfogalmazás vegyül a **P**-ben megjelenő *nos* személyes névmással.⁷¹⁴ Egy olyan esetet találni, ahol **P**-ben a *fratres minores* mellett T/3 igealak áll.⁷¹⁵

⁷¹⁶Változatlanul megvan: **FP** 3 (p) 2x, 4 (v), 4 (x), 4 (a), 12 (p) 2x, 12 (q). Néhány példa: 15 (l): „*Nos simili modo fratres minores habemus locum et altare.*” 16 (m) „*Nos fratres [P minores] in die palmarum...*” 18 (i) „*Nos etiam fratres minores illuc de monte Syon...*”. Továbbiak: **FP** 20 (a), **FP** 28 (a), **FP** 30 (i).

⁷¹⁷Erről a **P** 33 (h), illetve **F** 33 (g-h)-nál olvashatunk.

⁷¹⁸Érdemes megjegyezni, hogy míg **F**-ben hangsúlyos a később mameluk szultánnak választott dawadar védelmező szerepe, **P**-ben ez elhalványodni látszik a ferenceseket ért sérelmekkel szemben: itt szerepel a négy ferences megsebesülése és a következő következő is: „*ipse Christus protexit nos, non alius.*”

⁷¹⁹30 (i) **F** „*in festo Visitationis Marie missam ibi clebramus*” **P** „*Tertium, quod in festo visitationis Marie venimus nos fratres minores illuc ibidem missam diximus...*”

⁷²⁰**P** 34 (k).

⁷²¹Az átalakításokról lásd a Mellékletek 1. táblázatát (A fejezetcímek összehasonlító táblázata).

⁷²²**P** 34 (k).

nem világos, bár kikövetkeztethető, ráadásul így a T/1 személyű alakok akár általános alanyként is értelmezhetők.⁷²³

Természetesen találhatunk olyan eseteket is, amikor a *nos* az átszerkesztés során eltűnik az **F**-ből,⁷²⁴ vagy átalakul E/1 személyű alakká,⁷²⁵ ahol Pécsváradi saját tapasztalatát elkülöníti a ferencesek közösségétől, és olyan helyeket is, ahol a *fratres minores* T/3 személyű igealak alanya.⁷²⁶

Ennél jóval több esetet hozhatunk fel ugyanakkor a *nos* megjelenésére **P**-ben,⁷²⁷ a legjellemzőbbeket a betlehemi születés barlangjának leírása, ahol a többes szám harmadik személy felcserélése első személyű alakokra a legkézzelfoghatóbb.⁷²⁸

A *nos* személyes névmási alak előfordulásait megvizsgálva az átalakítástól függetlenül is megállapítható, hogy azok szinte kizárólag a ferences szokások kontextusában fordulnak elő, sőt a vendégszövegek jelentette néhány kivételtől eltekintve⁷²⁹ csak egy alkalommal nem a ferencesekre vonatkozik.⁷³⁰ Ez utóbbi példát más olyan helyekkel ellensúlyozhatjuk, ahol a ferencesek és a többi keresztény elkülönül egymástól.⁷³¹

Utaltunk már rá, hogy ahol az átszerkesztés miatt eltűnt a T/1 *fratres (minores)* alanya, ott a helyszín megtalálása (*invenimus*) általános alanyként értelmezhető. A fentiek fényében a T/1

⁷²³34 (i) „*Extra murum etiam invenimus cellulas plurimas [...] Intra murum autem invenimus aliquas cisternas...*”

⁷²⁴**F** 9 (v): „*Nos autem quando sacra loca visitamus, huc pervenientes in platea genua flectimus non sine admiratione et derisione paganorum.*”

⁷²⁵**F** 13 (q): „*Et nos fratres ex devotione sepe super illud altare missam celebramus.*” **P**-ben: „*Et ego super illud altare missam celebravi...*”

⁷²⁶4 (r) (csak **P**), 20 (a), 21 (b), 22 (k), 23 (s).

⁷²⁷**P** 29 (b) „*amicabiliter erga nos fratres seipsos habentes*”, 30 (g) „*pergunt illuc causa devotionis [...] fideles in Christum credentes, etiam nos fratres minores.*” 30 (h) „*nos fratres minores illuc de Hierusalem imus*”, 31 (o) „*Et quando venimus nos fratres minores ad eos, charitative susceperunt nos.*”

⁷²⁸**F** 22 (n) „*Is est locus, ubi Dominus octavo die est secundum legem circumcisis, et habetur a fidelibus in veneratione non modica. Fratres quotidie dum intrant ad capellam sanctam pro completorio exolvendo, prius accedunt cum processione ad dictum altare, et osculato loco circumcisionis, flexis genibus dicunt: Miserere mei, Deus. Et exinde vadunt in locum, ubi magi apertis thesauris suis obtulerunt Domino munera, de quibus statim sequitur et sic intrant in iam dictam capellam.*” **P** „*Is est locus, ubi Dominus octavo die est secundum legem circumcisis, et habetur a fidelibus in veneratione congrua. Nos autem fratres minores quotidie, dum intramus ad capellam sanctam pro completorio exolvendo, prius accedimus processionaliter cum Miserere mei, Deus ad dictum altare, et osculato sacro loco circumcisionis, veniemus ad locum, ubi magi apertis thesauris suis obtulerunt Domino munera, de quibus statim sequitur. Tandem sic intramus in capellam sanctam, et completorium exolvimus.*”

⁷²⁹Ilyen például Szent Pelágia legendájában kétszer: 15 (e), egyszer a *Grande miraculum* fejezetben: 36 (q), egyszer pedig a Lázár-legenda legvégén: 38 (s).

⁷³⁰**P** 10 (c): „*Sed nos Christianos illac pagani non intromittunt.*”

⁷³¹**F** 14 (b): „*pagani videntes nos fratres sepe locum illum visitare repleverunt locum illum [...] in obprobrium [P nostrum et eorum, qui in Christum credunt fidelium]*”. Hasonló: 20 (a) [**P** *Nos autem fratres minores [...] nostros ibidem sepelimus fratres defunctos] et qui ex nationibus Romanam audiunt Ecclesiam [...] ibidem nobiscum sepeliuntur.*

ferences kisajátítása az utazási irodalom hagyományai felől nézve egyáltalán nem magyarázható – hiszen a T/1 használata már magában is kézenfekvő lehetőségét adja a szent helyek virtuális bejárásának, – a lelkipásztori gyakorlatból viszont annál inkább.

Mint írói fogás a többes szám használata nem volt ismeretlen az obszerváns prédikátorok előtt, akik birtokában voltak annyi nyelvi tudatosságnak, hogy azonnal felismerték, sőt nyelvi játékokra is felhasználták a T/1-nek mind a hallgatót bennfoglaló értelmét, mind a többes szám általánosító jellegét, amint azt Laskai Osvát egyik tanácsa is alátámasztja, aki szerint a gyónó T/1-ben megvallott bűneitől határolódják el a gyóntató, és intse az egyes szám használatára.⁷³²

Pécsváradi – mintha csak eszerint cselekedne – saját tapasztalatait egyes szám első személyű igealakokkal, névmásokkal vallja meg. A T/1 személyű alakokra való áttéréssel viszont létrehoz egy kollektív ferences elbeszélőt is, hogy az olvasót a ferences család szellemi-lelki vonzáskörébe vonja, ezzel ugyanakkor meggátolja, hogy a befogadó az általános alanyként használt T/1-ben élje át virtuálisan az utat. Így hát a virtuális zárandoklat *devotio modernából* fakadó gondolata – elbeszélői szinten legalábbis – a ferences rendi öntudat zátonyára fut.

Mert a ferences *mi* megalkotása nem az **F**-ben már meglévő események, szokások sajátta hamisítására szolgál – hiszen saját magát ettől is megkülönbözteti –, és még csak nem is arra, hogy a ferences csoportképen magát is elhelyezze – bár ebből fakadóan eldönthetetlen például, hogy Pécsváradi tartózkodott-e huzamosabb ideig a betlehemi kolostorban, hiszen a szokásokat már az **F** is hozza – , hanem hogy ezt a nagy rendi tablót egyáltalán megalkossa. Ezáltal büszkén hirdeti azt, amit rendfőnökként az általa kiállított konfraternitási levelekben aláírásával is hitelesített: a ferences rend szorgalmas érdemszerző tevékenységét, melyből a rendtagok kölcsönösen részesülhetnek – és meghatározott keretek között mások is.

7.10 Mariánus volt-e a plagizátor és plagizátor volt-e Farnádi?

Hogy Farnádi mariánus lett volna, az a vonatkozó irodalomban több helyütt is olvasható.⁷³³ Tartós vélemény ez, ám érdemes megvizsgálni, vajon van-e alapja. A következőkben látni fogjuk, hogy az anakronisztikus jelző használatát adatok híján leginkább a kutatók konventuálisokkal szembeni rosszindulata és a két rendi ág bonyolult viszonyai váltották ki.

⁷³² *Sermones dominicales Biga salutis intitulati*. Hagenau 1499, 39 S. Idézi BÁRCZI: *Ars compilandi* 57. oldal 85. jegyzet. A szövegben mint a bűn szétterítésének egyik verbális eszközét példázza: a többes szám használatát (*se pluralizare*). A gyónó szavainak kiforgatása a pap válaszában nyilvánvaló nyelvi játék (*Carissime fili, dic tuam culpam, quia ego tecum tunc non fui, quando haec fecisti, et tantummodo duo sumus, ubi me et te accusas*).

⁷³³ KARÁCSONYI: *Szent Ferencz rendjének* II, 577.

Ami ugyanis az adatokat illeti, még *argumentum ex silentiō*t is nehéz lenne faragni abból, hogy Farnádi nem szerepel az obszervánsok dokumentumaiban, hiszen nevét a mariánusokéban sem találni; ráadásul íróként Pécsváradit sem említik az obszerváns krónikában. De a későbbi kutatók sem tulajdonítják fontosnak megemlíteni Farnádi rendi hovatartozását, neve legalábbis kimaradt mind Nagy Béninek a Kollányi-féle, az obszerváns formuláriumot is értékesítő összegzés⁷³⁴ mintájára írt tanulmányából,⁷³⁵ mind Monay Ferenc⁷³⁶ hányatott sorsú, a román sovinizmus pusztítása miatt kétszer is megírt⁷³⁷ rendi irodalomtörténeti arcképcsarnokából.

A *mariánus* szót szűk értelmében véve, vagyis hogy a Szűz Mária nevét 1523-ban felvevő provincia tagja lett-e volna, nyilvánvalóan nem lehetett az, hiszen a Farnádi-féle kiadást feltétlenül 1521 előttre tesszük, ekkor pedig még értelemszerűen nem beszélhetünk mariánusokról. De – ahogy Szabó Piusz az 1517-es *capitulum generalissimum* szervezeti és névhasználati hatásait megvilágítja⁷³⁸ – már nem beszélhetünk conventuálisokról sem: mivel az egyébként már korábban megreformált, tehát *conventuales reformati* névvel illetett szerzetesek is elfogadták az obszervanciát, Magyarországnak csak obszerváns ferencesei voltak, akik csak 1523-ban válnak szét két – szalvatoriánus és mariánus – provinciává.

Ez akár magyarázatot adhatna arra a tényre, hogy az őt kolofónban szerepeltető kiadásnak a címlapján – konventuális–obszerváns konfliktus ide, hiányzó *sacra* jelző⁷³⁹ oda – mégiscsak ott áll a *divi Francisci ordinis de observantia* kifejezés. És nem csak ott: a ferencesekre általánosan számos helyen kifejezetten mint obszervánsokra⁷⁴⁰ hivatkozik, ahogy magára is.⁷⁴¹ Ez alapján

⁷³⁴KOLLÁNYI Ferenc: Magyar ferenczrendiek a XVI. század első felében. Századok (1897); önálló kötetben: uő: *Magyar ferenczrendiek a XVI. század első felében*. Budapest (Athenaeum) 1898.

⁷³⁵NAGY: *A mariánus ferencesek*.

⁷³⁶MONAY Ferenc: *A magyarországi és erdélyi minoriták irodalmi munkásságáról*. Róma (Tipografia Ars-Graf) 1953.

⁷³⁷Részben lefoglalt, részben a szeme láttára elégetett jegyzeteiről az előszóban ír.

⁷³⁸SZABÓ György Piusz: *Ferenczrendiek a magyar történelemben. Adalékok a magyar ferenczrendiek történetéhez*. Budapest (k. n.) 1921, 70–71, illetve a 83. és 89. lábjegyzetben, illetve NAGY: *A mariánus ferencesek* 374.

⁷³⁹Lásd a 54. oldalt.

⁷⁴⁰Az összes előfordulás: *capella ab antiquo est donata fratribus minoribus Sancti Francisci de observantia* 8r (h), *fratres minores de observantia* 20v (a), *fratres minores de observantia habent claustrum sive locum* 21r (b). A következő két hely csak Pécsváradinál: *in qua (sc. fenestra) fratres minores de observantia divinum officium persolvunt die ac nocte* 2r (h) (az egész betoldás), *fratres minores de observantia* 23v (s) (a minores is betoldás).

⁷⁴¹Az összes előfordulás: *ego quidem frater Ungarus ordinis minorum de observantia* a1v (d), *ego frater minor de observantia supradictus, qui hec scripsi* 5v (c).

tehát akár egy obszervánssá átnevezett konventuális⁷⁴² is lehetett volna a szerző, akit később átkereszteltek mariánussá.

De fordítsuk meg a kérdést most már a filológiai vizsgálat eredményeit is tekintetbe véve: lehetett-e egy konventuális Farnádi szövege az alapja az obszerváns Pécsváradi átdolgozásának? Semmiképp, hiszen mit is keresett volna a Szentföld kolostoraiban egy konventuális 1517 előtt, mikor az ottani szent helyek felügyelete kifejezetten az obszervánsok feladata és előjoga volt?

Vizsgáljuk meg végül az utolsó kombinációt: hogy a Pécsváradi által kiegészített és Magyarországra küldött kéziratot az 1517 után obszervánssá alakított konventuális testvérek egyike adta ki a saját neve alatt. Figyelembe véve az épp lezárult és súlyos sebeket okozó konfliktust, nem valószínű, hogy egy ilyen lehetőségeket rejtő kéziratot az egykori ellenlábásainak adjon át vagy rajtuk keresztül küldjön el Pécsváradi.⁷⁴³ Ha ehhez még hozzáadjuk a Takács Ince feltételezése szerint a mű megjelenését segítő Bánffyakat is, illetve a családnak a ferences szerzeteshez való bensőséges viszonyát – itt most Pécsváradi házi kápláni vagyis lelkiatyai szerepére és Bánffy Jakab lovaggá ütésére utalok –, újabb alátámasztást nyer, hogy Pécsváradi nem hagyható ki a Farnádi-féle kiadást eredményező képletből sem, ami a filológiai tanulságokkal is összevág.

Összegzésül tehát annyi állapítható meg, hogy a Farnádi neve alatt megjelent mű konventuális szerzetes terméke semmiképp sem lehet, és bár kronológiai okokból elképzelhető, hogy egy egykori konventuális írja rá a nevét obszervánsként egy obszerváns eredetű műre, ezzel egyrészt nem használt volna már semmit sem sem a rendjének, sem magának, másrészt ez a megoldás a fentiekben feltárt kapcsolatrendszer figyelembe véve kevésbé valószínű. Ha volt is bármilyen „eltulajdonítás”, mögötte rendi viszályt feltételezni felesleges. Farnádi mariánussá léptetése tehát sokkal inkább annak az irodalomtörténeti-történetírói részrehajlásnak az eredménye, mely elképzelhetőnek tartotta, hogy a konventuálisoktól minden rossz kitellett. Ez pedig – a kutatók pártossága –, akárhogy is nézzük, azt mutatja, hogy az obszervánsok sikeresen építettek fel egy még fél évezredes távlatban is meghatározó narratívát a konventuálisokkal való konfliktusukról.

⁷⁴²Ez az *observantia* szó használatából kiinduló felvetés már csak azért sem lehetetlen, mert a szombathelyi kolostor már 1516. december 17-én elfogadta az obszerváns rendtartást, ez pedig azzal járt, hogy új megnevezésük az *ordinis sancti Francisci de observantia* (KARÁCSONYI: *Szent Ferencz rendjének* I, 82).

⁷⁴³Hogy salvatoriánus szempontból a mariánusok mindig is konventuálisok maradnak, azt szépen érzékelteti az a Szabó Piusz hozta adat, hogy az 1531-es és 1533-as salvatoriánus tartományi gyűlésen továbbra is *reformatinak* írták a mariánusokat (SZABÓ: op. cit. 72. oldal, 83. jegyzet).

7.11 Szerzői jog és ferences statútumok

Narratívák építése helyett sokszor célszerűbb a szerzetesek életét szabályozó jogi dokumentumok száraz valóságához folyamodni, részint mert arról, hogy hogyan került Farnádi a kolofónba, más forrásunk egyelőre úgy sem akad, részint pedig mert így hitelesen helyezkedve bele a barátok életébe akár kevésbé regényes, ám sokkal életszerűbb magyarázatra is lelhetünk, még azzal együtt is, hogy a szerzetesek ellen lefolytatott eljárások dokumentumai sokszor ezeknek az alapító és reformáló atyák által célul tűzött ideálnak a lábbal tiprásáról, az eszmény és a valóság közti szakadékról tanúskodnak.⁷⁴⁴ Ebben a nézőpontválasztásban pedig Takács Incének a tanulmánya is mintaadó, aki a XVII–XVIII. századi ferences aszketikus irodalom termékeit a szerzetesi élet, végső soron pedig az ezt szabályozó statútumok gyümölcseiként tárgyalja.⁷⁴⁵

Maga a mű egyértelműen Pécsváradi útjához kapcsolódó részleteket tartalmaz, tehát csak az ő kézírata alapján készülhetett. Az a feltételezés viszont, hogy a kézirat titokban jutott Bécsbe, egyáltalán nem magától értetődő. A ferencesek a szabályzataik szerint nem utazhattak önállóan: csak társsal, gyalog, lehetőség szerint ferences kolostorokban megszállva,⁷⁴⁶ ráadásul mindehhez megbízólevelet (*litteras obedientiales, obedientia*) kellett magukkal vinni. Hogy az élet ebben az esetben valóban követte az előírásokat, annak bizonyítékául szolgálnak az obszerváns formuláriumokban fennmaradt utazásokhoz kapcsolódó levélminták.

A ló, szekér vagy kocsi használatához indokolt esetben is – ha például beteg rendtársról, nagyobb útról vagy sietős ügyről volt szó – az előjáró előzetes engedélye szükségeltetett.⁷⁴⁷ Az útba ejtett kolostorokban szintén elkérték a megbízólevelet,⁷⁴⁸ vagyis feljebbvalói beleegyezés nélkül semmiféle mozgás nem volt elképzelhető. A hazatérés után a gvardiánnak négy szemközt kellett beszámolniuk útjuk fontosabb részleteiről, ez alól a kötelesség alól pedig az sem mentesítette a hazatérőt, ha gyónásban már beszámolt róla másnak.⁷⁴⁹ Ami magát az ügyintézkést jelenti: a szabályzatban kifejezetten nevesítették, hogy az előjárók adta megbízáson kívül semmilyen

⁷⁴⁴NAGY: *A mariánus ferencesek* 370–372.

⁷⁴⁵TAKÁCS Ince: *Magyar ferences aszketikus élet* 20–24.

⁷⁴⁶Ezt olvashatjuk például az obszervánsoknak az 1499-es atyai káptalanon hozott határozataiban (BATHYÁNY: *Leges ecclesiasticae* III, 619).

⁷⁴⁷BATHYÁNY: *Leges ecclesiasticae* III, 623. Előjáró híján utólag a közösség döntötte el, hogy jogos indokkal történt-e a kocszás; a büntetés a kenyéren és vízen való böjt volt.

⁷⁴⁸Op. cit. 622.

⁷⁴⁹Op. cit. 622–623.

más plusz feladatot, például követséget, nem láthatnak el, sem szóban, sem írásban üzenetet nem vihetnek.⁷⁵⁰

A testt utazásra vonatkozó megkötések ugyanakkor nem jelentettek akadályt a szerzetesi szellem szárnyalásának: az obszerváns formuláriumok alapján ugyanis a rendkívül intenzív kolostorok közti levelezés képe bontakozik ki. Küldemények jöttek-mentek: orvosságot kértek vagy vigasztalást küldtek egymásnak a rendtagok. Igaz ez még akkor is, ha a levélgyűjtemények jelentős része nem misszilisek másolata, hanem humanista leveleskönyvekből vett „kalászat”,⁷⁵¹ hiszen maga az igény, hogy ilyen minták kerüljenek be az obszervánsok formuláriumába, mutatja meg, hogy a rend valódi közösségként, a ferences barátok baráti társaságként is működtek, és hogy ennek komoly közvetítője volt a latin nyelven⁷⁵² folyó levelezés.

Plágiumot feltételezni akkor lenne indokolt, ha az valamiféle anyagi, erkölcsi előnnyel kecsegteti az elkövetőt. De milyen előnyökre tehet szert egy ferences? Mind a konventuálisok,⁷⁵³ mind az obszervánsok szabályzatai egyértelműen tiltják a pénz birtoklását, az utóbbiak még az elfogadását, érintését is. Ha mégis ez lett volna a helyzet és sikerül elrejtene a pénzt, a nyomtatvány elkészültével kiderül a dolog – márpedig mint bemutattuk, Magyarországon a Farnádi-féle változat is elterjedt –, ez pedig komoly testi büntetéseket jelentett volna az elkövetőnek, míg a nyomdát valószínűleg nem bízzák meg újra ugyanannak a műnek a gondozásával.

Nézzük az erkölcsi előnyt, az írói hírnév csábítását: ebben az esetben a rendtársak hálás emlékezetét nyerné a mástól merítő alkotó. Mint azt a recepciótörténetben már feltártuk, a magyar

⁷⁵⁰Op. cit. 622. Az eredeti szöveg szerint: „*Item fratres nihil portent in verbis, vel scriptis quod posset redundare in scandalum alicuius, nec ambasiatatas suscipiant sine suorum licentia superiorum.*”

⁷⁵¹Ilyen, II. Piusz leveleiből származó excerptumokat Molnár kiadásának azonosításai alapján már az OSZKK *Cod. Lat. 432.* is tartalmazott (például MOLNÁR: *Die Formelbücher* nr. I, 169, 188, 190, 191, 193, 195, ahogy az összeállítók egy Pszeudo-Jeromos levélből is vételeztek (MOLNÁR: *Die Formelbücher* nr. I, 207). A jelenség később, a Párizsban tanuló Nádasdi Bálint gyűjteményében (OSZK, *Oct. Lat. 1220*) felerősödik, sőt szinte kizárólagossá lesz, lásd Kiss Farkas Gábor: Irodalmi útkeresések a katolikus értelmiségben 1530 és 1580 között: négy pályafutás és tanulságai. In: VARGA Szabolcs – VÉRTESI Lázár (szerk.): *Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században.* (Seria [sic!] *Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis* 17) Pécs (Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet) 2017, 331–371; Nádasdi Bálintról a 340–345 oldalakon, a források azonosítása a 356–371. oldalakon található függelékben. Molnár kiadása (MOLNÁR: *Die Formelbücher* nr. IV, 1–18 (317v–344v)) csak azokat a tételeket tartalmazza, melyek nem esnek ezek körébe, tehát vagy azonosítatlan a forrásuk, vagy biztosan Nádasdi saját alkotásai. Nádasdi különben elsősorban Petrus Blesensis, Gasparino Barzizza, Pico della Mirandola és Erasmus episztoláiból csemegézt.

⁷⁵²A latin nyelvnek (*litteralis locutio, litteraliter loquendi*) az egymás közötti érintkezésben való kötelező használatáról rendelkezik például a konventuálisokat illetően az Igali Fábián összeállította reformstatútumok 17. fejezete a négy főnél nagyobb létszámmal rendelkező kolostorok tekintetében: MAGYAR, Arnold: *Die Ungarischen Reformstatuten von 1454 des Fabian Igali.* *AFH* 64 (1971) 71–122, 101.

⁷⁵³A Segesdi Lukács által az 1508. február 2-i székesfehérvári *capitulum intermedium* alkalmával elfogadtatott előírásokban. Ismerteti KARÁCSONYI: *Szent Ferencz rendjének* I, 80–81, kéziratairól: NAGY: *A mariánus ferencesek* 383.

obszervánsok közül – szemben az irodalmi értékeiket sokkal nagyobb becsben tartó pálosokkal – abban a kitüntetésben, hogy a rendi krónikában is megemlékezzenek róluk, csak két szerzetes részesülhetett: Laskai Osvát és Temesvári Pelbárt. Ez utóbbinak viszont alkotásaik felsorolásával is emléket állítottak, a csábítás tehát megvolt. Kellemetlenség viszont az irodalmi tolvajlásból is származhatott volna: ugyanis mindkét ág szigorúan meghatározta az irodalmi termékek megjelenítésének elveit.

Az álnéven kiadott okiratok kiállításának tilalma magától értetődő,⁷⁵⁴ hiszen a rendnek okozhattak ezzel anyagi hátrányokat. De az egyéb írásművek sem terjedhettek szabadon. Az 1499-es atyai konstitúciók által a névtelen vagy álnéven írt levelek és *libelli famosi* összeállításáért és terjesztéséért büntetést helyezett kilátásba⁷⁵⁵ egyszersmind azon súlyos bűnök körébe is utalva ezt, melyek alól a bűnös csak a vikárius engedélyével oldozható fel.⁷⁵⁶

Első látásra a botrány elkerülése volt a szabályozás célja, vagyis a *libelli famosi* alatt valószínűleg a gyalázkodó,⁷⁵⁷ botrányt keltő polemikus traktátusokat érthetjük, így a tilalom mind az obszervánsoknak a világi papsággal, mind a konventuális rendtársaikkal való konfliktusaik és az ebbe való főúri beavatkozás miatt különösen is aktuális lehetett. Hogy a ferencesek nagyon is tisztában voltak a kikerülő írott művek politikai következményeivel, azt jól mutatja, hogy a mondat a konstitúción belül a levéltitok megsértésére és a rágalalmazásra vonatkozó szabályok között helyezkedik el.

Egyrészt ebből nem következik viszont, hogy a jámbor művek szabad prédák lettek volna, mint ahogy az sem olvasható ki a szövegből, hogy a saját néven írt mocskolódások zöld utat nyertek. Másrészt viszont már csak azért sem kereshetünk egy esetlegesen őt ért plágiumra tett utalást Pécsváradi kiadásában, mert ez ugyanúgy kárára lett volna a rendnek, tehát a botrányt okozó művek közé tette volna alkotását.

Ha viszont a szabály érvényre juttatását vizsgáljuk, azt találjuk, hogy Temesvári Pelbárttal szemben, akinek a neve rajta állt a művein, Laskai Osvát szerzőségére nagyrészt már az atyai státútumok után megjelent művei közül egyedül a *Gemma fidei* 1508-as kolofónja utal, de név he-

⁷⁵⁴BATTHYÁNY: *Leges ecclesiasticae* III, 628.

⁷⁵⁵„Consimiliter quoque poena puniatur, qui tacito proprio homine (*fortasse recte*: nomine), vel sub nomine alieno literas, seu libellos famosos ediderit eos mittendo vel quomodolibet exponendo in infamiam alicuius.” BATTHYÁNY: *Leges ecclesiasticae*, ibid.

⁷⁵⁶„Nullus frater (nisi r<everendi> p<atris> vicarii auctoritate) aliquem fratrem possit absolvere de peccato ... compositionis aut proiectionis vel publicationis libelli famosi.” Op. cit. 627.

⁷⁵⁷Cf. *MKLSz* IV (1993) 23 s.v. famosus.

lyett ott is csupán körülírás, bár a korabeli rendtagok számára egyértelmű körülírás található.⁷⁵⁸ A szabályozás tehát az épületes művekre nem vonatkozott, volt hát tere a névtelenségben rejlő alázatosság gyakorlására, és éppen ennek a névtelen alázatnak a következménye, hogy Laskai műveit sokáig Pelbártnak tulajdonították.

Lényegesen szigorúbb, a művek kinyomtatását a tartományi gyűlés jóváhagyásától függővé tevő szabályozást a mariánusoknál, mégpedig a Miklei Mátyás provinciális alatt megtartott 1535-ös segesdi tartománygyűlés határozataiban is találunk,⁷⁵⁹ ám ezt csak mellékesen említjük, hiszen részint jóval későbbi, mint az általunk vizsgált időszak, részint pedig mert emögött már a protestantizmus előretörése révén előállt új helyzetet sejtethetjük.

Térjünk azonban vissza az alázatosság és a névtelenség közötti választás pillanatára! Adjunk igazat Michele Campopianónak abban, hogy Farnádi a Pécsváradi által részben átdolgozott kompiláció szöveggondozója volt. Ebben az esetben is tisztáznunk kell azonban, hogy miért gondolta meg magát az először még a *quidam* mögé bújó Pécsváradi és lépett elő kompilátorként a *Compendiosa descriptio* második kiadásának címlapján.

A megoldást a szerzőség mibenlétének korabeli felfogása adja meg. Mind Bárczi Ildikó, mind Michele Campopiano idézi – Bárczi mottónak is megteszi – szent Bonaventura azon mondatait, melyek elkülönítik egymástól a könyv létrehozásának a módozatait, egyúttal pedig a szerzőség különféle fajtáit: megkülönböztetve a *scriptor*tól a *compiler*, *commentator* és *auctor* személyét.⁷⁶⁰

Arra, hogy ez a magyar ferencesek számára is ismert különbségtétel volt, Temesvári *Aureum Rosarium*ának a bevezetőjében az *auctor* fogalmát magyarázó részben láthatjuk bizonyí-

⁷⁵⁸ „a quodam fratre hungaro divi ordinis minorum de observantia, ex conventu Pesthiensi, eiusdem ordinis guardiano accuratissime recollectum.” TIMÁR Kálmán: op. cit. 149.

⁷⁵⁹NAGY: *A mariánus ferencesek* 384.

⁷⁶⁰BÁRCZI: *Ars compilandi* 131. CAMPOPIANO: *Writing the Holy Land* 129. A kompilálásról a 127–129. oldalakon.

tékát amennyiben szóról szóra idézi a szeráfi doktort,⁷⁶¹ de Papiasnak tulajdonítva⁷⁶² ismeri és Bonaventura szava közé szövi az eredetileg Sevillai Szent Izidornál előforduló mozsárhasonlatot is.⁷⁶³ Campopiano kiemeli még Beauvais-i Vince *Speculum historialéj*ának előszavát, melyben a kompilátor a felhasznált szerzők *autoritasára* hivatkozik, míg sajátjának csupán az elrendezés munkáját tekinti.

Ezzel azonban csak egy lépéssel kerültünk közelebb a probléma megoldásához: ezek alapján miért nem találjuk *frater Gabriel* nevét az **F** címlapján és mi az a pont, ami indokolttá teszi a kompilátor feltüntetését?

A választ Pécsváradi elcsúsztott idézetei adják meg. Idézés technikáját tárgyalva arra a megállapításra jutottunk, hogy a források megadása és azok felhasználási helye nem egyszer távolra kerül egymástól. Az általa egyik legtöbbször használt forrás, Nicolaus de Lyra *Postillái* esetében ez például azt jelenti, hogy a Sion-hegyénél megadott zsoltármagyarázatok közül a 147. zsoltáré illik a szöveghez, míg az 1. zsoltárra vonatkozó egyáltalán nem.⁷⁶⁴

Csak részben nyugodhatunk meg ugyanis, ha a *Compendiosa descriptio* előszavának az igazhitűek és az eretnekek, pogányok kétirányú, a mennybe vagy a pokolba tartó útjában a zsoltárok könyve nyitó darabjának az igaz ember és az eltévelyedettek (*perversi*) szembeállítását véljük felfedezni, mely Lyra magyarázata szerint az eretnek tanítókra vonatkoznak. Azért csak részben

⁷⁶¹ „*Sed quomodo aliquis doctor vel homo dici potest auctor in aliqua scientia vel in theologia? Notandum secundum Bonaventuram ibidem, quod potest quis quatuor modis facere librum. [...] Secundo dum aliquis scribit aliena licet addendo aliquid, sed non de suo. Et iste dicitur compilator. Quia secundum Papiam compilator dicitur qui aliena dicta permiscet suis vel intermiscet, sicut pigmentarii solent in pila diversa mixta contundere. Tertio dum aliquis scribit et aliena et sua, sed aliena tanquam principalia, sua autem tanquam annexa ad eividentiam (recte: evidentiam) Et talis dicitur commentator. Quarto dum aliquis scribit et aliena et sua, sed sua tanquam principalia, aliena autem tanquam annexa ad confirmationem. Et tale bene dicitur autor, sicut in libris Sententiarum magister Petrus Lombardus episcopus Parisiensis. Questiones proemiales §19: PELBARTUS DE THEMESWAR: Aureum Sacrae Theologiae Rosarium iuxta quatuor Sententiarum libros quadripartitum. Tomus primus. Venetiis (ex officina Damiani Zenarii) 1586, fol. 13r. cf. Commentaria in quatuor libros Sententiarum. Proemium, questio 4 DOCTORIS SERAPHICI S. BONAVENTURAE S.R.E. EPISCOPI CARDINALIS Opera omnia. Tomus primus: Commentaria in quatuor libros Sententiarum Magistri Petri Lombardi. Tomus I: In primum librum sententiarum. Ad Claras Aquas (ex typographia Collegii S. Bonaventurae) 1882, 14–15. Idézi: BÁRCZI: *Ars compilandi* 131.*

⁷⁶² Az Izidortól származó meghatározás valóban előfordul Papias szótárában is: PAPIAS: [*Elementarium doctrinae rudimentum.*] Impressum Venetiis 1491, 3 fol. 37r.

⁷⁶³ „*Quia secundum Papiam ... contundere.*” cf. ISID. *orig.* 10, 44; idézi CAMPOPIANO: *Writing the Holy Land* 128, Bárczi ugyanezt a helyet egy jogi szótár alapján leli fel: BÁRCZI: *Ars compilandi* 135.

⁷⁶⁴ További, az apparátusban szintén jelölt lehetőség, hogy szövegromlással állunk szemben és itt valójában a részben Jeruzsálemtől szóló 2. zsoltár magyarázatára vonatkozna az utalás. Ezt a következő helyekkel lehet alátámasztani: „*Super Sion montem sanctum eius: quia Hierusalem erat metropolis in regno Israel, et in monte Sion erat fortalicium illius civitatis et domus regis, et ibi fuit templum edificatum divino cultui deputatum.*” super Ps 2,1 (fol. 88v): ez vonatkozna tehát az erődítményre és a templomra. A 6. vers kommentárja Jézus prédikációira vonatkozik: „*In monte etenim Sion fuit templum in quo Christus pluries personaliter predicavit, ut testantur quattuor evangeliste, et ibi predicavit precepta moralia Dei. Ex illo etiam loco exierunt apostoli ad predicandum per orbem verbum Dei, sicut predictum fuerat Esa Iia: De Sion exhibit lex et verbum Domini de Hierusalem.*” (fol. 89r).

jó az 1. zsoltár magyarázatában látni a Prohemium forrását, mert az Ágostonra visszamenő idézetnek⁷⁶⁵ ugyanis épp a *Compendiosa descriptiō*ban is szereplő elejét (*Mare hoc seculum.*) nem itt tartalmazza a Glossza.

A Pécsváradi által használt források tárgyalásánál kiemeltük, hogy Lyra művét nyilvánvalóan egy olyan kiadásban olvashatta, amely mind a *glossa ordinariát*, mind a *glossa interlinearist* tartalmazta, valamint hogy ezek a nyomtatott kiadások azonban ezen kívül Mathias Döring ferences Lyrát védelmébe vevő *Replicáit* is magában foglalta.

Ez az első látásra mellékes körülmény azért válik mégis rendkívül fontossá az esetünkben, mert mind Lyra munkája, mind a két másik kiegészítés éppen itt, a zsoltárok könyve elején több lényeges, a szerzősége vonatkozó elméleti megfontolást tartalmaz. Az alapprobléma egzegetikai jellegű: az egyes zsoltárok előtt található feliratok ugyanis legtöbbször Dávid, néhol azonban más szerzők nevét tüntetik fel a költemény szerzőjének, ám vannak olyan zsoltárok is – így van ez az 1. zsoltár esetében is –, ahol hiányzik a felirat, egyúttal pedig a szerző is. Lyra Jeromossal értve egyet nem tekinti az összes zsoltárt Dávid művének, míg Burgosi Pál Szent Ágostonra alapozott véleménye szerint Dávid a szerzője az egész könyvnek. Mathias Döring a két szerző – leginkább pedig a kiindulópontukul szolgáló két egyházatya – véleményének összehangolására törekszik.⁷⁶⁶

Lyra a zsoltárok könyvének létrejöttét Arisztotelész négy oka (*efficiens (principalis, instrumentalis), materialis, formalis, finalis*) alapján magyarázza; az előszóban a *causa principalisként* megjelölt Istent és a *instrumentalisként* tekintett Dávidot összekötő jelenséget, a prófétai működést fejti ki leghosszabban.

A négy ok, különösen pedig a tárgyalás módjának és a mű szerkezetének elkülönítése jelentékeny állomás volt a szöveghez való hozzáállás és szöveg kereshetővé tételének fejlődésében, ahogy arra több szerző is rámutatott.⁷⁶⁷

⁷⁶⁵Glossa ordinaria Ps 1,3: „Augustinus: vel mortale genus, ut Iohannes: Aquae multe populi multi, quia defluunt in mortem, ut aquae in mare.”

⁷⁶⁶Replica III, fól. 88r.

⁷⁶⁷PARKES, Malcolm B. Parkes: The Influence of the Concepts of Ordinatio and Compilatio on the Development of the Book. In: UŐ: *Scribes, Scripts and Readers. Studies in the Communication, Presentation and Dissemination of Medieval Texts*. London – Rio Grande (The Hambledon Press) 1991, 35–70. [= ALEXANDER, J.J.G. – GIBSON, M. T. (ed.): *Medieval Learning and Literature. Essays Presented to R.W. Hunt*. Oxford (Oxford University Press) 1976, 115–140], 51–52, illetve ROUSE, Richard H. – ROUSE, Mary A.: Statim Invenire. Schools Preachers, and New Attitudes to the Page. In: BENSON, Robert Louis – CONSTABLE, Giles – LANHAM, Carol Dana (ed.): *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*. Oxford (Oxford University Press) 1982, 201–225; itt 224.

A ferences egzegéta a könyv szerzőjének Dávidot a zsoltárok címezésében felsorolt egyéb személyekkel szemben a zsoltárok többségének megalkotása miatt tartja, az összegyűjtés és a sorrend megalkotása – ez lenne Ezdrás munkája – nem teszi szerzővé a szerkesztőt.⁷⁶⁸

A formai okot érintve Lyra elkülöníti egymástól a tárgyalás módját és a szerkezetet,⁷⁶⁹ bár a felosztás általa javasolt módjára csak jóval később tér rá.⁷⁷⁰ Ez nem tér ki különösebben a sorrend megváltoztatására vagy a számok szimbolikus jelentésére. A zsoltárok könyvét Ágoston öt részre osztotta, ez a *Compendiosa descriptio* szempontjából érdekes felosztás azonban csak a hippói püspök néhány idézett mondatában fordul elő.⁷⁷¹

Minthogy minket a prófétai szerep helyett elsősorban a szerzőség, illetve a tartalom és forma viszonya érdekel, a továbbiakban az arisztotelészi elveket alaposabban kifejtő és reménye szerint ezzel Lyrát és Burgensist – valamint a mögöttük álló tekintélyeket, Jeromost és Ágostont összebékítő – ferences Döring megfontolásaira térünk.

Döring négy alapállítást tesz, melyek alapján Dávid szerzősége mellett érvel. Az elsőben elkülöníti egymástól az alkotó kétféle értelmét: a házépítés elveit ismerő építész és az ő utasításai alapján dolgozó építőmester szerepét.⁷⁷² Arisztotelésszel egyetértve a kettő közül a fő szerző az építésznek felel meg, bár mindkettő teljes joggal tekinthető *auctornak*.

A második tétele a már kéznél levő irodalmi alapanyag eltérő művészi szempontot érvényesítő kidolgozóira vonatkozik: a két részleges okra visszavezethető eredmény esetében mindkét okot

⁷⁶⁸ „Tenetur tamen communiter a doctoribus nostris, quod Esdras, qui legem combustam a Chaldeis reparavit, psalmos a diversis factos in hoc volumine congregavit. Non tamen dicitur auctor libri seu causa efficiens instrumentalis, sed magis ipse David, qui maiorem partem psalmorum fecit. Totum enim a maiori parte denominatur.” NICOLAUS DE LYRA: *Postilla litteralis* III, fol. 83v.

⁷⁶⁹ „Tertio in verbo proposito tangitur causa formalis, cum dicitur surrexit. Circa quod sciendum, quod duplex est forma, scilicet forma tractatus et forma tractandi. Forma tractatus est divisio libri, de qua dicitur post in libri prosecutione. Forma vero tractandi est modus agendi, que in proposito est modus Deum laudandi, ut praedictum est: quiquid enim in hoc libro continetur, per modum divine laudis ponitur.”

⁷⁷⁰ „Quare fremuerunt. Hic consequenter incipit executio huius libri seu narratio. Et potest dividi in duas partes, quia primo agitur de Christi regno, secundo de eius sacerdotio. Est enim Christus rex et sacerdos: ut declarat apostolus ad Heb. VII: Sacunda incipit psalmo CIX. [...] Ista tamen divisio non est precisa, quia in prima parte etiam aliquando agitur de Christi sacerdotio, et in secunda de eius regno, non enim in hoc libro apparet mihi artificialis divisio propter supradicta. NICOLAUS DE LYRA: *Postilla litteralis* Ps. 2,1 (III, fol. 88r).

⁷⁷¹

⁷⁷² „Quorum primum est istud, quod auctorem alicuius rei esse contingit dupliciter. Aut enim est auctor ut architectus, aut ut manufacturer. Illam distinctionem ponit Aristoteles I. *Metaphisicorum*, ostendens circa eandem rem illum isto digniorem auctorem. Auctor enim principalis et dignior in edificatione domus est architectus, apud cuius intellectum est rei fiende ratio et idea, ad quam aspiciens mandat domum sic fieri; cuius mandati executor est ipse manufacturer, qui more irrationabilium, ut inquit Aristoteles, non ad aspectum idee, sed ad mandatum et directionem habentis ideam operatur. Est igitur uterque auctor edificii, quamvis diversimode: ille ut dignior, qui administrat formam et speciem, iste ut minus dignus, quia disponit materiam. Sine illo fieret res irrationabiliter, ut vult beatus Augustinus LXXXII. q., sine isto non fieret effectualiter. Est igitur uterque rei auctor, producit enim ille domum intra, iste domum extra in effectum.” DÖRING: *Replicae* fol. 88r

teljes joggal kell hatékony és létrehozó oknak tekinteni. Az alkotás folyamatát a nemzés analógiája alapján vizsgálva megállapítja, hogy ahogy a gyermek létrehozásában az anya az anyaggal, az apa pedig a formával járul hozzá az utód létrejöttéhez, úgy az alkotáshoz is elkülönülhet egymástól a mű anyagának és a mű formájának a megalkotója, ám mindkettőt *auctornak* nevezni. Irodalmi példája a trójai háború adott mondaanyagát egyaránt feldolgozó két szerző, Vergilius és Colonnai Guido eljárása, amennyiben alkotói munkájuk eltérő eredményhez vezetett: időmértékes vershez illetve prózához.⁷⁷³

A harmadik tétel rövidsége ellenére a legfontosabb a szempontunkból, hiszen az irodalmi anyag és az irodalmi forma megalkotója között a forma megalkotóját tekinti elsődleges alkotónak. Itt azonban Dávid szerzősége érdekében azzal a kitételrel, hogy ez a belső vagyis lelki, nem pedig a külső vagyis művészi kialakításra vonatkozik, nem csak leszűkíti, hanem az ellenkezőjére fordítja az állítás érvényességét.⁷⁷⁴

A negyedik tétel már kizárólag a prófétai működésre vonatkozik, vagyis hogy Nabukadnezárral, Baltazárral és Kaifással szemben, akik a saját látomásaikat nem értették, a próféták esetében a jövődőlés lényegének a megértése is megadatik.⁷⁷⁵

A zsoltárok esetében ez Döring szerint azt jelenti, hogy az írástudatlan és az irodalmi formákban járatlan Dávid próféciában kapta meg a zsoltárok anyagát, melyeknek aztán a zsoltárok címében feltüntetett egyéb szerzők alakították ki művészi megfogalmazását.⁷⁷⁶ Arra az ellenve-

⁷⁷³ „*Secundum dictum est, quocumque due cause partiales concurrunt ad eundem effectum et si diversimode, effectus ille vere dicitur procedere ex utriusque efficacia et auctore. Ideo proles vere producit ab utroque parente, quia mater administrat materiam, pater formam, ut quibusdam placet, vel sicut aliis videtur, si mater aliquid facit ad formam, minus tamen principaliter patre. Illo etiam modo et Virgilius et Guido ambo sunt auctores historie de bello Troiano, quamvis ille describit eam metro, iste prosa.*” *ibid.*

⁷⁷⁴ „*Tertium dictum: quamvis principalior auctor effectus est administrator forme, quam materie, hoc tamen intelligendum est de forma intrinseca et spirituali, non extrinseca et artificiali, quia alias manufactor esset potior architecto, quod est contra primum dictum et Aristotelem.*” *hoc tamen intelligendum est de forma intrinseca et spirituali, non extrinseca et artificiali.*” *ibid.*

⁷⁷⁵ „*Quartum dictum: Visio et visionis intelligentia revelate divinitus sunt de intrinseca et formali ratione prophetie, patet hoc dictum ex precedenti correctione, propterea enim prophete sunt videntes, et quanto gradus visionis est excellentior, tanto propheta et prophetia dignior, et ut dicitur Daniel Xa: „Intelligentia opus est in visione.” Nam Nabuchodonosor, Balthasar et Caiphaz quia visionis revelate intelligentiam non habebant, prophete dici non merentur.*” *ibid.*

⁷⁷⁶ „[...] *Nam cum beatus Augustinus omnium psalmodum auctoritatem David attribuit, titulos Asaph et aliis adscriptos exponit ad hoc significandum, videlicet quod illi intelligebantur illorum psalmodum cantores vel compositores secundum materiam David ministratam. Huius rei verisimilitudo potest accipi ex verbo David, idest cum dixit: „Quoniam non cognovi litteraturam etc.” (Ps 70,15) David enim ab ineunte puericia patris sui pascebat oves a pastu ovium assumptus ad militiam et cito post inunctus in regem, consequenter odium Saul et persecutionem fuiens studio vacare non potuit, post mortem Saul statim unctionem regiam assecutus, bello contra Philistiim occupatus et alias gentes in circuitu a studio litterarum fuit impeditus. Omnes tamen psalmi, ut vult beatus Hieronymus, in Hebraico sunt metrica et ornate compositi, quem stilum illitteratus secundum communem cursum servare non consuevit, nisi quis dicat David huiusmodi scientias liberales habuisse infusus, quod auctoritate caret,*

tésre, hogy ezek szerint viszont a forma kialakítása miatt inkább a címekben feltüntetett egyéb szerzők – például Aszaf és Korach fiai – lennének az egyes zsoltárok fő szerzői, az – amint említettük, éppen e célra előkészített – harmadik és negyedik tétellel válaszol: az egyéb szerzők pusztán a nyelvi megformálás *manufactorai* voltak, míg a profétai üzenet tartalmának ismerete és a belső vagyis lelki forma meghatározása révén Dávid minősül *architectusnak*.⁷⁷⁷

Döring érveléséből egy mozzanatot ragadnánk még ki, ez pedig a kizárólag Dávidnak tulajdonított zsoltárok címének magyarázata. Bár szerinte a Dávid nyújtotta profétai anyagot minden esetben más énekesek öntötték formába, a kizárólag Dávidnak tulajdonított darabok címéből éppen a túl sok szerző miatt, az egyszerűség kedvéért került ki a többi szerző neve.⁷⁷⁸

A fent ismertetett tételek és az egész érvelés sarokpontja Dávid profétai szerepe, ha azonban ezt a tényezőt kihagyjuk – mivel pedig a *Compendiosa descriptio* alapszövege nem tekinthető sugalmazottnak, ki kell hagynunk – nagy része kifejezetten annak alátámasztására szolgál, hogy a nem szentírási szövegek esetében az elsődleges alkotónak a több szerző közül az tekinthető,

---

nam si Sacram Scripturam legamus quibusdam infusam, que ad salutem pertinet, non tamen legimus artes infusas, que ut plurimum serviunt ad vanitatem. Cum igitur David litteraturam non habens ignoraverit colores rhetoricos et artificiales ornatus, verisimile videtur, quod David receptas et intellectas propheticas illustrationes dederit filiis Chore et aliis, prout illos vel alios apud se habebat, materiam dictaminis, que tanquam in huiusmodi artibus periti ex materia sic ministrata composuerunt camen et hymnum et psalmum. Sicque David propter administrationem materie e revelationibus divinis sibi factis post Spiritum Sanctum est auctor omnium psalmodum principalis, et sic puto opinionem beati Augustini fore veram. Et inde David dictus est egregius psalter et eximius prophetarum, prout procedit prima ratio Burgensis. Cum hoc stat, quod Asaph et filii Chore etc. sint auctores aliquorum psalmodum, quia de mandato David ex ministrata materia psalmos illos composuerunt et metris ornaverunt et decantaverunt, et sic secundum opinionem Hieronimi illi in titulis nominati possunt dici illorum psalmodum auctores, quia compositores modo predicto, et ita David est auctor omnium psalmodum secundum materiam pro opinione Augustini, et alii sunt auctores aliquorum psalmodum et fortassis omnium secundum formam pro opinione beati Hieronymi.” ibid.

⁷⁷⁷ „Et si quis obiiceret, quod tunc illi compositores essent potiores auctores psalmodum, quam David, sicut principalior est ille, qui administrat formam quam, qui materiam, ut patet ex III. dicto supra posito, huic obiectioni respondetur per idem dictum, quia forma, quam illi compositores dederunt, fuit solum artificialis et extrinseca, materia autem, quam David administrat, et si fuit informis quoad illam formam extrinsecam, fuit tamen formata forma intrinseca pertinente ad naturam prophetie, puta intelligentia, et hec forma dicitur intrinseca, quam opus est in visione, prout dictum est in quarto dicto supposito. David autem habuit ut propheta intelligentiam materie propositae, igitur digniorem formam materie proposuit, quam illi compositores, qui fortasse psalmos, quos composuerunt ex ministrata materia non intellexerunt secundum eorum mysteria, sed solum grammaticaliter et in superficie secundum formam artificialem, quam materie dederunt, intelligentes si fuit metrum spondaicum, iambicum, saliens vel alterius generis, et sic fuerunt proprie manufactores, David autem architectus. Patet autem ex primo dicto supraposito illum illo fore potiozem, quia ille tractabat materiam secundum intelligentiam ut propheta, isti secundum artis actum et consuetudinem, per consequens non ut prophete.” ibid.

⁷⁷⁸ „Quibus sic stantibus remanet dubium, cum David, ut dictum est, non fuerit litteratus et psalmi compositi sint ab aliis ad eius instructionem quoad materiam sibi revelatam, quare aliqui attribuuntur illis compositoribus et alii ipsi David immediate, ut patet in titulis psalmodum secundum Hebraicam veritatem. [...] Ad primum potest dici, quod aliquando David ad compositionem psalmodum sumpsit paucos, ut filios Asaph et cetera huiusmodi, aliquando multos. Primo modo ascripsit et ascribi fecit compositoribus, secundo modo non, quia in enumerando plures tituli fuissent facti immoderati et tediosi, igitur illos psalmos compositores ipsi David tanquam principali ascripserunt utrobique secundum exigentiam materie psalmi.” ibid.

aki a mástól átvett anyagnak formát, verselést, elrendezést ad: ennek a nevét kell feltüntetni a címben is, ha csak praktikus okok miatt másként nem kell dönteni.

Véleményem szerint ez volt az a szövegrész, mely az elméleti alapját jelentette Pécsváradi döntésének nem csak azt illetően, hogy van-e „erkölcsi” alapja a *Compendiosa descriptio* címlapján szerepeltetni magát, de hogy a „saját”, vagyis a névvel vállalt változatának kialakításában mekkora következetességgel kell eljárnia. A korábbi fejezetekben amellet érveltünk, hogy a mások által jelentéktelennek minősített átdolgozás valójában széleskörű és lényeges. A sok apró változtatás közül azonban a fentiek alapján az ötös tagolás érvényesítését kell új fénybe helyoznünk.

Ezek szerint ugyanis az egyértelműen mnemotechnikai ihletettséggű ötös tagolás kialakításának végigvitelét nem pusztán gyakorlati szempontok indokolták: az új elrendezés létrehozása Pécsváradi számára a szerzőség követelményének teljesítésére irányuló célként tételeződött. Ezt pedig a fentiekén túl legjobban az bizonyítja, hogy az 1. zsoltárra vonatkozó utalás már a *Compendiosa descriptio* Farnádi-féle kiadásában is szerepel, az ötös tagolás megvalósítása befejezetlen programként már ott is jelen volt.

8. Összegzés

A disszertáció Pécsváradi életére vonatkozóan csak néhány részletet tudott feltárni: két párhuzamos útinapló alapján valószínűsíthető, hogy Bánffy Jakabbal együtt hagyta el a Szentföldet és Cipruson együtt látogatták meg a jobb lator keresztjét őrző kolostort. Ami a lovagi kultúra jelenlétét illeti, míg ennek megléte a Bánffyiak családi hagyományában gazdagon adatolható, a *Compendiosa descriptio*ban ez egyáltalán nincs jelen. Ennek megfelelően a keresztetek tettenek tárgyalása is rendkívül felületes és moralizáló: Buillon Godfried valós alakján kívül csak Nagy Károly és Szent István kereszties hadjáratainak legendái nyernek említést.

A szent tűz liturgiájáról szóló, a barletti kódexben megőrzött részt összevetve **F** és **P** szövegével világossá válik, hogy **F** nem származhatott **P**-ből. **F** paleográfai magyarázható következetesen elrontott alakjai alapján **F** egy kézirat első nyomtatott kiadása. A két nyomtatvány közti hasonlóság miatt viszont **P** nyomtatvány feltétlenül **F** nyomtatvány alapján készült. Az **F**-ből hiányzó, ugyanakkor **P**-be az elveszett térképről bekerült adatok miatt azonban **P**-hez csak **F** és a kézirat együttes használata vezethetett. Összefoglalva **F** nem **P** alapján készült rövidített változat, hanem a Pécsváradi által a Szentföldről hozott és részben általa átdolgozott, de a felhasznált források jellegzetességeit a **P**-hez képest jobban megőrző kézirat szöveg első kiadása, **P** pedig **F** és az eredeti kézirat alapján készült átdolgozott kiadás.

Az **F** előszavában említett *Compendium locorum Terre Sancte* című, mindkét kiadásból hiányzó térkép a egy – leginkább a virtuális zarándoklatok végzéséhez használt – Jeruzsálemet távlatból, a szentföldi szent helyeket és a Földközi tengert pedig körülötte ábrázoló, Breydenbach Jeruzsálem-térképéhez hasonló, a világtájakat is feltüntető ábra volt, melyen a szent város számos részlete kivehető volt, látszott például rajta a Porta Aurea kettős íve.

Ugyanakkor az **F**-ben a Szent Sír-templomot és a betlehemi születés barlangját belülről ábrázoló képekre tett utalások alapján az elveszett térkép legközelebbi rokonát Hermannus Borculus töredékesen fennmaradt és a *Compendiosa descriptio*-nál későbbi térképében fedezhetjük fel, melyre e két ábrát is rátették. A *Compendiosa descriptio* tehát írott tanúja egy a ferencesek által kifejlesztett térképnek, mely vagy egyenesen a Breydenbach-térkép ihletője volt, vagy a Breydenbach-térkép alapján készült, de a Borculus-térképet inspiráló ábra volt.

A virtuális zarándoklatok főleg németalföldi női kolostorokban végzett gyakorlata a szent helyeket ábrázoló képek vagy a kolostorok megfelelő helyein mondott imádságok, vagy a passió mintájára végzett testgyakorlatok voltak, melyekhez Szentföldleírásokból átalakított szövegeket használtak. Az átalakítás a helyek sorrendjének megváltoztatásával, a személyes élmények kiiktatásával, a pontos hosszúsági adatok bekerülésével, valamint a népnyelvre fordítással, esetleg a nőnemű névmások megjelenésével járt. A pontos méretadatok az állomások elhelyezését, a kerengőn megtett lépések számát vagy metrikus ereklyék létrehozását szolgálták.

A *Compendiosa descriptio* esetében regisztrálhatjuk egyrészt a szentföldi női szentek hangsúlyos jelenlétét és a távolsági adatok meglétét illetve bővülését, másrészt találhatunk utalást mind a megcélzott női olvasóközönségre, mint arra a célra, hogy a szöveg a testi és a lelki zarándoklatra egyaránt szolgáljon, ugyanakkor mind a személyes élmények bővítése, mind a szerkezet földrajzi meghatározottsága ellentmond a nyugaton leírt gyakorlatnak. A középkori Magyarországról csak a pálosok esetében van adatunk a passió eseményeinek megfelelően felállított oltárokról, de metrikus ereklye a Bánffyok rokonságában bizonyosan létezett. Vagyis míg a térkép a mű négy égtáj szerinti tagolásának, a virtuális zarándoklatok koncepciója a Pécsváradi eszközölte változtatások egy részének szolgál magyarázatul.

Az átdolgozás legszembetűnőbb jellegzetességeként viszont a fejezetek részint már F-ben is meglévő ötös tagolásának szinte teljes körű érvényesítése jelölhető meg, mely fejezetek leválasztásához illetve összevonásához vezetett. Míg a korábbi szakirodalom ennek eredetét a skolasztikus felosztásokban látta, a disszertáció a mnemotechnikában alkalmazott ötösökkel magyarázza. Ezt támasztják alá azok a Kiss Farkas Gábor és szerzőtársai által feltárt korabeli elméleti szövegek, melyek az obszerváns ferencesekhez több szálon is kötődnek. Ez ugyanakkor nem mond ellent a virtuális zarándoklatoknak, hiszen egyrészt a mnemotechnikai eljárások is képzeletbeli tér felépítésével operáltak, másrészt zarándokút alapján is építettek fel mnemotechnikai tereket.

A disszertáció kimutatja korábban nem azonosított liturgikus és jámborsági forrásoknak, köztük Pécsváradi rendtársainak, Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát műveinek használatát. A megadott locusok pontos ellenőrzése alapján egyrészt alátámasztást nyer, hogy **P** javítja **F**-et, valamint hogy a többször is idézett két fő forrás (Alphonsus de Spina és Nicolaus de Lyra művei) használata széleskörűbb a Pécsváradi által bevallottnál.

A *glossa ordinariából*, a *glossa interlinearisból* és Nicolaus de Lyrából vett idézetek együttes előfordulása egy nyomtatott glosszás bibliát feltételeznek, ezekbe rendszerint Mathias Döring-

nek a Nicolaus de Lyrát az azt kijavító Paulus Burgensisszel szemben védelmébe vevő művét is belefoglalták. A szerzőség mibenlétének a szakirodalomban eddig említés nélkül hagyott tárgyalása Döringnek az 1. zsolnárnál olvasható, a zsolnárok szerzőségéről írott szakasza. Döring Arisztotelészen nyugvó alaptételeit a nem kinyilatkoztatott szövegekre alkalmazva az elsődleges szerzőnek nem az irodalmi alapanyag, hanem az irodalmi forma létrehozója tekintendő. Ez alapján az ötös tagolás kialakítása döntő fontosságú a szerzői név vállalásához.

A nyelvi és stilisztikai elemzés alapján megállapítható, hogy **F**-hez viszonyítva **P** egy lényegesen, Pécsváradi szerzői intencióinak és nyelvi kompetenciájának megfelelően átalakított, bővített változata. A két kiadás közti számos és következetes szintaktikai, szókincs- és megfogalmazásbeli eltérés azt támasztja alá, hogy **F** szövegének nagy része nem Pécsváradi saját fogalmazása. Ez egyrészt jól illeszkedik a filológiai elemzés tanulságaihoz, másrészt kiemeli Pécsváradinak a megfelelő nyelvi megformáltság kialakítására tett, néhol rendkívül gazdag stilisztikai eszköztárral dolgozó igyekezetét.

A dolgozat megállapításai a *Compendiosa descriptio*nak a disszertációval együtt elkészült kritikai kiadásának szövegén és forrásazonosításain alapulnak. Függelékként a **P** gyöngyösi példányához kötött *Peregrinatio Laurentii de Taar* című költemény elemzése áll, forrását az eddigi kutatással szemben nem Mandeville-ben, hanem Walter de Châtillon *Alexandreis*ében látjuk.

9. Bibliográfia

9.1 Források

Acta Sanctorum. Antverpiae – Bruxellis (socii Bollandiani) 1643–1940.

[Alfonsus de Spina:] *Fortalicium fidei contra iudeos, saracenos aliosque Christiane fidei inimicos*. Nurmberge (Impensis Antonii Koberger) 1494. II. 25.

BAGATTI, Bellarmino – BACCHI DELLA LEGA, Alberto: *Fra Niccolò da Poggibonsi: Libro d'oltramare (1346–1350)*. I. (Pubblicazioni dello Studium Biblicum Franciscanum 2) Gerusalemme (Tipografia dei Padri Francescani) 1945.

BATTHYÁNY Ignác: *Leges ecclesiasticae Regni Hungariae et provinciarum adiacentium opera et studio Ignatii comitis de Battyán episcopi Transsilvaniae collectae et illustratae*. III. Claudiopoli (Typis quondam Episcopalis) 1827.

BÉKEFI Remig: *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig*. Budapest (MTA) 1906.

BROWER, Christoph – MASEN, Jacob: *Metropolis ecclesiae Trevericae, quae metropolitanae ecclesiae originem, jura, decus, officia, tum subjectorum illi episcopatum, regionum, urbium, ecclesiarum, abbatiarum et monasteriorum ortus, progressusque per archidioecesin Treverensem complectitur*. BROWERI ET MASENII S. J. opus emendavit, auxit edidit Christianus de STRAMBERG. Tomus I. Confluentibus (sumptibus et typis Rudolphi Friderici) 1855.

BUNYITAY Vince – RAPAICS Rajmund – KARÁCSONYI János (szerk.): *Egyháztörténelmi emlékek a hitújítás korából*. II. Budapest (SZIT) 1904.

COLKER, Marvin L. (ed.): *GALTERI DE CASTELLIONE: Alexandreis*. (Thesaurus mundi. Bibliotheca scriptorum Latinorum mediae et recentioris aetatis 17) Patavii (in aedibus Antenoreis) 1978.

DELEHAYE, Hippolyte: *Le pèlerinage de Laurent de Pasztho au Purgatoire de S. Patrice*. *Analecta Bollandiana* 24 (1908) 35–60.

DOMANOVSKY, Alexander (ed.): *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*. Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit Alexander DOMANOVSKY. In: SZENTPÉTERY, Emericus (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae*

- gestarum*. Edendo operi praefuit Emericus SZENTPÉTERY. I–II. Budapestini 1937–1938. I, 217–505.
- DÖBRENTEI GÁBOR: Jelentés a Magyar Tudós Társasághoz XIV levéltárból, XVII. század végéig jövő kéziratokról mint régi magyar nyelvemlékekről, a XVII. századiak felől pedig mint a magyar nyelv hivatalos divatát mutatókról. *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*. 3. kötet. Buda (Magyar Királyi Egyetem) 1837, 95–141.
- DÖBRENTEI GÁBOR (kiad.): *Régi magyar nyelvemlékek. II/1. Vegyes tárgyú régi magyar iratok*. Buda (Magyar Királyi Egyetem) 1840.
- Ecclesiae Ragusinae historia*, auctore Daniele FARLATO presbytero Societatis Jesu et Jacobo COLETO olim ejusdem societatis alumnp. Venetiis (apud Sebastianum Coleti) 1800.
- ECKHARDT SÁNDOR (kiad.): BORNEMISZA Péter: *Ördögi kísértetek*. A kiadást gondozta és jegyzetekkel ellátta ECKHARDT SÁNDOR. Budapest (Akadémiai Kiadó) 1955.
- FINÁLY HENRIK: *A besztercei szószedet*. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. 16. kötet 1. szám.) Budapest (MTA) 1892.
- Fratris Felicis FABRI Evagatorium in Terrae Sanctae, Arabiae et Egypti peregrinationem editit Cunradus Dietericus HASSLER*. I–III. (Bibliothek des Literarischen Vereins in Stuttgart 2–4) Stuttgartiae (Sumtibus Societatis Litterariae Stuttgardiensis) 1843–1849.
- FRIDRICH, URBANUS: *Historia seu compendiosa descriptio provinciae Hungariae ordinis Minorum S. P. Francisci strictioris observantiae, militantis sub gloriosissimo titulo Sanctissimi Salvatoris [...] in duas partes divisa*. [...] Opera et studio R.P.F. Urbani FRIDRICH. [*Pars prima: De provinciae hujus origine, superioribus, capitulis rebusque notabilioribus*.] Cassoviae (Typis Academicis Societatis Iesu) 1759.
- GALÁNTAI ERZSÉBET – KRISTÓ GYULA (edd.): *JOHANNES DE THUROCZ: Chronica Hungarorum*. I. Textus. Ediderunt Elisabeth GALÁNTAI et Julius KRISTÓ. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. SN 7) Budapest (Akadémiai Kiadó) 1985, 10.
- GIOVENE, GIUSEPPE MARIA: *Kalendaria vetera mss. aliaque monumenta ecclesiarum Apuliae et Iapygiae*. Edidit notisque illustravit: Iosephus Maria GIOVENE. Pars I. Neapoli (ex typographia viduae Realis et filiorum) 1828.
- GOLUBOVICH, GIROLAMO (ed.): *SURIANO Il trattato di Terra Santa e dell’Oriente di frate Francesco SURIANO*. Milano (Tipografia Editrice Artigianelli) 1900.

- GOLUBOVICH, Girolamo (ed.): *Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente francescanp. Nuova serie: documenti. Tomo decimo: croniche o annali. Pietro Verniero di Montepelosp. V tomo (1304–1637)*. Quaracchi presso Firenze 1936.
- GRAESSE, Theodor (ed.): JACOBI A VORAGINE *Legenda aurea vulgo Historia Lombardica dicta*. Editio secunda. Lipsiae (Impensis Librariae Arnoldianae) 1850.
- GREGORIUS GYÖNGYÖSI OSPPE: *Opera selecta (Epitoma, Directorium)*. Edidit Gábor SARBAK adiuvantibus Ibolya BELLUS et LORENZ WEINRICH. Budapestini 2011. (online kiadás, http://real.mtak.hu/3899/3/gyongyosi_epit_dir_lhg.pdf, elérés ideje: 2019.9.21).
- GROSS, Johannes: *Urbis Basileae, epitaphia et inscriptiones omnium templorum, curiae, academiae, et aliarum aedium publicarum [...]*. Cura et labore Magistri Iohannis Grossi. Basileae (sumtibus Ioannnis Iacobi Genathi) 1625.
- GYÖRFFY György (vál., bev., jegyz., ford.) – Gy. RUITZ Izabella (ford.): *Napkelet felfedezése. Julianus, Plano Carpini és Rubruk útijelentései*. Budapest (Gondolat) 1965.
- HALLIWELL, J. O. (intr., notes, glossary): *The Voiage and Travaile of Sir John Maundevile Knight which treateth of the Way, to Hierusalem, and of Marvayles of Inde, with other Ilands and Countryes. Reprinted from the edition of A.D. 1725*. London (Edward Lumley) 1889.
- HATALA Péter: Pécsváradi Gábor, szentferenczrendű szerzetes utazása a Szentföldön 1515-ben. *Magyar Sion* 4 (1866) 183–194, 261–273, 352–372.
- HOLL Béla (ford., bev., jegyz.): *PÉCSVÁRADI GÁBOR: Jeruzsálemi utazás*. (Magyar ritkaságok) Budapest (Szépirodalmi Könyvkiadó) 1983.
- HUYGENS, R. B. C. (ed.): *Peregrinatores tres. IOHANNES WIRZIBURGENSIS, SAEWULF, THEODERICUS*. (CCCM 139) Turnhout (Brepols) 1994.
- IVÁNYI Béla: *Eperjes szabad királyi város levéltára. 1245–1526*. (Acta litterarum ac scientiarum Regiae Universitatis Hungariae Francisco–Josephinae. Juridica–politica. Tom. II.) I–II. Szeged (Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó) 1931–1932.
- KERTÉSZ Balázs: *A magyarországi obszerváns ferencesek eredetiben fennmaradt iratai. 1448–1526*. (Fontes historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria/Magyar ferences források 7) Budapest (Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány) 2015.
- KHULL, Ferdinand: Bericht über eine Jerusalemfahrt zweier Franciscaner aus Fridau im Jahre 1527. *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark* 44. Heft (1896) 65–129.

- KOHLER, Charles: Un rituel et un bréviaire de Saint-Sépulcre de Jérusalem. (XIIe–XIIIe siècle). *Revue de l'Orient Latin* 8 (1900–1901) 384–500.
- KOHLER, Charles: Description de la Terre Sainte par un franciscan anonyme 1463. *Revue de l'Orient Latin* 12 (1909–1911) 1–67.
- KONDÁKOR Szabolcs: *Pécsváradi Gábor Szentföldi utazása. Bevezető és kiadás*. MA szakdolgozat. (Kézirat) Piliscsaba (PPKE BTK) 2013.
- KONDÁKOR Szabolcs: Pécsváradi Gábor *Jeruzsálemi utazásának szerzőségéről*. In: BALÁZS József et alii (szerk.): *Studia varia. Tanulmánykötet*. Budapest (PPKE BTK) 2016, 154–167.
- KÓSA, Eugenius: *Antiquarii Provinciae Sanctae Mariae in Hungaria Ordinis Minorum S. P. N. Francisci Strictioris Observantiae Collectanea, quorum partes prima provinciam ipsam, altera modernos conventus, tertia abalienatos et desolatos exhibent, ab anno aere Christianae 1206 ad annum usque 1774. Pars prima*. (Kézirat; digitalizátuma: http://archivum.ferencesek.hu/letoltes/kezirattar/Kosa_Antiquarii.pdf)
- KUUN Géza: Des Franciskaner-Mönchs Gabriel von Rattenweg Pilgerfahrt nach Jerusalem. *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* 22 (1899:9–10) 105–107.
- LARRIVAZ, Félix S. J. (éd., trad., ann.): *Les saintes pérégrinations de Bernard de Breydenbach (1483)*. Le Caire (Imprimerie Nationale) 1904.
- LASKAI, Osvát: *Sermones dominicales Biga salutis intitulati*. Hagenau 1499.
- LAZZARI, Franco – LOZZI, Marco (ed.): *Gli epigrammi di Antonio Mancinelli*. Introduzione de Maria ACCAME. Postfazione di Valentino ROMANI. (Centro Studi „Antonio Mancinelli”, Quaderni 1) [Velletri]–Tivoli (Centro Studi „Antonio Mancinelli” – Edizioni Tored) 2009.
- LEEUWEN, Jan van (ed.): *Accurata descriptio peregrinationis in Terram Sanctam per illustres atque antiqua nobilitate splendidos viros ac dominos dominum Hesselum a Martena, dominum Tzallingium a Botnya nec non dominum Julium a Botnya, Frisios, religionis ergo feliciter susceptae anno salutis humanae MDXVII*. (Bedevaert nae dat H. Landt, door H. van MARTENA en anderen. [Uitgegeven door Jan van LEEUWEN.]) In: *De Vrije Fries* 3 (1844) 219–276. (Leeuwarden [Suringar]).
- LOTZE, Hermann (ed.): *Eine Wallfahrt von Antwerpen nach Jerusalem aus dem Jahre 1517*. Aus der Handschrift mitgetheilt von Hermann LOTZE. Leipzig (Brockhaus) 1866.
- MADAS Edit – TARNAI Andor (szerk.): *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Középkor (1000–1530)*. Budapest (Tankönyvkiadó Vállalat) 1992.

- MAGYAR, Arnold: Die Ungarischen Reformstatuten von 1454 des Fabian Igali. *AFH* 64 (1971) 71–122.
- MOLNÁR Antal: *Die Formelbücher der Franziskaner-Observanten in Ungarn (ca. 1478–1552)*.
- MINCKWITZ, August von (Hg.): Des Ritters Bernhard von Hirschfeld im Jahre 1517 unternommene und von ihm selbst beschriebene Wallfahrt zum Heiligen Grabe. *Mitteilungen der deutschen Gesellschaft zur Erforschung vaterländischer Sprache und Alterthümer in Leipzig*. 1 (1856) 30–106.
- PELBARTUS DE THEMESWAR: *Aureum Sacrae Theologiae Rosarium iuxta quatuor Sententiarum libros quadripartitum*. I, II. Venetiis (ex officina Damiani Zenarii) 1586.
- Régi Magyar Költők Tára II. XVI. századbeli magyar költők művei. Első kötet. 1527–1546*. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából közléteszi SZILÁDY Áron. Budapest (MTA Könyvkiadó-hivatala) 1880.
- Régi Magyar Költők Tára III. XVI. századbeli magyar költők művei. Második kötet. Tinódi Lantos Sebestyén összes művei. 1540–1555*. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából közléteszi SZILÁDY Áron. Budapest (MTA Könyvkiadó-hivatala) 1881.
- Régi Magyar Költők Tára IV. Nagybankai Mátyás, Siklósi Mihály, Végkecskeméti Mihály, Battyáni Orbán, Tolna György, három névtelen, Ilosvai Selymes Péter. XVI. századbeli magyar költők művei. Harmadik kötet. 1540–1675*. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából közléteszi SZILÁDY Áron. Budapest (MTA Könyvkiadó-hivatala) 1883.
- Régi Magyar Költők Tára IX. XVI. századbeli magyar költők művei. 1567–1577. Valkai András, Göröcsöni Ambrus, Majssai Benedek, Gergelyi Albert, Huszti Péter énekei, Eurialus és Lucretia históriája, Telamon históriája, Bogáti Fazakas Miklós folytatása Göröcsöni Ambrus históriájához*. Szerkesztette VARJAS Béla. Sajtó alá rendezte HORVÁTH Iván, LÉVAY Edit, ORLOVSZKY Géza, STOLL Béla, [SZENTMÁRTONI] SZABÓ Géza, VARJAS Béla. Budapest (Akadémiai Kiadó) 1990.
- SZAMOTA István: *A schlägli magyar szójegyzék. A XV. század első negyedéből*. Az eredeti kéziratból közléteszte, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta SZAMOTA István. Budapest (MTA) 1894.
- Szerémi György, II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról. 1484–1543*. Közli WENZEL Gusztáv. (Monumenta Hungariae Historica=Magyar történelmi emlékek. Írók 1.) Pest (Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya) 1857.

TOLDY, Franciscus (ed.): *BLASII DE ZALKA ET CONTINUATORUM EIUS: Cronica seu origo fratrum minorum de observantia in provinciis Boznae et Hungariae Christo Iesu militantium*. In: *Analecta monumentorum Hungariae historicorum literariorum maximum inedita*. Collegit, recensuit et partim typis commendavit Franciscus TOLDY ac commentariis, epilogo et indice aucta publici iuris facienda curavit Geisa ÉRSZEGI. Pesthini (Gustavus Emich, Academiae Hungariae Typographus) 1862 [Budapesthini (in aedibus Bibliothecae Scientiarum Hungariae) 1986], 215–315.

V. Kovács Sándor (szerk.): *Tar Lőrinc pokoljárása. Középkori magyar víziók*. Válogatta, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta V. Kovács Sándor. Fordította: BELLUS Ibolya, BORONKAI Iván, ÉRSZEGI Géza, IMRE Flóra. (Magyar ritkaságok) Budapest (Szépirodalmi Könyvkiadó) 1985.

VERESS Endre: *Gyula város oklevéltára (1313–1800)*. Budapest (Gyula M. Város kiadása) 1938.

9.2 Szakirodalom

ANDRIĆ, Stanko: *Kapisztrán Szent János csodái*. Budapest (METEM – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány) 2009.

AREFORD, David S.: The Passion Measured. A Late-Medieval Diagram of the Body of Christ. In: MACDONALD, A. A. (ed.): *The Broken Body: Passion Devotion in Late-Medieval Culture*. (Mediaevalia groningana 21) Groningen (Forsten) 1998, 211–238.

BÁRCZI Ildikó: *Ars compilandi. A késő középkori prédikációs segédkönyvek forráshasználata. A hiteles információk összegyűjtésének kevésbé bevallott módszerei. Az intertextualitás információs rendszerei*. (Historia Litteraria 23) Budapest (Universitas Kiadó) 2008.

BARTONIEK Emma: *Codices manu scripti Latini. Vol. I.: Codices Latini medii aevi*. Recensuit: Emma BARTONIEK. (A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Címjegyzéke 12). Budapest (OSZK) 1940.

BERRÁR Jolán – KÁROLY Sándor (szerk.): *Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára*. Budapest (Akadémiai Kiadó) 1984.

BERTALOT, Ludwig: *Die älteste gedruckte lateinische Epitaphiensammlung*. In: *Collectanea variae doctrinae Leoni S. Olschki bibliopolae Florentino sexagenario*. Monachii (Jacques Rosenthal) 1921, 1–28. *Bibliotheca hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis*. Ediderunt SOCII BOLLANDIANI. I: A–I. II: K–Z. Bruxellis 1898–1899, 1900–1901.

- BIELER, Ludwig: *The Grammarian's Craft. A Professional Talk. Folia* 10 (1958:2) 3–42. Az első különnyomatként megjelent szöveg bővített újraközlése; a harmadik kiadás szintén különnyomatként: *An Introduction to Textual Criticism. (Classical Folia) Third impression. Wetteren (Cultura Press) 1965.*
- BINDER Jenő: Prister Johannes. *EPhK* 10 (1886) 532–553.
- BLAISE, Albertus: *Lexicon Latinitatis medii aevi praesertim ad res ecclesiasticas investigandas pertinens. (CCCM) Turnholti (Typographi Brepols Editores Pontificii) 1986.*
- BODNÁR Zsigmond: Hatala Péter. In: *uő Irodalmi dolgozatai. Budapest (Grimm és Horovicz) 1877, 94–108. [=Figyelő 6 (1876:5) január 30. 49–53]*
- BOGYAY Tamás: A bántornyai faliképek donátorairól. *Ars Hungarica* 14 (1986) 147–158.
- BÓKA Éva: Európa és a törökök. (Válogatás a török birodalom megdöntésére született 16–17. sz.-i tervekből.) *Világtörténet (Új folyam)* (1983:2) 83–104.
- BORSA Gedeon: Egy 1500 körüli latin-magyar szójegyzék. *MNy* 50 (1954) 201–202.
- BOURGAIN, Pascale – HUBERT, Marie-Clotilde: *Le latin médiéval. Par Pascale BOURGAIN avec la collaboration de Marie-Clotilde HUBERT. (L'atelier du médiéviste 10) Brepols (Turnhout) 2005.*
- BOVENSCHEN, Albert: *Quellen für die Reisebeschreibung des Johann von Mandeville. Berlin (W. Pormetter) 1888.*
- BOZSÓKY Pál Gergő: Szent István király jeruzsálemi alapítványairól. In: TÖRÖK József (szerk.): *Doctor et apostol. Szent István-tanulmányok. (Studia Theologica Budapestinensia 10) Budapest (Márton Áron Kiadó) 30–82.*
- BÖRÖCZ Marcell: *Ferencesek a középkori magyar irodalomban. Pécs (Katholikus Hírlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság) 1911.*
- BREFELD, Josephie: *A Guidebook for the Jerusalem Pilgrimage in the Late Middle Ages. A Case for Computer-Aided Textual Criticism. (Middeloeuwse studies en bronnen 40) Hilversum (Verloren) 1994.*
- CABELLO, Juan: A tari Szent Mihály-templom kutatása. In: CABELLO, Juan *et alii: A tari Szent Mihály-templom és udvarház. Tanulmányok. Írta Juan CABELLO, DÁVID Ferenc, WEHLI Tünde, DERDÁK Éva, BÉRCI László, SEDLMAYR János, SZEKÉR György. (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézetének Kiadványai. Művészettörténeti füzetek – Cahiers d'histoire de l'art 22) Budapest (Akadémiai Kiadó) 1993, 9–72.*

- CAMPBELL, Tony – DESTOMBES, Marcel: *The Earliest Printed Maps. 1472–1500*. In collaboration with International Geographical Union. Berkeley, CA (University of California Press) 1987.
- CAMPOPIANO, Michele: *Writing the Holy Land. The Franciscans of Mount Zion and the Construction of a Cultural Memory, 1300–1550*. (The New Middle Ages) [h. n.] Palgrave Macmillan) [2020].
- Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Regiae Scientiarum Universitatis Budapestinensis. Tomus II. Pars II. Catalogus litterarum originalium ac collectionis Hevenessianae et Prayanae*. Budapestini (Typis Typographiae Universitatis Regiae Scientiarum) 1894.
- Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Regiae Scientiarum Universitatis Budapestinensis. Tomus II. Pars III. Catalogus collectionis Kaprinayanae et supplementa*. Budapestini (Typis Typographiae Universitatis Regiae Scientiarum) 1907.
- CSAPODI Csaba – CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. I–III*. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei. Új sorozat 23 (98), 31 (106), 33 (108)) Budapest (MTA Könyvtára) , 1988, 1993, 1994.
- s.n. [CSONTOSI János:] A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának magyar történeti és irodalomtörténeti kiállítása. *MKsz* 2 (1877) 261–320, a kiadásokról: 311–312.
- CSONTOSI János: Aranyasi Gellértfi János codexe 1462–1473-ból. *MKsz* 5 (1880) 69–83.
- CSONTOSI János: Lengyelországi könyvbúvárlatok. *MKsz* 15 (1890) 219–256.
- CSUKOVITS Enikő: *Középkori magyar zarándokok*. (História könyvtár. Monográfiák 20) Budapest (História – MTA Történettudományi Intézete) 2003.
- DANKÓ József: Magyar szertartási régiségek. B. A nagypénteki isteni szolgálat. *Új Magyar Sion* 2 (1871) 161–182.
- DANSETTE, Béatrice: Les pèlerinages occidentaux en Terre Sainte: une pratique de la « Dévotion Moderne » à la fin du Moyen Age? Relation inédite d'un pèlerinage effectué en 1486. *AFH* 72 (1979) 106–133, 330–428. 106–133, 330–428.
- DAVIES, Hugh William: *Bernahard von Breydenbach and his Journey to the Holy Land 1483–4. A Bibliography*. London (Leighton) 1911.
- DENIS, Michael: *Wiens Buchdruckergeschicht bis 1560*. Wien (Christian Friedrich Wappler) 1782.

- DE CEVINS, Marie-Madeleine: *Les franciscains observants hongrois de l'expansion à la débâcle (vers 1450 – vers 1540)*. (Bibliotheca Seraphico-Cappucina 83) Roma (Istituto Storico dei Cappuccini) 2008.
- DE CEVINS, Marie-Madeleine: *Koldulórendi konfraternitások a középkori Magyarországon (1270k.–1530k.)*. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 6) Pécs (Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület) 2015.
- DEYCKS, Ferdinand: *Ludolphi, rectoris ecclesiae parochialis in Suchem, de itinere Terrae Sanctae liber*. Nach alten Handschriften berichtigt herausgegeben von Dr. Ferdinand Deycks. [Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart 25]. Stuttgart [Literarischer Verein] 1851.
- DJUVARA, T. G.: *Cent projets de partage de la Turquie (1281–1913)*. Préface de Louis RENAULT. (Bibliothèque d'histoire contemporaine) Paris (Librairie Félix Alcan) 1914.
- DÓCZY József: *A szent földi vándorló, azaz: Leeb Róbert Ciszterczi Szerzetes utóbb Sz. Kereszti (austriai ligetes völgyén) s Szent Gotthárdi Apátúr Magyar Országban Utazása a Szent Földre, és a Szent Gotthárdi Ciszterczi Rend régi birtokai vissza nyerése*. Egybeszedte és Magyar nyelven kiadta DÓCZY József. Esztergamban – Pesten (Beimel József) 1832, 113–284.
- DU CANGE et alii: *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. I–X. Niort (L. Favre) 1883–1887.
- EKLER Péter (szerk.): *„Margarita poetica” A humanista alapműveltség olvasmányai a Kárpát-medencében 1526-ig*. Összeállította EKLER Péter. (Nemzeti téka) Budapest (Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó) 2011.
- ENGEL Pál–LŐVEI Pál–VARGA Lívía: *Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről*. *Ars Hungarica* 11 (1983) 21–48.
- ERŐS, Katalin: *Búcsúk és búcsúlevelek a késő középkori Magyarországon*. Doktori (PhD) értekezés. (Kézirat) Budapest (PPKE BTK Történettudományi Doktori Iskola) 2019.
- ÉRSZEGI Géza: *Romana urna tegier...* In: PÍTI FERENC – SZABADOS György (szerk.): *„Magyaroknak eleiről”*. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szeged (Szegedi Középkorász Műhely) 2000, 137–147.
- FEDELES Tamás: *Mennyei és földi kommunikáció. A késő-középkori főúri-nemesi devóció mint az információáramlás csatornája*. *Világtörténet* 4 (36) (2014:1) 67–102.
- FEDELES Tamás: *„Isten nevében utazunk”*. *Zarándokok, búcsújárás, kegyhelyek a középkorban*. Pécs (Kronosz Kiadó) 2015.

- FEDELES Tamás: *Devóció és reprezentáció. Főúri vallásosság a késő középkorban.* (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 12) Pécs (Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület) 2021.
- FEJÉRPATAKY László: A németújvári szent ferencrendi zárda könyvtára. *MKsz* 8 (1883) 100–137.
- FEST Sándor: Angol irodalmi hatások a Tar Lőrinc-mondában. *It* 25 (1936) 72–81.
- FRANKL Vilmos: *A magyar nemzet története. II. füzet: Második korszak (1301–1526).* (Házi könyvtár 10) Budapest (Szent István Társulat) 1873.
- FRAKNÓI Vilmos: *A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526).* (A magyar nemzet története IV). Budapest (Athenaeum) 1896.
- FÜGEDI Erik: Verba volant... Középkori nemességünk szóbelisége és az írás. In: uő: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról.* Budapest (Magvető Könyvkiadó) 1981, 437–462.
- GALAVICS Géza: Családfák, genealógiák. In: BUZÁSI Enikő (szerk.): *Főúri ősgalériák, családi arcképek a magyar történelmi képcsarnokból. A Magyar Nemzeti Múzeum, az Iparművészeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria kiállítása. Magyar Nemzeti Galéria 1988. március–augusztus.* (Kiállítási katalógus) Budapest (Magyar Nemzeti Galéria) 1988.
- GESNER, Conrad: *Bibliotheca Vniuersalis, siue Catalogus omnium scriptorum locupletissimus: in tribus linguis, Latina, Graeca et Hebraica extantium et non extantium, veterum et recentiorum in hunc usque diem, doctorum et indoctorum ... Opus novum, et non Bibliothecis tantum ... necessarium, sed studiosis omnibus ... utilissimum authore Conrado GESNERO.* Tiguri (apud Christophorum Froschouerum) 1545.
- GESNER, Conrad: *Appendix Bibliothecae Conradi Gesneri.* Tiguri (Christophorus Froschouerus) 1555.
- GESNER, Conrad – SIMMLER, Josias: *Bibliotheca instituta et collecta primum a Conrado GESNERO. Deinde in Epitomen redacta et novorum librorum accessione locupletata, iam vero postremo recognita et in duplum post priores editiones aucta, per Iosiam SIMMLERUM Tigurinum.* Tiguri (apud Christophorum Froschouerum) 1574.
- GESNER, Conrad – SIMLER, Josias – FRIES, Iohannes Iacob: *Bibliotheca instituta et collecta primum a Conrado GESNERO, deinde in epitomen redacta et novorum librorum accessione locupletata, tertio recognita et in duplum post priores editiones aucta per Iosiam SIMLERUM, iam vero postremo alioquot mille cum priorum tum novorum authorum opusculis, ex*

- instructissima Viennensi Austriae Imperatoria Bibliotheca amplificata per Iohannem Iacobum FRISIUM Tigurinum*. Tiguri (Christophorus Froschoverus) 1583.
- GLASER Lajos: Dunántúl középkori úthálózata. *Századok* 63–64 (1929–1930) 138–167, 257–285.
- GOLDZIHNER Ignác: *Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben*. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből 13. kötet 3. szám) Budapest (MTA) 1886.
- GOLUBOVICH, Girolamo: *Serie cronologica dei reverendissimi superiori di Terra Santa ossia dei provinciali custodi e presidenti della medesima...* Gerusalemme (Tipografia del Convento di S. Salvatore) 1898.
- GÖLLNER, Carl: *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts. I. Band. MDI–MDL*. București (Editura Academiei R.P.R.) – Berlin (Akademie-Verlag) 1961.
- HALM, Christian: *Europäische Reiseberichte des späten Mittelalters*. Eine analytische Bibliographie Herausgegeben von Werner PARAVICINI. *Teil 1: Deutsche Reiseberichte*. Bearbeitet von Christian HALM. Frankfurt a. M. (Peter Lang) 1994.
- HAMELIUS, Paul: *Mandeville's travels, translated from the French of Jean d'Outremeuse. Edited from MS. Cotton Titus C. XVI, in the British Museum*. Vol. I. Text. Vol. II. Introduction and Notes. (Early English Text Society. Original Series 153–154) London–New York–Toronto (CUP) 1919–1923 [1961].
- HASENOHR, Geneviève: Méditation méthodique et mnémonique: un témoignage figuré ancien (XIIIe–XIVe s.). In: uő: *Textes de dévotion et lectures spirituelles en langue romane. (France, XIIe–XVIe siècle)*. assemblés et revues avec la collaboration de Marie-Clotilde HUBERT, Sylvie LEFÈVRE, Anne-Françoise LEURQUIN, Christine RUBY et Marie-Laure SAVOYE. (Texte, Codex & Contexte 21) Turnhout (Brepols) 2015, 247–264. (=LEJEUNE, Rita – DECKERS, Joseph (ed.): *Clio et son regard. Mélanges d'histoire, d'histoire de l'art et d'archéologie offerts à Jacques Stiennon*. Liège (Pierre Mardaga) 365–382).
- HATALA Péter: *Vezérlapok a szent földre, vagyis tapasztalásból merített tanácsok az út kezdetére, folytatására s bevégzésére, az útba eső jelesebb szent helyek leírásával a magyar zarándokok kedvéért*. Pest (Gyurián József) 1857.
- HATALA Péter: *Az én hitvallásom*. Budapest (Vodianer) 1875.
- HATALA Péter: Négy év a szentföldön tanulmány és tapasztalás után. (I. Az ígért földre.) *Magyar Sion* 1 (1863) 62–67, 136–142, 217–221, 304–309, 377–386, 457–461, 544–551, 626–

- 631, 707–711, 777–785; (Flavia-Neapolis, az ősi Síkem.) *Magyar Sion* 2 (1864) 38–50; (Epizódok a papnöveldei életből.) *Magyar Sion* 2 (1864) 292–305; (Az eszdeloni síkon.) *Magyar Sion* 2 (1864) 378–397; (A vérbosszu.) *Magyar Sion* 3 (1865) 629–634.
- HATALA Péter: Magyar keresztesek 1217–8-ban. *Magyar Sion* 2 (1864) 641–653, 817–833, 881–935.
- HEGEDŰS Anna: Ferences élet a Szentföldön Francesco Suriano Il trattato di Terra Santa e dell’Oriente című műve alapján. *Acta Pintériana* 5 (2019) 127–142.
- HIATT, Alfred: Geography in Walter of Châtillon’s ”Alexandreis” and its Medieval Reception. *The Journal of Medieval Latin* 23 (2013) 255–294.
- HOFMANN, Johann Baptist – SZANTYR, Anton: *Letenische Syntax und Stilistik*. von J.B. HOFMANN. Neubearbeitet von Anton SZANTYR. (Handbuch der Altertumswissenschaft 2,2,2) Verbesserter Nachdruck der 1965 erschienenen ersten Auflage. München (C.H. Beck’sche Verlagsbuchhandlung) 1972.
- HOLL Béla: A középkori magyar Jeruzsálem-járás és Pécsváradi Gábor utazásának néhány tanulsága. In: KÖPECZI Béla: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest (Gondolat Könyvkiadó) 1986, 269–304. Gyűjteményes kötetben: uő: *Laus librorum. Válogatott tanulmányok*. Válogatta és szerkesztette MONOK István – ZVARA Edina. (METEM könyvek) Budapest (METEM) 2000, 58–78 (online változatban: <https://mek.oszk.hu/01600/01630/01630.pdf>).
- HORVÁTH Cyrill: Pelbárt és a verses Katalin-legenda. *ItK* 2 (1892) 35–50.
- HORVÁTH István: A magyar nyelv régi maradványairól. *Tudományos Gyűjtemény* 19 (1835) 83–108.
- HORVÁTH János: *A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete*. Budapest (Akadémiai Kiadó) 1953.
- HORVÁTH Richárd: *Laskai Ozsvát*. Budapest (Sárkány-nyomda Rt.) 1932.
- HUBAY Ilona: *Magyar és magyarvonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban. 1480–1718*. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 28) Budapest (OSZK) 1948.
- HUIZINGA, Johan: *A középkor alkonya. Az élet, a gondolkodás és a művészet formái Franciaországban és Németalföldön a XIV. és XV. században*. (Pro memoria) Budapest (Európa Könyvkiadó) 1979 [= *The Waning of the Middle Ages*. London (Penguin Books) 1937.]

- HUYGENS, R[obert]. B[urchard]. C[onstantijn].: *Ars edendi. A practical introduction to editing medieval Latin texts.* Turnhout (Brepols) 2000.
- IMPLOM Lajos: *Adatok a Szent Domonkos-rend magyarországi rendtartományának történetéhez. A rendtartomány alapításától 1526-ig.* (Magyar domonkos rendtörténet 1) Vasvár (Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény) 2017.
- JACOBY, Adolf: Heilige Längenmasse. Eine Untersuchung zur Geschichte der Amulette. *Schweizer Archiv für Volkskunde* 29 (1929) 1–17, 181–216. Különlenyomatban is: Basel (Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde – Helbing & Lichtenhahn) 1929.
- JAMES, Montague Rhodes: *The Western Manuscripts in the Library of Trinity College, Cambridge.* Vol. I. Cambridge (CUP) 1900.
- JANKOVICS László – KECSKEMÉTI Gábor (szerk.): *Neolatin irodalom Európában és Magyarországon.* Pécs (JPTE) 1996.
- JUHOS Rózsa: A garamszentbenedeki Úrkoporsó. A használat rekonstrukciójának lehetőségei. *Ars Hungarica* 42 (2016) 339–352.
- s.n. [KAIZER Nándor]: *Index librorum saeculi XV. et XVI. bibliothecae patrum franciscanorum Gyöngyösin.* Budapestini (Held János irodalmi és nyomdavállalat) 1931.
- Kalauz az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum részéről rendezett könyvkiállításhoz.* Budapest (Posner Ny.–Athenaeum Rt.–Franklin-Társulat–Weismann Testvérek–Hornyánszky Viktor–Pesti Könyvnyomda Rt) 1882.
- KANYARÓ Ferenc: Pécsi Simon felfogása és ítélete a plagiumról. *Keresztény Magvető* 42 (1907) 333–337.
- KARÁCSONYI János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I–II.* Budapest (Magyar Tudományos Akadémia) 1923–1924.
- KARÁCSONYI János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* Budapest (Magyar Tudományos Akadémia) 1900.
- KATONA Imre: Az MS-műhely és a bányavárosok iparművészete. I. *Művészettörténeti értesítő* 25 (1976) 329.
- KATONA Lajos: [NAGY Béni: *A ferenczes szellem és hatása hazánkban.*] *EPhK* 26 (1902) 937–939.
- KATONA Lajos: *Temesvári Pelbárt példái. Székfoglaló értekezés.* (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XVIII/2) Budapest (MTA) 1902.

- KATONA Lajos: *Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban*. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből 18. kötet 5. szám) Budapest (MTA) 1903.
- KATONA Lajos: Túlvilági látomások kódexeinkben. *Akadémiai Értesítő* 18. kötet (1907) 500–507.
- KERESZTY Géza: Régi és újabb theologiai professzorok. *Magyar Sion* (Új sorozat) 4 (1890) 252–265.
- KERTBENY Károly: *A magyar nemzeti és nemzetközi irodalom könyvészete. Első kötet. Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok 1454–1600*. Budapest (Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda) 1880.
- KERTÉSZ Balázs: A magyarországi obszerváns ferences vikária 1499. évi konstitúciói. *MKsz* 132 (2016) 257–270.
- KERTÉSZ Balázs: A magyarországi obszerváns ferencesek 1499. és 1518. évi konstitúcióinak prológusa. *TSz* 58 (2016) 634–656.
- KERTÉSZ Balázs: Magyarországon készült 16. századi ferences kézirat a Bajor Állami Könyvtárban. *MKsz* 128 (2012) 212–233.
- KERTÉSZ Balázs: A magyarországi obszerváns ferencesek krónikájának szerzőségéhez. In: MEDGYESY S. Norbert – ÖTVÖS István – ŐZE Sándor (szerk.): *Nyolcszáz esztendő a ferences rend. Tanulmányok a rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről*. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák 8) I. Budapest (Írott Szó Alapítvány – Magyar Napló) 2013, 164–186.
- KERTÉSZ Balázs: Two Hungarian Friars Minor (Franciscan Observants) in the Late Middle Ages: Pelbart de Temesvár and Oswald de Lasko. In: E. Kovács, Péter – Szovák, Szovák (ed.): *Infima Aetas Pannonica. Studies in Late Medieval Hungarian History*. Budapest (Corvina) 2009, 60–78.
- KESHMAN WASSERMAN, Anastasia: Mary the Doorkeeper. On the History of the Miraculous Image of the Theotokos in the Complex of the Holy Sepulchre. In: DAIM, Falko et alii (Hrsg.): *Pilgrimage to Jerusalem. Journeys, Destinations, Experiences across Times and Cultures. Proceedings of the Conference held in Jerusalem, 5th to 7th December 2017*. (Byzanz zwischen Orient und Okzident 19) Mainz (Verlag des Römischen-Germanischen Zentralmuseums) 2020, 141–152.

- KEVEHÁZI Katalin: Egy ferences kódex filológiai problémái. In: KULCSÁR Péter – MADER Béla – MONOK István (szerk.): *Tanulmányok Karácsonyi Béla hetvenedik születésnapjára*. Szeged (A József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára és Bölcsészettudományi Karának Magyar Történeti Tanszéke) 1989, 109–120.
- KEVEHÁZI Katalin – MONOK István: *A Csongrád megyei levéltár ferences kódexe*. In: GALAVICS Géza – HERNER János – KESERŰ Bálint. (szerk.): *Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 10) Szeged (JATE) 1990, 121–128.
- KISS Farkas Gábor: Irodalmi útkeresések a katolikus értelmiségben 1530 és 1580 között: négy pályafutás és tanulságai. In: VARGA Szabolcs – VÉRTESI Lázár (szerk.): *Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században*. (Seria [sic!] Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis 17) Pécs (Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet) 2017.
- KISS, Farkas Gábor: The art of memory in Hungary at the turn of the fifteenth and sixteenth centuries. In: DOLEŽALOVÁ, Lucie – KISS, Farkas Gábor – WÓJCIK, Rafał: *The Art of Memory in Late Medieval Central Europe (Czech Lands, Hungary, Poland)*. Edited by Farkas Gábor Kiss. Budapest – Paris (L'Harmattan) 2016, 109–164.
- SÓTÉR István (főszerk.): *A magyar irodalom története. I. A magyar irodalom története 1600-ig*. Szerkesztette KLANICZAY Tibor. Írták: GERÉZDI Rabán, KLANICZAY Tibor, V. KOVÁCS Sándor, PIRNÁT Antal, STOLL Béla, VARJAS Béla. Budapest (Akadémiai Kiadó) 1964.
- KNAUZ Nándor: *A pozsonyi káptalannak kéziratái*. Különlenyomat a *Magyar Sion* IV.–VII. folyamaiból. Esztergom (Horák Egyed) 1870.
- KNAUZ Nándor: *Kortan. Hazai történelmünkhöz alkalmazva*. Budapest (az Akadémia Könyvkiadóhivatala) 1876.
- KOLLÁNYI Ferenc: Magyar ferenczrendiek a XVI. század első felében. *Századok* (1897); önálló kötetben: uő: *Magyar ferenczrendiek a XVI. század első felében*. Budapest (Athenaeum) 1898.
- KONCZ Ákos: *Egri egyházmegyei papok az irodalmi téren*. Eger (Érseki Lyceumi Nyomda), 1892.
- KONRÁD Eszter: *The Representations of the Saints of the Mendicant Orders in late Medieval Hungary*. (Doktori disszertáció) Budapest (Doctoral School of History, CEU) 2017.

- KORONDI Ágnes: A Kazinczy-kódex Szent Jeromos hatalmát illusztráló exemplumának forrásáról. In: BAJÁKI Rita et alii (szerk.): *Lelkiség és irodalom. Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*. (Pázmány Irodalmi Műhely. Lelkiségtörténeti tanulmányok 17) Budapest (MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport) 2017, 289–293.
- KORONDI Ágnes: A *Vita et transitus Sancti Hieronymi* kelet-közép-európai és magyarországi elterjedéséről. In: FÁBIÁN Laura et alii (szerk.): *A könyv és olvasója. A 14–16. századi könyvkultúra interdiszciplináris megvilágításban*. Budapest (MTA–ELTE Humanizmus Kelet-Közép-Európában Lendület Kutatócsoport) 2018, 193–211.
- KOVÁCS P[ál]: [*Kisebb tanulmányok*. Irta SZÉCHY Károly. Budapest. Kiadja Hornyánszky Viktor könyvkiadóhivatala. 1897. 8-r. 404, 1 l.] *Századok* (1898) 156–160.
- KOVÁCS Sándor Iván: Jeruzsálemi utazás. Pécsváradi Gábor útirajza. *Új Tükör* 20 (1983: 34) augusztus 21. 2. p.
- KRAACK, Detlev – HIRSCHBIEGEL, Jan: *Europäische Reiseberichte des späten Mittelalters. Eine analytische Bibliographie* Herausgegeben von Werner PARAVICINI. *Teil 3: Niederländische Reiseberichte*. Nach Vorbearbeiten von Detlev KRAACK bearbeitet von Jan HIRSCHBIEGEL. Frankfurt a. M. (Peter Lang) 2000.
- KROPF Lajos: Pásztói Rátholdi Lőrinc zarándoklása (1411). *Századok* 30 (1896) 716–730.
- KULCSÁR Péter: *Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentibus ab initiis usque ad annum 1700 – A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig*. Budapest (Balassi–OSzK) 2003.
- KUNFI Zsigmond: A Széchy Károly új könyvéről. *Erdélyi Múzeum* 14 (1897) 576–579.
- KURCZ Ágnes: *A lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században*. Budapest (Akadémiai Kiadó) 1988.
- LANGER, Eduard: *Bibliographie der österreichischen Drucke des XV. und XVI. Jahrhunderts. I. Band. I. Heft. Trient – Wien – Schrattenthal*. Bearbeitet von Dr. Walther DOLCH. Mit einem Anhang aus der ersten Zeit des Wiener Buchdrucks von Dr. Ignaz SCHWARTZ. Wien (Gilhofer und Ranschburg) 1913.
- LÁNYI Károly: *Magyar Catholicus Clerus érdemeinek történet-igazolta emléke. Első korszak. Árpádok és vegyes házi királyok alatta. 1000–1526*. Pozsony (Belnay) 1848.
- LELONG, Jacques: *Bibliotheca sacra in binos syllabos distincta. Quorum [...] posterior vero continet omnia eorum opera quovis idiomate conscripta, qui huc usque in sacram Scripturam*

quidpiam ediderunt, simul collecta tum ordine auctorum alphabetico disposita, tum serie sacrorum Librorum. Huic coronidis loco subjiciuntur grammaticae et lexica linguarum, praesertim orientalium, quae ad illustrandas sacras paginas aliquid adjumenti conferre possunt. Labore et industria Jacobi LE LONG. Syllabus secundus. Tomus primus. Parisiis (F. Montalant) 1723.

LEMMENS Leonhard: *Die Franziskaner im Hl. Lande. 1. Teil: Die Franziskaner auf dem Sion (1336–1551)*. (Franziskanische Studien. Beiheft 4) Münster in Westfalen (Aschendorff) 1919¹.

LIPPHARDT, Walther (Hrsg.): *Lateinische Osterfeiern und Osterspiele*. (Ausgaben deutscher Literatur des XV. bis XVIII. Jahrhunderts. Reihe Drama 5) Berlin – New York (Walter de Gruyter) 1976.

LÓVEI Pál: [A Magyarországi Középkori Latinság Szótára / *Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae VI. K–M*. Kiadásra előkészítette: SZOVÁK Kornél. A VI. kötet szócikkeit összeállították: BELLUS Ibolya, DRESKA Gábor, HEGYI Orsolya, KISDI Klára, KONÁKOR Szabolcs, KÓTA Péter, MARTON József, MONOSTORI Martina, SOMOGYI Szilvia, SZABELÉDI (sic, helyesen: Szebelédi – K. Sz.) Zsolt és SZOVÁK Kornél. Argumentum Kiadó, Budapest 2017. 435 oldal] *Művészettörténeti Értesítő* 67 (2018) 131–142.

MAAS, Paul: *Critica del testo*. Traduzione di Nello MARTINELLI. Presentazione di Giorgio PASQUALI. Terza edizione. Con lo »Sguardo retrospettivo 1956« e una nota di Luciano CANFORA. Firenze (Felice Le Monnier) 1990. [= Textkritik. Leipzig (B. G. Teubner) 1950.]

Magyar Életrajzi Lexikon. I–IV. Főszerkesztő KENYERES Ágnes. Budapest (Akadémiai Kiadó) 1967–1994.

MAJOROSSY Judit: A Krisztus Teste Konfraternitás helye a középkori pozsonyi polgárok életében. *Történelmi Szemle* 46 (2004) 69–111.

MÁLYUSZ Elemér: A pálosrend a középkor végén. *Egyháztörténet* 3 (1945:1–) 1–53.

MÁLYUSZ Elemér: A pálos-rend és a devotio moderna. *Budapesti Szemle* 266 (1944) 95–100.

MÁLYUSZ Elemér: A Toldi monda. In: *A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*. IV. Budapest, 1934.

MÁLYUSZ Elemér: *Az V. István kori geszta*. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 58) Budapest (Akadémiai Kiadó) 1971.

MÁRKI Sándor: Magyarok a Szentföldön. *Földrajzi Közlemények* 9 (1881) 149–154.

- MAROSI Ernő: Tar Lőrinc pokolbeli látomásának ikonográfiája Tinódi szerint. In: „*Fénylik a mű nemesen*”. *Válogatott írások a középkori művészet történetéről*. II. Budapest (Martin Opitz Kiadó – Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat) 2020, 654–658 [=In: BÁNKI Éva – TÓTH Tünde (szerk.): *Allegro con brio. Írások Zemplényi Ferenc 60. születésnapjára*. Budapest (palimpszeszt) 2002, 128–145].
- MAROSI Ernő (szerk.): *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. I. (A magyarországi művészet története 2) 409, bibliográfia: 840.
- MÁTÉ Károly: [PINTÉR Jenő: *Magyar Irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. Első kötet: A magyar irodalom a középkorban*. Budapest, 1930.] *Minerva* 8 (1929) 313–320.
- MÁTÉ Károly: A könyv morfológiája. Tanulmány a XVI–XVII. századi magyar irodalom történetéhez. *Minerva* 9 (1930) 252–302.
- MCLELLAN, Dugald: Spreading the Word: Antonio Mancinelli, the Printing Press and the Teaching of the Studia humanitatis. In: RUYS, Juanita Feros – WARD, John O. – HEYWORTH, Melanie (ed.): *The Classics in the Medieval and Renaissance Classroom. The Role of Ancient Texts in the Arts Curriculum as Revealed by Surviving Manuscripts and Early Printed Books*. (Disputatio 20) Turnhout (Brepols) 2013, 287–308.
- MECHAM, June L.: A Northern Jerusalem. Transporting the Spatial Geography of the Convent of Wienhausen. In: HAMILTON, Sarah – SPICER, Andrew (eds.): *Sacred Space in Medieval and Early Modern Europe*. Hants–Burlington, VT (Aldershot–Ashgate Pub) 2005, 139–160.
- MEZEI János: Das Responsorium ”Vadis propitiator” in den ungarischen Handschriften. *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 27 (1985) 97–107.
- MIEDMA, Nine Robintje: Following in the Footsteps of Christ. Pilgrimage and Passion Devotion. In: MacDonald, A. A. (ed.): *The Broken Body: Passion Devotion in Late-Medieval Culture*. (Mediaevalia groningana 21) Groningen (Forsten) 1998, 73–92.
- MOLNÁR Antal: Egy válság anatómiája. [Marie-Madeleine de Cevins: *Les franciscains observants hongrois de l’expansion à la débâcle (vers 1450 – vers 1540)*. Roma, Istituto Storico dei Cappuccini, Coll. San Lorenzo da Brindisi, 2008. (Bibliotheca Seraphico-Cappucina 83.)] *BUKSZ* 20 (2008), 216–224.
- MOLNÁR János: Némely nevezetes emberekről emlékeztetés betűrend szerént. Második betűrend. In: uő (szerk.): *Magyar könyv-ház VI. szakasz (1794)* Pest (Trattner Mátyás) 1–184

- MOLNÁR Péter: Nagy Károly Keleten. Egy legenda keletkezési mechanizmusai. *BUKSZ* 17 (2016) 148–178.
- MONAY Ferenc: *A magyarországi és erdélyi minoriták irodalmi munkásságáról*. Róma (Tipografia Ars-Graf) 1953.
- MONOK István: A Bánffy család alsólindvai udvara és könyves műveltsége. In: MONOK István (szerk.): *Kék vér, fekete tinta*. Budapest (OSzK) 2005, 61–68.
- NAGY Béni: A ferences szellem és hatása hazánkban. In: *A Cisterci Rend Egri Kath. Főgymnásiumának értesítője az 1900–1901. tanévről*. Közli KASSUBA Domokos igazgató. Eger (Érseki Lyceum Könyvnyomdája) 1901.
- NAGY Béni: A mariánus ferencesek a XVI. század első felében. *Katholikus Szemle* 27 (1913) 369–388, 531–539.
- NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I–XII. Pest (Fribesz István) 1857–1868.
- NEMES Gábor: Pietro Isvalies bíboros veszprémi püspök. In: KARLINSZKY Balázs – VARGA Tibor László (szerk.): *Folyamatosság és változás. Egyházszervezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században*. A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán 2017. augusztus 30–31-én rendezett konferencia előadásai. Veszprém (Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár) 2018, 9–46.
- NEUMANN, Wilhelm Anton: Beiträge zur Bibliographie der Palästinaliteratur im Anschluss an die Besprechung. *ZDPV* (1881) 224–244.
- NEUMANN Tibor: *Registrum proventuum Regni Hungariae. A Magyar Királyság kincstartójának számadáskönyve (1494–1495)*. (Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak.) Budapest (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet) 2019.
- NORBERG, Dag: *Manuel pratique de latin médiéval*. (Connaissance des langues 4) Paris (A. & J. Picard) 1968.
- NOROFF, Abraham von: *Meine Reise nach Palästina*. Erster Teil. Leipzig (J. J. Weber) 1862.
- NOROFF, Abraham de: *Pélerinage en Terre Sainte de l'igoumène russe Daniel, au commencement du XIIe siècle, (1113–1115)*. St-Pétersbourg (Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences) 1864.

- NOROV, Avraam Szergejevics: *Jeruszalim i Szinai. Zapiszki vtorago putesesztvija na Vosztok.* Pod redakcieju Vaszilij Nyikolajevics HITROVO. Szankt-Petyerburg (Obscsesztvennaja polza) 1878.
- ORTVAY Tivadar: *Pozsony város története.* II/4 Pozsony [Stampfel Károly] 1903.
- ÖTVÖS Péter: A németújvári ferences kolostor könyvtára. *Vigilia* 55 (1990) 745–458.
- PÁSZTOR Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában.* h.n. 1940 [reprint: Budapest (METEM) 2000].
- PATAKI Elvira: Splendor doctorum. La mémoire de Saint Jérôme dans la littérature hongroise du Moyen Age. In: *Classica – mediaevalia – neolatina III. Acta Conventus de „Schola Europaea” de die vicesimo usque ad diem vicesimum quartum mensis novembris anno MMVII Budapestini, in civitate „Piliscsaba” et Debrecini habita.* Ediderunt Ladislaus HAVAS, Ladislaus TAKÁCS, Emericus TEGYEY. Debrecini et Budapestini (Societas Neolatina Hungarica Sectio Debreceniensis – Collegium de Iosepho Eötvös Nominatum) 2009, 91–114.
- PAULY, Ferdinand: *Das Stift St. Kastor in Karden an der Mosel.* (Germania sacra: historisch-statistische Beschreibung der Kirche des alten Reichs. N.F. 19. Die Bistümer der Kirchenprovinz Trier. Das Erzbistum Trier 3.) Berlin–New York (Walter de Gruyter) 1986.
- PÉTERFI Bence: *Egy székely két élete. Kövendi Székely Jakab pályafutása.* (Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok) Pécs – Budapest (Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat) 2014.
- PETRY, Carl F. (ed.): *The Cambridge History of Egypt. Vol. 1. Islamic Egypt, 640–1517.* Cambridge (CUP) 1998.
- PEZ, Bernard: *Thesaurus anecdotorum novissimus, seu veterum monumentorum praecipue ecclesiasticorum ex Germanicis potissimum bibliothecis adornata collectio recentissima.* Tomus I. Augustae Vindelicorum et Graecii (Sumptibus Philippi, Martini et Johannis Veith fratrum) 1721.
- PIEPER, Jan: The Garden of the Holy Sepulchre in Görlitz. *Daidalos* 58 (1995 September) 38–43.
- PINTÉR Jenő: *Magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. Első kötet: A magyar irodalom a középkorban.* Budapest (Magyar Irodalomtörténeti Társaság) 1930.
- PRAY György (ed.): *Epistolae procerum Regni Hungariae. Pars I complectens epistolas ab anno MCCCCXC ad MDXXXI.* Viennae (Typis J. V. Degen) 1805.

- PRAY György (ed.): *Epistolae procerum complectens epistolas ab anno MCCCCXC ad MDXX-XI. Posonii* (Ex Typographeo G. A. Belnay) 1806.
- PRAY György: *Index librorum rariorum Bibliothecae Universitatis Regiae Budensis. Pars II. Budae* (Typis Regiae Universitatis) 1781.
- PRINGLE, Denys: *The Churches of the Crusader Kingdom of Jerusalem. A Corpus. Volume I. A–K (excluding Tyre and Jerusalem). With drawings by Peter E. LEACH. Volume II. L–Z (excluding Tyre). With drawing by Peter E. LEACH. Volume III. The City of Jerusalem. With drawings by Peter E. LEACH. Volume IV. The Cities of Acre and Tyre with Addenda and Corrigenda to Volumes 1–3. With drawings by Peter. E. LEACH. Cambridge* (Cambridge University Press) 1993, 1998, 2007, 2009.
- QUARESMIUS, Franciscus: *Historica, theologica et moralis Terrae Sanctae elucidatio. Tomus II. Antverpiae* (ex officina Plantiniana Balthasaris Moreti) 1639.
- RADÓ Polikárp: *Enchiridion liturgicum. Complectens theologiae sacramentalis et dogmata et leges iuxta novum codicem rubricarum. Editio secunda emendata et aucta. I–II. Romae – Friburgi Brisgoviae – Barcinone* (Herder) 1966.
- RADÓ Polikárp: *Libri liturgici manu scripti bibliothecarum Hungariae. Tomus I. Libri liturgici manuscripti ad missam pertinentes. Recensuit D. Dr. Polycarpus RADÓ O.S.B. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai 26) Budapestini* (Sumptibus Musaei Nationalis Hugarici) 1947.
- RADÓ Polikárp – MEZEY László: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum. Quos recensuit D. Polycarpus RADÓ O.S.B. Primae partis editio revisa et aucta cui et toti operi adlaboravit Ladislaus MEZEY. Budapest* (Akadémiai Kiadó) 1973.
- Repertorium fontium historiae mediæ aevi primum ab Augusto POTTHAST digestum, nunc cura collegii historicorum e pluribus nationibus emendatum et auctum. I–XI. Romae* (apud Istituto Storico Italiano per il Medio Evo) 1962–2008.
- RICHARD, Jean: Les relations de pèlerinages au Moyen Age et les motivations de leurs auteurs. In: KRISSE-RETTEBECK, LENZ – MÖHLER, Gerda (hgn.): *Wallfahrt kennt keine Grenzen. Ausstellung im Bayerischen Nationalmuseum, München, 28. Juni bis 7. Oktober 1984. München–Zürich* (Bayerisches Nationalmuseum–Schnell und Steiner) 1984, 143–154.
- ROSCHACH, Ernest: *Catalogue des antiquités et des objets d'art nr. 1865.*

- ROSS, Elizabeth: *Picturing Experience in the Early Printed Book: Breydenbach's Peregrinatio from Venice to Jerusalem*. University Park, PA (Pennsylvania State University Press) 2014.
- RÓMER Flóris: *Régi falképek Magyarországon*. Budapest (Eggenberger) 1874.
- RÖHRICHT, Reinhold: *Bibliotheca geographica Palestinae. Chronologisches Verzeichniss der auf die Geographie des Heiligen Landes bezüglichen Litteratur von 333 bis 1878 und Versuch einer Cartographie*. Berlin (H. Reuther) 1890.
- RÖHRICHT, Reinhold: *Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande*. Von Reinhold RÖHRICHT. Gotha (Fridrich Andreas Perthes) 1889.
- RÖHRICHT, Reinhold – MEISNER, Heinrich: *Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande*. Herausgegeben und erläutert Reinhold RÖHRICHT und Heinrich MEISNER. Berlin (Weidmann) 1880.
- ROUSE, R[ichard] H[unter]: L'évolution des attitudes envers l'autorité écrite: le développement des instruments de travail au XIIIe siècle. (17 janvier 1976). In: *Culture et travail intellectuel dans l'Occident médiéval*. Bilan des »Colloques d'humanisme médiéval« (1960–1980) fondés par le R.P. Hubert, O.P. publié par Geneviève HASENOHR et Jean LONGÈRE. Paris (Éditions du Centre national de la recherche scientifique) 1981. 115–144.
- RUBIN, Rehav: The Map of Jerusalem (1538) by Hermanus Borculus and its Copies – a Carto- Genealogical Study. In: *The Cartographic Journal* 27 (1990):1, 31–39.
- RUDY, Kathryn M.: *Virtual Pilgrimages in the Convent. Imaging Jerusalem in the Late Middle Ages*. (Disciplina Monastica 8) Turnhout (Brepols) 2011.
- SANANTONIO, Juan: *Bibliotheca universa franciscana, sive alumnorum trium ordinum S. P. N. Francisci, qui ab ordine seraphico condito, usque ad praesentem diem, Latina, sive alia quavis lingua scripto aliquid condignarunt, encyclopaedia UVILLOTI athaeneo et syllabo UVADINGIANO locupletior, in tres distributa tomo, adjectis necessariis indicibus ac materialium bibliotheca*. ... Concinnata a R. P. Fr. Joanne a S. ANTONIO. ... Tomus secundus. Matriti (Ex Typographia Causae Venerabilis Matris de Agreda) 1732.
- SANDOLI, Sabino de: *Corpus inscriptionum Crucesignatorum Terrae Sanctae (1099–1291)*. Testo e annotazioni. Jerusalem (Franciscan Printing Press) 1974.
- SCHWARTZ, Eduard (Hg.): *Eusebius Werke Zweiter Band. Die Kirchengeschichte*. ... Die lateinische Übersetzung des Rufinus bearbeitet ... von Theodor MOMMSEN. Zwitter Teil. *Die*

- Bücher VI bis X.* (Die griechischen christlichen Schriftsteller der erster drei Jahrhunderte) Leipzig (Hinrichs) 1908.
- SBARALEA, Johannes Hyacinthus: *Supplementum et castigatio ad scriptores trium ordinum S. Francisci a WADDINGO, aliisque descriptos, cum annotationibus ad syllabum martyrum eorumdem ordinum.* Opus posthumum Fr. Johannis Hyacinthi SBARALEAE. Romae (ex Typographia S. Michaelis ad Ripam, apud Linum Contedini) 1806.
- SEGAL, Judah Benzion: *Edessa, the Blessed City.* Oxford (Clarendon) 1970.
- SETTON, Kenneth Meyer: *The Papacy and the Levant. (1204–1571) Vol. III: The Sixteenth Century.* (Memoirs of the American Philosophical Society 161) Philadelphia (American Philosophical Society) 1984, 188.
- SEYBOLT, Robert Francis: A Troublesome Mediaeval Greek Word. *Speculum* 21 (1946) 38–41.
- SIMON Róbert: Adalékok a nemzeti és a polgári fejlődés antinómiáinak és egy tudomány születésének kelet-közép-európai összefüggéseihez. In: uő: *Goldziher Ignác. Vázlatok az emberről és tudósról.* (Osiris könyvtár. Történelem) Budapest (Osiris Kiadó) 2000, 21–83.
- SOPKO, Július: *Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach. Stredoveké kódexy slovenskej proveniencie I. / Codices medii aevi, qui in bibliothecis Slovaciae asservantur ac olim asservabantur I. Codices Latini medii aevi bibliothecarum Slovaciae.* Matica Slovenská 1981 (s.l.).
- STOTZ, Peter: Le sorti del Latino nel Medioevo. In: CAVALLO, Guglielmo – LEONARDI, Claudio – MENESTÒ, ENRICO (dir.): *Lo spazio letterario del medioevo. I. Il medioevo latino. Volume II. La circolazione del testo.* Roma (Salerno Editrice) 1994, 153–190 [= *Die lateinische Sprache im Mittelalter.* (kiadatlan) online elérhető: https://www.adfontes.uzh.ch/media/files/Dateien_PDF/Stotz_Latein.pdf]
- STOTZ, Peter: *Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters.* I–V. (Handbuch der Altertumswissenschaft. II, 5, 1–5) München (C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung) 2002–2004.
- STRECKER, Karl: *Introduction to Medieval Latin.* English Translation and Revision by Robert B. PALMER. Berlin (Weidmannsche Verlagsbuchhandlung) 1957.
- SZABÓ György Piusz: *Ferencrendiek a magyar történelemben. Adalékok a magyar ferencrendiek történetéhez.* Budapest (k. n.) 1921.
- SZAMOTA István: *Magyar oklevél-szótár (Budapest) 1902–1906.*

- SZARVAS GÁBOR–SIMONYI ZSIGMOND: *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig*. Első kötet. Budapest (Hornyánszky Viktor) 1890.
- SZEBELÉDI ZSOLT: *Szerémi György Epistolájának nyelvi elemzése. (Doktori disszertáció) h. n. (PPKE Nyelvtudományi Doktori Iskola) 2017.*
- SZÉCHY KÁROLY: Adalékok a régebb magyar irodalomhoz. *ItK* 6 (1896) 385–408.
- SZÉCHY KÁROLY: *Kisebb tanulmányok*. Budapest (Hornyánszky) 1897.
- SZÉCHY KÁROLY: Péchvárad vagy Farnádi? *ItK* 7 (1897) 143–157.
- SZENTPÉTERY IMRE (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–III/1.* (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 9) Budapest (MTA) 1923–1930.
- SZILÁDY ÁRON: *Temesvári Pelbárt élete és munkái*. Budapest (MTA Irodalomtörténeti Bizottsága) 1880.
- SZILÁGYI ISTVÁN: *A selmecebányai Kálvária és ábrázolásai*. Budapest (METEM – Központi Bányászati Múzeum, Sopron) 2006.
- SZILÁGYI ISTVÁN: Egy késői gótikus jelenség. (Szentsír-kápolnák Magyarországon a XVII–XVIII. században) *Építés-építészettudomány* 18 (1986) 177–210.
- SZILÁGYI SÁNDOR (szerk.): *A magyar nemzet története. IV. A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526)*. Írta FRAKNÓI VILMOS. Budapest (Athenaeum) 1896.
- SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. I–XIV. Budapest (Hornyánszky Viktor) 1891–1914.
- SZOVÁK KORNÉL: *Korreferátum Tringli István előadásához*. *Fons* 7 (2000) 41–47.
- SZŰCS JENŐ: Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és a reformáció hátterében. *ItK* 78 (1974) 409–435.
- SZŰCS JENŐ: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága. *LtK* 43 (1972) 213–263.
- TAKÁCS INCE: Néhány jelesebb magyar a ferences Szentföldön. In: ZADRAVECZ ISTVÁN (szerk.): *Magyar Szentföld. Első kötet*. Második kiadás. Budapest (A Szentföld Magyarországi Biztos Hivatalának kiadása) [1932].
- TAKÁCS INCE OFM: *Magyar ferences aszketikus élet és aszketikus kiadványok különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra*. (A Szent István Akadémia I. Hittudományi és bölcseleti osztályának értekezései III. kötet 7. szám) Budapest (Stephaneum Nyomda) 1942.

- TAKÁCS Ince: P. Golubovich Jeromos O.F.M. a Szentföld tudós apostola. In: uő: *Assisi küldöttei. Összegyűjtött tanulmányok*. Gyöngyös (Magyar Barát kiadása) 1945.
- TANTALICS Béla: *A Bánffy család szellemi hagyatéka*. Lenti [Lenti Honismereti Egyesület] 2009.
- TARDY Lajos: *Régi magyar követjárások Keleten*. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 11) Budapest (Akadémiai Kiadó) 1983².
- TARNAI Andor: „A magyar nyelvet írni kezdik.” *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. (Irodalomtudomány és kritika). Budapest (Akadémiai Kiadó) 1984.
- TIMÁR Kálmán: Laskai Ozsvát és a bibliográfia. *MKsz* 18 (1910) 122–153, 149.
- TOBLER, Titus: *Bibliographia geographica Palaestinae. Zunächst kritische Uebersicht gedruckter und ungedruckter Beschreibungen der Reisen ins Heilige Land*. Leipzig (S. Hirzel) 1867.
- TOLDY Ferenc: Anonymus és Colonnai Gvidó. In: uő: *Toldy Ferenc összegyűjtött munkái. VII. Irodalmi arcképek és szakaszok*. Budapest (Ráth Mór) 1873, 249–261.
- TOLDY Ferenc: *Az ó- s középkori magyar irodalom története*. Második kötet. Pest (Emich Gusztáv) 1862³.
- TOLDY Ferenc: *Analecta monumentorum Hungariae*, 1987.
- TÓTH Endre: Hoholt – Hahót. A jövevény nemzetségek eredetéhez. *Századok* (2003) 265–296.
- TRINGLI István: Középkori oklevelek kiadásának problémái. *Fons* 7 (2000) 7–40.
- V. KOVÁCS Sándor: *Magyar pokoljárók. Egy fejezet lovagi irodalmunk történetéből*. In: uő (szerk.) *Tar Lőrinc pokoljárása. Középkori magyar víziók*. Válogatta, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta V. Kovács Sándor. Fordította: BELLUS Ibolya, BORONKAI Iván, ÉRSZEGI Géza, IMRE Flóra. (Magyar ritkaságok) Budapest (Szépirodalmi Könyvkiadó) 1985, 5–29.
- V. KOVÁCS Sándor: *A humanista Lászlai János. Filológiai Közöny* 17 (1971)
- V. KOVÁCS Sándor: *Egy epigrammaköltő a Jagelló-korban. Lászlai János latin versei*. In: uő: *Eszmetörténet és régi magyar irodalom. Tanulmányok*. (Elvek és utak) Budapest (Magvető) 1987.
- VÁNDOR László: A ferencesek középkori építészeti emlékei Zala megyében. In: HARIS Andrea (szerk.): *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Tanulmányok*. (Művészet-történet – Műemlékvédelem 7) h. n. (Országos Műemlékvédelmi Hivatal) 1994, 49–73. 50.

- VÁNDOR László: Boldog Buzád. Gondolatok középkorkutatásunkról, kulturális emlékeinkről az egyetlen és méltatlanul elfeledett középkori zalai szent kapcsán. *Pannon Tükör* 1 (1996):1 48–50.
- VÉGH András: *Buda város középkori helyrajza*. I–II. (Monumenta Historica Budapestinensia 15–16) Budapest (Budapesti Történeti Múzeum) 2006–2008. I, 153–154; cf. II, 46. kép (341. p.)
- WADDING, Lucas: *Scriptores ordinis minorum quibus accessit syllabus illorum qui ex eodem ordine pro fide Christi fortiter occubuerunt. Priores atramento, posteriores sanguine Christianam religionem asseruerunt*. Recensuit Fr. Lucas WADDINGUS. Romae (Ex Typographia Francisci Alberti Tani) 1600.
- WALLASZKY Pál: *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra usque tempora delineatus a Paulo WALLASZKY*. Editio altera auctior et emendatior. Budae (Typis Regiae Universitatis Hungaricae) 1808.
- WEBB, Diana: Pardons and Pilgrims. In: SWANSON, Robert Norman (ed.): *Promissory Notes on the Treasury of Merits: Indulgences in Late Medieval Europe*. (Brill's Companions to the Christian Tradition 5) Leiden–Boston (Brill) 2006, 241–275.
- WEEVER, John: *Ancient Funerall Monuments within the United Monarchie of Great Britaine, Ireland and the Islands adjacent....* London (Thomas Harper) 1631.
- WERTNER Mór: A Buzád–Hahót nemzetség. *Turul* 16 (1898) 19–33, 59–65.
- WILLOT, Henri: *Athenae orthodoxorum sodalitiis Franciscani, qui vel selecta eruditione, vel floridiore eloquentia, vel editis scriptis sanctissimae Dei sponsae Romanae operam navarunt*. Opera reverendi P. F. Henrici WILLOT. ... Leodii (Arnoldus a Coursvveremia) 1598.
- ZAY Ferenc: *János király árultatása*. Kis Péter: *Magyarázat*. [BÁNFFY GYÖRGY]: *Második János ... török császárhoz menetele*. A kötetet összeállította, a szöveget gondozta, Kis Péter *Magyarázat*-át fordította, a bevezetőket és a jegyzeteket írta BESSENYEI József. (Régi Magyar Könyvtár. Források 2) Budapest (Balassi Kiadó) 1993, 25–35.
- ZEMPLÉNYI Ferenc: *Az európai udvari kultúra és a magyar irodalom*. (Historia litteraria 4) Budapest (Universitas) 1998.
- ZSOLDOS Endre: Temesvári Pelbárt csillagászati tudománya. *MKSz* 129 (2013) 23–46.

10. Függelék

10.1 Pécsváradi és Tar Lőrinc – exkurzus Pécsváradi irodalmi utóéletéről

Térjünk azonban vissza az általunk a Széchy okozta „kisiklás” indító okának tekintett gyöngyösi kolligátumhoz! A Pécsváradi *Compendiosa descriptió*ját is tartalmazó gyöngyösi vegyes kötetben a régi nyomtatványok közé kötött 6 lapon – történelmi és irodalmi feljegyzések mellett – található *Peregrinatio Laurentii de Taar* latin költemény a pokoljárás témáját a Szentföld és a mesés Kelet bebarangolásával egészíti ki. E rövid vers a fenti tudománytörténeti vargabetűn túl három okból is érdemes arra, hogy rövid kitérőben tárgyaljuk: először is tárgya a *Compendiosa descriptió*jéhez hasonló: a zarándoklat; másodszer mert a korábbi kutatás már irodalmi kapcsolatba hozta Pécsváradi szövegével, harmadszor pedig hasznos adatokat nyerhetünk belüle a ferences irodalomra vonatkozóan.

Széchy a szöveget Murajda átirásában, Finály Henrik javaslatai alapján adta ki; a jelenleg Ant. 89 jelzetű kolligátumból azonban a kérdéses lapok el lettek távolítva, így bár a nyomtatványt Dreska Gábor és Fáy Zoltán jóvoltából lehetőségem volt kézbe venni, Széchy kiadásának (vagyis Murajda olvasatainak) helyességét a kézirat alapján nem ellenőrizhettem.⁷⁷⁹ Minthogy Kropf Lajos eredményeinek köszönhetően⁷⁸⁰ Tar Lőrinc írországi zarándoklatának ténye világosan elkülöníthetővé vált ázsiai útja egyébként is irodalmi toposzokkal övezett helyszíneitől, Fest Sándor azt a kérdést tette fel, hogy mi indokolta a két motívum: a zarándok lovag és a világjáró alakjának összekapcsolását.⁷⁸¹ Fest bár felveti a lehetőségét a magyarországi – és szerinte feltétlenül gyöngyösi és ferences – versfaragó költői invenciójának, valószínűbbnek véli, hogy már készen kapta a két rokon műfajú szöveg amalgámját. Ezt támasztaná alá egy közös forrás:⁷⁸² a latin versben felsorolt helyszínek véleménye szerint John Mandeville *Utazásainak* hatását mu-

⁷⁷⁹Ezúton köszönöm meg Fáy Zoltán és Dreska Gábor szíves segítségét. Fáy Zoltán továbbá arról tájékoztatott, hogy a hiány már fennállt, mikor az OSZK kezelésében lévő könyvtár ismét a ferencesek birtokába került.

⁷⁸⁰KROPF Lajos: Pásztói Rátholdi Lőrinc zarándoklása (1411). *Századok* 30 (1896) 716–730.

⁷⁸¹FEST Sándor: Angol irodalmi hatások a Tar Lőrinc-mondában. *It* 25 (1936) 72–81.

⁷⁸²Fest nem idézi Tar Lőrinc szövegének a jeles bollandista, Hippolyte Delehaye készítette kiadását (DELEHAYE, Hippolyte: *Le pèlerinage de Laurent de Pasztho au Purgatoire de S. Patrice. Analecta Bollandiana* 24 (1908) 35–60), pedig az a 36. oldal 3. lábjegyzetében hívja fel a figyelmet Mandeville hatására a Fest által is idézett korábbi zarándok (Beaujeu) útjának leírásában.

tatják, míg a Pécsváradi és Mandeville közötti párhuzamot a Noé bárkájából angyali segítséggel ereklyét szerző örmény szerzetes legendájában véli felfedezni.

Az Ararát hegyéhez kapcsolódó szövegek hasonlósága valóban szembeötlő, Mandeville művéről azonban a filológusok kimutatták, hogy jószerevel alig-alig tartalmaz saját élményeket, Paul Hamelius Jean d’Outremeuse munkájának⁷⁸³ tartja, a mű forrásait pedig a Fest rendelkezésre álló Halliwellnél⁷⁸⁴ alaposabb munkák⁷⁸⁵ részletesen is feltárják, így esetünkben⁷⁸⁶ a legendát írásban is megörökítő Rubruk jelentését is.⁷⁸⁷ Nem szükségszerű tehát, hogy a nyomtatott kiadást csupán a XV. század végén Bolognában látó mű⁷⁸⁸ legyen a forrása Pécsváradinak, a Fest felvázolta nagyívű kombinációt pedig, miszerint egyenesen Pécsváradi lenne a gyöngyösi vers szerzője és egyben Mandeville beledolgozója a *Compendiosa descriptio*ba, a közös kapcsot pedig társa, Pásztói János jelenti, aki bizonyára emlékezett földijének, a pásztói kolostor kegyurának, Tar Lőrincnek mintegy száz évvel korábbi zárandoklatára,⁷⁸⁹ mindenképpen elvetném. Hogy miről beszélgetett a két ferences út közben, arról nem szeretnék találgatásokba bocsátkozni, néhány megfontolást azonban már itt érdemes tenni.

Egyrészt a görög szerzetes története már a *Compendiosa descriptio* Farnádi-féle változatában is benne volt, tehát semmiképp nem Pécsváradi leleménye vagy értesülése. Pécsváradi gyöngyösi működéséről nem tudunk, hogy egy oda került példánnyal mi mást kötöttek egybe, az az adott könyvtáros rendszerezési módszerén túl legfeljebb arra nézve lehet árulkodó, hogy milyen kontextusban olvasták a művet, amint ezt a *Compendiosa descriptio* példányai esetében be is mutattam; ez éppen ezen kolligátum esetében a beszerzés ideje szerinti csoportosítást valószí-

⁷⁸³HAMELIUS, Paul: *Mandeville’s travels, translated from the French of Jean d’Outremeuse. Edited from MS. Cotton Titus C. XVI, in the British Museum.* Vol. I. Text. Vol. II. Introduction and Notes. (Early English Text Society. Original Series 153–154) London–New York–Toronto (Oxford University Press) 1919–1923 [1961], 8. p.

⁷⁸⁴HALLIWELL, J. O. (intr., notes, glossary): *The Voiage and Travaile of Sir John Maundevile Knight which treateth of the Way, to Hierusalem, and of Marvayles of Inde, with other Ilands and Countryes. Reprinted from the edition of A.D. 1725.* London (Edward Lumley) 1889.

⁷⁸⁵BOVENSCHEN, Albert: *Quellen für die Reisebeschreibung des Johann von Mandeville.* Berlin (W. Pormetter) 1888, 76.

⁷⁸⁶HAMELIUS: op. cit. II, 90.

⁷⁸⁷Gy. RUITZ Izabella magyar fordításában: GyÖRFFY György (vál., bev., jegyz., ford.) – Gy. RUITZ Izabella (ford.): *Napkelet felfedezése. Julianus, Plano Carpini és Rubruk útijelentései.* Budapest (Gondolat) 1965. Györffynek a szöveghelyhez írott jegyzete bár sajnos nem mutatja ki a gyakran felbukkanó legenda egyéb előfordulásait, de megállapítása, miszerint „néhány évtizede” az edzsmiacini és nahicseváni kolostorok is bírtak fadarabokat a bárkából, fényes bizonyítéka annak, hogy a szent helyekhez kötődő legendáknak egészen a közelmúltig legalább annyira volt életetője a szóbeli hagyomány, mint az írásbeli. A megfogalmazás hasonlósága azonban óvatosságra int azt illetően, hogy mindent Farnádi vagy Pécsváradi szóbeli értesülésének tudjunk be.

⁷⁸⁸HALLIWELL: op. cit. xiii.

⁷⁸⁹A felvetés, miszerint Pásztói János zárandoklatában nemzeti elődjének, Tari Lőrincnek a zárandoklata ismétlődik meg száz évvel később, Széchy Károlynál jelenik meg: SZÉCHY: Adalékok 406. p. 2. jegyzet.

nűsíti. Ennek ellenére mi is amellet fogunk érvelni, hogy a kéziratnak és Pécsváradi művének a kolligátumon belüli szomszédsága ebben az esetben nem véletlen egybeesés.

A kutatás a művet töredékként, méghozzá – ahogy ezt korábban bemutattuk – Szilády hatására először egy hosszabb magyar nyelvű ének fordításának töredékeként tálalta, mely Toldi Miklós történetéhez hasonlóan arra szolgáltatott volna újabb példát, hogy egy történetileg hiteles esemény (Tari Lőrinc útja és beszámolója) a nép körébe süllyedve mondává válik. Később a kérdést a lovagi életmód magyarországi elterjedésével összefüggésben vizsgáló Mályusz Elemér hatására⁷⁹⁰ épp az ellenkezőjéről alakult ki konszenzus: hogy a történelmi eseményből csak a megfelelő befogadó közeg – a lovagság – és a történetet megfogalmazó művelt klerikus szerző közvetítése révén válhat szélesebb körben elterjedt monda. Ennek az átalakulásnak a köztes, ha nem is közvetlenül Tinódihoz vezető láncszeme lenne ez a töredék. Fest ezt Mandeville művének mint forrásnak a bizonyosságával és Pécsváradinak mint szerzőnek a felvetésével egészítette ki.

A *Peregrinatio* szövegével innét kezdve csak futólagosan foglalkoztak: Kurcz Ágnes a *Peregrinatio*ról külön nem szól, de egyrészt osztva Mályusz véleményét, miszerint a monda terjedéséről a befogadó közeg igényeire és magára a keletkezés módjára lehet következtetni, ugyanakkor kitart az énekesek terjesztette monda koncepciója mellett, felhívja ugyanis a figyelmet a Tinódi fenntartotta változatnak a latin szöveget kiegészítő jellegére.⁷⁹¹ Marosi Ernő a Tinódinál szereplő látomások ikonográfiáját elemezve jut arra a következtetésre, hogy mivel az abban ábrázolt tüzes fürdő a huszita propaganda megmaradt XV. század elejére datálható nyomaival mutat közeli rokonságot, a Tinódinál fennmaradt részlet keletkezésének ideje a XV. század második felére tehető.⁷⁹²

Zemplényi Ferenc, aki Tar Lőrincnek a források alapján kirajzolódó alakját a magyar lovagi kultúra csúcspontjának tekinti,⁷⁹³ a lényegében elfogadja Fest Sándor téziseit: bizonyítottanak véli a Mandeville-lel való egyezést, és valószínűnek a helytörténeti monda létét valamint a gyöngyösi

⁷⁹⁰Fest Sándort is Mályusz Elemér (MÁLYUSZ Elemér: A Toldi monda. In: *A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*. IV. Budapest, 1934, 126–149) ihlette meg, akinél már a Tar Lőrinc-mondára is utalás történik (147. p.).

⁷⁹¹KURCZ Ágnes: op. cit. 242.

⁷⁹²MAROSI Ernő: Tar Lőrinc pokolbeli látomásának ikonográfiája Tinódi szerint. In: *„Fénylik a mű nemesen”*. Válogatott írások a középkori művészet történetéről. II. Budapest (Martin Opitz Kiadó – Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat) 2020, 654–658 [=In: BÁNKI Éva – TÓTH Tünde (szerk.): *Allegro con brio. Írások Zemplényi Ferenc 60. születésnapjára*. Budapest (palimpszeszt) 2002, 128–145].

⁷⁹³ZEMPLÉNYI: op. cit. 39.

ferencesek lehetséges szerepét a monda alakításában és fenntartásában.⁷⁹⁴ Felveti ugyanakkor a lehetőségét annak, hogy a népmondára később visszahatott a másik magyar pokoljáró, György lovag látomása.

A mű véleményem szerint – a feliratjellegét valószínűsítő Horváth Jánossal értve egyet⁷⁹⁵ – egy humanista költemény vázlata, vázlata és nem töredéke, mely mind formája, mind bennfentes utalásrendszere⁷⁹⁶ miatt a Tari Lőrinc utazása mellett a családi hagyományt is ismerő szerző alkotása lehet: vagyis Festnek a gyöngyösi kötődés hangsúlyozásában igaza volt, és ezt támogatja meg a Szent Miklós-ének fordítójának, Péchy Ferencnek a helyi (kazári) kötődése is. Ha Pécsváradit ki is zárjuk – és más jellegű műveltsége miatt mindenképpen ki kell zárnunk –, az esetleg szintén nemesi származású, ha pedig igen, akkor szintén a Rátót nemhez tartozó társával, Pásztói Jánossal ezt nem nem feltétlenül tehetjük meg.

*Perigratio Laurentii Taar*⁷⁹⁷

Hanc condidit tabulam de Thar, Laurentius hic,
 Qui miles et barro Sancti Severiani propago
 Sobole Ratholdi, qui totilla circuit orbem,
 Per mare, per terras sanctorum limina pergit.
 Asia novit eum, Africa sic et Europa
 India cognovit. Edessa conduxit ad archam
 Noe perrectum cernitque Sinai colles
 Et miles et peregre stupenda Hierosolymaque
 Pancretam redicens Nicolai gma vera,
 Sancti Anthoni, Petri, Pauli, Jakobi trivit.
 Navigans oceanum novit secreta Patrici,
 Gades Erculeas properans insveta redarum
 Et insulas, climata, quibus Apollo lucemque negavit.

Tar Lőrinc zarándoklása (Imre Flóra fordítása)⁷⁹⁸

Így szól hát a neves Tar Lőrincről ez az írás:
 Hős volt és katona és Szent Szeverjánus utóda,
 Ráthold magvából, s a földet körbebolyongta
 Szárazon és vízen, megjárta a szent helyeket mind.
 Ázsia, Afrika jól ismerte nevét s Európa,
 India szintén. Edesszát odahagyva, Noénak
 Bárkájához elért, és látta a Sínai csúcsot,
 És Jeruzsálemet is mint hős s szentföldi zarándok.
 Járt Krétán, s Szent Miklós, Péter, Pál Jakab és
 Szent
 Antal kegyhelyeit mind érintette az útja.
 Szent Patrik titkát megtudta az óceanon túl,
 Gádeszt, Herkulesét, megjárta sietve gyalog, s azt
 A szigetet, melytől fényét elzárta Apolló.

⁷⁹⁴ZEMPLÉNYI: op. cit. 41.

⁷⁹⁵HORVÁTH JÁNOS: *A reformáció jegyében*. 218. Sajnos Horváth ugyanitt nem vetette el a magyar lovagepikai töredék lehetőségét: „Ez valami emléktábla feliratának lehet a másolata, vagy talán kivonata egy terjedelmesebb latin versnek, középkori lovagi epikánk feltehető, elveszett darabjának.” Tar Lőrinc útjáról, különös tekintettel a Horváth által utólagos betoldásnak tekintett Tinódi-részre: 216–219.

⁷⁹⁶A vers Széchy Károly kiadta szövegéhez lásd az 1. sz. mellékletet.

A szöveg kétségtelenül romlott⁷⁹⁹ és nyilvánvalóan metrikailag is hibás.⁸⁰⁰ Ezek a hibák önmagukban is mutatják a szerző korlátait: még papíron sem volt képes olyan verset készíteni, amelyet László János a tengeren vagy Szent Katalin sinai-hegyi sírjánál fejből rögtönzött.⁸⁰¹ Hozzá kell azonban tennünk, hogy a verset az obszerváns krónikában fennmaradt másik sírverssel, Temesvári Pelbártéval hasonlítva össze, amaz is tartalmaz annyi, ha nem is az itt felróttal egyenértékű metrikai vétséget és homályos helyet, hogy ez a magyar ferencesek poétai próbálkozásai közül ne ríjon ki.⁸⁰² Ezen hibák jellege ugyanis arra enged következtetni, hogy a jelenlegi verset inkább *in statu nascendi*, mint töredékeiben olvashatjuk: láthatólag nagyobb gondot fordított a szerző a hexameter végének daktylusára és spondeusára, mint a szótagok megfelelő számára. Ezt a célt szolgálhatja a metrikai tölteléknek szánt *-que* klitikum, ahogy a *qui* és az *et* sűrű előfordulása is. A töredékességet pedig azért utasíthatjuk vissza, mert az érintett területek egyre bővülő köre (*Asia, Africa, Europa, India* 'Örményország', *Edessa* [ma Şanlıurfa, Törökország, nem pedig Odessza, Ukrajna⁸⁰³], *ad archam Noe* [az Ararát], *Sinai colles* [Sínai-hegy,

⁷⁹⁹Az utolsó két sor értelmezhetetlenségén túl: *totilla* (*tot [=toties?] illā? totem? tosilla? tonsilla?* 'kikötői cövek'), *paucetam* (ezt Széchy *per Cretam*-ra javítja, amit az utókor láthatólag elfogad), *redicens* (a tanulmánykötetben: *rediens*, Imre Flóra fordítása is ezt látszik követni), *gmna* (Széchy feloldása: *gramina*).

⁸⁰⁰A teljesség igénye nélkül: *hanc cōndidit, navigāns oceanum, Sēvēriānī, cernitquē, Hierosolymaque*, valamint a 13. sor szótagtöbblete. Ha az első sor csonkaságát a *qui* ide helyezésével orvosoljuk, a második soron sem rontunk érdemben: Széchnél a *mīlēs* a *qui* miatt lesz *mīlēs*, e szerint a megoldás szerint viszont az utolsó szótag nyúlik *mīlēs*sé, így viszont a 8. sor *mīlēs*ével hozzuk ellentmondásba.

⁸⁰¹A verseket Felix Fabri *Evagatoriuma* örökíti meg (HASSLER: *Felicis Fabri Evagatorium* III, 323, 500–501) Lászlai életrajzáról, ennek és többi fennmaradt versének értékeléséhez: V. Kovács Sándor: A humanista Lászlai János. *Filológiai Közöny* 17 (1971), 344–366 (különösen 361-től). A versek Csonka Ferenc készítette műfordításához lásd a tanulmánykötetbe szerkesztett változatot: V. Kovács Sándor: Egy epigrammaköltő a Jagelló-korban. Lászlai János latin versei. In: uő: *Esztétörténet és régi magyar irodalom. Tanulmányok*. (Elvek és utak) Budapest (Magvető) 1987, 396–427. A római San Stefano Rotondóban található sírversét mint saját alkotást illetően Érszegi Géza fogalmazott meg kritikát: ÉRSZEGI Géza: Romana urna tegier... In: PÉTI Ferenc – SZABADOS György (szerk.): „Magyaroknak eleiről”. *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szeged (Szegedi Középkorász Műhely) 2000, 137–147.

⁸⁰²Kiadása: TOLDY: *Analecta* 253, Déri Balázs műfordítása: MADAS Edit – TARNAI Andor (szerk.): *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Középkor (1000–1530)*. Budapest (Tankönyvkiadó Vállalat) 1992, 231. p. Tarnai Andor szövegjavítása: TARNAI: *A magyar nyelvet írni kezdik* 197. p. 272. jegyzet. Figyelemre méltó közös pont viszont a Temesvári-felirat és a *Peregrinatio* között a Pelbárt etimológiájában megjelenő lovagi műveltség („*Est Pelbartus plebis ars, Artus nomine miles*”, mi legalábbis Tarnai interpretációjával szemben inkább ezt tartjuk lényegesnek kiemelni: TARNAI: *A magyar nyelvet írni kezdik* 101–103). Az obszerváns krónikának a verset bevezető szavait (*Cuius laus in memoria sequitur carminibus istis.*) magyar nyelven visszaadó Déri Balázssal szemben („Emlékezetére itt következik egy dicsőítő vers.”) mi Tarnainak adunk igazat, amennyiben a *memoria* szót epitáfiumnak fordítja; ezzel a középkori magyar anyagban is adatolhatóvá vált a művészettörténészek által hiányolt jelentés: cf. LŐVEI Pál: [A Magyarországi Középkori Latinság Szótára / *Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae VI. K–M*. Kiadásra előkészítette: SZOVÁK Kornél. A VI. kötet szócikkeit összeállították: BELLUS Ibolya, DRESKA Gábor, HEGYI Orsolya, KISDI Klára, KONDAKOR Szabolcs, KÓTA Péter, MARTON József, MONOSTORI Martina, SOMOGYI Szilvia, SZABELÉDI (sic, helyesen: Szebelédi – K. Sz.) Zsolt és SZOVÁK Kornél. Argumentum Kiadó, Budapest 2017. 435 oldal] *Művészettörténeti Értesítő* 67 (2018) 131–142, 135.

⁸⁰³Cf. HORVÁTH János: op. cit. 218.

Szent Katalin-kolostor], *Hierosolyma*, Bari, Padova, Róma, *Gades Herculeas* [Cádiz], *insulas* [Ír-szigetek]) után az utolsó sor (*climata quibus Apollo lucemque negavit*), ha azt a körülírásba burkolt pokolként értelmezzük, jó zárlatot kínál az epigrammának, hiszen a Földön bejárható helyek után a túlvilággal el is éri a csúcst

Élet és irodalom szoros egymásra vetítése ennél a versnél akár könnyen tévútra is vezethet: de ha az útvonalat összevetjük az írott és a régészkezek által felszínre hozott forrásokkal – ez utóbbiakba tartozik az azóta Juan Cabello vezetésével feltárt és alaposan dokumentált tari Szent Mihály-templom és a Tariak udvarháza – több egyezésre, mint eltérésre lelhetünk. Az alapján például, hogy Tar Lőrincnek a tari templom timpanonjában lévő címerén a Sárkányrend mellett a Pikkelyrend és a Kardrend⁸⁰⁴ szerepelt, ez utóbbit pedig a zarándokhajók útjába eső – Pécsváradi levelének keltezésében is szereplő – Cipruson szerezhette meg, ha az Ararát megmászására nem is, a szentföldi zarándoklatára igen erős bizonyítékunk van, ráadásul – ahogy Zemplényi is felhívta rá a figyelmet – a Zsigmondtól kapott ajánlólevél kiállítására és írországi feltűnése közötti hároméves intervallum, mely időszak alatt nincsenek érdemi információink róla, akár egy szentföldi út elvégzését is lehetővé tette.⁸⁰⁵ A téves olvasatokat megfelelően javítva és a nehezebb részeket is helyesen értelmezve azonban az egyezés még szembeötlőbb.

A felkeresett helyek fenti felsorolásából kihagytam Krétát, melyet a még Széchy által *per Cretam*-ra javított *paucetam* olvasat alapján fogadtak el eddig. A Kardrend alapján tudjuk, hogy Tar Lőrinc Cipruson kétségtelenül járt, ám ebben az esetben véleményem szerint nem helyes Krétára javítani a szöveget. A romlott olvasat mindenesetre ha nem is egy görög sziget, de kétségtelenül egy görög szó torzulása: a *panaceam* 'csodaszer, gyógynövény' jól illik ugyanis a végső nyug helyére Bariban találó myrai Szent Miklós sírjából nyert, a *Legenda aurea*ban is megörökített olajra, melyet általános gyógyszernek tekintettek.⁸⁰⁶ A Vergiliusnál is szereplő szó⁸⁰⁷ már az antikvitásban is talányos volt: több kommentáríró magyarázza hol konkrét gyógynövénynek, hol

⁸⁰⁴CABELLO, Juan: A tari Szent Mihály-templom kutatása. In: CABELLO, Juan *et alii*: *A tari Szent Mihály-templom és udvarház. Tanulmányok*. Írta Juan CABELLO, DÁVID Ferenc, WEHLI Tünde, DERDÁK Éva, BÉRCI László, SEDLMAYR János, SZEKÉR György. (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézetének Kiadványai. Művészettörténeti füzetek – Cahiers d'histoire de l'art 22) Budapest (Akadémiai Kiadó) 1993, 9–72. A címről részletesen: 45–46.

⁸⁰⁵ZEMPLÉNYI: *ibid.*

⁸⁰⁶GRAESSE, Theodor (ed.): JACOBI A VORAGINE *Legenda aurea vulgo Historia Lombardica dicta*. Editio secunda. Lipsiae (Impensis Librariae Arnoldianae) 1850, 26–27. p. A továbbiakban GRAESSE: *Legenda aurea*. Nem összekeverendő az ugyanebben a legendában szereplő másik, görög tűz céljából alkalmazott *mediaconnal*; Jacobus a Voragine romlott szövegét tisztázza: ROBERT FRANCIS SEYBOLT: A Troublesome Mediaeval Greek Word. *Speculum* 21 (1946) 38–41; a test által izzadt olajra: 39–40 (GRAESSE: *Legenda aurea* 24).

⁸⁰⁷VERG. Aen. 12, 419: „*spargit ... salubris ambrosiae sucos et odoriferam panaceam*”.

több ilyenből készült keveréknek.⁸⁰⁸ Innen már érthető lenne, hogy a Széchy kifogásolta *vera* jelző, az általa helyesen feloldott⁸⁰⁹ *gramina* mellett, ha nem is túl költői – hiszen iskolásan éppen e kettős jelentésre irányítja rá a figyelmet, ahelyett, hogy az olvasóra bízna ennek felismerését –, de kétségkívül illeszkedik a kontextusba: szemben az átvitt értelemben használt *panaceával* itt valódi fűről lenne szó. Ez azért is lenne nagyon elegáns, mert a szerző bizonyosságát adná annak, hogy tudatában volt a szó mindkét jelentésének, egyúttal pedig ügyelt a növénymetaforika folytatására. Ám a *vera* úgy is értelmezhető, és mi inkább ezt részesítjük előnyben, mint Szent Péter, Pál, Antal és Jakab *igazi, valódi, eredeti* sírjainak jelzője, szemben a Myrában csak ideig tartó nyugalomra lelő Szt. Miklós Bariban köztudottan ereklyelopás révén kialakított „másodlagos” sírhelyével. (Mellőzöm itt azt a kérdést, hogy Compostella, ahová a legenda szerint Szent Jakab koporsója a szent saját akaratából úszott, mennyivel igazibb, valódibb vagy eredetibb végző nyughely Barihoz képest.) A *panacea* azonban írásképileg csak köztes megoldás (a *paucratam* < *panaceam* romlása az elfogadhatónál nagyobb, köztes alak sem állapítható meg, ráadásul a klasszikusan *pānācēa* mássalhangzó-hosszúságai is sérülnek, ami, ha egy ismert Vergilius-locus segít fejben tartani a szót, aligha valószínű), mely elvezet egy paleográfaiilag elfogadhatóbb, a kiadotthoz képest pedig a legkisebb változtatást igénylő megfejtéshez: az általában a gyógyszer szó mellett álló, szintén görögből átvett *pancrestus* (klasszikusan: *panchrestus* < *πάγχρηστος*) ’mindenre használható’ jelzőhöz.⁸¹⁰ Ez amellest, hogy metrikailag helyes sorkezdetet tesz lehetővé, Cicero második Verrinájában is előfordul,⁸¹¹ tehát ismeretéhez szintén nem szükségeltettek különösebb növénytani ismeretek, ráadásul a fentiekben kifejtett metaforikus keretből sem esik ki, hiszen általánossága miatt a *panaceához* hasonlóan ennél a szónál is megindult az obskúrus találgatás, hogy pontosan melyik gyógynövényt jelenti,⁸¹² ez pedig elvezetett a jelző főnevesüléséhez.

⁸⁰⁸ *ThLL* X 186, 58–63.

⁸⁰⁹ A *gmna* feloldása nem egyszerű, hiszen *germina* is lehetne, mely ’fű’ jelentésben ha ritkán is, de előfordul (*ThLL* VI 1922, 62), és felvethető esetleg – erre az *n* vagy *u* betű többlet lába és a *grēmia* első szótagjának a rövidsége lenne az ellenérv – a *gremia*, mely elvértve jelenthet ’sírhely’-et is (cf. *ThLL* VI 2323, 17–20; ’templombenseje, szentélye (szent sírhelyéről is)’ *uo.* 43–52). Ez utóbbi esetben a *trivit* legalapvetőbb, és egyben a zarándokok szokásaival egybevágó használati módja érvényesülne: a szentek sírját a lovag áhítatból kezével ’simogatta, dörzsölgette’ volna. Mi azonban a fenti okokból maradunk Széchy bizonyára Finály Henrik javasolta megoldásánál (cf. SZÉCHY: Adalékok 389).

⁸¹⁰ Cf. *ThLL* X 189.

⁸¹¹ *Cic.* Verr. II, 3, 152: itt a *mindenre használható gyógyszer* átvitt értelemben ’pénzt’ jelent.

⁸¹² *ThLL* *ibid.* 72–73. sorok: ’rutamag’

Az *Irodalomtörténeti Közleményekben* megjelent tanulmányban közölt szöveget a kötetben megjelent változat két helyen is javítja: először a *redicens* lett *rediens*-re cserélve, majd az *insveta insvetóra*⁸¹³ – a megoldás véleményem szerint mindkét esetben helytelen és jelentősen megnehezíti a vers értelmének kibontását. Meg kell azonban magyaráznunk a tárgyesetű főnév mellett álló *rediens* igealakot is.

Az első esetben míg a *per Cretam* konjektúrához illeszkedő ’visszajön’ javítás a *pancrestam* mellett nyilvánvalóan rossz, a korábbi ’újra elmond’, ha szokatlan is, legalább érthető. Jobb megoldás azonban a *redigens* ’gyűjt’ alak, mely az ereklje-csodaszer megkaparintásának a mozzanatát is magában foglalja. Ez bár paleográfaiilag nem teljesen indokolt (a *c* és a *g* írása mind a humanista könyvírásban, mind a kurzívban igen eltérő), egyrészt legalább nem jár egy betű figyelmen kívül hagyásával sem (mint amit *rediens* alakban megfigyelhetünk, de amit a *pancresta* > *pancreta* esetében mi is elkövettünk), másrészt pedig az ejtés felől nézve, ha olaszos ejtést feltételezünk, mely az itáliai központú rendkormányzattal folytatott intenzív kapcsolattartás révén – és itt ne csak levélváltásra, hanem olasz kiküldöttekre és itáliai rendi káptalanokra gondoljunk – a ferenceseknél igenis meghonosodhatott, nagyon is valószínű lehetőség.⁸¹⁴

A második esetben az *insveta redarum* értelmezése már alaposabb utánjárást kíván. Az *insvetus* jelző genitivusi vonzata klasszikus helyekkel alátámasztható, ha a szintén klasszikus dativus (talán ablativus) megléte alapján nem is tekinthető kizárólagosnak.⁸¹⁵ Az *insveta* jelzőt véleményem szerint nem kell *insvetóra* javítani – már csak azért sem, mert a megfelelő adverbium *insvete*⁸¹⁶ –, ugyanis ezzel csak elrontjuk a *redarummal* metrikailag hibátlan sorvéget, ráadásul vele egyező főnév is található a következő sorban: a *climata*. Az *insveta redarum climata* pedig átvitt értelemben mindenképp értelmes. Nem a tengerre, a föld kocsikkal nem járható vidékére vonatkozik, hanem olyan égtájakra, melyek számára ismeretlenek a szekerek: a Kis-Göncöl és a Nagy-Göncöl. Bár az *Ursa maior* hasonló középkori magyarországi elnevezései (*currus*, *plaustrum*) mind a Schlägli szójegyzékből,⁸¹⁷ mind Temesvári Pelbárt nagy teológiai művéből, az

⁸¹³Legalábbis erre enged következtetni a Posonyi Erzsébet közölte szöveg (op. cit. 28), az utóbbit ő a „sietve, kocsik hiányában” szavakkal fordítja, amit lényegében Imre Flóra is elfogadott: „sietve gyalog”.

⁸¹⁴A magyarországi ferencesek latinságában felfedezhető italianizmusokról lásd a ???. oldalt.

⁸¹⁵Cf. *ThLL* VII 2031, 45–56; állhat tehát mellette *ad* és nagyon ritkán *in* is.

⁸¹⁶Lásd *ThLL* VII 2030, 31, ill. 2031, 63. sor (Augustinusnál különben így is megtartja genitivusi vonzatát).

⁸¹⁷*plaustrum* – *zeker hug* (szekér húgy). SZAMOTA István: *A schlägli magyar szójegyzék. A XV. század első negyedéből*. Az eredeti kéziratból közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta SZAMOTA István. Budapest (MTA) 1894, nr. 70 (13. p.); a Besztercei szójegyzék nem tartalmazza: FINÁLY Henrik: *A besztercei szószedet*. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. 16. kötet 1. szám.) Budapest (MTA) 1892.

*Aureum rosarium*ból adathatók,⁸¹⁸ ezek közt pedig a *raeda* nem szerepel, de ilyen használatának a lehetőségét éppen azért nem vethetjük el, mert Pelbárt láthatólag inkább a latin fordítás lehetőségeit sorolja, mintsem bevett megfeleltetéseket. A szó és a jelentés összekapcsolása ez esetben mégsem kézenfekvő, ugyanis a *raeda* 'kocsi' jelentése klasszikus, ilyen előfordulásai között pedig a csillagokra vonatkozó átvitt értelme nincs,⁸¹⁹ a magyarországi latinságban pedig a szónak kizárólag 'hám, lószerszám' jelentése adatolt.⁸²⁰ A szóválasztás tehát – hogy ti. nem az utóbbi jelentésben áll – humanista állásfoglalás, a használat viszont nagyon is középkori gondolatvilágot tükröz. Őszvérmegoldás? Inkább klerikus költői lelemény, ám nem irodalmi minta nélkül.

Fest Sándor ezt az esetet nem hozza fel a Mandeville-lel felfedezhető párhuzamok között, pedig joggal tehetné: Mandeville utazásainak végén ugyanis a sötét területek (szigetek) tárgyalásánál a lovag a csillagképek hiányáról is beszámol.⁸²¹ A szöveg ilyen értelmezése első pillantásra tehát Fest igazát támasztaná alá. Mandeville (vagy Jean d'Outremeuse) azonban igen sokat mérített a Nagy Sándorról szóló irodalomból,⁸²² így Walter de Châtillon *Alexandreiséből*, melyben a Vörös-tenger partjára érve az ismert csillagképeket – nevesítve: a Kis-Medvét, a Nagy-Medvét

⁸¹⁸A ferences prédikátor csillagászati ismereteinek alapos összefoglalását és értékelését végezte el Zsoldos Endre (ZSOLDOS Endre: Temesvári Pelbárt csillagászati tudománya. *MKsz* 129 [2013] 23–46), ahol a *Celum* címszóban (§ 52) szereplő forrásainak azonosítása alapján a Pelbárt szövegében megjelenő hibákra is felhívja a figyelmet. A Zsoldos táblázatában (42. p.) rövidített idézet eredetije alapján világos, hogy a Göncölre több fordítási lehetőség is kínálkozott: „*Est enim nomen Grecum, quod latine ursa dicitur, vulgus appellat currum, quia in modum palustri (recte: plaustri) in Ariete (recte: axe) fixus, septem stellis in se revolutis vertitur, unde septentrio nominatur.*” PELBARTUS DE THEMESWAR: *Aureum Sacrae Theologiae Rosarium iuxta quatuor Sententiarum libros quadripartitum*. [...] *Tomus secundus*. Venetiis (ex officina Damiani Zenarii) 1586, 102v. A csillagkép ilyen elnevezése egyébként nem magyar sajátosság, ez alapján tehát a vers alkotójának nemzetiségére következtetni nemigen lehet.

⁸¹⁹*ThLL* XI, 52–53, ahogy a *currus* szónak sincs (legfeljebb a Nap, Hold szekereként): *ThLL* IV, 1519–1525.

⁸²⁰Ezt az *MKLSz* cédulaállománya alapján ellenőriztem. Néhány példa: *reda* – ham (hám): 1395k. FINÁLY Henrik: *A beszercei szószedet*. nr. 772 (45. p.); 1405k. *reda* – ham (hám): SZAMOTA István: *A schlägli magyar szójegyzék* nr. 1334 (60. p.); *De equo in hamo posito seu reda nichil ... datur: 1400* IVÁNYI Béla: *Eperjes szabad királyi város levéltára. 1245–1526*. (Acta litterarum ac scientiarum Regiae Universitatis Hungariae Francisco–Josephinae. Juridica–politica. Tom. II.) I–II. Szeged (Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó) 1931–1932. I, 120; *Eodem die magistro Georgio Kethelgyarho pro cordis et redis ipsis curribus prefatis necessariis ... soluti sunt fl<oreni> 2: 1495* NEUMANN Tibor: *Registrum proventuum Regni Hungariae. A Magyar Királyság kincstartójának számadáskönyve (1494–1495)*. (Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak.) Budapest (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet) 2019. nr. 1972 (326. p.); *Redas et frena eisdem equibus fl<oreni> vii: 1527* VERESS Endre: *Gyula város oklevéltára (1313–1800)*. Budapest (Gyula M. Város kiadása) 1938, 102; *x redae ex cute Buffulae: 1528* *ibid.* 133.

⁸²¹„*Et propter quandam crassitudinem continuam aeris perpauca apparent sidera in istis insulis, preter unum, quod Canopos dicitur.*” Johannis de Monte Villa: *Itinerarius in partes Jherosolimitanas. Et in ulteriores transmarinas*. [Köln] [ca.1500] i iii^f (digitalizátum: <http://diglib.hab.de/inkunabeln/202-19-quod-2/start.htm>).

⁸²²HAMELIUS: op. cit. I, 200–203: tengeri út a Vörös-tengeren: az arany- és ezüstsziget, a sötét régió, ahol csak a Canopus csillag látszik; utána az óriáshangyák majd a Paradicsom leírása. Cf. II, 144–145. A Nagy Sándor-szövegekről és Szentföld-leírásokról: 20–21.

és Göncölszekeret – a hajós hiába keresi.⁸²³ Ha a latin szövegre vetjük a szemünket, az elnevezések kuszaságában, vagyishogy a Göncölszekér mellett az annak részét képező Nagy-Medvét külön is megnevezi, annak is megtaláljuk a magyarázatát, hogy miért volt pontosabb, ugyanakkor enigmatikussága miatt invenciózusabb is a *redarum*⁸²⁴ melletti döntés. A csillagképek szerepére való hivatkozásról mint motívumról tehát bizonyítva látjuk, hogy végső forrása nem szükségszerűen Mandeville.

De a pokolra szállás elemében – mert az *Alexandreis* alvilága keresztény pokol (*Iehenna*), ahol az örök tűzben bűneikhez mértén bűnhődnek a bűnösök⁸²⁵ – hasonló, az egész motívumon túlmutató, megfogalmazásbeli párhuzamot is láthatunk, ahol az *ad Stiga tendit iter mundique archana secundi*⁸²⁶ megfogalmazásmód a túlvilág *titkainak* említésével ismeretlen verselők *novit secreta Patrici* fordulatában köszön vissza. Ha ehhez hozzátesszük még az elvétve, de fellelhető közös szókinccset (*climata*,⁸²⁷ *propago*⁸²⁸), könnyen beláthatjuk, hogy egyszerűbb mindezt egy forrásra, a széles körben elterjedt Nagy Sándor-eposzra visszavezetni, még akkor is, ha Mandeville művének Binder Jenő feltárta⁸²⁹ magyarországi hatása a későbbiekre nézve igenis helytálló és megalapozott volt.

Szűk értelemben (három egymás melletti szó) vett szövegpárhuzamokat – remélve, hogy majd ez mondja ki a végsőnek szánt verdiktet Fest Sándor elméletéről – ugyan nem találhatunk és a *Peregrinatió*ban és az *Alexandreis*ben egyaránt felhasznált fordulatokról (*circuit orbem*,⁸³⁰ *quibus ... negavit*,⁸³¹ *Gades ... Herculeas*⁸³²/*Gadibus Herculeis*⁸³³) is elmondható, hogy azok az

⁸²³ „*lunam noctique preesse statuta / Sydera caligo nubesque suborta repressit. / Illa nocte oculis Cinosuram nauta requirens / Nunc Elicen vetitumque mari se mergere Plaustum, / Cum nusquam auferet sine sydere flectere cursus, / In medio iacuit prora fluitante profundo.*” X, 334–339 (268. p.). A mű következő kiadását használtam: COLKER, Marvin L. (ed.): *GALTERI DE CASTELLIONE: Alexandreis*. (Thesaurus mundi. Bibliotheca scriptorum Latinorum mediae et recentioris aetatis 17) Patavii (in aedibus Antenoreis) 1978. A főszöveg online is elérhető: (https://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost12/Gualterus/gua_al00.html).

⁸²⁴ Walter máshol is – itt az éjszaka elmúlásáról írva – használja a *plaustum*ot, de ott is jelzővel: *Yperborei languerent sydera Plaustri Alexandreis* IV, 452 (COLKER 111. p.).

⁸²⁵ *Alexandreis* X, 58–69 (COLKER 255–256. p.).

⁸²⁶ *Alexandreis* X, 15 (COLKER 253. p.).

⁸²⁷ *Alexandreis* I, 329–330 (COLKER 24. p.): „*cui (sc. Alexandro) quatuor orbis / Climata despondent filo prope-rante sorores*”.

⁸²⁸ *Alexandreis* IX, 121 (COLKER 230. p.): Andromachosról.

⁸²⁹ BINDER Jenő: Prister Johannes. *EPHK* 10 (1886) 532–553. Később még visszatérünk rá, hogy János pap országa Pécsváradnál nem szerepel ugyan, de Farnádinál igen.

⁸³⁰ *Alexandreis* II, 526 (COLKER 62. p.).

⁸³¹ *Alexandreis* IV, 149–150 (COLKER 97. p.): „*quibus arma negavit / Naturae pigra mollicies*”.

⁸³² *Alexandreis* V, 351–354 (COLKER 136. p.): „*cum iam [...] Olympus / [...] remissius igne / Vreret Herculeas solis uicinia Gades*”.

⁸³³ *Alexandreis* VII, 409–412 (COLKER 191. p.): „*Pallanthea domus Roma crescente superbit, / Gadibus Herculeis Hispania, thure Sabei, / Francia militibus, celebri Campania Bacho, / Arthuro Britones*”.

antik és humanista verselés viszonylag gyakran használt megoldásai, ám együttes meglétük az *Alexandreis*ben annak a bizonyosságát adják, hogy az epigramma nagy része pusztán jó érzékkel kiválasztott, de verssorokká még csak alig-alig szervesült frázisok és irodalmi toposzok halmaza. A töredékesség helyett a vázlatosság benyomását éppen az imént tárgyalt szintagma alapján is feltételezhető sorrendcserék keltik: *et insulas, climata, quibus* metrikailag és értelmileg is helyes sorkezdetet ad, ha az *et insulas* a *climata* után állna, az ilyen sorrendcseréket pedig a kimaradt szavakat a margón vagy a sorok között pótló – a másoló által félreértett – javítások lehetővé is tették. Az utolsó sor a *lucemque negavit* miatt persze így is menthetetlen marad mind metrikailag, mind értelmileg, de ez is azt tanúsítja, hogy a szerző a műből innen-onnan összeszemeztetett hangzatos sorvégeket-félsorokat próbál versé formálni.

Mandeville mint forrás végső elvetéséhez csak az eposz tíz énekében az egész világot bejáró hódító – ennek ürügyén pedig az egész világot leíró poéta – által érintet földrajzi helyeket kell megvizsgálunk: az *Alexandreis*ben a lépten-nyomon emlegetett *Oceanuson* kívül megtalálható *Asia, Africa, India, Armenia* – és a Fest Sándor által fő érvként felhasznált Noé bárkája is. Dárius feleségének sírjára a zsidó Apelles az akháj királyok mellett az Ószövetség summázatát is ráfaragja, köztük Noé bárkáját;⁸³⁴ de már Ázsia leírásánál is megemlékezik az Ararátról: „*Hinc Siriam Eufrates, illinc Armenia tangit, / Diluuique memor superis caeloque minatur.*”⁸³⁵ Innen rögtön Palesztinára tér a világ közepét jelentő Jeruzsálemmel (420–424).

Kérdést talán csak a több forrásra is visszavezethető helyek jelentenek: Nagy Sándor nem járt Edesszában, de Mandeville igen, ám e várost, ahol a leprás Abagarus királyt meggyógyító, személyesen Jézus Krisztus küldte képet őrizték, a *Legenda aurea*ban⁸³⁶ is szereplő történethez kapcsolódóan *Edissa* néven Pécsváradi is említi. Ha tehát kizártuk Mandeville-t, a Pécsváradiból merített párhuzamok száma nő eggyel. Barit és Padovát nem találni sem Pécsváradinál, sem Mandeville-nél, és természetesen Châtillon művében sem, ez valóban önálló hozzáttételnek bizonyul.

Ami Walter de Châtillon magyarországi elérhetőségét illeti, bár Colker kiadása előszívében az *Alexandreis* kéziratai közt egy magyarországi példányt is felsorol,⁸³⁷ az egykor Nemzeti Múzeumban, ma az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött XIII–XIV. századi pergamenkódex XVI.

⁸³⁴ „*laborat / Archifaber. genus omne animae clauduntur in arca. / Post refugos fluctus replet octonarius orbem*”. *Alexandreis* IV, 199–201 (COLKER 99–100. p.).

⁸³⁵ *Alexandreis* I, 418–419 (COLKER 28. p.).

⁸³⁶ 159 (154) caput=GRAESSE: *Legenda aurea* 707.

⁸³⁷ COLKER XXXVII. p.

századi dél-német possesszorbejegyzései kizárják, hogy a mű magyarországi recepciójára vonatkozó következtetéseket vonjunk le belőlük,⁸³⁸ a művet hordozó magyarországi használatú kódexről pedig a Bibliotheca Hungarica nem tud.⁸³⁹ Az eposz 1521-ig, a *Peregrinatio*val egybekötött *Compendiosa descriptio* keletkezéséig két nyomtatott kiadást ért meg: először 1487. körül Rouenban jelent meg, majd Strassburgban 1513-ban.⁸⁴⁰ Ám ha a költemény keletkezésének időkeretét a következő szerzetesi nemzedékek felé is tágítjuk, akkor említésre méltó még a következő két, az 1541-es ingolstadti és az 1558-as lyoni kiadás is. Nem zárható tehát ki, hogy nyomtatott példánya a magyarországi ferencesek rendelkezésére állt.

Vizsgáljuk most meg, hogy a megtalált előkép fényében miként értelmezhető az első sor *hanc condidit tabulam* szavai, ez a probléma ugyanis Imre Flóra ügyes fordításában meg van kerülve, de Horváth János is csak valamiféle feliratot feltételez mindenféle pontosítás nélkül.⁸⁴¹ A kérdés elvezet minket Tar Lőrincnek a tari Szent Mihály-templomban fennmaradt, érvelésünkben már felhasznált címeréhez. A lovagi zarándoklatokhoz hozzátartoztak a kegyhelyeken felakasztott címerek;⁸⁴² szép értelmet nyerne ugyanis ez az *írás*, ha a lovag címerét ábrázoló kiakasztható fatáblának tekinthetnénk, ez pedig világossá tenné a vershelyzetet is: az epigramma a tulajdonos hőstetteit számlálja el, de részben utal magára a címerre is. Ez már csak azért is lenne nagyon plauzibilis megoldás, mert – ismerve, hogy Tar Lőrinc címerét a Rátót nemzetség valamennyi családjában tovább öröklődő hársfalevél (latinul *tilia*) határozza meg⁸⁴³ – új darabbal bővítené a versben indázó növénymetaforákat: a *propago*, *sobole*, *pancresta* és *gramina* szavakat.

Míg a *tabula* illetén értelmezése akár megalapozottnak is tűnhet, minthogy így a vers születése családi kötelékek feltételezése nélkül, pusztán Tar közelségével és a Szent Mihály-templomban jól látható címer ihlető erejével is magyarázható, ám mégsem segít a szövegjavításban. Bár csalogatónak tűnik a lehetőség, hogy a *totilla* háttérben is a *tilia* romlott alakja állt, ebben az esetben az első szótagról is számot kellene adni, arról nem is beszélve, hogy így újabb metrikai prob-

⁸³⁸BARTONIEK Emma: *Codices manu scripti Latini. Vol. I.: Codices Latini medii aevi*. Recensuit: Emma BARTONIEK. (A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Címjegyzéke 12). Budapest (OSZK) 1940, nr. 41 (40–41. p.). A kötet Jankovich Miklós gyűjteményéből került a könyvtárba. Jelzete Cod. Lat. 41.

⁸³⁹CSAPODI Csaba – CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. I–III*. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei. Új sorozat 23 (98), 31 (106), 33 (108)) Budapest (MTA Könyvtára), 1988, 1993.

⁸⁴⁰Nyomtatott kiadásainak listája: COLKER XXXVIII.

⁸⁴¹Lásd 795. jegyzet.

⁸⁴²FEDELES Tamás: Mennyei és földi kommunikáció. A késő-középkori főúri-nemesi devóció mint az információ-áramlás csatornája. *Világtörténet* (2014) 67–102; 76–78, illetve uő: „Isten nevében utazunk”. *Zarándokok, búcsújárás, kegyhelyek a középkorban*. Pécs (Kronosz Kiadó) 2015, 291–292.

⁸⁴³SZÉCHY: Adalékok 404.

lémákhoz jutunk: a *qui* ebben az esetben is helytelenül rövid maradna, az ablativusi végződés pedig lehetetlenné teszi a daktilust, még a *tīlīa* első magánhangzójának erőszakolt megnyújtása árán is (*tīliā*). A *tosilla* vagy *tonsilla*, bár metrikailag és az írásképp szempontjából is sokkal jobbnak tűnik, azért lenne rosszabb konjektúra, mert egyrészt a magyarországi latinságban nincs adatolva,⁸⁴⁴ másrészt mert jelentése 'karó hajók kikötéséhez', esetleges szimbolikus jelentése tehát éppen ellentétes a világutazás témájával. Kézirat híján kezünkre csak az *Alexandreis* kínálta szövegpárhuzam marad: vagyis valószínűleg *totum* állt a szövegben.⁸⁴⁵

A felirat tehát nem szolgálhat a címer leírására vagy magyarázatára, és a növények száma sem gyarapítható. A *tabula* jelentéseink Pécsváradival kapcsolatban elvégzett vizsgálata most, az *Alexandreis* mint modell ismeretében különös megvilágítást nyer: a mű ugyanis az ismert – részben pedig rosszul ismert – világ leírására is szolgál, olyannyira, hogy a kézirataihoz az megfelelő rész alapján rajzolt T-O térképeket is készítettek.⁸⁴⁶

Hogy a költemény nem csak utólag lett beillesztve a kolligátumba, hanem azt maga a *Compendiosa descriptio* ihlette, nem csak a közös téma, vagyis a földrajzi leíró jelleg, a szentföldi zarándoklatok vagy az egzotikus helyek egyezése alapján állítható, hanem az *Alexandreis* és Pécsvárad égtájakat követő szerkezete között megfigyelhető hasonlóság is ezt támasztja alá. Thébában Cleadás Nagy Sándort énekkel próbálja rávenni, hogy kegyelmezzon meg a városnak ő, *cui quatuor orbis / climata despondent filo properante sorores* (I, 329–330). A négyosztatúság tehát szintén azon asszociációs lehetőségek számát gyarapította, mely a *Peregrinatio* szerzőjét másik mintája, az *Alexandreis* kiválasztásához vezette.

Miután irodalmi mintáit és a Pécsvárad szövegéhez való kapcsolatai egy részét feltártuk, Festnek és Széchynek a mű gyöngyösi keletkezéséről megfontolásait ellenőrizendő térképezzük most fel a mű helyi beágyazottságát. Ami a családi bennfentességet illeti, a címer mellett ilyen információkra utalhat a *Sancti Severiani propago* is. Sajnos Széchy fejtegetésével megeléged-

⁸⁴⁴Ezt az MKLSz cédulaállományában ellenőriztem.

⁸⁴⁵*Alexandreis* II, 526: *sed totum circuit orbem / Atque horas ambit clipei celeberrima Cyri / Hystoria*. (COLKER 62. p.).

⁸⁴⁶HIATT, Alfred: Geography in Walter of Châtillon's "Alexandreis" and its Medieval Reception. *The Journal of Medieval Latin* 23 (2013) 255–294.

ve⁸⁴⁷ a magyar fordításhoz jegyzetet készítő V. Kovács Sándor is elfogadta a magyarázatot,⁸⁴⁸ miszerint itt a katonaszent Szent Szeverián pusztán a megverselt lovag hivatására utalna.

Először is le kell szögeznünk, hogy *Severianus* tisztelete Magyarországon nem dokumentált, a magyarországi kalendáriumokban csak Szeverin nevű szentek nyomára bukkanhatunk, ezek közül pedig egyik sem volt katona.⁸⁴⁹ A legvalószínűbb, hogy a noricum-i születésű, végső nyughelyére azonban Nápolyban lelő Severinusról lehet szó, vele ugyanis több érintkezési pont kínálkozik mind egy magyar olvasó, mind a Tar család szempontjából. Egyrészt ilyen a Petrus de Natalibus *Catalogus sanctorum*ában kivonatos *vitájában*⁸⁵⁰ is szereplő közeli működési hely (melyet Petrus de Natalibus Noricumból már Pannoniába helyez), valamint Attila halálának az említése a legendájában,⁸⁵¹ de ilyen Nápolyi nyughelye is.

A Rátót nemzetséget ugyanis a krónikairók a tévesen Apuliába helyezett, valójában Nápoly melletti Caserta városából származtatják, mely az előkelő Sanseverino család birtoka volt. Az utalás tehát – bármelyik szentet értjük is Severinus alatt – a nemesi családnak a hagyományban rögzült származási helyére vonatkozik.⁸⁵² A krónikák magukat a Sanseverinókat a Rátótiakkal

⁸⁴⁷SZÉCHY: Adalékok 403.

⁸⁴⁸V. KOVÁCS Sándor (szerk.): *Tar Lőrinc pokoljárása. Középkori magyar víziók*. Válogatta, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta V. KOVÁCS Sándor. Fordította: BELLUS Ibolya, BORONKAI Iván, ÉRSZEGI Géza, IMRE Flóra. (Magyar ritkaságok) Budapest (Szépirodalmi Könyvkiadó) 1985, 287. A továbbiakban: V. KOVÁCS: *Tar Lőrinc pokoljárása*.

⁸⁴⁹A több hasonnevű szent közül a legnépszerűbb az V. századi kölni püspök volt, ünnepét október 23-án ülték; őt követi két apát, akik közül az agaunumi (ma: Saint-Maurice, Svájc) február 11-i ünnepnapját több naptár is feltünteti, szemben a másik, csupán egy helyütt említett noricum-i származású Szeverin január 8-i ünnepével: KNAUZ Nándor: *Kortan. Hazai történelmünkhöz alkalmazva*. Budapest (az Akadémia Könyvkiadó-hivatala) 1876, 267. A Szent Viktorinusszal együtt szeptemberben ünnepelt Szeverin vértanú csak egy auxerre-i eredetű ágostonos breviáriumban szerepel: RADÓ Polikárp – MEZEY László: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum*. Quos recensuit D. Polycarpus RADÓ O.S.B. Primae partis editio revisa et aucta cui et toti operi adlaboravit Ladislaus MEZEY. Budapest (Akadémiai Kiadó) 1973, 305.

⁸⁵⁰PATRUS DE NATALIBUS: *Catalogus sanctorum* II, 56. Január 8-ra egy másik, szintén Victorinus nevű testvérével együtt ünnepelt és tévesen nápolyi püspöknek tekintett, valójában a septempedai (ma: San Severino Marche, Olaszország) egyházmegye élén álló Severinus is esik; cf. PETRUS DE NATALIBUS: *Catalogus sanctorum* II, 57. A két, illetve négy szent közötti keveredés problémáját már a bollandisták is tárgyalják, de véglegesen nem oldják meg: *Bibliotheca hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis*. Ediderunt SOCII BOLLANDIANI. I: A–I. II: K–Z. Bruxellis 1898–1899, 1900–1901; II, 1109. p. Részletesen: AASS Ianuarii I, 499. Nápolyban csak a noricum-i tisztelete mutatható ki, akinek teste a San Severino e San Sossio bencés monostorban nyugodott.

⁸⁵¹Ez alapján felmerül, hogy a *totilla* helyett *Atillā* 'Attila idejében' alakot kellene feltételezni.

⁸⁵²KARÁCSONYI: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. III/1 3. Mályusz Elemér a nemzetség itáliai származtatását alátámasztandó Kálmán király normann feleségében találja meg azt a kapcsolatot, mely a személynévadás (a Roland és Olivér, illetve a Balduin nevek) alapján vélelmezett francia eredetű nemzetséget, a normann kézre jutott Casertát, valamint a királynéi birtoknak számító Veszprémhez közel eső Rátót birtokot összeköti (MÁLYUSZ Elemér: *Az V. István kori geszta*. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 58) Budapest (Akadémiai Kiadó) 1971, 33–34). Tóth Endre már ismertetett nézetei – a lovagnevek francia helyett német eredetre való visszavezetése – a Rátótokra is vonatkoznak: lásd TÓTH Endre: op. cit. A Rátótokról: op. cit. 265. p. 8. jegyzet és 289.

együtt ugyan nem említik,⁸⁵³ de röviddel ez előtt (a Krónikakompozíció 38., illetve Thuróczi ezzel megegyező 37. caputjában) a Tata nemzetségről szólva a kapcsolatot⁸⁵⁴ Caserta és a Sanseverino grófok között világos kifejezést nyer,⁸⁵⁵ tehát a figyelmes olvasó maga is összeköthette a várost és a családot.

Az adattal kapcsolatban mindenesetre óvatosságra int a forrás hozzáférhetőségének kérdése, vagyis hogy a kérdéses rész mind a Budai krónika Hess András kiadta 1473-as szövegében,⁸⁵⁶ mind a Thuróczi-krónika középkori kiadásában (az 1488-as brünni, és az ugyanebben az évben megjelent két augsburgi kiadásváltozatban)⁸⁵⁷ is szerepel: a lehetőség tehát megvolt rá – ez a lehetőség pedig a rendi krónikájukhoz Thuróczit bizonyosan felhasználó⁸⁵⁸ ferencesek esetében csábítássá is válhatott –, hogy egy klerikus az azonos fiktív származási hely alapján a Rátótiak eredetére vonatkozóan is beavatottnak tűnjön. Innen már Bari, Szent Miklós apuliai sírja is magyarázható úgy, mint a felsorolt szent helyek közé „családi hagyományból” betett állomás.

Ennek ellenére Fest tanulmánya legalábbis gondolatébresztőnek tekinthető, akaratlanul is felhívja az olvasó figyelmét valamire, ami a sajátját elkerülte: nem is említi az utolsó oldalon elhelyezett Lázár-legendát, ezt a *par excellence* túlvilági látomást, így hát az első sorok közti szövegpárhuzamot sem. Mert hiszen *miles et barro* Lázár, Jézus barátja is, ahogy a versben Tar Lőrinc is. Csakhogy a Lázár-legenda eredetéről tudjuk, hogy részint Pseudo-Turpin, részint Temesvári Pelbárt mintabeszéd-gyűjteménye a forrása.⁸⁵⁹ Ez azonban nem az egyetlen lehetséges

⁸⁵³Krónikakompozíció 46. caput (S): „*Generationes autem Rataldi de Apulia exivisse nullus debet dubitare. De cognatione comitis Castrie Oliverius, Ratoldus oriundi per regem Colomanum filium Geyche regis, qui Dalmaticos subiugavit, in Panonia collocantur.*” (V) „*Post hec intrant Oliverius et Ratoldus tempore regis Colomani de regno Apvlorum. De Caserta ortum habent.*” DOMANOVSKY, Alexander (ed.): *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit Alexander DOMANOVSKY.* In: SZENTPÉTERY, Emericus (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* Edendo operi praefuit Emericus SZENTPÉTERY. I–II. Budapestini 1937–1938. I, 217–505. 299. p. A továbbiakban: *SRH*. A Thuróczi-krónika szövege nem tér el ez utóbbtól: GALÁNTAI Erzsébet – KRISTÓ Gyula (edd.): *JOHANNES DE THUROCZ: Chronica Hungarorum.* I. Textus. Ediderunt Elisabeth GALÁNTAI et Julius KRISTÓ. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. SN 7) Budapest (Akadémiai Kiadó) 1985, 68. p. A továbbiakban: GALÁNTAI – KRISTÓ: *Chronica Hungarorum.*

⁸⁵⁴„*Introivit ergo primo Deodatus de comitibus Sancti Severini de Apulia, qui fundator extitit monasterii de Tata et parator*” (*SRH* I, 295; GALÁNTAI – KRISTÓ: *Chronica Hungarorum* 65. p., a szöveg mindenhol megegyezik).

⁸⁵⁵Mályusz szemben a Rátót nemzetség itáliai eredetével ezt a származtatást – a Tata Deodatusra visszavezetett etimológiájának megtartása mellett – fiktívnek tekinti (MÁLYUSZ Elemér: *Az V. István kori geszta.* 30–32).

⁸⁵⁶*SRH* I, 237.

⁸⁵⁷GALÁNTAI – KRISTÓ: *Chronica Hungarorum* 10.

⁸⁵⁸TARNAI: *A magyar nyelvet írni kezdik* 95.

⁸⁵⁹SCHMIDT, Paul Gerhard (ed.): *Karolellus atque Historia Karoli Magni et Rotholandi.* (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana) Stutgardiae et Lipsiae (in aedibus B. G. Teubnerii) 1996, 20. caput (108–110. p.), illetve Pelbartus de Temesvar: *Sermones pomerii de tempore I. [Pars hiemalis].* Hagenau (per ... Henricum Gran ... sumptibus ... Johannis Rymman) 1498. VII. 27: 10 H (fol. D1r–v) (A beszéd online kiadásban egykor elérhető volt: sermones.elte.hu.)

allúzió Pécsváradi szövegére. Fentebb említettük és el is vetettük, hogy Fest a Noé bárkájáról szóló részt találja a Mandeville és Pécsváradi közti genetikusan bizonyítékának. A *Compendiosa descriptio* és a *Peregrinatio* közti kapcsolat – az imént kifejtett *miles et barro-n* túl – véleményem szerint az ez utóbbiban található *perrectum* szóval válhatna explicitté. Tekintetnénk ugyanis a *per rectum* alakot összeolvasztó másolási hibának, ebben az esetben pedig a Pécsváradinál is elbeszélte sikertelen csúcstámadási kísérlettel állítaná szembe Tar Lőrincet: míg a legenda elszánt szerzetesének tíz nap alatt sem sikerült eljutnia a bárkához, a lovag egyenes úton ért oda. Költői túlzás és humoros allúzió egyben. Az idézett kiadásban is szereplő *pergere* participium perfectumaként viszont sokkal koherensebb a szöveg: így hangzásban a *peregre* és a *peregrinatio* szavakkal alkotna szócsaládot,⁸⁶⁰ ráadásul még így sem mondana feltétlenül el a Pécsváradi művéből szerzett ismereteknek, hiszen Edessa csak vezette a Noé bárkájához igyekvőt.

A *Peregrinatio Laurentii de Taar* című epigrammában tehát egyszerre figyelhetjük meg a Pécsváradiét követő szerzetesgenerációban mindinkább erőt nyerő, Nádasdi Bálint esetében már a párizsi egyetemi tanulmányok révén a tiszta ciceronianizmushoz vezető,⁸⁶¹ de itt még a középkori szellemi tájakon belül maradó humanista áramlat és egy helyi – esetleg: családi – téma találkozását, ugyanakkor az első és tulajdonképpen egyetlen *irodalmi* reflexiót is Pécsváradi munkájára. Kimutattuk tehát, hogy a Mandeville-lel való rokonítás helyett Walter de Châtillon művét tartotta szem előtt a szerző, valamint, hogy a *Compendiosa descriptio* és az *Alexandreis* közti jelentős közös vonás a mindkét műben meglévő földrajzi leíró jelleg. Elvetettük hát Fest Sándor állítását a forrásra vonatkozólag, de megerősítettük a klerikusi szerző tekintetében.

10.2 Adalékok Hatala Péter életéhez: missziós útja, professzori alkalmazása és távozása a papságból

Hatala Péter⁸⁶² rövid kápláni szolgálat és a teológiai doktorátus megszerzése után 1857. március 16-án indult osztrák zarándokok kíséretében a Szentföldre, egyedüli magyar társa Bogcha Ferenc veszprémi kanonok volt.

⁸⁶⁰Tényleges etimológiai kapcsolat természetesen csak a *peregre* és a *peregrinatio* között van (cf. *ThLL* X, 1307, 27; *ThLL* X, 1428, 9), de az ugyanitt (28–31. sorok) idézett Varro- (ling. 5,33) és Cassiodorus-helyek (in psalm. 38, 13) alapján a szó eredetének efféle magyarázata bevett volt.

⁸⁶¹Kiss Farkas Gábor: op. cit. 340–345, 354.

⁸⁶²Magyar Életrajzi Lexikon I (1967) 680; SZINNYEI: *Magyar írók élete és munkái*. IV (1896) 493–496.

Párosuk már csak azért is érdekes, mert míg a '48-ban 16 évesen tüzernek álló Hatala Világosnál fogságba esett, Bogchát, aki még a Napóleon elleni háborúban vitézkedett, a szabadságharcban osztrákbarát viselkedés vádjával állították hadbírótság elé,⁸⁶³ később azonban éppen korábbi háborús érdemeire hivatkozva személyesen Ferenc József emeltette veszprémi kanonokká.

A másik politikai oldalától elszenvedett megpróbáltatások láthatólag inkább a baráti, mint az ellenérzéseknek szolgáltak táptalajul: Hatala útitársának ajánlotta az év során Pesten megjelent útikönyvét, a veszprémi kanonok meg ennek 150 darabját vásárolta fel és ajándékozta el.⁸⁶⁴ A zarándokltról mindketten beszámoltak a katolikus sajtóban. Bogcha Ferenc Talabér Jánosnak küldött levelekké alakította útinaplóját, melyek 1857. július 22 és 1858. április 8. közt *Levelek a szentföldről*, majd *Szentföldi levelek* címen tűntek fel 18 folytatásban.⁸⁶⁵

Hatala beszámolóí a *Religio* hasábjain szintén 1857-től kezdve jelentek meg először mint jeruzsálemi illetve bét-dzsallai tudósítások, majd mint saját bédekkere, a *Vezérlapok a szent földre* című kötet előközlései.⁸⁶⁶

A beszámolók sora Somogyi Károly szerkesztősége alatt megszakad: ehhez véleményem szerint az 1859. I. félévének 83–84. oldalain közölt botrányos leírás, majd az erre érkező olvasó levelek vezethettek, amit a következő szám 96. oldalán olvasható, a „felkavaró” beszámolót jámbor tanulsággal helyre tevő szerkesztői sorok alapján valószínűsíthet. Hatalát a következő szerkesztő, Pollák János két névvel és címmel ellátott vezércikk lehetőségével kárpótolta.

Útinaplóját azonban ezek után is több ízben értékesítette. Miközben szentföldi élményeiről szóló beszámolóí a *Magyar Sion* tárcarovatában *Négy év a szentföldön tanulmány és tapasztalás után* közös cím alatt folytatásokban ismét megjelentek,⁸⁶⁷ ugyanezen időszak alatt e folyóirat oldalain látott napvilágot két, a témához illő, folytatásokban közölt tanulmánya is: a *Magyar keresztetek 1217–8-ban*.⁸⁶⁸

⁸⁶³Lásd KONCZ Ákos: *Egri egyházmegyei papok az irodalmi téren*. Eger (Érseki Lyceumi Nyomda), 1892. 44–45.

⁸⁶⁴*Katholikus Néplap* 1858. augusztus 12-i szám, 284. p.

⁸⁶⁵Az első közleménybe két „levél” van foglalva, ezért tart a sorozat XIX-ig.

⁸⁶⁶HATALA Péter: *Vezérlapok a szent földre, vagyis tapasztalásból merített tanácsok az út kezdetére, folytatására s bevégzésére, az útba eső jelesebb szent helyek leírásával a magyar zarándokok kedvéért*. Pest (Gyurián József) 1857.

⁸⁶⁷I. Az ígret földére. *Magyar Sion* 1 (1863) 62–67, 136–142, 217–221, 304–309, 377–386, 457–461, 544–551, 626–631, 707–711, 777–785; Flavia-Neapolis, az ősi Síkem. *Magyar Sion* 2 (1864) 38–50; Epizódok a papnöveldei életből. *Magyar Sion* 2 (1864) 292–305; Az eszdeloni síkon. *Magyar Sion* 2 (1864) 378–397; A vérbosszu. *Magyar Sion* 3 (1865) 629–634).

⁸⁶⁸*Magyar Sion* 2 (1864) 641–653, 817–833, 881–935.) és a Pécsváradi szövegét részleteiben közlő *Pécsváradi Gábor, szentferenczrendű szerzetes utazása a Szentföldön 1515-ben* (*Magyar Sion* 4 (1866) 183–194, 261–273, 352–372).

Az a különös mód, ahogyan Hatala a *Compendiosa descriptio* szövegét a legelevenebben középkori részletektől megszabadította, gondolkodásra készíti a mű teljes szövege iránti érdeklődőket válogatása szempontjai felől és világnézeti fordulatokban gazdag életrajza alapján találgatásokra ad lehetőséget.

Ilyen találgatás lehetne, egyrészt hogy ezeket nem későbbi tárcákra, úti beszámolóinak színesítésére tartogatta-e, másrészt hogy nem szabadelvű nézetei vagy a protestáns bibliakritika hatására igyekezett-e megszabadulni a középkori hagyománynak a XIX. századi olvasókat már megmosolyogtató ballasztjától?

Az előbbi kérdésre egyszerű nemleges választ adni, Pécsváradi szövegét ugyanis másutt nem értékesítette, jóllehet szentföldi élményeit több ízben is, megannyi folyóirat hasábjain megírta, még évtizedekkel a papságból való kilépése után is.⁸⁶⁹

A második kérdés viszont Hatala későbbi életútja ismeretében válik igazán érdekessé: 1874-ben kilépett az egyházi rendből és unitárius hitre tért, majd 1875-ben a döntését megindokló *Az én hitvallásom* című vitairatával keltett feltűnést. A mű ismertetése alkalmából egykori szerkesztőtársa, a papságot ugyanekkor elhagyó Bodnár Zsigmond igyekszik erkölcsileg felmenteni Hatalát, a szkepszist jelölve meg kilépése okaként: „nincs tudományosan művelt ember, aki a katholicismus dogmáit védeni merné. [...] Ki hihetné el, hogy van három személyű isten, majdnem úgy a mint volt hétfejű sárkány, hogy az isten fia lejött a földre, a csillagvilág e piciny pontjára s meghalt az emberekért, miután született egy szüztől, és így tovább véges végig. Belátta e tanok képtelenségét Hatala Péter is [...] .”⁸⁷⁰ Bodnár itt nagyjából össze is foglalja a Hatala művében érintett témaköröket.

Világnézeti fordulatát ezzel összezsengve a katolikus narratíva a pesti egyetemi környezet, közelebbről a papságot 1877-ben szintén elhagyó, de az egyházi pályára 1891-ben visszatérő Zoványi Jánoska Mihály hatására vezette vissza, amint arra Bodnár,⁸⁷¹ valamint a Hatala esztergomi tanszékét két évtized múlva megöröklő, de elődje pesti professzori és rektori hivataláról „elfelejtkező” Kereszty Géza Viktor is utal⁸⁷²

Hatala azonban, akiben Bodnár szerint hosszú éveken át érett meg a végleges döntés, a Pécsváradi művéről írt tanulmány megjelenésével párhuzamosan, ugyanezen folyóirat hasábjain saját

⁸⁶⁹Erről részletes bibliográfiát szolgáltató személyes barátja, Szinnyei József megfelelő szócikke.

⁸⁷⁰BODNÁR Zsigmond: Hatala Péter. In: *uő Irodalmi dolgozatai*. Budapest (Grimm és Horovicz) 1877, 94–108 [=Figyelő 6 (1876:5) január 30. 49–53]; 104.

⁸⁷¹BODNÁR: op. cit. 94–95.

⁸⁷²KERESZTY Géza: Régi és újabb theologiai professzorok. *Magyar Sion* (Új sorozat) 4 (1890) 252–265, 259.

maga fogott mind a keresztes háborúk védelmébe, mind a protestáns szerzők véleménye elleni támadásba.

Azt illetően, hogy mindez mennyire volt őszinte meggyőződése, helyesebben fogalmazva, hogy volt-e egyáltalán olyan meggyőződése, melyet nem az előrejutás érdekében hangoztatott, Simon Róbertnek a Goldziher Ignác karrierjét elemző tanulmánya alapján erős kétségeink támadhatnak. Eötvös József Goldzihernek szánta a sémi filológiai tanszéket, halála után azonban Trefort mégis Hatalát nevezte ki oda. Simon ezt részben a zsidó értelmiség megváltozott lehetőségeivel, leginkább azonban a pápai csalhatatlanság dogmáját – szerinte népszerűség-hátszából – támadó Hatalát a teológiai karról felfelé buktatva (a többi kar döntően szabadelvű világi professzorainak támogatásával ő lett az 1872/3-as tanév *rector magnificusa*) majd a sémi filológia professzorává megtéve eltávolítani akaró politikai háttéralkuval magyarázza.

Különösen beszédesek a Goldzihernek magyarázkodó Trefort Simon idézte mondatai: „Tudom, hogy Hatala egy komédiás, akit azért kellett a bölcsészkarra helyezni, mert a teológián nem maradhatott. [...] A kinevezést nem kell komolyan venni. Valami csak történni fog.”⁸⁷³

Ha a mondatot Hatala egyetemi pályájára vonatkoztatjuk – Goldziher szomorú sorsát Simon művében nagyon kifejezően érzékelteti – nem történt semmi: a pesti egyetem professzori székéből ment nyugdíjba 1905-ben.

10.3 A Szent Miklós-ének

Röviden érdemes összefoglalni a Szent Miklós-éneke, Széchy Károly kutatásának elsődleges tárgyára vonatkozó adatokat, hiszen ez kelthette fel érdeklődését a vele egybekötött *Compendiosa descriptio* szövege iránt; ez részint a gyöngyösi kolligátumok ismertetésére is jó alkalom.

A nyelvemléket egykor őrző kötetet Kaizer Nándor 1931-es katalógusa nem tartalmazza,⁸⁷⁴ ugyanezen könyvjegyzék viszont leírja a gyöngyösi Farnádi-kiadást,⁸⁷⁵ mely szintén nem önállóan, hanem egy kolligátum részeként maradt fenn.⁸⁷⁶ Ez – Kaizer szerint – a *Compendiosa descriptio* előtt Emanuel a Vega: *Disputatio theologica de distributione Eucharistiae* 1521-es, vilniusi kiadását, utána pedig két bécsi kiadványt, Szent Jeromos válogatott leveleit, illetve

⁸⁷³ SIMON Róbert: Adalékok a nemzeti és a polgári fejlődés antinómiáinak és egy tudomány születésének kelet-közép-európai összefüggéséhez. In: uő: *Goldziher Ignác. Vázlatok az emberről és tudósról*. (Osiris könyvtár. Történelem) Budapest (Osiris Kiadó) 2000, 21–83; 60–62.

⁸⁷⁴ s.n. [KAIZER Nándor]: *Index librorum saeculi XV. et XVI. bibliothecae patrum franciscanorum Gyöngyösi*. Budapestini (Held János)

⁸⁷⁵ Ibid. 35. p. Nicolai de Farmat (sic) alatt, jelzete: III. c. 431.

⁸⁷⁶ A két kolligátum jelenlegi jelzetei rendre: Ant. 89 és Ant. 375.

ugyanezen egyházatyának a tékozló fiúról szóló, különben szintén Singriernél nyomott prédikációját tartalmazza, rendre 1520-ból és 1521-ből.

A csoportosítás láthatólag az időrenden alapult, ám felvethető, hogy a *Compendiosa descriptio*ban erősen érződő Szent Jeromos-kultusz képezte tematikus kapcsolat is hozzájárult a könyvtáros döntéséhez. Minthogy azonban Vega *Disputatio*ja valójában 1585 utáni,⁸⁷⁷ ezért az efféle spekulációk is csak az 1585 utáni könyvtáros kedélyére irányulnának, nem pedig arra, hogy milyen kontextusban olvasták vagy legalábbis képzelték el Pécsváradi művét.

Ugyanez csak részben áll a Széchy felkutatta kötetre: a *Compendiosa descriptio* és a többi nyomtatvány ugyan korban közel, tematikailag távol esnek egymástól, de a Pécsváradi és a Tar Lőrinc-vers közti kapcsolat – amint azt rövidesen kifejtjük – szorosabb kapcsolatot mutat, amit ráadásul a kötéskor körülvágtak, ám e kötés bizonyára korábbi, mint az 1762-ben átkötött másik kolligátumé, hiszen egy hangjegyekkel ellátott liturgikus kódex pergamenjéből áll, itt a könyvek és a beillesztett lapok között irodalmi egymásra hatást vizsgálni tehát jóval indokoltabb.

Széchy kutatásának elsődleges tárgya, a Szent Miklós ének irodalomtörténeti szempontból azért kiemelkedő, mert ez az első hangsúlyos sapphikus strófát alkalmazó magyar nyelvű vers,⁸⁷⁸ ha nem is az első Szent Miklóshoz magyar költő által rögtönzött metrikus alkotás, azt ugyanis a szentföldi zárandoklatát Felix Fabrial együttl végző, és egy tengeri viharban a myrai szenthez fohászkozó Lászlai Jánosnak köszönhetjük.⁸⁷⁹

V. Kovács Lászlai vesét is Péchy Ferenc fordításával helyezi egy sorba mint a Szent Miklós-kultusz költeményekben fennmaradt bizonyítékát. Hogy Szent Miklós a késő középkori Magyarországon a legkedveltebb szentek között foglalt helyet, azt képzőművészeti emlékek is bőségesen igazolják,⁸⁸⁰ kiemelkedő tiszteletének okait pedig Pásztor Szent Annával együtt a Magyarországon tapasztalható népességnövekedéssel is magyarázza.

A két vers ihletése látszólag teljesen máshonnan fakad. Míg Lászlai a tenger lecsendesítésének a csodájára⁸⁸¹ reflektál (az 1520-as kundi oltár Pásztor Lajos felsorolta [PÁSZTOR Lajos: *A magyarság vallásos élete*ibid.] jelenetei közül a szentföldi zárandokok megmentése a *Legenda aurea* szövegénél jobban illik ide; Péchy versének 7. versszaka viszont a szent ilyen funkció-

⁸⁷⁷Ilyen kiadású műre hivatkozik a 2. oldalon.

⁸⁷⁸Erről bővebben: HORVÁTH János: *A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete*. Budapest (Akadémiai Kiadó) 1953, 98–102.

⁸⁷⁹V. KOVÁCS Sándor: *Egy epigrammaköltő a Jagelló-korban. Lászlai János latin versei*. In: uő: *Eszmetörténet és régi magyar irodalom. Tanulmányok*. (Elvek és utak) Budapest (Magvető) 1987, 363.

⁸⁸⁰Cf. PÁSZTOR Lajos: *A magyarság vallásos élete* 168–169.

⁸⁸¹GRAESSE: *Legenda aurea* 23–24. p.

ját csak futva említi: „Nagyon teged kyalthnak es teged tisztellnek, / Kyketh vizeknek habayay fenyegethnek.” Ezzel szemben Péchy fordítása – nem függetlenül Mancinelli eredetijétől – a gyermekeket és az igaztalanul megvádoltakat helyezi előtérbe.

Ha azonban alaposabban megvizsgáljuk a latin eredeti alkotójának, a kommentáríró és nagy hatású pedagógus Antonio Mancinellinek (1452 Velletri–1505? Roma)⁸⁸² a munkásságát, más következtetésekre is juthatunk. Először is nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Mancinelli nem csak ezt a himnuszt írta a myrai szentről, ez csupán kezdő darabja a róla szóló, 12 epigrammából álló, versmértékeket és témákat is váltogató sorozatnak, melyet először 1503-ban, majd munkáinak halála után, 1518-ban megjelent összkiadásában olvashatott a nagyközönség.⁸⁸³

Az epigrammáit kiadó Franco Lazzari és Marco Lozzi szerint a Szent Miklós-ciklus keletkezésének oka – , egyrészt hogy a gyermekeinek is írt egy-egy verset, másrészt hogy maga is december 6-án, méghozzá 1451-ben született,⁸⁸⁴ ezért születésnapja alkalmából is írt kettőt, innét tehát a 17.-ig számolva összesen 10 darab vers. Okfejtésük arra épül, hogy a versfüzér elkészítését magyarázó 17. sz. epigrammának a Mancinelli nyolc saját gyermekével szembeállított zavarba ejtő *duodenariis* szavát a kifejezetten rejtvénynek szánt 24. sz. alapján ’születésnaposként’ magyarázzák.

Ez azonban véleményem szerint nem tartható, mivel ez után is áll még két kétsoros Szent Miklós-vers, ráadásul a Péchy-fordította himnuszt követő szapphói versszakok is azt a benyomást keltik, mintha erőszakkal választották volna le a vers végéről a tizenkettes szám kedvéért.

A versekben emellett nagyon hangsúlyosan jelennek meg mind a személyes gondokra és szükségletekre, mind a diákok tanulmányaira vonatkozó kérések. A *duodenariis* tehát semmiképp sem vonatkozhat a 12 hónapra (burkoltan tehát a születésnapos Mancinellire, már csak azért sem, mert a 24. sz. epigramma odébb helyezkedik el és a tizenkettőt 2 × 6-ként írja körül), hanem vagy magára a tucatnyi versre, vagy a költő tucatnyi diákjára.

A kettő nem zárja ki egymást, ha a versmértékek váltogatása mögött pedagógiai szándék, esetleg versírási feladat állt. Az azonban legalábbis meggondolandó, hogy Szent Miklósnak a

⁸⁸²Életéről: MELLIDI, Carla: Mancinelli, Antonio. *DBI* 68 [2007].

⁸⁸³Ennek ellenére nem lehetetlen, hogy grammatikai és metrikai műveihez csatoltan más kiadásokon keresztül jutottak el Péchy Ferenchez a versei, lásd az 1512-es *De parentum cura in liberos*. Argentorati [aedibus Schurerianis] 1512 végén közölt étkezési imáit.

⁸⁸⁴LAZZARI, Franco – LOZZI, Marco (ed.): *Gli epigrammi di Antonio Mancinelli*. Introduzione de Maria ACCAME. Postfazione di Valentino ROMANI. (Centro Studi „Antonio Mancinelli”, Quaderni 1) [Velletri]–Tivoli (Centro Studi „Antonio Mancinelli” – Edizioni Tored) 2009, 53.

humanisták kezén verset öltő tiszteletében nem éppen a humanista oktatás gyakorlatainak és az itáliai egyetemi városok ünnepi szokásainak nyomával találkozunk-e.

Ha Itáliában így is lehetett (és V. Kovács szerint Lászlai műveltségét csak ott szerezhette), a gyöngyösi kéziratlapokra lejegyzett latin vers Mancinelli szövegét „tönkrejavító”, mind metrikailag, mind értelmileg rosszabb olvasatai⁸⁸⁵ részint már többszörös másolásra, részint pedig az éppen Mancinelli pedagógiai műveiben részletezett szótaghosszúság iránti teljes érzéketlenségre utalnak. Ha tehát a versét egy könyvének sikerült is Gyöngyös környékére importálnia,⁸⁸⁶ a poétikai igényességét már nem.

A szerző tankönyvei mindenesetre Magyarországon is igen elterjedtek voltak,⁸⁸⁷ összehasonlításképp McLellan az általa írt vagy szerkesztett műveknek 1600-ig legalább 560 kiadását számolta össze, ami érthető is, hiszen a latin nyelvtanítás majd’ teljes vertikumát lefedték,⁸⁸⁸ Mancinelli Vitéz Jánosnak és unokaöccsének, Vitéz Mihálynak ajánlott *Carmen de figuris* című művének dedikációs verse alapján pedig a magyar humanistákkal való kapcsolat kialakítására irányuló próbálkozásra is van bizonyítékunk.⁸⁸⁹

⁸⁸⁵Cf. SZÉCHY: Adalékok 389, különösen amit a szöveg „megigazításáról” és a „rosszabb” gyöngyösi másolatról ír, vagyis nem az összes *varia lectio* lett közölve.

⁸⁸⁶Nagy tévedésnek tartom Széchy felvetését, miszerint Péchy az egyik Pécs környéki Kozár plébánosa lett volna.

⁸⁸⁷Cf. BIH 1201, 2141–2151 csak ami az ősnymtatványokat illeti.

⁸⁸⁸MCLELLAN, Dugald: Spreading the Word: Antonio Mancinelli, the Printing Press and the Teaching of the Studia humanitatis. In: RUYS, Juanita Feros – WARD, John O. – HEYWORTH, Melanie (ed.): *The Classics in the Medieval and Renaissance Classroom. The Role of Ancient Texts in the Arts Curriculum as Revealed by Surviving Manuscripts and Early Printed Books*. (Disputatio 20) Turnhout (Brepols) 2013, 287–308.

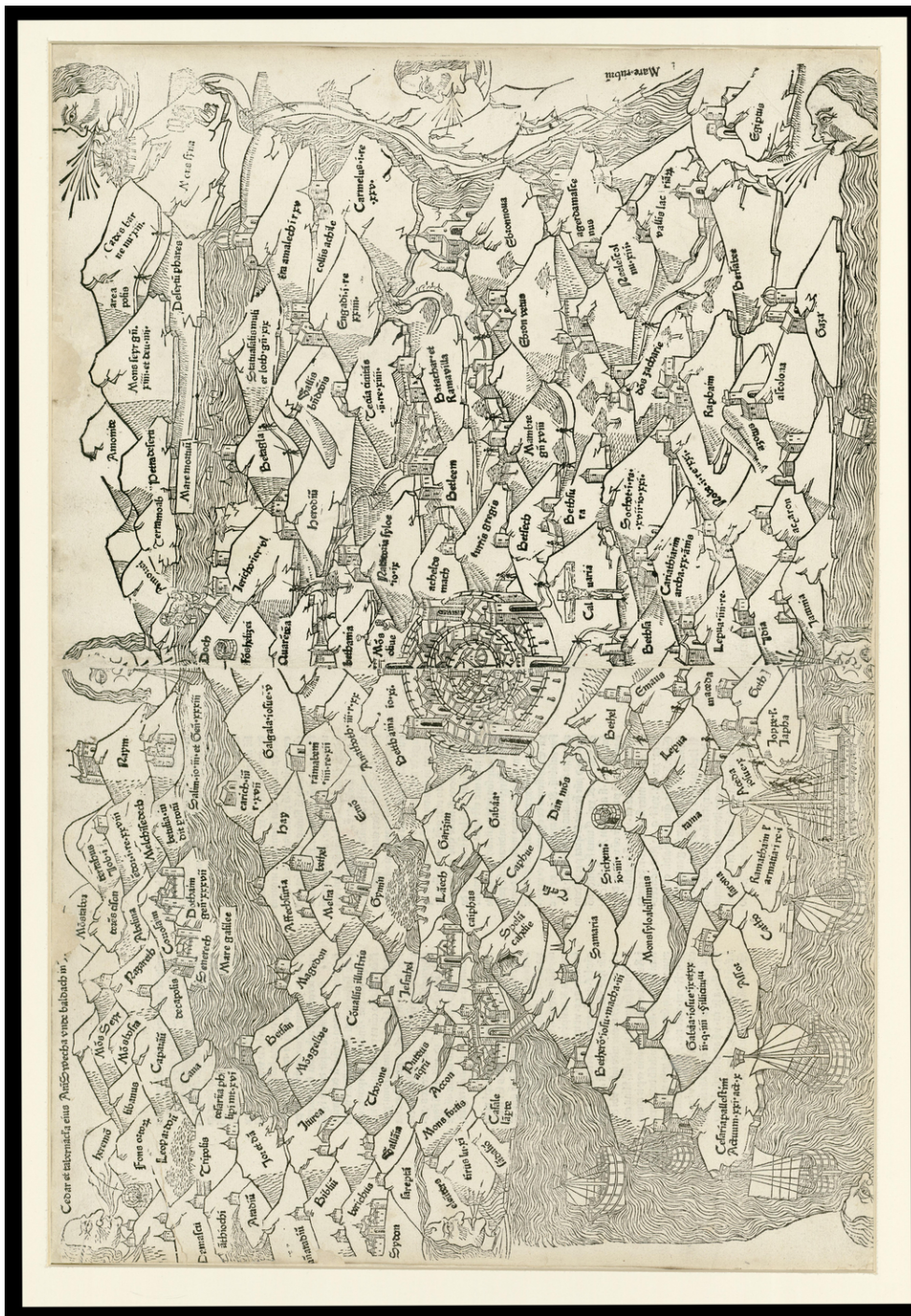
⁸⁸⁹EKLER Péter (szerk.): „*Margarita poetica*” *A humanista alpműveltség olvasmányai a Kárpát-medencében 1526-ig*. Összeállította EKLER Péter. (Nemzeti téka) Budapest (Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó) 2011, 113.

11. Mellékletek: ábrák és táblázatok

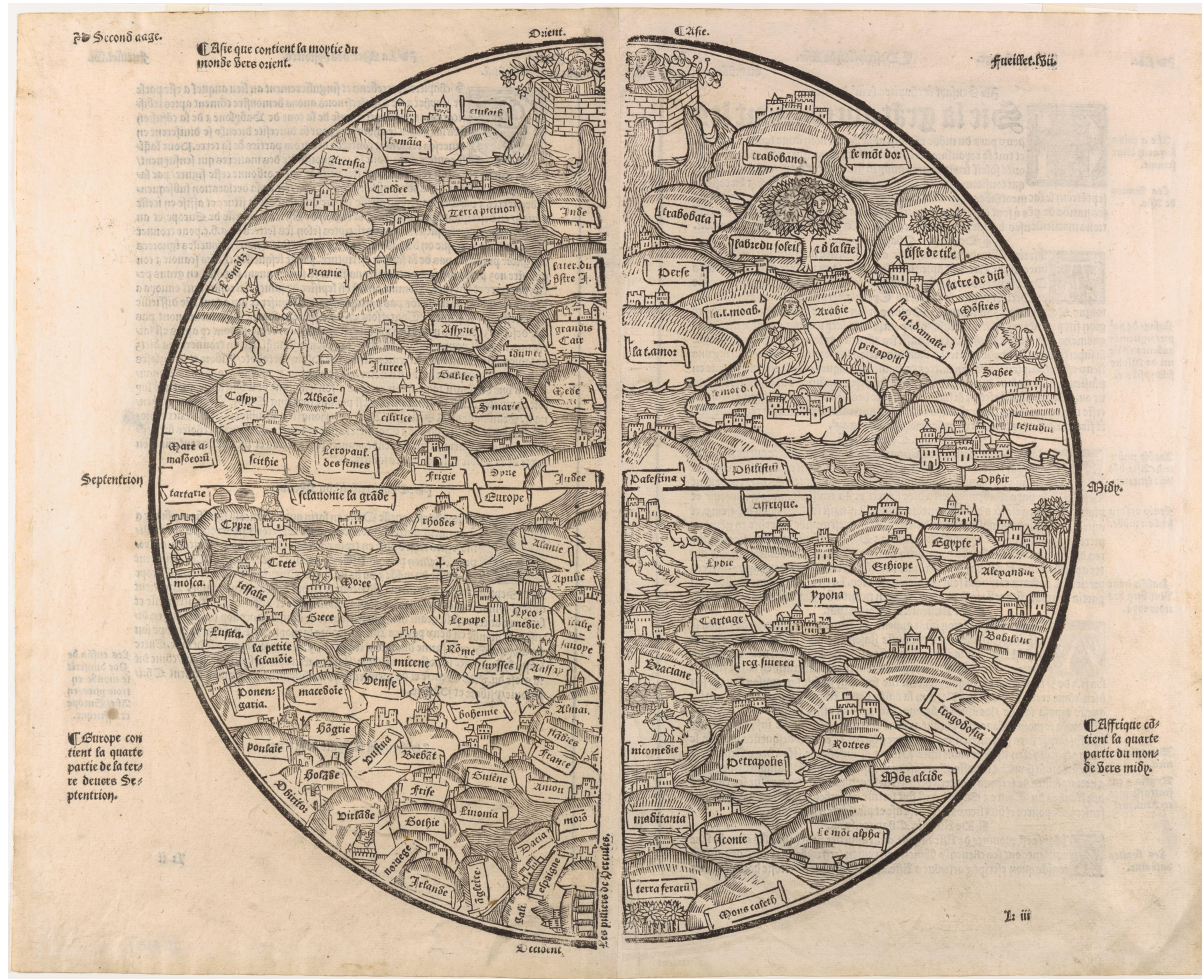

2. ábra: A Szentföld képe a *Rudimentum noviciorum* Lübeck (Lucas Brandis de Schass) 1475.
Forrás: <https://www.wdl.org/en/item/2893/>

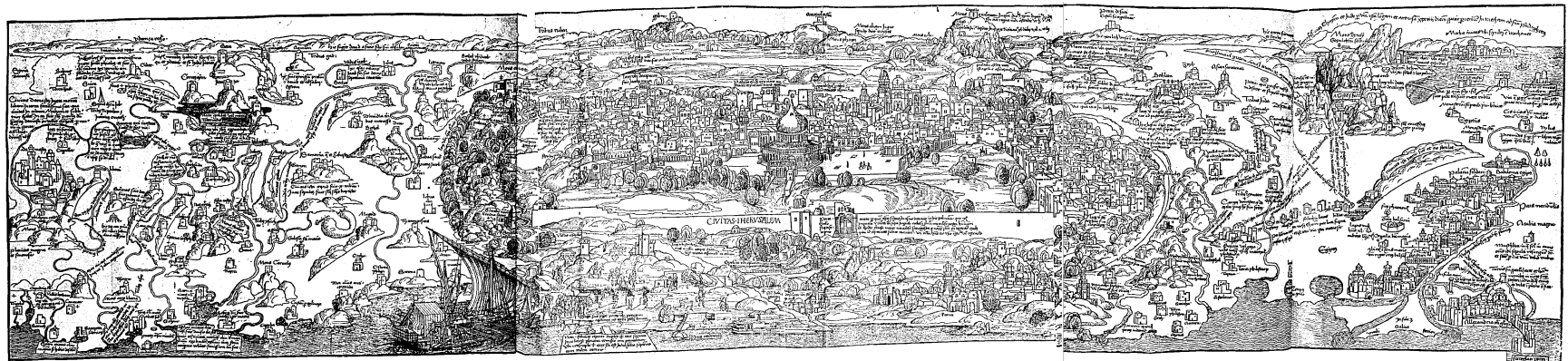

3. ábra: A *La Mer des Histories* négyosztatú térképe. Paris (N. Couteau) 1543. (A metszet az 1491-es kiadással egyezik.)

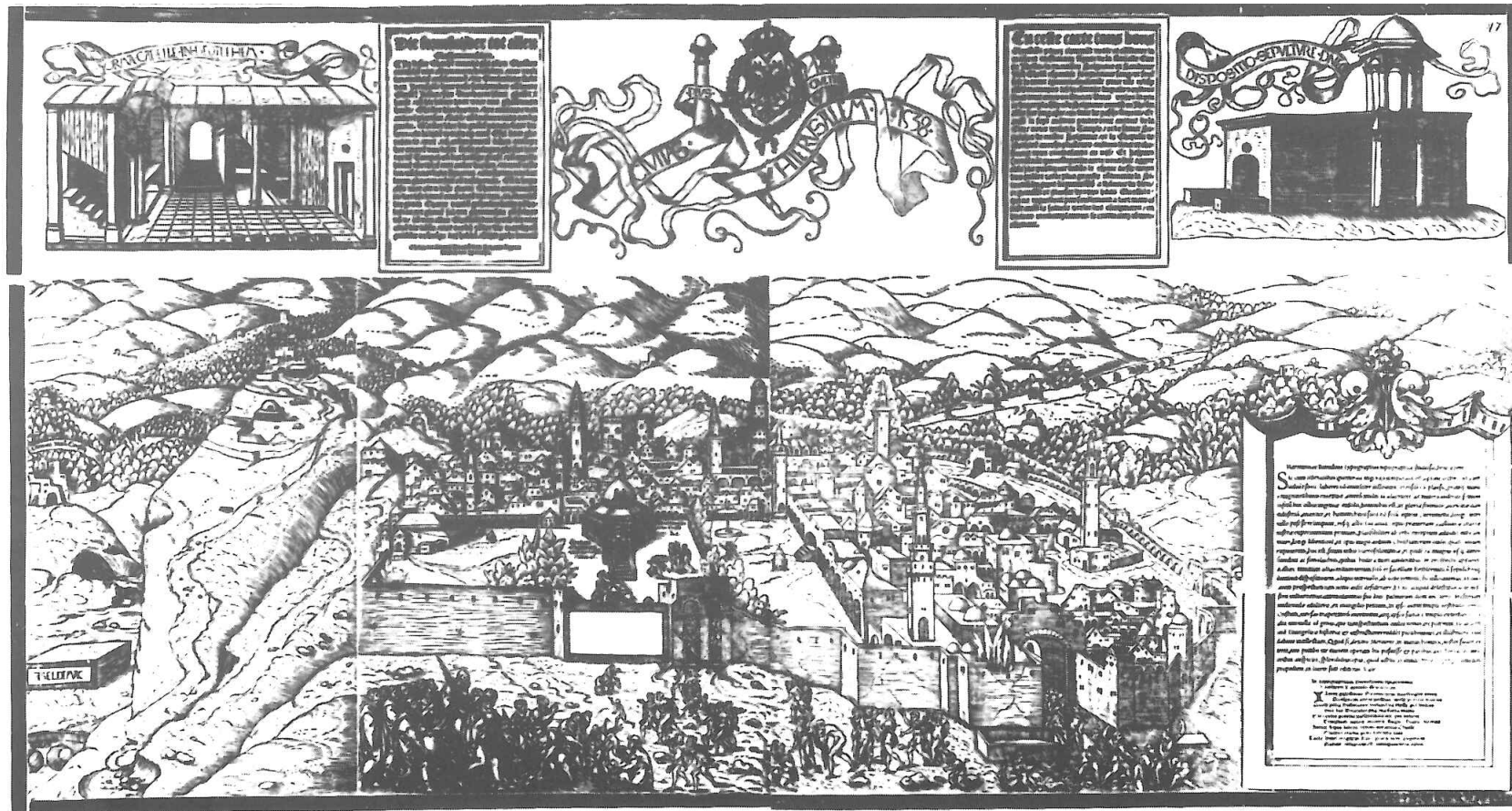
Forrás: Cornell University, PJ Mode Collection of Persuasive Cartography, <https://digital.library.cornell.edu/catalog/ss:3293712>

4. ábra: Erhard Reuwich fametszetének részlete Bernhard Breydenbach *Peregrinationes in Terram Sanctam* 1486-os mainzi kiadásából. Forrás: NEBENZAHL, Kenneth: op. cit. 21. ábra (64–67. oldal).

5. ábra: Hermannus Borculus 1538-as térképe. Forrás: RUBIN, Rehav: The Map of Jerusalem (1538) by Hermanus Borculus and its Copies – a Carto-Genealogical Study. In: *The Cartographic Journal* 27 (1990:1) 31–39. 1. ábra (32. p. tévesen 1578-as dátummal).

1. táblázat: A fejezetek összehasonlító táblázata. (Jelmagyarázat: § iniciáléval kezdődik; × nem ötös tagolású; ! az ötös tagolás módja nem szokványos; 4/5 az ötös tagolás nem teljes; – hiányzó fejezetcím; → megfelelője a P-ben; ↔ leválasztva az előzőből; ↗, ↘ összevonva a előzővel/következővel; ✕ a címsor mellett kereszt áll.)

Farnádi-kiadás			Pécsváradi-kiadás		
fejezetcím	§	×	×	§ fejezetcím	✕
Incipit prohemium huius tractatuli		×	→ ×	Incipit prohemium hu[ius opusculi]	
Prima pars					
Incipit prima pars huius operis/ [Hierusalem, civitas sancta...]	§		→	§ Incipit prima pars [huius opusculi/ Hierusalem civitas sancta]	
Templum Sancti Sepulchri	§		→	§ Templum Sancti Sepulchri de	✕
Mons Calvarie	§		→	§ Mons Calvarie, de quo iterum di[cenda]	✕
Sanctum Sepulchrum Domini	§		→	§ Sanctum Sepulchrum Domini de	✕
Sequitur miraculum		×	→ ×	Erat quidam patriar[cha]	
Capella Beate Marie	§		→	§ Capella Beate Virginis Marie	✕
Capella Sancte Helene	§		→	§ Capella Sancte Helene, de qua vi[de]	✕
Carcer Christi	§		→	§ Carcer Christi, de quo vide quin[que]	
Domus Sancte [Veronice]	§	×	→	§ Domus Sancte Veronice et effi[gie (sic)]	
Locus, ubi dominus [ante matrem cecidit]		×	→	Locus, ubi Christus cecidit sub cruce	
Domus Pilati, ubi Dominus flagel[latus]		×	→	Domus Pilati et Herodis, de quibus	✕
Domus Herodis non longe [huc distat]		×	↗	–	
Ecclesia Sancte Anne, ubi nata est	§	×	→	§ Ecclesia Sancte Anne, de qua vide	
Templum, sive scola [Beate Virginis Marie]	§		→	§ Templum, sive scola Beate Virginis	✕
Natatoria Siloe	§		→	§ Natatoria Siloe, de quo (sic) vide quin[que]	
Acheldemach		×	→	Acheldemach, sepultura peregrinorum	

1. táblázat: A fejezetcímek összehasonlító táblázata (folytatás)

Farnádi-kiadás			Pécsváradi-kiadás		
fejezetcím	§	×	×	§ fejezetcím	✕
Templum Salomonis			→	Templum Salomonis, de quo vide	✕
Sepulchrum [Virginis Marie]	§		→	§ Sepulchrum Virginis Marie in valle	✕
Locus orationis [Christi]	§		→	§ Locus orationis Christi, ubi ter	✕
Torrents Cedron		×	→	Torrents Cedron, de quo vide quinque	
Locus ubi Dominus [flevit]		×	→	Locus ubi Dominus flevit super Hieru[salem]	
Porta Aurea	§		→	§ Porta Aurea, de qua vide quinque	✕
Locus captionis	§		→	§ Locus captionis Christi, de quo	✕
De Sancta Pelagia			→	De Sancta Pelagia, de qua vide quin[que]	
Mons Oliveti	§		→	§ Mons Oliveti sacratissimus, de	✕
Bethfage		×	→	Bethphage, de quo vide quinque. Pri[mum]	
Bethania			→	Bethania, de qua vide quinque. Primum	
Desertum			→	Desertum inter Hierusalem et Iordanem	
Iordanis			→	Iordanis fluvius, de quo vide quinque	✕
Mons Quarentana		×	→	§ Mons Quarentana, de quo vide	✕
Mare Mortuum			→	Mare Mortuum, de quo vide quinque	
Vinea Engadi		×	↗	–	
Monasterium Sabbe			→	Monasterium Sancti Sabbe abbatis	
az első részben összesen 33 cím, ebből	16 §	12 ×	→	1 × 17 § az összesen 31 címből, melyek mellett áll	15 ✕

1. táblázat: A fejezetcímek összehasonlító táblázata (folytatás)

Farnádi-kiadás			Pécsváradi-kiadás		
fejezetcím	§	×	×	§ fejezetcím	✕
Secunda pars					
Quantum ad secundam partem	§	×	→	§ Quantum ad secundam partem huius	
Domus Cayphe et Anne			→	Domus Cayphe et Anne pontificum	✕
Mons Syon			→ 4/5	Mons Syon sive locus Cenaculi, ubi	
–			↔	Locus, ubi Domina Nostra animam suam de[dit]	✕
Locus fratrum			→	Locus fratrum in monte Syon sive	
Stella ubi apparuit			→	Stella ubi apparuit tribus magis	
Bethleem Sancta, de qua vide	§		→	§ Bethleem civitas sancta, de qua	
Capella Sancta			→	Capella Sancta in Betlehem om[ni]	
Pannus Christi			→	Pannus Christi in quo est involutus	
Capella Innocentum			→	Capella Innocentum, de qua vide quin[que]	
Capella et sepulchrum [Sancti Hieronymi]			→	Capella et sepulchrum Sancti Hieronymi	
Crota id est cripta [Beate Virginis]			→	Crota sive cripta Beate Virginis Ma[rie]	
De Sancta Paula			→	De Sancta Paula et Eustochio, de qui[bus]	
Ebron			→	Ebron de quo vide quinque. Primum	
Kayrum civitas			→	Kayrum civitas magna in Egipto de	
Fons Beate Virginis			→	Fons Beate Virginis Marie in Egipto	

1. táblázat: A fejezetcímek összehasonlító táblázata (folytatás)

Farnádi-kiadás			Pécsváradi-kiadás		
fejezetcím	§	×	×	§ fejezetcím	✕
Monasterium quoddam		×	→	Monasterium quoddam mirabile	
Mons Sinay, de quo vide quinque			→	Mons Sinay de quo vide quinque	
India			→	§ India, de qua vide quinque. Primum	
a második részben összesen 18 cím, ebből	2 §	2 ×	→ 0 ×	3 § az összesen 19 címből, melyek mellett áll	3 ✕
Tertia pars					
Quantum ad tertiam partem huius	§	× (4/5)	→ 5!	§ Quantum ad tertiam partem	
Maria [Egyptiaca]			→	Maria Egyptiaca, de qua vide quin[que]	
Sanctus Ioannes evangelista Hiero[solymis]		×	→	Ioannes evangelista, de quo vide quin[que]	
Sanctus Ioannes Baptista, de quo			→	Ioannes Baptista, de quo vide quin[que]	
Lignum sancte		×	→	Lignum sancte crucis, de quo vide	
Fons Philippi		×	↗	–	
Silo		×	↘	–	
Emaus		×	→	Emaus, de quo vide quinque. Primum	
Modin		×	↗	–	
Rama			→	Rama sive Ramula est oppidum bonum	
Diospolis		×	↗	–	
Iaph sive Zaph			→	Zaph sive Iaph ad littus mars de	
a harmadik részben összesen 12 cím, ebből	1 §	8 ×	→ 0 ×	1 § az összesen 8 címből, melyek mellett áll	0 ✕

1. táblázat: A fejezetcímek összehasonlító táblázata (folytatás)

Farnádi-kiadás			Pécsváradi-kiadás			
fejezetcím	§	×	×	§ fejezetcím	✠	
Quarta pars						
Quantum ad quartam partem	§	×	→	×	§ Quantum ad quartam partem	
–			↔		§ Byr primus sanctus locus est, de quo	
Sycar		×	→		Sycar, de quo vide quinque. Primum	
Sebasten			→		Sebasten civitas, de qua vide quinque	
Decem leprosi ubi sunt mundati vo[catu]r		×	↘		–	
Galilea provintia		×	→		Galilea provintia, de qua vide quin[que]	
Mons Tabor			→		Mons Tabor, de quo vide quinque	✠
Mare Gelilee			→		Mare Gelilee, de quo vide quinque. Pri[mum]	
Armenia			→		Armenia, que licet non sit in Sancta Ter[ra]	
Nasareth			→		Nazareth civitas sancta, de qua vide	
Grande miraculum		×	→	×	Grande miraculum. Quidam heresi[archa]	
Legenda Sancti Lasari		×	→	×	Legenda Sancti Lazari episcopi et mar[tyris]	
a negyedik részben összesen 11 cím, ebből	1 §	6 ×	→	3 ×	2 § az összesen 11 címből, melyek mellett áll	1 ✠
a teljes műben és az előszóban 78 cím, ebből	20 §	29 ×	→	5 ×	23 § a 70 címből, melyek mellett áll	19 ✠

12. Rezümé

A disszertáció Pécsváradi Gábor életének és az alsólendvai Bánffyakhoz fűződő kapcsolatának bemutatásával vázolja fel a ferences szerzetes Szentföld-leírása, a *Compendiosa descriptio* történelmi háttérét, amit a recepciótörténet áttekintése követ.

A *Compendiosa descriptio* két kiadásának filológiai elemzésével bizonyítja, hogy közülük a Farnádi Miklós neve alatt évszám nélkül Bécsben megjelent kiadás (RMK III 75; **F** változat) szövege a magyar irodalomtörténet-írásban elterjedt nézettel ellentétben nem az 1521-es kiadás (RMK III 189, illetve RMK III 5107; **P** változat) alapján létrehozott rövidített („plagizált”) változat, hanem a Pécsváradi által a Szentföldről hozott és részben általa átdolgozott, de a felhasznált források jellegzetességeit a **P**-hez képest jobban megőrző kéziratos szöveg első kiadása, **P** pedig **F** és az eredeti kézirat alapján készült átdolgozott kiadás.

Minthogy **F** forrásai közt egy *Compendium locorum Terre Sancte* című, mindkét kiadásból hiányzó térképet is szerepeltet, a disszertáció **F** szövege alapján rekonstruálja az eltűnt térkép tulajdonságait, és számba veszi az ezzel rokonítható fennmaradt térképeket. Az eltűnt térkép feltételezhetően egy – leginkább a virtuális zárandoklatok végzéséhez használt – Jeruzsálemet távlatból, a szentföldi szent helyeket pedig körülötte ábrázoló, Breydenbach Jeruzsálem-térképéhez hasonló ábra volt. Az **F**-ben a Szent Sír-templomot és a betlehemi születés barlangját belülről ábrázoló képekre tett utalások alapján azonban az elveszett térkép legközelebbi rokonát a disszertáció Hermannus Borculus töredékesen fennmaradt térképében fedezi fel. Míg a térkép a mű négy égtáj szerinti tagolásának, a virtuális zárandoklatok koncepciója a Pécsváradi eszközölte változtatások egy részének szolgál magyarázatul.

A nyelvi és stilisztikai elemzés alapján kimutatja, hogy **F**-hez viszonyítva **P** egy lényegesen, Pécsváradi szerzői intencióinak és nyelvi kompetenciájának megfelelően átalakított, bővített változata. A két kiadás közti számos és következetes szintaktikai, szókincs- és megfogalmazásbeli eltérés azt támasztja alá, hogy **F** szövegének nagy része nem Pécsváradi saját fogalmazása.

Az átdolgozás egyik fő jellegzetességként azonosítja a fejezetek részint már **F**-ben is meglévő ötös tagolásának szinte teljes körű, egyes fejezetek leválasztásához, illetve összevonásához vezető érvényesítését. Míg a korábbi szakirodalom ennek eredetét a skolasztikus felosztások-

ban látta, a disszertáció a mnemotechnikában alkalmazott ötösökkel magyarázza. A szerkezeti változtatás szükségességét ugyanakkor a szerzőségről alkotott korabeli, részint a *Compendiosa descriptio* egyik fő forrásaként azonosított Nicolaus de Lyrának a zsoltárok könyvéhez írt postillája nyomán megfogalmazott elméleti megfontolásokkal magyarázza.

A dolgozat megállapításai a *Compendiosa descriptio*nak a disszertációval együtt elkészült kritikai kiadásának szövegén és forrásazonosításain alapulnak.

13. Summary

The thesis discusses the historical background of *Compendiosa descriptio*, the description of the Holy Land, through the life of Franciscan monk Gábor Pécsváradi and his relationship with the Bánffy family of Alsólendva. Subsequently, the thesis outlines the reception history of *Compendiosa descriptio*.

Contrary to the general view held in the history of Hungarian literature the philological examination of the two editions of *Compendiosa descriptio* has proved that the text of the undated edition by Miklós Farnádi, published in Vienna (RMK III 75; version **F**) is not the shortened, 'plagiarised' version based on the 1521 edition (RMK III 189 and RMK III 5107; version **P**) but the first edition of the manuscript brought by Pécsváradi from the Holy Land, which he partially revised. Compared to **P**, this edition maintains more of the features of the original sources. **P** has been proved to be a revised edition based on **F** and the original manuscript.

As among its sources **F** lists a map entitled *Compendium locorum Terre Sancte*, which is missing from both editions, the present thesis intended to reconstruct features of the original map based on the text in **F** and to enumerate existing maps that may be related. The thesis suggests that the missing map was most probably a drawing similar to Breydenbach's map of Jerusalem depicting Jerusalem from a distance, indicating nearby sacred places of the Holy Land mostly used in the context of virtual pilgrimage. Based on references in **F** to pictures depicting the Church of Holy Sepulchre and the holy cave of Bethlehem, the thesis has found the closest connection of the missing map with the fragmentary map of Hermannus Borculus. While the map provides an explanation for the structural organisation of the work according to the four cardinal directions, the concept of virtual pilgrimage may serve as a clue for some of the revisions made by Pécsváradi.

The linguistic and stylistic analysis of the two editions have revealed that compared to **F**, **P** is an extended, thoroughly revised version clearly representing the intentions and linguistic competence of Pécsváradi, the author. The several, consistent differences between the two editions in terms of syntax, lexis and discourse clearly demonstrate that a large proportion of text **F** was not written by Pécsváradi himself. The thesis identifies, as one of the main features of the revised

edition, the 5-part structure of chapters already present in **F**, uniformly used in **P** with the aim to separate or merge individual chapters. While earlier research suggested its origin to have been that of the scholastic division of texts, the thesis provides an explanation for the above through the method used in mnemotechnics. The necessity of structural change is explained by theoretical suppositions in connection with authorship as formulated by Mathias Döring following the postilla of Nicolaus de Lyra to the Book of Psalms, the latter being identified as one of the main sources of *Compendiosa descriptio*.

Findings of the thesis are based on the text and identified sources of the critical edition of *Compendiosa descriptio* published parallel with the present work.